

University
of Glasgow

Cockshott, W.P. and Cottrell, A. *Planhushållning och direktdemokrati.*,
Stockholm: Manifest kulturproduktion (2003)

<http://eprints.gla.ac.uk/4479/>

4th July 2008

Manifest
ORIGINALPOCKET

Planhushållning
och direktdemokrati

Manifests
alternativ

Planhus- hållning och direkt- demokrati

av W Paul Cockshott
och
Allin Cottrell

Beskåda och beställ Manifests böcker via

www.manifest.se

FÖRLAGETS ANMÄRKNING:

Denna bok innehåller några avsnitt av hög komplexitet. Vi har funnit att dessa kan betraktas som överkurs. Det går utmärkt att hoppa över dessa delar och ändå tillgodogöra sig varje kapitels centrala resonemang.

© W Paul Cockshott och Allin Cottrell

Originalalets titel

Towards a New Socialism

Översättning

Anders Axelsson

med bidrag från Daniel Cederqvist och Mathias Cederholm

Språkgranskning

Hans Isaksson

Fackgranskning

Ola Inghe

Manifest Kulturproduktion AB

Malmgårdsvägen 32, 116 38 Stockholm

Tel 08-556 038 63 Fax 08-462 01 75

manifest@manifest.se

Omslag: Tomas Olofsson

Typografi: Mikael Håkansson Askaner

Tomas Olofsson

Satt med Rotis och Formata

Tryck: Nørhaven Paperback, Viborg, Danmark 2002

ISBN 91-89291-14-X

Manifest ger ut radikal
litteratur i vidast möjliga
bemärkelse. Det viktiga är
varken att ha eller få rätt utan
att stimulera den kritiska
tanken och stärka vetskapen
om att en annan ordning
än den givna är möjlig.
För detta krävs mer än bara
kritik, det krävs att vi visar
konkret att och hur dessa andra
ordningar är möjliga. Därav
denna nya serie i utgivningen:

Manifests
alternativ

Inga färdiga lösningar –
endast en övertygelse om
att vi har något att lösa.

Om denna bok

Towards a New Socialism (originalets titel) publicerades första gången 1993 av Spokesman, Bertrand Russell House, Gamble Street, Nottingham, England och trycktes av Russell Press, Nottingham. W Paul Cockshott och Allin Cottrell har copyright på texten.

Paul Cockshott (wpc@dcs.gla.ac.uk) arbetar för närvarande på Turing Institute vid universitetet i Glasgow och Allin Cottrell (cottrell@wfu.edu) på Department of Economics vid universitetet i Wake Forest, North Carolina.

Författarna vill tacka Maria Black, Ron Buchanan och Greg Michaelson för nyttiga diskussioner kring idéerna i den här boken. Allin Cottrell önskar också tillkännage att han erhållit bistånd i form av forskningsstipendier från Elon College, North Carolina och Kerr Bequest vid universitetet i Edinburgh.

INNEHÅLL

Förord till den svenska utgåvan 17

Introduktion 21

Varför är socialdemokratin otillräcklig? 24. I vilken mening var Sovjetunionen socialistisk? 27. Vilka lärdomar kan dras av sovjet-socialismens misslyckanden? 31. Vilken är den teoretiska grunden för en ny socialism? 35. Bokens innehåll 37.

1 Ojämlighet 43

Ojämlighetens upphov 44. Exploatering 44. Arbetslöshet 53. Sjukdom och ålderdom 56. Kvinnornas ekonomiska underordning 57. Sammanfattning 64

2 Att avskaffa ojämlikheter 69

Fördelarna med en omfördelning av inkomsterna 74. Hur mycket produceras på en arbetstimme? 74. Jämlikhet är mer effektivt än tillväxt 77. Arbetets ojämlikhet 78. Differentierad betalning för utbildning/färdigheter? 79. Arbetskraftsbrist inom speciella områden 82. Differentierade löner för »personliga egenskaper»? 87. Kvalificerad arbetskraft som »producerad input» 90. En jämförelse med den historiskt existerande socialismen 95. Appendix: Illustrativ beräkning av multiplikator för kvalificerat arbete 100.

3 Arbete, tid och datorer 107

Att hushålla med tid 108. En objektiv samhällelig bokföring 114. Definiera arbetsinnehållet 116. Skälproblem 118. Komplexitetens idé 119. Att förenkla arbetsvärdeproblemet 122. Internet och arbetsvärden 124.

4 Grundläggande begrepp i planeringen 133

Planering och kontroll 134. Sekundära kapitalistiska mål 139. Vad borde vara primära mål? 141. Olika planeringsnivåer 142.

5 Strategisk planering 149

Planering av den industriella strukturen 149. Miljö och naturresurser 153. Produktionens tidsdimension 161. Marknads- och icke-marknadsfördelning 164. Medborgerliga rättigheter 164. Valfrihet 165. Att hantera knapphet 166. Mätkostnader 167. Jordbruk 167.

6 Detaljplanering 177

Planering i Sovjetunionen 186. Detaljplanering och begränsning i tillgångar 190. En ny planbalanserande algoritm 193. Harmonifunktionen 194. Algoritmens stadier 198. Cyberekonomi i Chile 202.

7 Makroekonomisk planering och budgetpolitik 211

Makrobokföring i arbetstid 212. Hushållssparande och kredit 219. Ränta på sparkapitalet 230. Skattepolitik 231. Jordränta 234. Punktskatt 234. Beskattning och ackumulation 235.

8 Försäljning och distribution av konsumtionsvaror 241

Marknadsmässiga priser 243. Konsumtionsvaror och makroplanen 246. En jämförelse med kapitalistiska marknader 251. Slutord 254.

9 Planering och information 259

Information och egendom 259. Kravspecifikation för en statistisk byrå 261. Produktkodning 261. Enhetlig lagerkontroll 262. Standardiserade överföringsformat 263. Att få fram tekniska koefficienter 263. Information: Samhälleliga problem 265. Information, effektivitetsmått och incitament 266. Bedömning av företagens prestationer 267. Statistisk värdering i företag som producerar produktionsmedel 268. Mot monopol 271. Belöningar och sanktioner 272.

10 Utrikeshandel 279

Teknologi och handelsmönster 285. Låglöne- och höglöneekonomier 287. Fördelar med handelsunderskott 290. Internationell handel i ett socialistiskt sammanhang 293. Statlig efterfrågan på utländsk valuta 294. Alternativ till utländsk valuta 296. Växelkurser, turism och svarta marknader 300. Politiska styrmedel 305. Osåld export 308. Förbättrade handelsvillkor 308.

11 Handel mellan socialistiska länder 315

Handel och egendom 315. Mindre utvecklade länder 317. Vad vi föreslår 324. Den nationella suveränitetens betydelse 327.

12 Grannskapskollektivet 333

Grannskapskollektivets verksamhet 334. Bostäder 336. Matlagning 337. Barnomsorg 338. Viss fritidsverksamhet 338. Äldreomsorg 339. Grundläggande effektivitetsargument för grannskapskollektivet 339. Betalningsformer och yttre handel 341. Fördelning av utgifter 349. Grannskapskollektivets juridiska status 350. Det offentliga politik 350.

13 Om demokrati 355

Demokrati och parlamentarism 355. Direktdemokrati eller sovjetdemokrati? 360. Den klassiska demokratins institutioner 363. »Demokratisk centralism« – en återvändsgränd 366. Är demokrati möjlig idag? 367. Demokrati och planering 370. Den acephala staten 373.

14 Om egendomsförhållanden 383

Vem äger vad? 384. Att koda äganderätter 385. Vad kan ägas? 387. Renodlad kapitalism och blandkapitalism 387. Den sovjetiska modellen 389. Företaget som motsättningarnas brännpunkt 391. Den föreslagna kommunalistiska modellen 394. Individuella äganderätter 394. Planeringens rättigheter och ekonomiska projekt 397. Egenföretagande 407. Ägande av jord 408. En utveckling om ricardiansk jordrättsteori 409. Äganderätter till naturresurser 413. Att skilja kontroll från intresse 416.

15 Några invändningar 423

Distribution, värden och priser 423. Marknadssocialism 428. Diane Elsson: den socialiserade marknaden? 429. Aganbegyan: administrativa och ekonomiska metoder 438.

Referenser 443

Index 447

Förord till den svenska utgåvan

Det är nu tio år sedan det mesta av *Towards a New Socialism* (originalets titel) skrevs. Utvecklingen under det senaste decenniet – mindre dramatiskt än det föregående – har inte fått oss att vilja revidera bokens huvudteser. Vi tror fortfarande, trots erfarenheterna från Sovjetunionen, att en effektiv, demokratisk socialism både är tekniskt möjlig och önskvärd. Vi håller fast vid våra försök att någorlunda i detalj skissera hur en sådan socialism skulle kunna se ut, samtidigt som vi är medvetna om att dessa blott är ett bidrag för diskussion.

I viss mån har utvecklingen under 1990-talet fört våra idéer närmare verkligheten. Vi talar om ekonomisk planering genom användandet av ett datornätverk. När vi första gången offentliggjorde denna idé var Internet fortfarande bara i sin linda. Nu är det ett etablerat faktum i vår vardag och teknologin som behövs för att i realtid dela information med andra är var mans egendom. De datorhastigheter som vi tog som utgångspunkt för en uppskattning av möjligheten till planhushållningskalkyler har, som man kunde förutse, överskridits flera gånger om. I denna utgåva har vi uppdaterat en del av diskussionen i

kapitel 3 i enlighet med detta. Det är inte bara så att den teknologiska utvecklingen har främjat våra förslag: Internet har också frambringat en sorts kollektiv kultur som väsentligen är kommunistisk, oavsett om deltagarna gladeligen eller inte alls skulle acceptera en sådan beskrivning. Vi tänker tex på hur man delar med sig av teknisk expertis via Usenet och rörelsen för »öppen källkod«. Denna utveckling är särskilt relevant för vår diskussion om information och incitament i kapitel 9.

På andra sätt kan vår »nya socialism« uppfattas som mer avlägsen dagens verklighet än vad den var i början av 1990-talet. En ny läsare frågade oss nyligen, »Har ni något förslag om hur vi utifrån dagens situation skall kunna förverkliga de förslag som presenteras i *Towards a New Socialism?*« Bra fråga. Att en ny form av samhälle är tekniskt möjligt och, som vi hävdar, moraliskt mer högtstående innebär inte att det kommer att förverkligas. Det kräver allra minst att ett stort antal människor väldigt starkt önskar att det förverkligas – att de är beredda att möta riskerna som en grundläggande förändring innebär. Det är lättare att föreställa sig att en omfattande önskan till förändring uppkommer i en kontext av samhällelig misär och kaos, som i tider av krig eller ekonomisk depression. Men efter en skakig start har 1990-talet varit ett decennium präglad av tillväxt, framgång och (mestadels) fred i de större kapitalistiska länderna. Den finansiella härdsmltan i Asien 1997 fick inte de konsekvenser för systemet som en del förutspådde; fortsatta stridigheter på Balkan drog inte in de större nationerna i krig mot varandra. Det är inte förvånande att få människor attraheras av diskussionen om radikala alternativ till den existerande samhällsordningen.

Även om det är svårt att förutsäga tidpunkten för och arten av kommande kriser som skulle kunna föra alternativa tankar åter på historiens dagordning så kan vi identifiera olika bakgrundsvillkor som har motiverat oss och andra till att undersöka och arbeta för alternativ även när det råder »goda tider« i det nuvarande systemet. Vi har uppdaterat det statistiska materialet om ojämlikhet i kapitel 1 och 2 – berättelsen är till väsentlig del den samma som ett decennium tidigare. Välståndet under 1990-talet har fördelats lika ojämlikt som under tidigare decennier av tillväxt, om inte än mera. Och medan Romklubbens varningar under 1970-talet om miljökatastrofer kan ha varit förhastade, så står det tidiga 20:e århundradet inför en global uppvärmning som en daglig realitet. Det är svårt att se hur någonting annat än ett samhälleligt planerat svar kan bli effektivt.

I varje fall är vi tacksamma mot Anders Axelsson för att ha föreslagit en svensk utgåva av *Towards a New Socialism* och givet oss möjlighet att uppdatera en del av våra synpunkter. Vi har intrycket att boken, trots att den inte precis har varit en bestseller, har funnit några tankfulla och entusiastiska läsare. Vi hoppas att den nya utgåvan kan bidra till att rekrytera fler sådana läsare och till att bredda diskussionen bland socialister om exakt vad det är vi hoppas kunna uppnå.

Paul Cockshott

Glasgow,
Skottland
juli 2001

Allin Cottrell

Winston-Salem,
North Carolina
juli 2001

Introduktion

»Socialismen har prövats. Sjuttio år efter bolsjevikrevolutionen lyder historiens dom att den har misslyckats.« Alla de som på 1990-talet fortfarande är beredda att kalla sig för socialister är tvingade att komma med något svar på denna vitt spridda uppfattning. Den här boken är vårt svar. Det kan emellertid vara lämpligt att först se efter vilka skillnaderna är mellan vår uppfattning och en del andra uppfattningar som står att finna hos vänstern i väst.

Förmodligen kommer de flesta socialister säga att den sortens samhällssystem de önskar se, väsentligen skiljer sig från den sovjetiska modellen. Men grunderna för detta påstående kan vara olika. Den första distinktion som måste göras är den mellan socialdemokrater och – de som vi kan kalla – »idealistiska marxister«.

De förra skulle kanske hävda att sovjetsocialismens misslyckande inte säger mycket om framtiden för t ex den skandinaviska varianten av socialdemokrati. Detta kan vara sant. Men det råkar vara så att krisperioden för sovjetsocialismen infallit samtidigt med våldsamma attacker på socialdemokratins idéer och institutioner, i synnerhet om än inte enbart i Storbritannien och USA. Man kan förstås

hävda att denna koppling är, om inte tillfällig så åtminstone allt annat än logiskt nödvändig. För även om krisen för sovjetsystemet är definitiv, kan man tänka sig att den politiska »pendeln« kommer att svänga till fördel för västerländsk socialdemokrati. Som vi skall se så finns det emellertid skäl för en del tvivel på denna punkt.

Idealistiska marxister tenderar å andra sidan att hävda att östblockets nederlag inte skall skyllas på marxismen eftersom sovjetsystemet snarare representerade sveket än förverkligandet av de marxistiska idealen. Medan socialdemokraterna säger att sovjet socialismen inte var den sortens socialism de önskade, säger dessa marxister att Sovjetunionen (kanske efter Lenin) egentligen aldrig var socialistiskt. Socialdemokrater kan acceptera att sovjetsystemet verkligen var marxistiskt och de tar avstånd ifrån marxismen, idealistiska marxister håller fast vid sina teorier när de hävdar att marxismen ännu aldrig har prövats i praktiken.

Vår ståndpunkt skiljer sig från båda dessa perspektiv. Först och främst menar vi att socialdemokratin allt för lättvindigt säljer ut socialismens historiska aspirationer. Den representerar en otillräckligt radikal lösning på alla brister i de moderna kapitalistiska samhällena. I motsats till socialdemokraterna tror vi att det finns mycket av värde i det klassiska marxistiska projektet för en radikal samhällsömdaning. Å andra sidan avvisar vi det idealistiska perspektivet som försöker bevara de socialistiska idealens renhet till priset av att klippa av alla banden till den historiska verkligheten. Vi godtar att samhällena av sovjetmodell i en väsentlig mening var socialistiska. Naturligtvis representerar

rar de inte materialiserandet av Marx och Engels – eller ens Lenins – ideal, men när någonsin har ett konkret historiskt samhälle varit en inkarnation av en idé? När vi använder termen »socialism« som ett samhällsvetenskapligt begrepp, för att urskilja en specifik form av social organisation utifrån dess specifika produktionssätt, måste vi erkänna att socialismen inte är något Utopia. Det vore ganska ovetenskapligt att hävda att sovjetsystemet bara för att det inte var demokratiskt heller inte kan vara socialistiskt, eller mer allmänt att lägga in vilka samhällsegenskaper som man anser önskvärda i själva definitionen av socialism. Vår ståndpunkt kan sammanfattas enligt följande:

1. Sovjetsamhället var verkligen socialistiskt.
2. Detta samhälle hade många oönskade och problematiska egenskaper.
3. Sovjetsamhällets problem berodde delvis på de extremt svåra historiska omständigheter som bolsjevikerna stod inför när de försökte bygga socialismen, men det är inte allt: avgörande politiska misstag gjordes (precis lika möjligt i ett socialistiskt samhälle som i ett kapitalistiskt) och vidare avspeglade sovjetsocialismens problem allvarliga svagheter inom den klassiska marxismen.
4. Sovjetsystemets misslyckande är därför på inget sätt irrelevant för den marxistiska socialismen. Vi måste noggrant beakta lärdomarna som ges av detta misslyckande.
5. Till skillnad från dem som förnöjt hävdar att marxismen lidit ett fullständigt historiskt nederlag, tror vi inte desto mindre att en annan typ av socialism – fortfarande

de klart marxistisk, men väsentligen omarbetad – är möjlig. Sovjetunionen var socialistiskt men andra former av marxistisk socialism är möjliga.

6. Denna uppfattning kan bara upprätthållas genom en mycket mer detaljerad redovisning än vad som hittills gjorts av vilken sorts ekonomisk mekanism och vilka former av politisk konstitution som socialister anser både önskvärda och möjliga. Det är det som vi försöker göra i denna bok.

I denna inledning börjar vi med att besvara en del frågor som uppkommer i och med dessa påståenden: Varför är socialdemokratin otillräcklig? I vilken mening var Sovjetunionen socialistiskt? I den utsträckning som sovjetsamhällets tillkortakommanden uppkom ur politiska misstag och brister i den marxistiska teorin, vilka var då dessa misstag och brister? Vad är grunden för påståendet att socialismens återkomst både är möjlig och önskvärd? Vi kan här inte besvara dessa stora frågor i detalj: vår målsättning är att i stora drag skissera svaren och peka ut de kapitel som mer fullständigt behandlar dessa skisser.

VARFÖR ÄR SOCIALDEMOKRATIN OTILLRÄCKLIG?

Socialdemokratin har traditionellt sett stått för en »blandekonomi«, för ett mildrande av kapitalismens ojämlikheter med hjälp av progressiv beskattning och ett socialt skyddsnät, för parlamentarisk demokrati och medborgerliga rättigheter. När de har varit som mest framgångsrika har de

socialdemokratiska partierna verkligen lyckats förbättra de arbetande klassernas villkor, jämfört med en situation av oreglerad kapitalism. I Storbritannien förblir National Health Service det mest varaktiga monumentet över den här sortens förbättringar. Inte desto mindre kvarstår väsentliga problem.

För det första tenderar de kapitalistiska ekonomiska mekanismerna att skapa stora klyftor vad gäller inkomster, välfärd och »möjligheter i livet« (vilket diskuteras i kapitel 1) och socialdemokratin har haft mycket litet reellt inflytande över dessa ojämlikheter, vilka faktiskt har tilltagit under det senaste decenniet. Bara en radikal förändring av fördelningssystemet för privatinkomster – som det som föreslås i kapitel 2 – kan erbjuda verkliga utsikter för ett upphävande av den grundläggande ojämlikheten.

För det andra är »blandekonomin« problematisk i två viktiga avseenden. I blandekonomierna som funnits fram till nu har de socialistiska elementen förblivit underordnade de kapitalistiska elementen. Det vill säga varu- och lönearbetsformerna har förblivit de grundläggande organisationsformerna för produktion respektive betalning av arbete. »Socialistiska« aktiviteter har finansierats genom skatteintäkter erhållna från den kapitalistiska sektorn, vilket har inneburit att utbyggnaden av »välfärdsåtgärder« och »gratis« distribution av grundläggande tjänster har varit beroende av den kapitalistiska sektorns välmåga och storleken på skattebasen. Endast när den kapitalistiska sektorn har haft en kraftig tillväxt har de socialdemokratiska regeringarna kunnat »leverera«. På det viset har de socialdemokratiska regeringarnas förmåga att omforma samhällets klasstruktur med nödvändighet varit självbe-

gränsande: försök till en radikal omfördelning hotar alltid att förstöra det kapitalistiska rikedomsskapande som dessa regeringar ytterst beror på.

Dessutom: om blandekonomin är en blandning av kapitalistiska och socialistiska element, har det varit ont om seriösa försök att definiera principerna för hur den socialistiska sektorn opererar. Detta gör själva idén om en blandekonomi mycket sårbar i ett globalt sammanhang där planekonomierna upplöses. Förespråkare av den oreglerade marknaden kan med viss skärpa hävda att om planhushållning avvisas i kärnländerna varför skall det då tolereras i väst, ens som ett underordnat element i systemet? Så länge västvärldens socialdemokrater inte har någon enhetlig idé om vad planerade och icke varubaserade produktionsformer ytterst handlar om och hur deras effektivitet kan bedömas, står de dåligt rustade att försvara sin omhuldade »blandning«, utom på ett ganska vagt och moraliserande sätt.

Utifrån detta perspektiv kan vårt försök att definiera principerna för en socialistisk ekonomisk mekanism ses som ett tillhandahållande av den socialistiska beslutsamhet som lyser med sin frånvaro i vår tids socialdemokrati. Även de som inte stödjer vårt förslag om en fullständig planhushållning kan finna något av värde i vår argumentation, såtillvida att den belyser den underutvecklade komponenten i blandekonomin »blandning«.

I VILKEN MENING VAR SOVJETUNIONEN SOCIALISTISK?

Här tar vi vår utgångspunkt i den klassiska marxistiska samhällsanalysen. Enligt Marx är det mest grundläggande kännetecknet för olika samhälleliga organisationssätt sättet på hur de förverkligar »utvinnandet av merprodukten« från de direkta producenterna. Detta kräver en liten förklaring. Den »nödvändiga produkten« är enligt denna teori den produkt som krävs för att upprätthålla och reproducera själva arbetskraften. Denna uppträder i formen av konsumtionsvaror och – tjänster till arbetarna och deras familjer samt investeringar i anläggningar, utrustning osv – helt enkelt vad som krävs för att hålla samhällets produktionsmedel fungerande. »Merprodukten« å andra sidan, är den del av den samhälleliga totalprodukten som används till att försörja de icke-producerande samhällsmedlemmarna (en heterogen samling, från de sysslösa rika, till politiker, militären, pensionerade arbetare och barn) plus den del som är ämnad för nettoexpansionen av produktionsmedelstocken. Varje samhälle med förmåga att försörja icke-producerande medlemmar och skapa ett ekonomiskt expansivt program för nettoinvesteringar, måste ha någon mekanism för att förmå de direkta producenterna att producera mer än vad som bara krävs för att upprätthålla dem själva. Den precisa naturen hos denna mekanism är enligt marxistisk teori nyckeln till att förstå samhället som helhet – inte bara »ekonomin«, utan också statens och politikens form. Vi vill påstå att Sovjetunionen faktiskt skapade ett sätt att utvinna merprodukten som var ganska annorlunda än det kapitalistiska. För

att sätta denna fråga mer i sitt sammanhang, kan tecknandet av en mer generell historisk bakgrund vara på sin plats.

Beakta först skillnaden mellan feodala och kapitalistiska samhällen. Under feodalismen var utvinnandet av en merprodukt mer eller mindre klart »synligt« för alla. De specifika formerna kunde skilja sig åt men en typisk metod innebar att bönderna så och så många dagar i veckan arbetade på den egna jorden och de resterande på feodaltherrarnas. Alternativt, att bönderna var tvungna att avstå en del av produkten från deras egen jord till feodalherren. Om ett sådant samhälle skall reproducera sig självt måste de direkta producenterna i någon form direkt underordnas eller försättas i livegenskap; politisk och juridisk jämlikhet är uteslutet. En religiös ideologi, som talar om individernas tilldelade bestämda »platser« under jordelivet och om dygden att veta sin rätta plats och löftet om en himmelsk belöning till de som fullföljde sin uppgift enligt Guds plan för jorden, kan också vara av nytta.

Under kapitalismen å andra sidan, blir utvinnandet av merprodukten »osynligt« i form av lönekontraktet. Parterna som ingår avtalet är juridiskt jämlika, var och en för sin egendom till marknaden och utför en frivillig transaktion. Det finns ingen klocka i fabriken som signalerar slutet på den del av arbetsdagen som ägnas åt att producera ekvivalenten till arbetarnas löner och påbörjandet av produktionen av profiter åt arbetsgivaren. Inte desto mindre är arbetarnas löner väsentligen lägre än det totala värdet på produkten de skapat: detta är grunden för Marx teori om utsugningen. Utsugningsgraden beror på kampen mellan arbetarna och kapitalisterna i dess olika former. Kampen

om lönerna, om tempot i produktionen och om arbetsdagens längd. Kampen om de teknologiska förändringarna som bestämmer hur mycket arbetstid som krävs för att producera ett givet kvantum.

Sovjet socialismen, i synnerhet efter införandet av den första femårsplanen under Stalin i slutet av 1920-talet, införde ett nytt och icke-kapitalistiskt sätt att utvinna ett överskott på. Detta fördunklades delvis av det faktum att arbetarna fortfarande betalades löner i rubel och att pengar fortsatt användes som bokföringsenhet i de planerade industrierna, men det samhälleliga innehållet i dessa »penningformer« var drastiskt förändrat. I den sovjetiska planekonomin var uppdelningen mellan den nödvändiga delen och överskottsdelen av den samhälleliga produkten resultatet av politiska beslut. För det mesta skedde en fysisk allokering av varor och arbetskraft till företagen av planmyndigheterna, vilka alltid skulle garantera att företagen hade tillräckligt med pengar att kunna »betala med« för de faktiska varor som tilldelats dem. Om ett företag gjorde »förluster« (uttryckt i pengar) och därför måste få sin penningbalans förstärkt med »subsidier«, så saknade detta betydelse. Å andra sida var tillgång på pengar i sig ingen garanti för att få tag på verkliga varor. På samma sätt allokerades resurserna till produktionen av konsumtionsvaror centralt. Antag att arbetarna erhöll högre rubellöner. I sig själv skulle detta inte betyda någonting, eftersom produktflödet av konsumtionsvaror inte svarade mot den tillgängliga mängden pengar för konsumtion. Högre löner skulle endast innebära högre priser eller bortfall i butikerna. Den producerade överskottskvoten var bestämd när planerna allokerade resurser till investeringar i tung

industri respektive produktionen av konsumtionsvaror.

I mycket allmänna termer är denna övergång till ett planhushållningssystem, där uppdelningen mellan nödvändig- och merprodukt är resultatet av medvetna samhälleliga beslut, helt i linje med vad Marx hoppades på. Bara med den skillnaden att Marx föreställde sig att dessa »samhälleliga beslut« fattades i en radikal demokrati, så att överskottsproduktionen skulle ha en inneboende logik. Människorna som har fattat beslutet att använda så mycket av sitt förenade arbete till nettoinvesteringar och till försörjning av icke-producenter skulle sedan villigt genomföra sina egna beslut. Av både externa och interna orsaker var sovjetsamhället vid tiden för införandet av ekonomisk planering långt ifrån demokratiskt. Hur kunde man då förmå eller tvinga arbetarna att genomföra planen (vilken, även om den antogs vara formulerad i deras intresse, sannerligen inte var utarbetad av dem)?

Vi vet att planerna i stort sett fullföljdes. Under 1930-talet skedde en utveckling av en tung industriell bas med en exempellös hastighet, en bas som kännbart skulle komma att prövas i det framgångsrika motståndet mot Nazitysklands invasion. Vi är också väl medvetna om de karakteristiska kännetecknen för stalineran, med dess märkliga blandning av terror och tvångsarbete å ena sidan och genuin pionjäranda å den andra. Om vi börjar med frågan om hur tillägnandet av merprodukten var möjligt i ett planerat men odemokratiskt system så framstår personkulten kring Stalin inte enbart som en »avvikelse«, utan som en integrerad del av systemet. Stalin: på en och samma gång den inspirerande ledaren, som med beslutssamhet och mod kompenserade för vad han saknade av

vältalighet, kapabel att befordra en känsla av delaktighet i en stor historisk strävan – och den stränge och ytterst hänsynslösa likvidatorn av var och en som misslyckades med att delta (och många andra för den delen). Stalinkulten, både med sin populistiska och sin fasansfulla sida, var central för det sovjetiska sättet att utvinna en merprodukt.

VILKA LÄRDOMAR KAN DRAS AV SOVJETSOCIALISMENS MISSLYCKANDEN?

Sovjetsocialismens kris förefaller komma från två källor. Å ena sidan är där en våldsam folklig reaktion mot den odemokratiska och auktoritära praktiken i den gammalmodiga sovjetpolitiken. Och å andra sidan en allmänt spridd uppfattning att den grundläggande ekonomiska mekanismen som varit i funktion sedan 1930-talet har överlevt sig självt och inte längre är till någon nytta. Och att hålla fast vid dessa mekanismer skulle döma människorna i det (hittillsvarande) Sovjetunionen till en stagnerande levnadsstandard och kronisk brist på konsumtionsvaror. Jämfört med den uppenbara vitaliteten i de avancerade kapitalistiska ekonomierna blev sådana villkor högst oacceptabla för människorna.

Till viss grad är dessa två frågor sammanlänkade. När Sovjetunionen gick från Stalineran till Bresjneveran mildrades det tidigare systemet av terror och tvång. Samtidigt upplöstes emellertid också den pionjäranda som hade besjälat breda skikt av den sovjetiska befolkningen under de första åren av den socialistiska uppbyggnaden och

under kampen mot fascismen. Med andra ord undergrävsdes båda grundpelarna i det sovjetiska sättet att utvinna en merprodukt (i ett planerat men dock odemokratiskt system). Det bör också noteras att Stalin inte var främmande för att använda sig av betydande löneskillnader som ett medel att stimulera arbetsansträngningarna, medan Bresjnev rörde sig i riktning mot en mer egalitär politik. Socialister kan naturligtvis applådera det egalitära men om de individualistiska penningincitamenten undergrävs finns det inte desto mindre ett behov av att främja andra typer av incitament – till exempel de som kommer ur en känsla av demokratiskt deltagande i en gemensam strävan. Och om ett gott utfört arbete inte skall belönas med högre lön så måste det fortfarande belönas (och uppfattas som att det belönas) genom möjligheter till befordran och avancemang. Sådana alternativa incitament saknades i det närmaste fullständigt i den korrupta och cyniska politiska kulturen under Bresjnevperioden. Apatin blev utbredd. Medan en tidigare generation hade känt socialismen som ett ädelt ideal – ofullständigt förverkligat eller kanske till och med allvarligt förvrängt i Sovjetunionen, men fortfarande värt att försvara – växte en hel generation upp under Bresjnev för vilka Sovjetunionen och socialism helt enkelt var samma sak, precis som i systemets egen propaganda. Om de avskydde sovjetsystemet, då avskydde de också socialismen.

Analysen så här långt leder fram till något tvetydiga slutsatser. Vårt betonande av Sovjetunionens problem som dem hos ett odemokratiskt planhushållningssystem verkar antyda att djupgående demokratiska reformer kanske hade varit tillräckligt för att revitalisera sovjetisamhället

och sovjetekonomin. Det vill säga, om odemokratisk planering ersattes av demokratisk planering, då kanske det skulle gå att vinna befolkningens entusiasm för uppgiften att modernisera ekonomin, fortfarande inom de breda ramarna för ett planerat och icke-kapitalistiskt system. Naturligtvis anses denna uppfattning i vida kretsar vara vederlagd av kalla fakta om nutida rysk historia: reformerna upphörde inte med glasnost, och inte ens med perestrojkan, tänkt som en rekonstruktion av den socialistiska ekonomin, utan gick vidare till synes oundvikligt mot ett raserande av det gamla planhushållningssystemet i dess helhet och i projektet för en övergång till marknadsekonomi.

Olika tolkningar av denna historiska utveckling är möjliga. En uppfattning är den enkla anti-socialistiska, att centralplanering och statligt ägande i sig själva är underlägsna marknadssystemet och givet valfrihet, i frånvaro av politiskt eller ideologiskt tvång, kommer människor automatiskt välja marknaden. Demokrati leder obönhörligen till ett avståndstagande från den socialistiska ekonomiska mekanismen. Denna bok innehåller en uppsättning argument utformade för att visa att denna slutsats är obefogad, dvs att en effektiv och produktiv socialistisk ekonomisk mekanism både är möjlig och att föredra framför kapitalism (utifrån den arbetande majoritetens intresse i varje fall). Men om det är sant, hur förklarar vi då avvisandet av den socialistiska ekonomin i Sovjetunionen och på andra platser? Två punkter är särskilt relevanta. För det första, som vi redan har noterat, finns det idag många sovjetmedborgare för vilka socialism inte är någonting annat än Bresjnevsystemet. Detta är vad de fick höra till leda och

de hade mycket liten anledning att tvivla på det. Föreställningen att en mycket annorlunda sorts socialism är möjlig och önskvärd beror på de klassiska argumenten, förslagen och idealen formulerade av socialismens grundfäder – och de vars enda bekantskap med dessa idéer var i form av svulstiga officiella apologier blir svårligen roade av en sådan föreställning. För det andra kan det råda mycket litet tvivel om att den ekonomiska stagnationen som ansatte Sovjetunionen under den gamla ekonomiska mekanismens senare år inte rätt och slätt var resultatet av en avsaknad av demokratiskt deltagande. Det fanns allvarliga tekniska och ekonomiska problem med den mekanismen, men vi kommer att hävda att sådana problem inte är inneboende egenskaper i socialistisk planhushållning som sådan.

Det är således vår uppfattning att en grundlig demokratisering plus grundläggande reformer av planeringsmekanismen i princip kunde ha möjliggjort en revitaliserad sovjetsocialism. Olyckligtvis förefaller de historiska erfarenheterna från de dystra decennierna av ineffektivt och diktatoriskt styre – ideologiskt understött av en förhårdad officiell marxism – för tillfället ha omöjliggjort detta som ett praktiskt politiskt val. En del av det sovjetiska folket kan kanske finna idén tilltalande men alltför många av dem är idag benägna att kräva ett fullständigt brott med det kommunistiska förflutna.

VILKEN ÄR DEN TEORETISKA GRUNDEN FÖR EN NY SOCIALISM?

Den principiella grunden för en postsovjetisk socialism måste vara en radikal demokrati och en effektiv planhushållning. Det står nu klart att det demokratiska elementet inte är en fråga om lyx eller någonting som kan skjutas på framtiden till dess att villkoren är särskilt gynnsamma. Som vi har hävdad ovan: utan demokrati kommer ledarna i ett socialistiskt samhälle drivas till att använda tvång för att kunna säkra produktionen av en merprodukt och om tvånget mildras tenderar systemet att stagnera. Samtidigt kommer utvecklandet av ett effektivt planhushållningssystem förmodligen vara omöjligt i frånvaro av en öppen tävlan mellan idéer. Sovjetkommunismens misslyckande under senare år med att tänka ut livsdugliga socialistiska reformförslag bär vittnesmål om de skadliga effekterna av ett system där konformitet och lydnad premierades. Kapitalistiska samhällen kan uppnå ekonomisk utveckling under villkor av politisk diktatur, för även under en sådan brukar fältet för privatekonomiska aktiviteter vara relativt oreglerat och konkurrensens normala processer förblir i funktion medan undertryckandet av arbetarklassens organisationer kan tillåta en högre utsagningsgrad. Under socialismen kan det inte finnas en sådan uppdelning mellan den förtryckande staten och den »fria« ekonomin. Och om kriterier som ideologisk »korrekthet« dominerar i befordrandet av chefer – och rent av i den ekonomisk-teoretiska debatten – är de långsiktiga utsikterna för tillväxt och effektivitet sannerligen dystra.

Vad gäller såväl demokratiska institutioner som effekti-

va planhushållningsmekanismer måste vi säga att de problem som uppstod i Sovjetunionen avspeglar vissa svagheter i den klassiska marxismen. Marx, Engels och Lenin var mycket starkare i sin kritik av kapitalismen än vad de var i utvecklandet av positiv teori om det socialistiska samhället. Vad beträffar demokratiska institutioner hakade bolsjevikerna inledningsvis på arbetare- och soldatdeputerade sovjeter som den form man föredrog. Medan detta kan ha varit en taktisk skarpsinnighet hävdar vi att sovjetformen i sig själv är olämplig och verkligt farlig och att vi nu måste se oss om efter principerna för en socialistisk demokratisk konstitution. Vad gäller planhushållningsmekanismerna så hade Marx och Engels några intressanta förslag men dessa utvecklades aldrig längre än till vaga och allmänna satser. De sovjetiska planerarna improviserade sitt eget system vilket fungerade för vissa syften under sin tid. Men utvecklandet av deras tankar kring socialistiska ekonomiska mekanismer begränsades av vad de såg som behovet av att foga sig efter den marxistiska kanon – att undvika och faktiskt fördöma varje teoretisk metod, till exempel marginalanalys, som uppfattades som besmittad av »borgerliga« bibetydelser. Västerländska marxister har hävdat att denna tendens grundade sig på en feltolkning av Marx. Förmodligen är det precis så, men det faktum att Marx aldrig gjorde några mer genomarbetade försök att formulera principerna för hur en planerad ekonomi skulle fungera gjorde sådana felläsningar möjliga. Hursomhelst kommer socialismen aldrig att ha någon trovärdighet som ekonomiskt system såvida vi inte relativt detaljerat kan formulera sådana principer.

BOKENS INNEHÅLL

I resten av denna inledning ger vi en översikt över det huvudsakliga innehållet i denna bok, i ljuset av de problem och frågor som har framlagts ovan. Kapitel 1 och 2 tacklar frågor relaterade till ojämlikhet och orättfärdighet. Det första ger en översikt över orsakerna till ojämlikheten i kapitalistiska samhällen – orsaker vilka, som vi har antytt ovan, socialdemokratiska förbättringar inte förmår rycka upp med roten. I det andra visas hur ett enhetligt socialistiskt betalningssystem i allt väsentligen skulle kunna avskaffa ojämlikheten. Betalningssystemet som översiktligt beskrivs i kapitel 2 bygger på idén att det totala arbetsinnehållet i varje produkt eller tjänst kan beräknas. I kapitel 3 försvaras denna tes samtidigt som argumentet för att en ekonomisk kalkyl i termer av arbetstid är rationell och teoretiskt progressiv utvecklas.

I kapitel 4 till 9 utvecklas sedan olika aspekter av ett effektivt system för ekonomisk planering, ett system kapabelt att garantera att den ekonomiska utvecklingen styrs av människornas demokratiskt utformade behov. I kapitel 4 fastslås några grundläggande begrepp och prioriteringar och vidare urskiljs några olika »planeringsnivåer», nämligen strategisk planering, detaljplanering och makroekonomisk planering, vilka sedan redovisas i detalj i kapitel 5, 6 respektive 7. I kapitel 8 redovisas en specifik mekanism för att garantera att det detaljerade produktionsmönstret förblir i linje med konsumenternas preferenser samtidigt som alltför långa köer och brister undviks. I kapitel 9 redovisas informationskraven för den typ av planhushållningssystem vi förordar och vidare görs en koppling mellan frå-

gan om korrekt information och de incitament och sanktioner som de enskilda individerna möter. I dessa kapitel gör vi en rad jämförelser mellan den sortens system vi föreslår och det system som i allmänhet anses ha misslyckats i Sovjetunionen.

Medan kapitel 4 och 9 behandlar planeringsfrågor för en enskild ekonomi i isolering så utvidgas diskussionen i kapitel 10 och 11 till att beröra frågor rörande handel med andra ekonomier – en viktig praktisk angelägenhet i en värld präglad av tilltagande ömsesidigt beroende.

I kapitel 12 till 14 förflyttar vi oss vidare från ekonomiska till sociala och politiska frågor. I kapitel 12 görs en koppling mellan socialistiska mål och de frågor som feministerna lyft fram i ljuset. Här undersöks möjligheterna för grannskapskollektiv som ett alternativ till »kärnfamiljshushållet» och visas hur sådana grannskapskollektiv skulle kunna verka inom de bredare strukturerna i en planhushållning. I kapitel 13 behandlas den politiska sfären. Här föreslås en radikal form av demokratisk konstitution som gör det möjligt för vanliga människor att få reell kontroll över sina liv. Som nämnts tidigare så är vi kritiska till den sovjetiska modellen av demokrati. Vi är lika kritiska till det parlamentariska systemet och våra egna förslag går tillbaka på ett förnyat studium av den klassiska (atenska) demokratins mekanismer i ett modernt sammanhang. I kapitel 14 går vi igenom frågan om egendomsförhållanden och utarbetar de specifika egendomsformer som är en grundförutsättning för de tidigare nämnda ekonomiska och sociala formerna.

I ett avslutande kapitel går vi i svaromål mot några invändningar som framförts av skeptiska socialister. I sam-

band med detta svarar vi på argument till förmån för »marknadssocialism« som ett alternativ till den typ av planhushållning vi förordar.

Det övergripande tema som besjälar denna bok, genom alla dess olika detaljerade diskussioner, kommer – hoppas vi – att framgå. Det vill säga vad vi ser som vårt främsta mål är varje människas möjlighet till självförverkligande som individ och som samhällsvarelse. Detta självförverkligande förutsätter värdighet, trygghet och en grundläggande jämlikhet (fast naturligtvis inte likformighet), lika mycket som produktiv effektivitet. Det förutsätter också att människorna finner ett hållbart sätt att leva i balans med den övergripande miljön på planeten. Vi hävdar att dessa mål bäst kan mötas genom en kooperativ, planerad form av samhällsekonomi under en radikal demokratisk politisk konstitution – en postsovjetsk socialism.

KAPITEL 1

Ojämlighet

ett av socialismens centrala mål är att avskaffa de stora skillnaderna i inkomst, rättigheter och möjligheter som är förknippade med kapitalismen. Socialismen vänder sig i första hand till dem som är värst drabbade av kapitalismens ojämlikheter. Och omvänt har de som tjänar på, eller tror sig tjäna på, ojämlikhet och privilegier på det stora hela varit motståndare till socialism.

De välbeställda är inte svåra att övertyga om att alla försök till att uppnå social jämlikhet är meningslösa såvida de inte rent av är missledande, men deras fattigare landsmän kan behöva viss övertalning. Därför hävdar man att ojämlikhet är både funktionell och oundviklig. Inkomstskillnader är nödvändiga i syfte att skapa incitament för människor att arbeta hårdare och effektivare. Oavsett vilka deras ursprungliga intentioner var kommer även de socialistiska länderna tvingas införa ojämlikhet för att få ekonomin att fungera.

Det är intressant att notera hur förespråkarna av samhällelig ojämlikhet tror att de välbeställda reagerar på helt andra incitament än de fattiga. Om de rika skall övertalas till att arbeta kräver de stimuli i form av ännu större rikedom: därav den allt överskuggande nödvändigheten att sänka skatten för höginkomsttagare. När man å andra sidan har att göra med de fattiga förutsätts det att det inte finns något bättre arbetsincitament än utsikten om än större fattigdom: därav den allt överskuggande nödvändigheten att kraftigt begränsa de sociala förmåner som de är berättigade till.

Vi är starkt oeniga med båda dessa påståenden. Vi vill visa att även om ett visst mått av ekonomisk ojämlikhet är

oundvikligt så är detta mått mycket ringa jämfört med vad som nu är för handen. Vi är övertygade om att det är möjligt att ha ett samhälle som är effektivt, mänskligt och i grunden jämlikt. I detta kapitel skisserar vi de grundläggande principerna för en hållbar ekonomisk mekanism som skulle skapa ett sådant samhälle.

OJÄMLIKHETENS UPPHOV

De som tvingas leva under nuvarande fördelning av rikedomerna behöver inte upplysas om hur illa det är – det vet de redan. De avgörande frågorna är: vilka är orsakerna till dagens skillnader mellan fattigdom och välstånd och vad som kan göras åt det. Av logiska skäl är den första av dessa frågor viktigast. Vad är de verkliga orsakerna till ojämlikheten i det nuvarande samhället? De viktigaste orsakerna är:

- 1) Exploateringen av dem som arbetar
- 2) En minoritet som ärver rikedom
- 3) Arbetslöshet
- 4) Sjukdom och ålderdom
- 5) Kvinnors ekonomiska underordning
- 6) Skillnader i duglighet och förmåga

Exploatering

I vardagligt tal pratar vi om exploatering var än de starka utnyttjar de svaga. Ekonomisk exploatering eller utsugning innebär att människor inte erhåller adekvat betal-

ning för det arbete de utfört. Det kan vara en hustru som tvingas passa upp på sin make utan betalning eller en anställd som arbetar för att berika sin arbetsgivare. I ett utsugningsförhållande får den exploaterade inte tillbaka motsvarande vad han eller hon lägger ner. Idén förefaller ganska vag och oprecis vad gäller personliga förhållanden, men beträffande penningrelationer mellan arbetare och arbetsgivare har det en mycket precis innebörd. En arbetare är utsugen om lönen han erhåller är värd mindre än den arbetsprodukt han framställer.

Idén är mycket enkel. Vi visar den bäst genom att vi till att börja med föreställer oss en situation där ingen utsugning existerar. Antag att en arbetare är anställd 40 timmar per vecka. Om han inte skall vara utsugen skall lönen som han erhåller tillåta honom att köpa varor och tjänster som det tar 40 arbetstimmar att producera. Även om varorna inte kommer märkta med sitt arbetsinnehåll, på samma sätt som kaloriinnehållet i ett paket frukostflingor, är det i princip möjligt att kalkylera arbetsinnehållet. Det är uppenbart att det i detta fall inte skulle finnas någon utsugning. En veckas arbete som kock eller busschaufför skulle helt enkelt vara utbytbart mot samma mängd arbete utfört av dem som tillhandahåller den anställdes hans nödvändighetsartiklar och övriga behov: bönder, textilarbetare, bagare, skådespelare osv.

I praktiken sker inte detta i ett kapitalistiskt samhälle. Även om arbetskontraktet mellan arbetsgivaren och arbetstagaren är en frivillig överenskommelse så dikteras dessa villkor i själva verket av arbetsgivaren. En person som varit utan arbete ett tag, eller som är rädd att bli arbetslös, kommer att vara tacksam för vilket jobb som

TABELL 1

Beräkning av utsagningsgraden (miljoner £) I Storbritannien och Nordirland (UK) 1997

Beräkning av *k* (konstant kapital)

Intermediär konsumtion UK totalt	812 757
<i>minus</i>	
offentlig administration	2 757
finansiella transaktionskostnader	229 221
Improduktiva kostnader totalt	231 978
<i>återstår</i>	
produktiv konsumtion	580 779
konsumtion av fast kapital	85 834
Totalt värde av konsumerade produktionsmedel <i>k</i>	666 613

Beräkning av *m* (mervärde)

Skatter på produktionen netto, UK totalt	17 048
<i>minus</i>	
offentlig administration	837
finansiella transaktionskostnader	304
<i>återstår</i>	
skatt i produktiv sektor	13 207
Arbetande överskott brutto, UK totalt	264 178
<i>minus</i>	
offentlig administration	4 977
finansiella transaktionskostnader	106 121
<i>återstår</i>	
överskott i produktiv sektor	153 080
Improduktiva kostnader totalt	231 978
Överskott totalt <i>m</i>	316 272

Beräkning av v (variabelt kapital)

Ersättning till anställda UK totalt	432 388
<i>minus</i>	
offentlig administration	33 026
finansiella transaktionskostnader	75 038
Improduktiva löner totalt	108 064
<i>återstår</i>	
Produktiva löner v	324 324

Värdeflöden

k	666 613
v	324 324
m	316 272
Bruttovärdeprodukt: $k + v + m$	1 307 209
Nettovärdeprodukt: $v + m$	640 596
Utsagningsgrad: m/v	98%

Källa: Beräknad från *Supply and Use Tables* i *UK summary input-output tables for 1997*, i *1999 UK National Accounts*.

helst och kommer inte att vara speciellt nogräknad vad gäller villkoren. Arbetsgivaren står inte inför samma hinder. Det finns vanligtvis flera sökande till varje jobb så om någon person försöker förhandla om lönen kommer det alltid att finnas någon annan som är beredd att bjuda under honom.

I de sällsynta fall när det råder stor arbetskraftsbrist och lönerna stiger till nivåer där ingen exploatering kan ske, då har arbetsgivaren möjlighet att sätta in kapitalet på banken och få ränta på pengarna. De skulle hellre göra det än att anställa arbetskraft till lönenivåer som skulle hota deras profiler. Slutligen kan de överväga att flytta ut sin verksamhet till ett land i Tredje världen med mycket lägre löner.

Alla dessa faktorer samverkar för att tvinga arbetstagar-
na att sälja sig själva till exploaterande låga löner. Exakt hur låga kan ses i redovisningen av Storbritanniens nationalinkomst, som visas i tabell 1.

För att förstå tabell 1 kan en kort utveckling om nationalräkenskaper vara till hjälp. Före mitten av 1900-talet publicerade de kapitalistiska länderna inga nationalräkenskaper; bokföring var enbart en fråga om att hålla reda på kostnader och tillgångar i enskilda firmor.

Ryska ekonomer var de första att i detalj uppmärksamma de teoretiska frågorna kring utarbetandet av sådan statistik, med början under upprättandet av GOSPLAN – den centrala planeringsmyndigheten i Sovjet – i slutet av 1920-talet. I försöket att konstruera en systematisk uppsättning nationalräkenskaper drog ryssarna nytta av en begreppsapparat som utvecklats av Marx i andra bandet av Kapitalet. Här ställde Marx upp vad han kallade »reproduktionssche-

man»: väsentligen en schematisk version av nationalräkenskaper. Han använde sig av dessa scheman för att analysera de inbördes förhållandena mellan inkomsterna inom olika sektorer av ekonomin och olika samhällsklasser. Marx räknenskapsmodell var relativt enkel, den hanterade bara två eller tre industrier och endast två inkomstkategorier – löner och profiler. Men principerna var lätta att utsträcka till ett större antal sektorer och dithörande inkomstkategorier. Leontief byggde vidare på detta och utvecklade en mer generell modell – input–outputtabellen – om vilken vi kommer ha mer att säga senare.

Under andra världskriget lades ekonomierna i Storbritannien och USA i stor utsträckning under statlig kontroll för att dirigera resurser till viktiga militära ändamål. Detta och den påföljande perioden av keynesiansk intervention i den civila ekonomin gav upphov till behovet av tillförlitlig statistik över nationalinkomsten för att styra den offentliga politiken. Från slutet av 1940-talet och framåt utarbetades nationalräkenskaper och nationella input–outputtabeller regelbundet.

Nationalräkenskaperna erbjuder vanligtvis flera alternativa tekniker för hur nationalinkomsten kan beräknas. För vårt syfte koncentrerar vi oss på Storbritanniens sammanfattande input–outputtabeller. Detta är den version av nationalräkenskapskalkyler som mest uppenbart går att härleda från den marxistiska ekonomiska traditionen och vilken bäst lämpar sig för en analys av utsugningen.

Vårt syfte är att bestämma hur stor del av det värdetillskott som skapats i ekonomin varje år som går att härleda till arbetarna vilka producerat det.

En produkts värde kan delas upp i tre delar:

- 1) Värdet av råvaror och andra materiella insatsvaror som används för dess tillverkning. Denna del betecknas av marxistiska ekonomer som k , förkortning för *konstant* kapital. Den kallas så eftersom dess värde överförs oförändrat till slutprodukten.
- 2) Till detta kommer det värde som tillförs genom produktionen och som kan delas upp i två underkategorier:
 - a) Den del av det tillförda värdet som går till att betala ut löner, v , förkortning för *variabelt* kapital, och som kallas så eftersom kapitalet som läggs ut på löner ger tillbaka ett överskott.
 - b) *Mervärdet*, betecknat som m , som går till att betala profiler, ränta och jordränta.

Utsagningsgraden av arbetarna ges av kvoten m/v . Om en bil således är värd 10 000 pund av vilka 4 000 pund = k består av komponenter, då skulle det tillförda värdet vara 6 000 pund = $m + v$. Om arbetarna som byggt bilen betalas 2 000 pund = v , då blir det resterande överskottet 4 000 pund = *mervärdet*. Utsagningsgraden skulle då vara $m/v = 4\,000/2\,000 = 200$ procent.

Vi vill utföra en analog beräkning för ekonomin i dess helhet. Tursamt nog erbjuder den sammanfattande input-outputtabellen i nationalräkenskaperna nästan exakt vad vi behöver. Den behöver justeras lite eftersom den inte skiljer mellan produktiva och icke-produktiva aktiviteter. Siffrorna för intermediär konsumtion (det som konsume-

ras i produktionen av andra produkter) inkluderar ett par bokföringsposter som egentligen inte hör dit – offentlig administration och »finansiella transaktionskostnader«, vilket huvudsakligen svarar mot förmögenhetsskatt och företagens räntebetalningar. Dessa monetära storheter representerar inte saker och ting som konsumeras produktivt i industrin; snarare utgör de kostnader vilka industrin måste täcka ur sina profiler. En höjning av räntefoten eller förmögenhetsskatten reducerar industriprofiterna men påverkar inte produktionsprocessen som sådan.

Om vi håller oss till den marxistiska standardmetoden för nationalräkenskaper (se Shaikh och Tonak, 1994) behandlar vi ränte- och förmögenhetsskatter som delar av merprodukten. I överensstämmelse med detta exkluderar vi även lönerna för »finansiella transaktionskostnader« från den produktiva lönefakturan. I tabell 1 visas de relevanta beräkningarna för Storbritannien 1997. Nettovärdet som har tillförts ekonomin var 640 596 miljoner pund, av vilka 324 324 miljoner gick till de anställda, vilket lämnar ett överskott på 316 272 miljoner pund. Detta ger en utsugningsgrad på 98 procent.

Varje arbetad timme producerar Storbritanniens arbetare på lite mer än 30 minuter värdet av sina egna löner. De resterande drygt 29 minuterna arbetar de gratis – skapar värden åt sina arbetsgivare, bankerna och staten.

Till utsugningen av de anställda är kopplad stora skillnader i inkomster och förmögenheter.¹ Intäkterna från utsugningen används för två huvudsyften. De fördelas antingen som utdelningar eller räntebetalningar eller används för att finansiera kapitalackumulering i företagets intresse. I båda fallen utgörs förmånstagarna av ägare

till aktier, obligationer och andra finansiella tillgångar. Om profiterna går till utdelningar drar de fördel av detta direkt. Om de går till kapitalackumulering, drar aktieägarna fördel av detta indirekt genom värdestegringen på aktierna.

Aktier är mycket ojämnt fördelade inom befolkningen. 1975 rapporterade Royal Commission on the Distribution of Income and Wealth att de fattigare 80 procenten av befolkningen ägde mindre än 4 procent av aktierna. Även i dagens Storbritannien, ett land med en mycket högt utvecklad aktiemarknad, äger majoriteten av arbetarklassen inga aktier alls. De arbetare som är aktieägare brukar vanligtvis bara ha dem till värdet av några hundra pund, så att inkomsten från aktierna bara utgör en betydelselös del av deras totala inkomst. Vad de tjänar på aktier understiger vad de måste betala i ränta på privatlån och i avbetalningar. Bortsett från att de exploateras av arbetsgivarna drabbas de av en nettoexploatering av de finansiella institutionerna.

Den ojämna inkomstfördelningen är självgenererande. En mycket liten del av befolkningen äger majoriteten av aktierna. Royal Commission rapporterade att ca 330000 människor ägde 55 procent av alla aktier och 58 procent av all mark. Denna del av befolkningen har möjlighet att leva på inkomster av sin egendom. Sådana människor kan även välja att arbeta och uppbära en merinkomst i form av direktörsarvoden etc. I vilket fall så har de en tillräcklig inkomst för att kunna återinvestera en stor del av den i ytterligare aktier eller andra finansiella tillgångar. Eftersom de har råd att spara en mycket större andel av sin inkomst än genomsnittslöntagaren, kommer denna klass,

från en generation till en annan, fortsätta att kontrollera merparten av nationens finansiella kapital.²

Denna lilla minoritet är den slutliga förmånstagaren av den systematiska underbetalningen av den arbetande befolkningen. Så länge som det nuvarande marknadssystemet består är detta dömt till att utgöra den ekonomiska ojämlikhetens huvudorsak.

Arbetslöshet

En sekundär men ändå viktig orsak till ekonomisk ojämlikhet är arbetslöshet. Människor som har ett jobb kan lätt glömma eller ha svårt att inse hur små ens inkomster är när man är arbetslös. Dussintals av vardagliga småutgifter som den som har arbete aldrig tänker på – köpa en kopp kaffe, åka kollektivtrafik, gå på bio – kan helt plötsligt upplevas som omåttligt dyra. De långtidsarbetslösa som har gjort slut på sina små besparingar eller som aldrig har fått möjlighet till avlönat arbete, är beroende av statligt understöd noggrant beräknat för att bara täcka existensminimum. I en del kapitalistiska länder – och i växande utsträckning i Storbritannien – saknar stora delar av de arbetslösa även tillgång till detta understöd. Dessa grupper drivs in i kriminell verksamhet, prostitution eller i välgörenhetsberoende.

Skillnaden mellan villkoren för de som har och de som inte har arbete får stor politisk uppmärksamhet. Politikererna talar om framväxten av en ny underklass av långtidsarbetslösa. Kungligheter oroar sig i förtäckta ordalag över »innerstäderna«. Inte desto mindre är arbetslöshet en sekundär orsak till ojämlikhet. Det drabbar tex bara en

minoritet av arbetskraften: arbetslösheten fluktuerar men utgör vanligtvis mindre än en sjundedel av den arbetsföra vuxna befolkningen. Än viktigare är att arbetslösheten bidrar till att upprätthålla exploateringen av de som har arbete. Arbetslösheten hjälper till att skapa en köparnas arbetsmarknad; till varje jobb kommer det att finnas flera sökande. Exploaterande lönenivåer ifrågasätts inte av dem som saknar alternativ. Fackföreningarna kommer att dra sig för att strejka för högre löner om de vet att arbetsgivarna utan problem kan anlita strejkbrytare ur de arbetslösas skara. Hela arbetsstyrkan kan sägas upp och annan arbetskraft anlitas till lägre löner.

Arbetslösheten har funktionen av utsagningsregulator och upprätthålls som sådan genom regeringspolitiken. De ekonomiska åtgärder som krävs för att uppnå full sysselsättning är välkända. I Storbritannien följdes dessa i nästan två decennier efter andra världskriget och arbetslösheten hölls nere på mellan ca en på trettio till en på fyrtio av arbetskraften. Samma åtgärder skulle kunna tillämpas idag. De ekonomiska hävstångarna för att skapa full sysselsättning förblir de samma. Orsaken till att de inte tillämpas beror på vad som hände under dessa 20 år.

Det var på den tiden som en konservativ premiärminister (Harold Macmillan) ärligt kunde säga till arbetarklassen att de »aldrig har haft det så bra«. Full sysselsättning innebar en exempellös period av kontinuerligt ökade reallöner, som efter ett halvt sekel av stagnation närmare fördubblades.³ Men under samma period halverades andelen av företagens output som gick till profiter, från 23,4 procent 1950 till 12,1 procent 1970 (Bacon och Eltis, 1978). Med andra ord utnyttjade löntagarna arbetskraftsbristen

till att minska utsugningen. Försök från företagens sida att upprätthålla sina profiter genom prisökningar ledde till inflation.

Sedan mitten av 1970-talet har politikerna i de båda dominerande politiska partierna accepterat att åtgärder för full sysselsättning är orealistiska och om de återupptogs skulle de återigen sätta fart på inflationen. En ekonomi baserad på en systematisk exploatering av löntagarna förutsätter skapandet av ett överskott på arbetsmarknaden och detta kräver arbetslöshet.

Det finns ingen logisk orsak till varför arbetslöshet skall medföra fattigdom och nöd. Om det inte fanns något arbete att tillgå, då borde ett civiliserat samhälle betala de som är tillfälligt arbetslösa men villiga att arbeta en anständig inkomst. Om någon är sysslös utan egen förskyllan, varför skall han drabbas av inkomstbortfall? Om, som många människor felaktigt tror, orsaken till arbetslösheten beror på teknologiska förändringar – framstegen när det gäller robotar och datorer – skulle det inte utgöra något hinder för en sådan rationell och human politik. Men arbetslösheten beror på en förändrad offentlig politik. När regeringar en gång väl har börjat acceptera arbetslösheten som en permanent nödvändighet för att kunna reglera arbetsmarknaden, då har de börjat degradera den arbetslöse.

Från år till år minskar det reella arbetslöshetsunderstödet, medan villkoren som måste uppfyllas för att erhålla det blir allt mer stränga. Utsatta grupper som tonåringar får se sin rätt till understöd indraget; bidrag till kläder och möbler ersätts av lån; den arbetslöse görs skyldig att betala per capitaskatt osv.

Genom att driva den arbetslöse till absolut fattigdom, pressar regeringen ner den undre gränsen på löneskalan. När ungdomar tvingas arbeta i vad som generöst brukar kallas träningsprogram för 25 pund i veckan, är det då konstigt att ingångslönen för vuxna är så låg som 1,70 pund i timmen? Denna lönenivå är just vad som gäller för vad som ofta är deltidsarbeten på 10–20 timmar per vecka. De arbetslösas fattigdom är en inköpsport till de arbetandes fattigdom.

Sjukdom och ålderdom

En person behöver inte vara fattig bara för att han är gammal, invalidiserad eller på annat sätt oförmögen att arbeta. Pensionerade överklassmänniskor med betydande förmögenhet lever ett blomstrande liv. Det är bara de som saknar förmögenhet och som är beroende av att kunna sälja sin arbetskraft som hamnar i svåra umbäranden vid sjukdom, skada eller ålderdom. Eftersom detta är villkoren för merparten av befolkningen så lever majoriteten av de äldre och invalidiserade under knappa omständigheter, hänvisade till en snålt tilltagen statlig pension.

De låga nivåerna på dessa pensioner är resultatet av politiska beslut. Det är officiell politik att uppmuntra människor att förlita sig på privat pensionssparande och sjukförsäkringar. Och människor kommer vara mindre benägna att skaffa dessa om de anser att de kan förlita sig på en rimligt hög lagstadgad pension. Detta skapar ett tryck att hålla nere den statliga pensionen. Politikerna som fattar dessa beslut vet att de personligen kommer ha tillgång till mer betydande reserver när de går i pension. Detta faktum

kan knappast undgå att påverka dem, men de handlar inte enbart utifrån rent egenintresse. När de uppmuntrar det privata pensionssparandet följer de den kapitalistiska privategendomens logik. Privata pensionsprogram utsträcker inkomstskillnaderna som grundlades under arbetslivet in i pensionsåldern; de skänker således trygghet och stabilitet till den grundläggande klasstrukturen. Utöver detta erbjuder de medelklassen ett incitament till att spara. Genom sparandet får de del i det kapitalistiska finanssystemet och i och med detta får de ett politiskt intresse av systemets bevarande.

Det skulle vara annorlunda om det inte fanns privata pensionsfonder och om besluten om nivåerna på den statliga pensionen fattades av människor som själva förväntade sig att behöva förlita sig på denna pension. Då vore det nog rimligt att anta att den grundläggande statspensionen skulle vara högre i förhållande till medelinkomsten än vad den är i dag.

Kvinnornas ekonomiska underordning

Samhällssystemet i de västeuropeiska nationerna består av flera olika ekonomiska former. Traditionellt sett har socialister varit mest uppmärksamma på den kapitalistiska och den statskapitalistiska sektorn. När människor talar om blandekonomi, då är det blandningen av dessa två komponenter som de syftar på: blandningen mellan den privatägda industrin och den nationaliserade industrin. Till detta, och ibland förväxlad därmed, kommer skillnaden mellan å ena sidan de verkligt socialistiska inslagen i ekonomin (som t ex offentlig sjukvård och delar av utbild-

ningsväsendet) och å den andra de privata och statskapitalistiska sektorerna. Dessa uppfattas som de viktigaste komponenterna i en blandekonomi. Vad som förbises i detta perspektiv är den fortfarande mycket betydelsefulla roll som hushållens ekonomi spelar i vårt samhällssystem.

Vi tror att precis som den kapitalistiska ekonomin är ansvarig för en typ av ekonomiska ojämlikheter – de mellan rika och fattiga – så är hushållsekonomin ytterst ansvarig för en annan typ av ojämlikheter – de mellan kvinnor och män.

Hushållsekonomin präglas av utförandet av oavlönade arbetstjänster inom familjen. Majoriteten av de som direkt producerar dessa tjänster är gifta kvinnor; icke-producenterna som drar fördel av dessa arbetstjänster är barn och äkta makar. En annan sak som kännetecknar hushållsekonomin är att varken arbetsresultatet eller själva arbetet avlönas. Om en hustru lagar middag till sin familj så avlönas hon inte för den tid hon arbetar, inte heller saluförs själva måltiden. Om hela familjen går på restaurang kan de inta en måltid som näringsmässigt är identisk, men vars samhälleliga karaktär kommer att vara helt annorlunda. Måltiden köps som en vara och produceras av löntagare på restaurangen.

Eftersom hushållsekonomin till väsentlig del är en icke-penningekonomi inkluderas inte dess bidrag till nationalprodukten i den officiella statistiken. Om vi emellertid mätte dess bidrag i termer av vilka ansträngningar som görs, det totala antalet husmödrar och andra inblandade samt hur många timmar som de arbetar, så skulle det kunna visa sig vara den största sektorn inom ekonomin.

Hushållsekonomin har under den kapitalistiska epoken

fått en långsamt avtagande relativ betydelse. När de klassiska författarna talade om ekonomin eller *oikonomia* så talade de om hushållning, om organiserandet av hemmaproduktionen (se Tribe, 1978). En så stor del av de ekonomiska aktiviteterna ägde rum inom hushållet att Aristoteles uppfattade det som en onaturlig aktivitet att tjäna pengar. Det föreföll av naturen vara motsatsen till de normala produktionsaktiviteter som bedrevs inom hushållet. När bourgeoisiens ekonomiska tänkande formaliserades av Adam Smith ägde en fullständig omsvängning rum. Nu uppfattades produktionen för marknaden som den mest kännetecknande formen av ekonomisk aktivitet. Uppfattningen om ekonomiska aktiviteter i första hand som marknadsorienterade reflekterar det faktum att det kapitalistiska systemet verkligen är det dominerande i förhållande till hushållsekonomin.

Under perioder av snabb tillväxt expanderar den kapitalistiska ekonomin på bekostnad av hushållssektorn. Historiskt sett är det viktigaste stadiet i denna process ersättandet av hushållens livsmedelsproduktion med det kapitalistiska jordbruket. I Storbritannien fullföljdes denna process i början av 1800-talet, men i andra delar av Europa pågick processen långt in på andra fjärdedelen av 1900-talet. Ironiskt nog har de socialistiska revolutionerna vanligtvis inträffat i länder som Kina där hushållsekonomin fortfarande var dominerande inom livsmedelsproduktionen. I ett utvecklat kapitalistiskt land har hushållsekonomens omfattning blivit mycket mer begränsad. Den är begränsad till fälten: (1) slutstadierna av matlagningen; (2) omsorg om barn i förskoleåldern; (3) delar av omsorgen om skolbarn; (4) delar av städning och skötsel av

bostad; och (5) delar av omsorgen om äldre och sjuka.

Under loppet av kapitalismens utveckling kan man se att flera produktionsområden i det närmaste fullständigt gått förlorade för hushållsekonomin: (1) odling av grödor; (2) djurskötsel; (3) malning av spannmål; (4) slakt; (5) matkonservering; (6) spinneri och väveri; och (7) husbyggnation. Dessa aktiviteter har alla överförs till den kapitalistiska sektorn. Och den processen är inte avslutad. Exempel på detta är ökningen av restauranger och försäljningen av färdiglagad mat eller av halvfabrikat. Detta reducerar matproduktionen som utförs inom hushållssektorn. Inköp av internatskolors tjänster av bourgeoisien och övre medelklassfamiljer är ett annat exempel.

Dessa förskjutningar mellan olika sektorer har huvudsakligen skett pga att marknadssektorn är mer effektiv. Det är sant att tvångsmetoder i vissa fall användes för att införliva jord och eliminera familj jordbruk (enclosure-rörelsen i England, utröjningar i Skottland), men även i de länder där tvångsmetoder inte har tillämpats har familj jordbruket minskat i betydelse. Kapitalismen skapar tekniska framsteg inom alla aktiviteter som den organiserar. Konkurrens mellan producenter uppmuntrar tillämpandet av de mest effektiva teknikerna och arbetsproduktiviteten ökar. De områden som en gång var delar av hushållsproduktionen förbrukar nu mycket mindre arbetskraft. Arbetskraften som frigörs från dessa är nu tillgänglig för att driva hela skalan av nya industrier och produktionsbranscher som har växt fram i modern tid.

Även om mycket arbetskraft fortfarande förbrukas i hushållsproduktionen så produceras här relativt litet i fysiska termer. I motsats till detta växer marknadsekon-

mins fysiska produktivitet kontinuerligt. Mer och mer varor kommer från den kapitalistiska sektorn medan hushållssektorns produktivitet förblir relativt stagnerad. Den har inte helt och hållet stagnerat: förbättringar av produktionsmedlen i hemmet har varit betydande. Övergången från ved- och gödseleldning till gas- eller elspisar, övergången från brunnar till rinnande vatten och från byckar till tvättmaskiner, innebär att betydligt mindre arbetskraft nu behöver förbrukas för att utföra samma arbetsuppgifter. Men dessa förbättringar har varit externa i förhållande till hushållsekonomin; de är resultatet av en införsel av kapitalistisk teknologi. Hushållsekonomin har av egen kraft aldrig visat upp någon större innovativ förmåga.

Hushållsekonomin har tappat också till socialismen. I industrialiserade länder är det brukligt att staten tillhandahåller fri och obligatorisk skolgång för barn. Detta påverkar hushållssektorn på två sätt. I en viss utsträckning innebär det mindre arbete för modern som inte längre behöver ta ansvar för barnen hela dagen. Å andra sidan flyttas en potentiell arbetskraft från hushållssektorn, eftersom barnen går i skolan långt efter den ålder då de kunde förväntas påbörja produktivt arbete i äldre ekonomiska system. En av de tragiska effekterna av återgången till familjejordbruk i Kina har varit tendensen hos bondefamiljer att ta sina barn ur skolan; de behövs bättre i arbetet på gården. En arbetskraft knuten till hemmet är allt för ofta en illitterat sådan.

På senare tid har staten tagit på sig delar av uppgiften att ta hand om de äldre. Till skillnad från ingrepp från den kapitalistiska sektorn – vilka sker spontant – kräver ersät-

tandet av hushållsarbete med fri offentlig service politiska beslut. Områden där det råder konflikt mellan det socialistiska och det hembaserade produktionssättet omfattar utspisningen av barn (gratis skolmåltider) och vård av småbarn. Det finns avsevärt utrymme för den halvsocialistiska sektorns expansion på hushållssektorns bekostnad inom områdena för livsmedelsproduktion, städning och barnomsorg.

Som hävdats ovan utför vanligtvis gifta kvinnor oavlönat arbete i hushållssystemet för sina män och barn. Denna särskilda form av exploatering är starkt mystifierad. Dold som den är i ideologierna kring sexuell och moderlig kärlek, tenderar människor att bortse ifrån den. På grund av dess mycket privata natur tenderar klassmotsättningarna mellan utsugare och utsugna att uppenbara sig i form av personlig antagonism. Den ekonomiska klasskampen tar sig uttryck i gräl, moraliska påtryckningar, kvinnomisshandel, övergivanden och skilsmässor.

Ekonomisk klasskamp, även mellan arbetsgivare och anställda, framträder för parterna som i grunden privata tvister. Vad som gör en samling privata tvister till klasskonflikter är när det inbegriper en klass av individer som delar gemensamma attribut och befinner sig i ett motsatsförhållande till en annan klass av individer. Det är på grund av att intressekonflikter mellan man och hustru eller mellan arbetsgivare och anställda inte bara inträffar en eller ett par gånger som isolerade företeelser, utan sker parallellt miljontals gånger om, som de måste betraktas som konflikter mellan klasser av människor.

Det blir uppenbart för deltagarna i dessa tvister att det handlar om klassfrågor när tvisterna politiseras. Det vill

säga att den ena eller den andra sidan kräver att staten ingriper och kommer till rätta med anledningen till missnöjet. Detta är speciellt sant när det gäller klasskonflikter inom hushållet, eftersom det endast är på den politiska arenan som kvinnor kan samarbeta med varandra i större antal för att slåss mot sina förtryckare. I detta fall som i andra ligger det i exploatörernas intresse att låta motsättningen förbli privat och personlig.

All politisk klasskamp förutsätter både ett klassmedvetet ledarskap och ett politiskt program runt vilka klassen kan enas. Än så länge har kanske den viktigaste frågan i kvinnornas politiska kamp varit kampen för rätten att göra abort. Så länge som hushållets produktionssätt består är kontrollen över fruktsamheten avgörande för kvinnor som vill kontrollera sin egen arbetstid.

Kvinnornas kamp som klass mot exploateringen i hemmen kan få en revolutionär karaktär endast om dess mål blir att ersätta hushållsekonomin med mer avancerade former av produktionsförhållanden. Om det inte bedrivs en envis propaganda för alternativa sätt för människor att leva ihop, laga mat, sköta om barnen och erbjuda varandra emotionellt stöd, kommer det inte vara möjligt att lyfta motsättningen mellan män och kvinnor från personlig politik till nivån för politisk klasskamp. I den här meningen kan vi betrakta motsättningen mellan man och kvinna som en fortsatt undertryckt eller latent motsättning i brittisk politik.

Vi tror att kvinnokampen bäst kan ges ett revolutionärt innehåll genom att visa upp en konkret bild av ett kollektivt sätt att leva, som kan undantränga dagens patriarkala familj. Den uppgiften kommer att behandlas i kapitel 12.

SAMMANFATTNING

I detta kapitel har vi uppmärksammat både graden av ojämlikhet som marknadsekonomin skapat, och en del av dess orsaker. Vi har studerat de ekonomiska orsakerna till ojämlikhet och funnit att dessa har sin grund i exploateringen av arbetskraften. Kampen mot denna, försöken att avskaffa den, utgör den moraliska kärnan i varje socialistisk politisk ekonomi. I följande kapitel skall vi visa att det genom ett konsekvent fasthållande vid principen att mänskligt arbete ersamt är källan till värde, är möjligt att skapa ett ekonomiskt system som både är rättvist och effektivt.

1. Det skulle inte vara helt korrekt att säga att ojämlikheten är »orsakad av« exploateringen. De båda betingelserna förstärker varandra ömsesidigt. De ojämlika ägandeförhållanden beträffande produktiva tillgångar tvingar majoriteten av icke-ägare att underordna sig exploatering genom att sälja sin arbetskraft till ägarna, vilket i sin tur ger upphov till de stora inkomstskillnaderna.

2. Detta bortsett ifrån det faktum att det direkta ägandet av reellt industrikapital numera huvudsakligen utövas av opersonliga företag snarare än av enskilda kapitalister. Om detta, se Cottrell (1984).

3. Historical Abstract of Labour Statistics 1886–1968, Department of Employment and Productivity, 1971.

KAPITEL 2

Att avskaffa ojämlikheter

Vårt syfte med den här boken är att beskriva en rad principer och ekonomiska mekanismer som, vid sidan av andra fördelar, kommer att förhindra den typ av ojämlikheter som beskrevs i föregående kapitel. Vi tror att de ojämlikheter som orsakas av den kapitalistiska exploateringen av anställda och genom arbetslöshet kan avskaffas helt. Vi tror att avskaffandet av dessa ojämlikheter inom den ekonomiskt aktiva delen av befolkningen skulle komma att skapa politiska villkor som vore gynnsamma för upphävandet av många av de ekonomiska umbäranden som drabbar äldre människor. Vi tror att en successiv utveckling av nya former av kollektivt familjeliv kan göra en hel del för avskaffandet av sexuella ojämlikheter. Slutligen tror vi att även om det kan kvarstå en del rester av ekonomisk ojämlikhet relaterad till skillnader i kunskaper eller färdigheter, så kan dessa reduceras till en bråkdel av vad de är idag.

De relevanta ekonomiska principerna är inte nya. De härrör från 1800-talets början, till socialismens tidiga barndom. I viss mening kan dess anor spåras längre bakåt i tiden, till den tidiga kapitalismens klassiska ekonomer: Adam Smith och David Ricardo. Den grundläggande idén är att ett rättvist samhälle endast kan byggas på principen att de som arbetar har rätt till hela avkastningen från sitt arbete. Detta var länge den mest utmärkande och populära av socialistiska principer. Man sökte råda bot på exploateringen av arbetarna genom att bevilja dem rätten att för varje arbetsdag få tillbaka, i form av löner, motsvarande vad de hade satsat under dagen i tid och ansträngning. Till detta kom en andra princip: endast arbete är en legitim inkomstkälla.

Detta uteslöt alla inkomstkällor som jordränta, utdelningar eller räntor som kom från ägandet av egendom snarare än personliga ansträngningar från dess mottagare. Eliminierandet av oförtjänta inkomster är uppenbart en nödvändig konsekvens av den första principen, eftersom i ett samhälle där producenterna vore berättigade till hela avkastningen av sitt arbete skulle det inte bli något kvar till oförtjänta inkomster.

Detta är ganska gamla, vissa skulle säga förlegade, socialistiska principer. Men enbart ålder är inte tillräckligt för att förklara en ekonomisk doktrin för ogiltig. En »ny« höger, som frossar i återupptäckten av 1800-talsekonomen Adam Smiths läror, är illa lämpad att utslunga anklagelser om det ålderdomliga i att återuppliva en socialistisk doktrin som växte fram under 1800-talet för att möta konsekvenserna av Smiths laissez faire-kapitalism.

Den stora fördelen med dessa ursprungliga principer är att de erbjuder en enhetlig grund för ett helt system, inte bara för ekonomisk organisation, utan också en helt ny rättslig, moralisk och samhällelig ordning. De innebär ett monetärt system baserat på tid istället för godtyckliga och meningslösa valutaenheter som pund, dollar eller euro. Människor skulle krediteras med arbetstimmar istället för pengar i slutet av veckan. Betalningen för varor och tjänster skulle också ske i termer av tid. För ett klädesplagg som det tog två timmar att producera skulle du betala med två timmar av din egen tid. En ekonomi baserad på tidspriser skulle ha det demokratiska antagandet om mänsklig jämlikhet inbyggd i systemet.¹

Marx skisserade huvuddragen av den sortens system som vi föreställer oss enligt följande:

I enlighet med detta erhåller den enskilde producenten – efter det att avdragen gjorts – tillbaka exakt lika mycket från samhället som han ger det. Vad han givit är sitt individuella arbetskvantum. Exempelvis består den samhällliga arbetsdagen av summan av de individuella arbetstimarna. Den enskilde producentens individuella arbetstid är den av honom presterade delen av den samhällliga arbetsdagen, hans andel av den. Han får av samhället ett kvitto på att han presterat så och så mycket arbete (efter avdrag för den del av hans arbete som går till de gemensamma fonderna), och med detta kvitto hämtar han ur det samhällliga förrådet av konsumtionsmedel ut så mycket som lika mycket arbete kostar. Samma mängd arbete som han givit samhället i en form får han tillbaka i en annan. (Karl Marx, *Kritiken av Gothaprogrammet*, 1938, s 16)

Notera att dessa kvitton på utfört arbete är någonting helt annat än pengar. De kan endast erhållas genom arbete och kan endast bytas mot konsumtionsvaror. I en annan passage hävdar Marx att Robert Owens så kallade »arbetspengar« egentligen inte alls var några pengar:

Här må tillfogas att t ex Owens »arbetspengar« lika litet är pengar som exempelvis en teaterbiljetts kontramärke. Owen utgår från omedelbart samhällligt arbete, en produktionsform diametralt motsatt varuproduktionens. En arbetssedel endast konstaterar producenters individuella andel i det gemensamma arbetet och hans individuella anspråk på den del av den gemensamma produkten, som bestämts för konsumtion. Men det faller inte Owen in att förutsätta varuproduktionen och försöka kringgå dess nödvändiga betingelser genom något penningfusk. (Karl Marx, *Kapitalet*, Band 1, Arkiv/Zenit, 1981, s 82)

När Marx säger att arbetskvitton inte är mer pengar än en teaterbiljett kan vi dra vissa slutsatser:

- 1) Kvittona cirkulerar inte; de är endast direkt utbytbara mot konsumtionsvaror.
- 2) Precis som fallet är med många biljetter är de inte möjliga att överlåta. Endast personen som har utfört arbetet kan använda dem.
- 3) De skulle annulleras efter att ha använts precis som en teaterbiljett makuleras vid ingången till teatern. När individerna tar ut varor från en affär skulle deras tillgodokvitton annulleras. Affären har – som kommunal organisation – inget behov av att köpa in varor – den har bara fått dem sig tilldelade. Så dess enda intresse av arbetskvittona är i bokföringssyfte.
- 4) De skulle inte kunna användas för förmögenhetsbildning. De skulle kunna ha en »bäst före«-stämpel. Om inte individerna löste ut sina andelar av årets resultat i slutet på året, skulle det antas att de inte vill ha dessa. Om arbetskvittona inte spenderades skulle varorna som förkroppsligar arbetet inte komma till användning. Många varor är förgängliga och de skulle behöva avyttras på något sätt.

Nu för tiden behöver man inte tänka i termer av arbetskvitton i papper. Istället kan vi föreställa oss att använda någon form av arbetskreditkort vilket håller reda på hur mycket du har arbetat. Avdrag från ditt samhällseliga arbetskreditkonto skulle kunna ske genom att fylla i en blankett, eller så skulle man kunna använda sig av kontoautomater.

Marx presenterar oss en modell – förvisso bara en skiss,

men en tydlig sådan – över ett socialistiskt samhälle där det inte finns några varor (dvs artiklar som produceras specifikt för att utbytas på en marknad). Människor betalas i arbetskrediter för utfört arbete. Avdrag görs för gemensamma behov. Produkter distribueras på basis av sitt arbetsinnehåll, med motsvarande avdrag från människors kreditkonton. Produktionen är organiserad på direkt samhällelig basis där intermediära produkter aldrig tar formen av varor.

Ända sedan den socialistiska betalningsprincipen i form av arbetstid första gången framfördes har olika invändningar framförts mot den. Den första är att eftersom människor inte är jämlika är det varken rättvist eller ekonomiskt effektivt att ge dem lika mycket betalt. Vi kommer att gå igenom detta argument mer i detalj här nedan.

Det har också hävdats att även om en kalkyl i termer av arbetstid skulle kunna fungera på Robinson Cruses ö så skulle den aldrig gå att tillämpa i en verklig ekonomi på grund av problemets blotta komplexitet. Vi kommer hävda att det med modern datateknologi inte skulle vara något stort problem att hålla ordning på hur mycket arbete som gått åt för att tillverka olika saker. Denna fråga behandlas i kapitel 3.

En annan invändning mot tillämpandet av arbetspriser, en som framfördes av Marx i hans kritik av Proudhon (*Filosofins elände*, 1949, s 56–57), var att arbetspengar var oförenliga med hur en marknad opererar. Argumentet är att varje försök att bestämma priset på varor i termer av dess arbetsproduktionskostnader skulle misslyckas när det konfronteras med tillgångens och efterfrågans svängningar. Vi behandlar detta argument i kapitel 8.

Vi skall emellertid först av allt gå igenom vilka fördelarna med ett socialistiskt betalningssystem i praktiken skulle vara.

FÖRDELARNA MED EN OMFÖRDELNING AV INKOMSTERNA

Hur mycket skulle genomsnittssindividen känna på det socialistiska betalningssystemet?

Hur mycket produceras på en arbetstimme?

Vi uppskattar att det i Storbritannien 1997 på en arbetstimme produceras varor värda omkring 14 pund. Detta betyder att betalning i form av arbetspengar skulle vara ekvivalent med en timkvot på 14 pund per timme i 1997 års penningvärde, eller omkring 560 pund för en genomsnittlig arbetsvecka på 40,2 timmar. Detta är naturligtvis före skatt. I Tabell 2 visas denna beräkning.

Vi påstår inte att alla skulle vara fria att spendera så här mycket varje vecka. I en socialistisk ekonomi kanske nivån för personlig beskattning, som går till utbildning, sjukvård, offentliga investeringar, vetenskaplig forskning, osv blir högre än dagens nivåer. Å andra sidan skulle det krävas mindre skattemedel till socialförsäkringssystemet i en socialistisk ekonomi med full sysselsättning. Men en allokering av nationalinkomsten genom skattesystemet är någonting fundamentalt annorlunda än exploatering eftersom skattesystemet kan ställas under demokratisk kontroll. I en demokrati kan medborgarna påverka skatte-

nivån, varför skatter skulle representera resurser som människor har samtyckt att allokera för offentliga ändamål. I motsats till detta kan den inkomstfördelning som en marknadsekonomi för med sig inte vara och aldrig bli resultatet av demokratiskt fattade beslut.

Huruvida en egalitär inkomst på 560 pund per vecka före skatt förefaller som en stor eller modest summa är en fråga om perspektiv. Om du tycker att den är modest, då är du antagligen missledd av inflationen efter 1997 eller så har du ingen aning om hur dåliga löner de flesta människor har.

I New Earnings Survey (publiceras årligen av Storbritanniens regering) påvisas att 100 procent av kvinnliga och 99 procent av manliga personer med manuellt arbete tjänar mindre än den egalitära inkomsten på 14 pund per timme.

Tabell 2 visar en mer detaljerad inkomstanalys. Där kan man se att mer än 89 procent av kvinnorna med manuellt arbete tjänade mindre än hälften av den egalitära lönen på 14 pund per timme. Även bland icke-manuella kvinnliga arbetare var det bara 11 procent som tjänade mer än den egalitära lönen.

Det är uppenbart att hela klassen av manuellt arbetande skulle få se sina inkomster kraftigt höjda genom ett betalningssystem enligt socialistiska linjer. Majoriteten skulle få se sina inkomster mer än fördubblade. Vidare skulle den stora majoriteten av arbetande kvinnor få se sina inkomster väsentligen höjda.

Den enda betydelsefulla kategorin som tjänar över 14-pundsnivån är de översta 29 procenten av manliga tjänstemän, tillsammans med 11 procent av de kvinnliga tjänstemännen. Vad detta visar är att den stora majoriteten av de

TABELL 2

Värde skapat genom en timmes arbete 1997

<i>a</i>	Totalt antal sysselsatta	26681000
<i>b</i>	varav med finansiella transaktioner	1184000
<i>c</i>	varav i offentlig administration och försvar	1563000
<i>d</i>	varav i personlig tjänstesektor priv. hushållstjänster	143000
$e = a - b - c - d$	Totalt produktivt sysselsatta	23791000
<i>f</i>	Arbetstimmar per vecka	40,2
<i>g</i>	Veckor per år	48
$h = e \cdot f \cdot g$	Antal värdeskapande arbetstimmar per år av hela befolkningen	45907113600
<i>i</i>	Nettovärdeprodukten från tabell 1	£ 640 596 000 000
$j = i / h$	Värde skapat per persontimme	£ 13,96
$h = j \cdot f$	Värde skapat per personvecka	£ 560,95

Källa: Sysselsättningsstatistik, ILO Årsbok för 1999, Tabell 2b.

TABELL 3

Sysselsatta som tjänar mindre än X pund i veckan i Storbritannien, 1997

X =	män		kvinnor	
	manuellt	icke- manuellt	manuellt	icke- manuellt
£ 4,40	11%	4%	42%	9%
£ 7,00	56%	21%	89%	44%
£ 10,00	89%	44%	99%	71%
£ 14,00	99%	71%	100%	89%

Källa: *New Earnings Survey, 1997.*

anställda är exploaterade. Vad de skulle tjäna på att inte längre vara exploaterade skulle mer än väl kompensera för varje minskning av förmåner jämfört med andra i den egna gruppen som de skulle kunna lida under i ett egalitärt betalningssystem. Den mycket väsentliga ökning som nästan alla arbetstagare skulle få erfara är möjlig eftersom inkomster av egendom är avskaffade i ett socialistiskt betalningssystem. Socialism innebär att arbetstagarna som grupp gynnas på bekostnad av aktieägare och andra kapitalägare.

Jämlikhet är mer effektivt än tillväxt

Detta är en mycket viktig punkt att förstå eftersom det ofta påstås att det finns mycket litet att vinna på en socialistisk omfördelning av inkomsterna. Kapitalismens förespråkare hävdar att den reella levnadsstandarden för de med låga löner bättre gynnas genom att tillåta hela ekonomin att växa. Allteftersom den växer, kommer de på botten av samhällspyramiden få ta del av rikedomerna som »sipprar ner« från toppen.

Hur falskt detta påstående är kan ses genom att studera siffrorna. Den långsiktiga tillväxttakten i den brittiska ekonomin ligger på 2,4 procent per år. Hur många år skulle det ta för en kvinna med en timlön på 7 pund att komma upp i en timlön på 14 pund med den här tillväxttakten? Svaret är 29 år: kontrollera själv på din miniräknare. En socialistisk omfördelning skulle omedelbart uppnå vad som annars skulle ta större delen av en människas yrkesverksamma liv. Med socialism kan arbetstagaren både ha kakan och äta den. Hon får genom omfördelning en gång för alla en inkomstökning – men den ekonomiska tillväx-

ten upphör inte – så hon kan fortsätta åtnjuta ökade inkomster från år till år.

Kapitalismens förespråkare brukar tvärt emot hävda att ojämlikhet är avgörande för ekonomisk tillväxt eftersom den skapar incitament. De pekar på perioden kring mitten av 1980-talet som bevis för detta. Som ett resultat av handlingslinjer utformade för att öka ojämlikheten påstår sig den brittiska regeringen ha skapat en hållbar ekonomisk tillväxttakt på 3 procent. Denna upprätthölls inte någon längre period, men låg något över vad den brittiska ekonomin hade presterat under perioden närmast före. Låt oss godta att denna extra halva procentenhet per år representerar en frukt av ojämlikheten (snarare än av nordsjöolja). Hur lång tid skulle det ta för den halva procentenheten per år att ge samma resultat som en omfördelning av inkomsterna?

Det skulle ta 150 år. Det är det samma som sex generationer av kvinnor. Och detta bortsett från det faktum att ökad ojämlikhet innebär att kvinnor som förvärvsarbetar troligtvis kommer att uppleva en lägre inkomstökning än de med högre inkomster. Det kan ifrågasättas huruvida de arbetande kvinnorna med medianinkomster har fått något av den extra halva procentenheten.

ARBETETS OJÄMLIKHET

Fram tills nu har vi utgått ifrån att allt arbete i grunden är enhetligt. Vi har sagt att socialism ursprungligen byggde på det demokratiska antagandet att människor var lika och att deras arbete således skulle behandlas som likvärdigt. Vi

förutsätter indirekt att varje arbetad timme producerar samma mängd värde och att alla arbetare därför bör betalas efter samma kvot på, låt oss säga, ett arbetskvitto per timme. Medan vi på filosofiska grunder kan hävda att alla människor är lika, kan vi inte bortse ifrån att det existerar reella skillnader i människors förmåga att arbeta. Låt oss undersöka konsekvenserna av denna arbetets ojämlikhet. Vi vill se vilka implikationerna är för den samhälleliga ojämlikheten: Måste skillnader i kunskaper och färdigheter leda till klasskillnader?

Vi tror inte att det är nödvändigt. Arbetare skiljer sig åt på åtminstone två sätt – vad gäller graden och formen av deras utbildning eller erfarenhet och vad gäller »personliga kvaliteter» så som deras villighet att arbeta hårt, deras förmåga att samarbeta med kollegor osv. Dessa två olikheter ger upphov till två frågor. Den första frågan är huruvida människor med större kunskaper eller förmåga måste ha mer betalt än de som har mindre av detta. Den andra frågan är huruvida, trots sin filosofiska böjelse för människors jämlikhet, en socialistisk ekonomi i planerings- (allokerings-)syfte kommer att tvingas ta hänsyn till olika typer av arbeten. Vi skall ta itu med dessa frågor i tur och ordning.

Differentierad betalning för utbildning/färdigheter?

Vi går först igenom förhållandet mellan kunskaps- eller utbildningsnivå och individuell lönesättning. I kapitalistiska ekonomier är skolade eller utbildade arbetare i allmänhet bättre avlönade. Vad är anledningen till detta? I vilken

utsträckning gäller dessa orsaker också för en socialistisk ekonomi?

En allmänt accepterad förklaring för åtminstone delar av detta lönetillägg är att det fungerar som kompensation för studie- eller utbildningskostnader och för förlorade inkomster under denna tid. Den utsträckning som arbetare i kapitalistiska ekonomier själva är ansvariga för finansieringen av sina studier eller sin utbildning varierar. Men i alla fall finns det ett element av förlorade inkomster i det att människor kunde ha tjänat mer – i början – genom att gå direkt ut i arbetslivet efter avslutad grundskola, än vad de får under åren av eftergymnasial utbildning. I syfte att skapa en tillräcklig tillgång på utbildad arbetskraft måste därför de högre utbildade arbetarna betalas en premie när de väl börjat arbeta. Så lyder argumentet.

Hur realistiskt är detta? Är det verkligen en »uppoffring« att vara student jämfört med att tex sluta skolan och börja arbeta på ett bygge? Jämfört med många arbetarklassungdomar har studenter en bekymmersfri tillvaro. Arbetet är rent. Det är inte allt för krävande. Det finns gott om sociala fördelar och man har tillgång till ett rikt kulturliv. Är detta en erfarenhet som kräver finansiell kompensation senare i livet?

Även om kompensationsargumentet är en riktig återspeglning av verkligheten i de kapitalistiska länderna innebär detta inte att professionella arbetare skulle erhålla samma sorts lönetillägg i ett socialistiskt system. Kostnaderna för studier och utbildning skulle fullt ut bäras av staten. Inte bara skulle själva utbildningen vara gratis, som den har varit i Storbritannien, men därtill kunde studenterna erhålla en regelbunden lön under sin studieperiod. Studier är en

väsentlig och samhällseligt nödvändig form av arbete. Det producerar utbildad arbetskraft som sin »output« och bör belönas därefter. Så det behöver inte innebära några individuella utgifter eller något inkomstbortfall för studenternas del, för vilket det krävs kompensation.

I dagens samhälle förhindrar klasssystemet en stor del av befolkningen från att någonsin nå sin fulla potential. Barn växer upp i arbetarklassområden utan att någonsin inse vilka möjligheter en utbildning erbjuder. Deras karriärsträvan är hämmad från födseln. Många antar, delvis med rätta, att det enda som går att få för dem är simpla arbeten, och vem behöver en utbildning för det?

En del av detta är bara en avspeglning av vilka jobb barnen ser står att finna för deras föräldrar och dessa jobb skulle inte av sig själva upphöra om en samhällsrevolution instiftade lika lön för alla. Lika lön skulle inte över en natt höja människors utbildnings- och kulturnivå. Men den demokratiska uppfattning som ligger bakom det skulle på sikt verka i den riktningen. Lika lön är ett moraliskt ställningstagande. Det säger att en person är lika mycket värd som någon annan. Det säger, »Medborgare, ni är alla lika i samhällets ögon; ni kanske arbetar med olika saker men ni är ej längre uppdelade i högre och lägre klasser.« Tal om lika utbildningsmöjligheter ekar tomt så länge som hårda ekonomiska realiteter påminner dig om att samhället betraktar dig som underlägsen. Bortsett från vad man kan köpa för lönen, så är den en social statussymbol, och en löneutjämning skulle innebära en revolution för självuppfattningen. Ökat välbefinnande och trygghet för den stora massan av arbetarklassmänniskor skulle följas av stigande förväntningar för dem själva och deras barn.

Om samhället värderar alla människor lika i termer av pengar, uppmuntrar detta dem till att eftersträva likhet i termer av utbildning och kultur. Utbildning är berikande på ett sätt som går bortom pengars betydelse, men »till den som redan har, honom skall varda givet«. För närvarande går utbildningsmöjligheterna hand i hand med pengarna. När väl människor ur arbetarklassen vinner ekonomisk jämlikhet kommer de ha självförtroendet att söka kulturell och utbildningsmässig likhet för sig själva och sina barn. I den processen kommer en stor ekonomisk potential att frigöras. Mänsklig kreativitet och påhittighet är vår främsta resurs – låt denna utvecklas genom utbildning och ekonomiskt framåtskridande kommer att följa.

Arbetskraftsbrist inom speciella områden

Bortsett från den generella tendensen med högre lön för högre utbildning, så kan det under kapitalistiska villkor då och då uppstå brist på vissa speciella typer av arbetskraft (inte nödvändigtvis den med högst utbildning), vilket orsakar en temporär ökning av marknadspriset på sådan arbetskraft. Det resulterande lönetillägget är till sin natur en »ränta« på knapphet.

Vi använder oss av termen »ränta« analogt med jordränta. Termen »ränta« är en ekonomisk metafor för ett monopolpris som kan utkrävas av ägaren till någon knapp resurs. Räntans väsen fångades i Mark Twains råd: »Invester i jord. De har slutat tillverka den.« Eftersom tillgången på jord är begränsad och eftersom den ägs privat kan ägarna utkräva en betalning från människor som behöver den för att odla eller bo på. Om det relativt efterfrågan

råder knapp tillgång på någon särskild utbildning eller specialkunskap, då påminner människor som äger denna utbildning om jordägare. Ekonomin kan inte fungera utan deras kunskaper varför de kan begära extra betalning för att utföra sitt arbete.

Under vissa omständigheter kan denna premie medföra ett ökat antal rekryter till den specifika specialistkompetens som det råder knapp tillgång på. I andra fall kan premien kvarstå. Det kan finnas hinder för att få tillträde till professionen. American Medical Association utövar ett stort inflytande på de medicinska fakulteter som utbildar nya läkare och över reglerna för immigration av läkare. Och man använder sig av detta för att kontrollera antalet nyttillträdde i professionen. Detta gör det möjligt för läkare att ta ut högre arvoden.

Även i en socialistisk ekonomi kan det mycket väl uppstå brist på specialkunskaper relativt samhällets efterfrågan och det måste finnas en mekanism för att öka tillgången. Inom ett socialiserat system för utbildning, skoling och arbetskraftsallokering bör det vara enklare att planlägga och förutse potentiell knapphet och rekrytera folk till de nödvändiga spetsutbildningarna med löfte om större valfrihet vad gäller arbetsprojekt om de fullföljer den utbildningsgång som avsetts. Om detta inte vore tillräckligt för att garantera att ett tillräckligt stort antal människor anmäler sig till yrket eller professionen, då krävs antingen tvångsdirigering av arbetskraften eller utbetalning av »ränta« utöver den vanliga arbetskvittosumman.

Tvångsdirigering av arbetskraften låter förfärligt och tillämpandet av tvångsarbete inom sovjetiska byggnadsprojekt under 1930- och 1940-talen motsvarade denna

föreställning (även om det utbredda användandet av tvångsarbete gick hand i hand med ökad lönedifferentiering och incitamentshöjande betalningar för att övertyga människor att frivilligt gå över till nya industrispecialiseringar). Såväl incitamentshöjande betalningar som tvångsdirigering av arbetskraften sprang ur samma behov av att omfördela arbetskraften under den snabba industrialiseringsprocessen. Båda var impopulära och chrusjtjovregeringen avskaffade till stor del tvångsdirigeringen av arbetskraft och minskade kraftigt de differentierade lönenivåerna. Reducerandet av skillnaderna fortsatte under Bresjnev (se Lane, 1985).

Det är sannolikt att beordrandet av människor att utföra vissa speciella jobb eller betala dem avsevärt mer, alltid kommer att väcka förbittring i ett socialistiskt land. Medborgarna i ett socialistiskt land brukar hysa starka egalitära känslor. Detta kan intygas av det folkliga missnöje som regelbundet kommer till uttryck mot de höga inkomster som medlemmarna i de nya ryska kooperativen erhåller.

Tvångsdirigering av arbetskraft i en mer subtil form sker i de kapitalistiska länderna. Arbetare från norra England måste resa ner till London för att arbeta och kan bara träffa sina familjer över veckosluten. Arbetsförmedlingarna beordras dra in understödet till människor som tackar nej till ett arbete. Det kallas inte tvångsdirigering av arbetskraft men effekten är den samma: en person upptäcker att han inte har något annat val än att ta ett visst jobb. Detta dolda tvång äger rum när helst det råder brist på arbeten. Arbetslöshet tvingar dig att ta vad som erbjuds. De gamla sovjetiska teknikerna med speciella bonuslöner och öppen

tvångsdirigering av arbetare krävdes eftersom det rådde full sysselsättning. I avsaknaden av dessa metoder – under bresjnevåren – tenderade arbetarna att byta jobb ofta så att företagen hade svårigheter att upprätthålla en stabil arbetsstyrka. En liknande situation existerade i Storbritannien under 1960-talet när arbetslösheten var mycket liten. Om det finns fler jobb än arbetare då är vissa arbetsgivare villiga att betala extra för att förmå arbetare att lämna sina nuvarande anställningar. Kunskaper inom specialområden där tillgången är knapp är bara en extra fördel. När detta händer i ett kapitalistiskt land och vissa grupper av manuella arbetare börjar få inkomster motsvarande den professionella nivån slås det upp som en stor nyhet i medierna.

Den ekonomiska planen i en socialistisk ekonomi bör vara så utformad att den tar till vara alla de tillgängliga arbetskraftsresurserna, utan vare sig för stor efterfrågan eller för stor tillgång. Inte desto mindre kan knappast den övergripande balansen av tillgång och efterfrågan på arbetskraft lösa problemet med brist på särskild specialistkompetens. Antag att det råder brist på elektrotekniker. Om detta beror på att det saknas utbildningsmöjligheter för elektrotekniker, då är inte höjda löner för elektrotekniker lösningen på problemet. Vad som behövs är ett utökat utbildningsprogram. Antag nu att det råder brist på djuphavsdykare. Det finns vakanta platser på Aberdeen college för undervattensteknologi, men inte tillräckligt många sökande. En del äventyrslystna personer kommer av naturliga skäl söka sig till ett liv som dykare, men andra, som fruktar farorna och umbärandena, avvaktar med att söka. Vad bör göras?

I en marknadsekonomi är svaret enkelt. Betala dykarna mer än genomsnittsarbetarna. Då kommer du att få folk som är villiga att ta risker för de extra pengarna. Är detta tillfredsställande? Ett alternativt tillvägagångssätt skulle kunna vara att acceptera att inte speciellt många människor vill riskera sina liv under havet och sluta med att exploatera offshoreolja tills automatiska maskiner kan byggas för att göra jobbet.

Dykare är ett extremfall. Men faktum kvarstår att en del jobb är mindre trevliga än andra. Ett socialistiskt samhälle måste bestämma huruvida detta problem skall hanteras genom kvalitativt förbättrade arbetsvillkor eller genom att betala ut särskilda premier till människor som utför skitjobben. Om hela ekonomin baseras på arbetspengar är det förknippat med vissa risker att betala ut stimulanspengar. Det finns en fara att »timmen« kommer att minska i värde om människor betalas två timmars kvitton för varje arbetad timme. Dessa betalningstillägg sker på bekostnad av alla andra som skulle drabbas av ett inkomstbortfall. För att förhindra inflation och ge det offentliga någon kontroll över lönetilläggen, bör dessa »finansieras« genom allmän skattebetalning.

Det är möjligt att föreställningen om en »knapphetsränta« har en vidare tillämpbarhet. Den socialistiska ekonomin måste vara säker på att dess investeringar i kvalificerad arbetskraft inte är bortslösad, antingen genom emigration av utbildade arbetare eller genom att de väljer att lägga sin energi på bättre avlönade »inofficiella« aktiviteter. Om vi lämnar de moraliska argumenten åt sidan, vilka vi tar för givna men som kanske inte är tillräckliga, då finns det bara två metoder för att garantera att utbildade arbe-

tare fortsätter att arbeta som tänkt – övervakning eller korrekt ersättning. Inkomstskillnader är inte önskvärt, men det är inte heller omfattande övervakning och det finns ett pragmatiskt argument för en viss grad av »ränteutbetalning« i fall där staten riskerar förlora vissa typer av arbetskraft för planhushållningssystemet.

Differentierade löner för »personliga egenskaper«?

Inom varje givet skikt av arbetare definierat genom nivå och form av utbildning eller färdigheter återfinns garanterat skillnader i fallenhet, energi, samarbetsvilja etc. Bör sådana skillnader återspeglas i differentierade löner? Innan vi försöker besvara den frågan bör vi beakta frågans implikationer – vi berör här frågan om utvinnandet av en merprodukt under socialistiska villkor. Med termen »merprodukt« menar vi det extra som produceras utöver vad som krävs för att försörja arbetarna själva. I en kapitalistisk ekonomi framträder överskottet i form av intäkter från exploateringen: profit, ränta, arrende.

Exploateringskategorien skulle inte vara tillämplig i en socialistisk ekonomi där användandet av merprodukten är något som beslutas demokratiskt. Det finns inte desto mindre ett behov att säkra »utvinnandet« av ett överskott från de produktiva arbetarna för att garantera konsumtionsbehoven hos icke-producenterna (soldater, pensionärer, barn, de sjuka etc) så väl som för utbyggnaden av produktionsmedel. I formella termer uppnås detta inom det system vi förespråkar genom beskattning av arbetsinkomsterna och genom intäkterna från arrende (dvs dessa

statens »intäkter« används till att »finansiera« transferringarna till icke-producenter, det sociala skyddsnätet och ackumulationen, vilket diskuteras i kapitel 7). Men existensen av denna formella mekanism garanterar på intet sätt den reella produktionen av ett tillräckligt överskott. Vad som verkligen betyder någonting är att arbetarna är tillräckligt arbetsamma och produktiva (eller om de väljer att vara mindre produktiva, att deras privata konsumtion i motsvarande grad begränsas). Vilka metoder kan garantera detta?

Som jämförelse kan vi beakta situationen i en kapitalistisk ekonomi. Här tar imperativet att producera en merprodukt formen av ett behov hos företaget att göra en vinst. Vi känner till mekanismerna som framtingar eller framlockar en produktionsnivå som leder fram till skapandet av profiter. Arbetaren ingår ett anställningskontrakt som, implicit eller explicit, rymmer en föreställning om en acceptabel minimiprestation. Att detta kontrakt sedan efterföljs övervakas av företagets agenter (chefer, förmän etc), uppbackade av den yttersta sanktionsmetoden: att avskeda arbetaren om denne inte når upp till den begärda standardprestationen eller på annat sätt är otillräckligt hörbar. Hur kraftfullt hotet om uppsägning är, beror naturligtvis i hög grad på omständigheter utanför det enskilda företagets kontroll, i första hand arbetslösheten i ekonomin i dess helhet och nivån på ersättningen som finns tillgänglig för de arbetslösa arbetarna. Bortsett från denna »negativa« kontroll över arbetskraften har företaget vissa positiva medel för att främja produktiviteten: bonuslöner och ackordsystem; utsikter till befördran; offentliggörandet av framträdande individuella prestationer; och

skapandet av en miljö där arbetarna upplever att deras förslag för ökad produktivitet i företaget hörsammas och belönas. I vilken utsträckning som kapitalistiska företag satsar på den senare mer »upplysta« strategin är naturligtvis högst olika.

I en socialistisk ekonomi är hotet om arbetslöshet medvetet upphävt. Alla är garanterade arbete. På vilket annat sätt skiljer sig situationen från den under kapitalismen?

Vi skulle gärna vilja kunna hävda att socialismen bör främja gynnsamma allmänna samhälleliga villkor för produktionen av ett överskott, om arbetarna känner att de arbetar »för det gemensammas bästa« snarare än för vinst åt en »boss«. Men det vore naivt att anta att detta skulle lösa alla problem. Bortsett från att göra ett allmänt bruk av de »upplysta« kapitalistiska företagens strategier (offentligt erkännande av arbetsprestationer, skapandet av en demokratisk arbetsmiljö) kan det fortfarande finnas ett behov att koppla den individuella lönen till produktiviteten. Moraliska problem kan uppkomma om människor tror att deras insatser är större än vad som är brukligt »utan att det lönar sig« eller att en arbetskamrat slöar, åker snål-skjuts på kamraternas bekostnad.

Ett sätt att sammankoppla belöning till insats skulle kunna vara ett system av arbetsgradering omfattande hela ekonomin. Det skulle t ex kunna finnas tre arbetsgrader, A, B och C, där B-arbete representerar genomsnittsproduktiviteten, A representerar arbete över genomsnittet och C arbete under genomsnittet. Nya arbetare kanske startar som »B«-arbetare och får senare sina prestationer granskade (antingen på deras eget initiativ eller på tillskyndan av projektet som de arbetar med) med möjlighet att bli

omgraderade till A eller C. Märk väl att dessa grader inte har någonting att göra med utbildnings- eller kunskapsnivåer, utan gäller enbart arbetarnas produktivitet relativt genomsnittet för hennes yrke eller profession.

Dessa arbetsgrader skulle i planeringssyften betraktas som »värdeskapande« i olika grad. Lönerna skulle svara mot dessa olika produktivetsgrader: »B«-arbetare skulle erhålla ett arbetskvitto per timme, »A«-arbetare något mer och »C«-arbetare något mindre. Lönenivåerna skulle behöva sättas så att den totala utgåvan av arbetskvitton hålls lika med den totala mängden arbetade timmar. De exakta lönenivåerna skulle kunna utarbetas automatiskt med hjälp av datorer när väl antalet människor inom varje grad är fastställt.

Det behöver inte vara stigmatiserande att vara en »C«-arbetare; en sådan arbetare väljer i grunden att arbeta i ett lägre tempo – och accepterar i motsvarande grad en något lägre konsumtionskvot. Alla behöver inte vara stachanoviter, och det finns ingen anledning till förbittring mot den mindre produktive arbetaren om han inte låtsas vara någonting annat. Men på detta sätt får de högpresterande arbetarnas bidrag det erkännande och den uppmuntran som de förtjänar, samtidigt som planerarna får en mer korrekt bestämning av det samhälleliga arbetets fördelning.

KVALIFICERAD ARBETSKRAFT SOM »PRODUCERAD INPUT«

Vi har ovan antytt att arbetare kan delas in i grupper efter skiftande individuell produktivitet och beaktas som sådana i planeringssyfte. Planerarna skulle t ex känna till att ett

givet projekt som kräver 1000 persontimmar av genomsnittligt arbete endast skulle behöva, låt oss säga 800 persontimmar av grad A-arbete. Nu infinner sig frågan huruvida förekomsten av olika färdigheter kräver planernas uppmärksamhet – och om så är fallet – hur detta bör organiseras.

I det korta och i det medellånga perspektivet är arbetskraftens differentiering efter olika kunskaper både något viktigt och något som inte går att bortse ifrån. Färdigheterna hos en gruvingenjör, en kirurg och en dataprogrammerare är inte utbytbara. Av detta följer att över denna tidshorisont kan planerna inte helt enkelt tänka i termer av allokering av »arbetskraft« som sådan, utan måste acceptera de gränser som tillgången på speciella färdigheter innebär. Detta innebär att detaljerade register bör upprättas över antalet personer kvalificerade inom varje specialområde. Men vad händer då med arbetsvärdebegreppet och tillämpandet av arbetstid som bokföringsenhet?

Ja, i det långa loppet kan arbetare omskolas och socialisternas »demokratiska« antagande är att nästan alla kan göra näst intill allt, bortsett från vissa extremt krävande uppgifter och vissa arbetsoföra individer. I den långsiktiga planeringens sammanhang är det inte den nu aktuella tillgången på specifika typer av kvalificerad arbetskraft som är av intresse, utan produktionskostnaderna för dess färdigheter. Och precis på samma sätt som värdet på maskiner kan beräknas i termer av den arbetstid som krävs för att konstruera dem, i syfte att utarbeta en långsiktig ekonomisk kalkylering, så kan också människors färdigheter värderas.

Vi föreställer oss införandet av en allmän grundutbildning: arbetare som endast genomgår utbildning upp till denna nivå kommer att betraktas som »okvalificerad arbetskraft«, medan det arbete som utförs av arbetare som erhållit ytterliggare specialutbildning behandlas som en »producerad input«, ungefär som andra produktionsmedel. Denna uppfattning om utbildad arbetskraft som en producerad input kan illustreras genom ett exempel.

Antag att för att bli en kompetent tekniker krävs fyra års studier utöver den grundläggande utbildningen. Denna fyrfåriga produktionsprocess för teknikerutbildad arbetskraft innebär en rad olika input av arbetskraft. För det första har vi studentens arbete – gå på föreläsningar, studera på bibliotek, laborationer, etc. Som tidigare sagts betraktas detta som giltigt produktivt arbete och belönas därefter. Det räknas som en input av »enkelt arbete«. För det andra har vi undervisningsarbetet, fördelat på antalet studenter som undervisas. Detta är en kvalificerad arbetsinput. För det tredje har vi det »övergripande« arbetet kopplat till utbildningsväsendet (bibliotekarier, tekniker, administratörer). Detta kan bestå av en blandning av kvalificerat och enkelt arbete.²

Detta illustrerar den allmänna poängen att produktionen av kvalificerad arbetskraft kräver både okvalificerat och kvalificerat arbete som input. Mätningen av den aktuella mängden input av okvalificerat arbete är i princip relativt enkelt; en svårare fråga är hur vi ska behandla input av kvalificerat arbete. Om kvalificerat arbete förkroppsligar en tidigare arbetsinput kommer det att räknas som en multipel av enkelt arbete, men hur bestäms denna multiplikator?

Samma fråga infinner sig i samband med bedömningen av de kvalificerade (tex att undervisa) insatserna i produktionen av vår kvalificerade arbetskraft av tekniker, som i förhållandet med den påföljande bedömningen av den tekniskt kvalificerade arbetskraften. I den följande diskussionen och i ett appendix till detta kapitel behandlar vi båda dessa aspekter samtidigt, där vi använder oss av det förenklade antagandet att allt »kvalificerat« arbete kräver samma mängd arbetskraft för att produceras.

Tänk på analogin med materiella produktionsmedel. Den brukliga metoden för att kvantifiera arbetet som har »passerat« från sådana produktionsmedel till produkten är att »fördela« arbetsinnehållet i produktionsmedlen över den totala produktionsvolymen som dessa medel bidragit till. Om tex en maskin som innehåller 1000 arbetstimmar slitits ut efter en produktion av en miljon enheter av produkten X, då kan maskinen sägas skicka vidare $1000/1000000 = 0,001$ arbetstimmar till varje enhet av X. Om vi går ett steg längre i beräkningen, antag att vår maskin opererar på en produktionsnivå av 100 enheter av X per timme. Då följer att maskinen »överför« $100/0,001 = 0,1$ timmar av sitt arbetsinnehåll per driftstikka.

Om vi nu återvänder till vår kvalificerade tekniker tillämpar vi samma princip här. Antag att hon, väl färdigutbildad, arbetar 35 timmar per vecka under 45 veckor per år, dvs 1 575 timmar per år. Och låt »avskrivningstiden« för hennes tekniska kunnande vara tio år. (Dvs i slutet av denna period kommer hon att behöva eller vara tänkbar för ännu en period av heltidsstudier för att uppdatera sina kunskaper och färdigheter eller om hon så önskar byta

specialområde.) Hon kommer under dessa 10 år att arbeta $1\,575 \cdot 10$ timmar, och för att bestämma hennnes överföringskvot av förkroppsligat arbete under den arbetstiden så dividerar vi det totala arbetsinnehållet i hennes utbildning med 15750.

I appendix till detta kapitel visas hur det är möjligt att räkna ut det totala arbetsinnehållet i kvalificerat arbete genom att använda enkelt arbete som bokföringsenhet. I enlighet med dessa kalkyler kan »överföringshastigheten« vara i storleksordningen

0,50 för avskrivning på 10 år,

0,33 för avskrivning på 15 år,

0,24 för avskrivning på 20 år.

Siffran 0,33 t ex säger oss att vår tekniker vars skolning avskrivs över en 15 års period, överför 0,33 timmar av tidigare införlivat arbete per arbetad timme. Till skillnad från en maskin som bara överför arbetskraft som införlivats i det förflutna arbetar vår tekniker också en timme per timme. Det totala direkta och indirekta arbete som vår tekniker bidrar med skulle således bli 1,33 timmar per timme, en multipel av den okvalificerade arbetskvoten. Med andra ord, om planerarna i den långsiktiga planeringen vill använda en miljon kvalificerade ingenjösarbetstimmar bör de beakta att detta motsvarar en användning av 1,33 miljoner timmar enkelt arbete.

Därmed inte sagt att bara för att en kvalificerad arbetare bedöms kosta samhället en tredjedel mer än en arbetare med genomsnittlig skolning så bör de betalas en tredjedel mera. Denna extra tredjedel representerar den samhälleliga tilläggskostnaden för att använda kvalificerad

arbetskraft. Samhället har redan ersatt den »extra tredjedelen« i och med att man har betalt arbetarnas utbildning, så det finns inget försvar för att betala den enskilde något extra. Även om det inte har några implikationer för inkomstfördelningen för privatpersoner, är den kvalificerade arbetsmultiplikatorn viktig för kalkylen av de faktiska samhällseliga kostnaderna för olika projekt. En uppgift som kräver kvalificerad arbetskraft är mer kostsam för samhället även om de kvalificerade arbetarna har samma betalning som de okvalificerade.

EN JÄMFÖRELSE MED DEN HISTORISKT EXISTERANDE SOCIALISMEN

Innan vi avslutar detta kapitel kan det vara lärorikt att jämföra den marxistiska modellen med vad man lyckades uppnå i de socialistiska länderna. Vad vi vet så var det av dessa länder endast i de kinesiska folkkommunerna på 1960- och 1970-talen som de marxistiska fördelningsprinciperna tillämpades. Där allokerades nyttigheter enligt ett arbetspoängssystem. Antalet arbetstimmar som medlemmarna lade ner under året bokfördes och deras andel av skörden baserades på detta. Det kan hända att även andra socialistiska länder tillämpade denna princip, men vi känner inte till det.

I allmänhet fortsatte man att använda sig av pengar i de socialistiska ekonomierna. De gav ut sedlar och mynt vilka gick in i den allmänna cirkulationen. Dessa pengar användes i fem särskilda cirkulationsformer:

- 1) Utbyte mellan socialistiska statligt ägda företag. Grunden för detta var de statliga företagens relativa operativa och administrativa oberoende.
- 2) Utbyte mellan kollektivjordbrukssektorn och staten.
- 3) Utbyte mellan kollektivjordbruken och arbetarna i städerna via marknaderna för jordbruksprodukter.
- 4) Försäljning av produkter från familj jordbruk till arbetarna i städerna, baserat på ett bevarande av familj jordbruket som binäring.
- 5) Utbyte mellan den statliga detaljhandeln och de anställda vid statliga företag.

Det hävdades ofta att i det första fallet pengar egentligen inte fungerade som pengar, eftersom inga ägarbyten ägde rum. Om företag A levererade varor till företag B kanske företag B betalade för dem, men det ägde inte rum något verkligt ägarbyte eftersom båda ägdes av staten.³ Det låg en viss sanning i detta, eftersom de flesta leveranser ägde rum enligt en plan, men förklaringen var bara delvis sann. Om det inte ägde rum något verkligt ägarbyte, varför skulle det då ens ske ett nominellt utbyte av pengar?

Om produktionen vore direkt socialiserad finns det ingen anledning till att företag B skall betala A för de varor som A levererar. Istället kunde enhet B – låt oss säga ett sjukhus – erhålla en budget på X antal arbetstimmar. Allt arbete i enheten som utförs av sjuksköterskor, städare och doktorer skulle belastas denna budget. Varje leverans av mat och läkemedel från de offentligt ägda läkemedelsfabrikerna etc skulle få sitt innehåll av arbetskraft täckt ur budgeten. Men det skulle inte ske några utbetalningar i pengar från sjukhuset till dess anställda eller leverantörer.

Arbetarna skulle krediteras av staten eller grannskapskollektivet för utfört arbete. Och läkemedelsfabrikerna skulle inte behöva »betalas« eftersom de skulle ha sina egna arbetsbudgetar.

Vi kunde se detta system i rudimentär form i National Health Service där, före Torys omorganisering, sjukhusen inte tog betalt för tjänster som laboratorie- och röntgenundersökningar som utfördes inom samma sjukvårdsdistrikt.

I jämförelse med detta bevarade industrisektorn i de socialistiska ekonomierna varuformen i mycket högre utsträckning än vad som förefaller ha varit nödvändigt med tanke på de socialistiska egendomsförhållandena. Stalin hävdade⁴ att detta bibehållande av varuformen kom ur de andra typerna av utbyte, i första hand det mellan kollektivjordbruket och staten. Detta kan ha varit sant från början men i en del av de socialistiska länderna – man kommer speciellt att tänka på Bulgarien – hade kollektivjordbrukens oberoende visavi staten nästan upphört i slutet av 1960-talet. Fortfarande användes pengar i samtliga fall.

Om arbetsvärdebokföring hade varit förhärskande i ekonomin som helhet skulle man kunna tänka sig övergångsformer för jordbruksproduktionen där kollektivjordbruket som en enhet krediterades för det genomsnittliga arbetskraftsinnehållet i produkterna som levererades. Detta skulle ha inneburit att kollektivjordbrukets arbete fortfarande inte fullt ut varit direkt samhälleligt arbete, men det skulle vara förenligt med avskaffandet av pengar.

Slutledet i utbytet – konsumtionsvarumarknaden – är det avgörande. Det är här som de fundamentala klassmot-

sättningarna verkade för att förhindra fullföljandet av det marxistiska socialistiska programmet. För den marxistiska uppfattningen om socialism var radikalt egalitär. Det skulle inte finnas någon annan inkomstkälla än arbete och allt arbete skulle betraktas som lika mycket värt. Att nå fram till detta skulle ha krävt avskaffandet av de extra förmåner och tillägg som byråkraterna åtnjöt. Det marxistiska programmet var inte förenligt med existensen av ett evigt elit-skikt. Marx välkomnade principerna som tillämpades av Pariskommunen, att offentliga ämbetsmän inte skulle erhålla mer än en genomsnittligt arbetarlön.⁵ I en senare tid motsatte sig Mao och vänstern i Kina löneskillnader och påpekade att Kina fortfarande hade långt att gå för att uppnå ett socialistiskt distributionssystem; de hävdade att det 8-gradiga lönesystemet förblev ett hinder för socialism.

Kina var exceptionellt i det att frågan om avskaffandet av det borgerliga systemet med differentierade arbetslöner blev en brännande politisk fråga. Det var en av de centrala frågorna under kulturrevolutionen. I och med vänsterns nederlag där och hegemonin för Dengs linje, blev vidare framryckningar mot ett förverkligande av det marxistiska programmet omöjligt. I de flesta andra socialistiska länderna kom frågan om att övergå till ett betalningssystem baserat på arbete aldrig ens upp på dagordningen.

Socialistiska politiker, antingen det är i väst eller i öst, är sällan angelägna om »utjämning«. Medan man är motståndare till extrem rikedom, anser de att vissa nivåskillnader bör finnas kvar. Det är mycket enklare att ideologiskt rättfärdiga skillnader om allting fortfarande görs i termer av pengar. Om bokföring sker i termer av arbetstid då blir

bedrägeriet med skillnader mellan olika yrken lite för genomskinligt. Varför skall en sekreterare bara få betalt för 30 minuter för varje timme som han arbetar, medan tjänstemännen i kontoret bredvid betalas 2 timmar för varje timme som de arbetar?

Sekreterare och städare skulle snart säga: »Nej vänta nu. Vad är det för sorts socialism som gör att en av er är värd fyra av oss?«. Denna välbekanta proletära böjelse för utjämning (så primitiv och osofistikerad), skulle komma i förgrunden: »En ann är så god som en ann«. Denna demokratiska uppfattning har varit i centrum för varje proletär revolutionär rörelse. I slutet av 1800-talet hade uppfattningen att en mans arbete var lika mycket värt som en annans blivit vägledande doktrin för det som fortfarande kallades socialdemokrati. När borgerliga demokrater proklamerade att »alla människor är lika«, fast med tillägget att »inför lagen«, så gick socialdemokraterna ett steg längre och krävde verklig ekonomisk jämlikhet. Vad allmän och lika rösträtt var för borgerliga demokrater, var arbetets jämlikhet för proletariatet.

Motståndare till politisk demokrati, som de vita i Sydafrika, beklagar hur doktrinen om en man en röst blundar inför den naturliga mänskliga ojämlikheten. Skall verkligen en civiliserad vit man jämsställas med en nigger direkt från djungeln? Motståndarna till ekonomisk demokrati beklagar arbetsvärdelärans marxistiska doktrin för att på ett falskt sätt likställa människor. Som en kinesisk gäststudent uttryckte det för en av oss: skulle han med sin fleråriga utbildning inte räknas för mer än en obildad full arbetare?

Det är sant att människor är olika. Det arbete som en

collegeprofessor utför är annorlunda än det som en arbetare gör. Boerkulturen är olika Zulukulturen. Män och kvinnor är olika. För de på pyramidens topp rättfärdigar skillnad också särskild. Från samhällets botten är perspektivet ett annat.

APPENDIX:

Illustrativ beräkning av multiplikator för kvalificerat arbete

I detta appendix förklaras mer i detalj kalkylen av en multiplikator för kvalificerat arbete som diskuterats i texten. Vi illustrerar först beräkningen av det totala extra införlivade arbetsinnehållet i kvalificerat arbete.

- 1) För studenten. Antag 4 års studier med 40 timmarsvecka i 45 veckor per år.

Totalt: 7200 timmar.

- 2) Klassrumsundervisning. Antag 15 timmar per vecka, 75 veckor per år i 4 år, fördelade över en genomsnittlig klasstorlek på 30 (genomsnittet av storföreläsningar, mindre laborationer, seminarier, etc.)

Totalt per student: 70 timmar.

- 3)Handledning. Antag 2 timmar per vecka, 30 veckor per år av individuell handledning.

Över 4 år, totalt: 240 timmar.

- 4) Övriga (fasta och rörliga) kostnader för utbildningen. Låt oss antaga att detta uppgår till motsvarande klassrumsundervisningen.

Totalt: 70 timmar.

Låt oss nu gå igenom uppdelningen av detta totala arbetsinnehåll i en enkel och en kvalificerad del. Studentens eget bidrag är enkelt; lära-
nas bidrag är kvalificerat; och låt oss för diskussionens skull antaga att »övriga kostnader« kan delas upp i lika delar kvalificerat och enkelt arbete. Då kommer vi till följande resultat: totalt arbetsinnehåll av approximativt 7 600 timmar (avrundat), av vilka kvalificerat arbete utgör ungefär 5 procent (återigen avrundat).

Denna siffra på totalt införlivat arbete är en första approximation (faktiskt en undervärdering som vi skall se). Låt oss beteckna denna approximation som Tia_0 . Genom att använda Tia_0 kan vi konstruera en första approximation av överföringshastigheten av införlivat arbete vad gäller kvalificerat arbete:

$$\ddot{O}h_0 = Tia_0 / (\ddot{A}a \cdot At)$$

där $\ddot{A}a$ representerar årsarbetstiden som den kvalificerade arbetaren kommer att arbeta väl färdigutbildad, och At är avskrivningstiden i år. Vi kan nu använda oss av $\ddot{O}h_0$ för att omberäkna det totala antalet införlivade timmar (utifrån antagandet att överföringshastigheten för lärare och andra som tillför den kvalificerade input i produktionen av kvalificerad arbetskraft är den samma som för deras studenter, väl färdigutbildade). Om den andel av Tia_0 som utgörs av kvalificerad arbetsinput betecknas som Ka , blir vår reviderade beräkning av den totala mängden införlivat arbete:

$$(1 + \ddot{O}h_0)Ka \cdot Tia_0 + (1 - Ka)Tia_0 = (1 + \ddot{O}h_0 Ka)Tia_0$$

Men denna nya siffra för det totala antalet införlivade

timmar kan nu användas för att på nytt beräkna överföringshastigheten, vilket tillåter en vidare omräkning av det totala antalet timmar osv rekursivt. De resulterande successiva approximationerna av det totalt införlivade arbetet genom produktionen av kvalificerad arbetskraft bildar en geometrisk utveckling, där den n -te termen är:

$$(1 + \ddot{O}h_0Ka + \ddot{O}h_0^2Ka^2 + \ddot{O}h_0^3Ka^3 + \dots + \ddot{O}h_0^nKa^n)Tia_0$$

Om vi låter n gå mot oändligheten, så kan vi beräkna de slutliga approximationen av måttet på det totala antalet införlivade arbetstimmar, nämligen

$(1 - \ddot{O}h_0Ka)^{-1}Tia_0$, och motsvarande slutliga mått på överföringshastigheten på det införlivade arbetet:

$$\ddot{O}h_s = (1 - \ddot{O}h_0Ka)^{-1}Tia_0 / (\text{\AA}a \times At)$$

Om vi erinrar oss att $\ddot{O}h_0 = Tia_0 / (\text{\AA}a \times At)$, kan $\ddot{O}h_s$ skrivas om som

$$\ddot{O}h_s = Tia_0 / (\text{\AA}a \times At - KaE Tia_0),$$

vilket ger oss möjlighet att direkt beräkna den slutgiltiga överföringshastigheten. Om vi använder ovannämnda illustrativa siffror – $Tia_0 = 7\,600$, $\text{\AA}a = 1\,575$ och $Ka = 0,05$ – får vi

$$\ddot{O}h_s = 0,50 \text{ för } At = 10,$$

$$\ddot{O}h_s = 0,33 \text{ för } At = 15,$$

$$\ddot{O}h_s = 0,24 \text{ för } At = 20,$$

såsom redovisas i texten. I vart och ett av fallen är multiplikatorn för kvalificerat arbete helt enkelt 1 plus $\ddot{O}h_s$.

1. Implikationerna av arbetstidsbokföring för den demokratiska kontrollen av ekonomin utvecklas i kapitel 13.

2. Notera att det arbete som krävs för att försörja studenten egentligen inte är en produktionskostnad för kvalificerat arbete. Detta arbete skulle behöva utföras av någon, oavsett om studerandet äger rum eller inte.

3. De synpunkter beträffande egendomsförhållanden som berörs i följande stycken utvecklas mer i kapitel 14.

4.1 Socialismens ekonomiska problem i SSRU (Stalin, 1952).

5. Pariskommunen (Marx 1871).

KAPITEL 3

Arbete, tid och datorer

I varje nation utgör åsarbetet den fond som ursprungligen förser den med alla de livets nödvändighetsartiklar och bekvämligheter som den årligen konsumerar.

Adam Smith *The Wealth of Nations*

I detta kapitlet kommer vi att hävda att rationell ekonomisk kalkyl borde baseras på en tidsaritmetik, specifikt inriktad på arbetstid. Detta främjar inte bara social rättvisa, utan också teknologisk utveckling. Vi fortsätter genom att visa att ett prissystem utgående från arbetstid inte bara är en vacker tanke, det är också praktiskt om man använder modern datateknologi. Samtidigt introducerar vi för läsaren vissa kalkylbegrepp som är relevanta för organiserandet av en ekonomi.

I förra kapitlet visade vi att utsugningen skulle vara avskaffad om människor betalades med arbetspengar, så att de för varje arbetad timme erhöll en timmes arbetspengar. Denna stora samhällsvinst skulle i sig berättiga införandet av arbetspengar. Faktiskt var detta det klassiska motivet för socialismen – att den avskaffade löneslaveriet och till arbetarna återlämnade frukterna av deras arbete. Rättviseaspekten är inte den enda fördelen med att använda denna metod för ekonomisk kalkyl. Den understödjer också teknisk utveckling.

Tråkigt nog är människans liv ändligt. Hur mycket människor kan producera under sin livstid, och således samhällets välstånd, beror på hur stor del av sina liv som de tvingas avträda till produktion av de ting som de begär och behöver. Civilisationens framåtskridande styrs av dess förmåga att hushålla med tid. Ju mer tid och kraft som ett samhälle måste lägga ner på att producera sina livsnödvändiga artiklar, desto fattigare kommer det att vara. Och desto mindre kommer det att ha möjlighet att främja välbefinnande, konst och kultur – sådant som vi förknippar med civilisation. Så det är ett allt snabbare tillämpande av arbets- och därmed tidsbesparande anordningar som är

grundorsaken till det allt större välstånd som den industrialiserade världen nått under de senaste två århundradena.

ATT HUSHÅLLA MED TID

Det som i grunden rättfärdigar varje ny produktionsteknologi måste vara dess förmåga att producera saker och ting med mindre ansträngning än tidigare. Bara genom att konstant tillämpa sådana uppfinningar inom hela ekonomin kan vi vinna mer disponibel tid att antingen använda åt mer fritid eller för att tillfredsställa nya och mer sofistikerade böjelser. En socialistisk produktionsingenjör måste alltid sträva efter att hushålla med tiden. Den är som Adam Smith sade, vår »ursprungliga valuta«, och om en del av den förslösas i onödan är den för alltid ohjälpligt förlorad. Socialismen kommer att visa sig kapitalismen överlägsen bara om man bättre klarar att hushålla med tiden.

I en kapitalistisk ekonomi drivs företagen genom sin profithunger att försöka minimera kostnaderna. Dessa kostnader inbegriper lönerna. Företagen introducerar ofta ny teknologi i syfte att minska arbetsstyrkan och reducera arbetskostnaderna. Även om detta bruk av teknologi oftast går emot de direkt berörda arbetarnas omedelbara intressen – de förlorar sina jobb – är det i sista hand till samhällets fördel. Vinsterna som görs genom teknologisk förändring är ojämnt fördelade – arbetsgivaren har mer att vinna än den anställde – men ytterst är det förmågan att stimulera till teknologiska förbättringar som är grunden till kapitalismens anspråk på att vara ett progressivt system. Nödvändigheten att acceptera ny, arbetsbesparande

teknologi är allmänt erkänd inom fackföreningsrörelsen, som bara försöker reglera villkoren för dess införande så att dess medlemmar får del i vinsten.

Det är en mycket naiv form av socialism som kritiserar tekniska förändringar i tron att det är dessa som orsakar arbetslöshet. Den verkliga kritik som härvid kan riktas mot kapitalistiska ekonomier är att de är allt för senfärdiga att införa arbetsbesparande metoder eftersom arbetskraftens pris på konstlad väg hålls nere.

Historiker har länge hävdat att anledningen till att antikens människor misslyckades med att skapa ett industrisamhälle, alla grekiska vetenskaper och den romerska ingenjörskonsten till trots, berodde på slaverisystemet. Där all industriproduktion utfördes av slavar uppmuntrades ingen rationell kalkyl av arbetskostnaderna. En slav avlönades inte per timme, varför hans ägare saknade incitament att bokföra tiden hans slavar arbetade. Utan sådana beräkningar fanns det liten anledning att hushålla med arbetstid. Så även om tex romarna kände till vattenhjulet övergick de aldrig till något omfattande bruk av mekanisk kraft (White, 1962).

Kapitalismen var ett klart framsteg i förhållande till slaveriet. Kapitalisten köper den arbetskraft han behöver per timme och är obenägen att förslösa den. Han använder tids- och rörelsestudier för att kontrollera att han väl använder det han har köpt. Fortfarande köper han dock sin arbetskraft billigt – om han inte gjorde det skulle det inte bli någon profit. Här är paradoxen: det som köps billigt har aldrig blivit korrekt värdesatt. Ju lägre löner desto större profiter; men när lönerna är låga har arbetsgivarna råd att slösa med arbetskraften. Kapitalisten står ett steg

över slavägaren i rationalitet, men försteget kan vara ringa.

Järnvägarna i Storbritannien var ett tekniskt underverk. Breda raka spår lades över landet. Bergen planades ut genom tunnlar och skärningar, dalar genom jordbankar och viadukter.

*Their mark on this land is still seen and still laid
The way for a commerce where vast fortunes were made
The supply of an empire where the sun never set
Which is now deep in darkness but the railway is there yet¹*

... och dess spår kommer utan tvekan att bli kvar även under kommande årtusenden liksom vägarna och akvedukterna blivit det efter ett annat rike. Arbetarna eller rallarna som byggde järnvägarna arbetade med samma redskap som de romerska slavar vilka en gång byggt akvedukterna. De byggdes av muskelkraft, med hacka och spade. Det enda stora tekniska framsteget under två tusen år var skottkärran, en kinesisk uppfinning. Rallarna hade den, slavarne inte.²

Järnvägen var ett resultat av maskinåldern. Möjligheten att utveckla ångdrivna mekaniska grävmaskiner låg inte bortom Stevensons eller Brunels förmåga. De gjorde sig inte besvär, eftersom löneslavar kunde fås billigt.

Ännu i detta århundrade jobbade brittiska hamnarbetare med att lasta av fartygen med metoder som inte hade förändrats sedan medeltiden. Inhyrda för en dag i taget utförde de slavars arbete utan ens den trygghet som följde med slaveriet. Det krävdes full sysselsättning, starka fackföreningar och bättre löner för att övertyga kapitalistklassen att det lönade sig att investera i bulldozers, lastare och containers.

I båda dessa exempel handlar det om kroppsarbetare, traditionellt den mest exploaterade delen av arbetarklassen. En liknade berättelse kan förtäljas om vilken som helst underbetald yrkesgrupp – klädestillverkning, leksakstillverkning etc. Inom sådana produktionsområden råder stagnerad teknologi och incitamenten för innovationer är svaga. Som en allmän regel kan vi säga att ju lägre lönerna är desto mindre sannolikt att arbetsgivarna kommer att modernisera. Vi kan illustrera detta med ett exempel som finns i Tabell 4.

Tabellen jämför kostnaderna för två olika metoder att gräva ett vägdike. Enligt den gamla metoden hyr entreprenören två män som var och en arbetar 50 timmar i veckan. Tillsammans med männen hyr han en kompressor och två tryckluftsborrar. Dessa används för att bryta upp beläggningen som sedan skyfflas bort med hjälp av spadar. Slitaget på kompressorn och bormaskinerna tillsam-

TABELL 4

Två sätt att gräva ett dike

metod	direkt arbete	indirekt arbete	total kostnad arbete	total kostnad pengar
gammal	100 tim	100 tim	200 tim	£ 1053,00
ny	50 tim	125 tim	175 tim	£ 1091,25

Antag:

Värde skapat genom arbete £7,53/tim

Lönetariff	£ 3,00/tim
------------	------------

mans med bränslet till kompressorn uppgår till ytterliggare 100 arbetstimmar. Med den moderna tekniken hyr entreprenören en mekanisk grävmaskin och en man, som gör jobbet på 50 timmar. I det här fallet uppgår slitaget på grävmaskinen plus bränsle till 125 arbetstimmar. Den moderna tekniken kräver bara 175 timmar av direkt och indirekt arbete för att fullgöra jobbet, jämfört med 200 timmar med den gamla tekniken.

Antag, som i Storbritannien 1987, att en timmes arbete producerar varor som säljs för 7,53 pund och antag att lönen för en arbetare är 3,00 pund per timme. Om vi nu räknade ut penningpriset för de två teknikerna, finner vi att situationen är den omvända. Den gamla metoden är billigare. Eftersom arbetskraft går att få billigt, framstår den äldre, mer arbetsintensiva tekniken, som billigare. Det lönar sig således för kapitalisterna att slösa med mänskligt arbete.

Ett tydligt exempel på detta kunde ses inom datorindustrin. På 1950-talet utvecklade IBM högautomatiserad apparatur för att tillverka arbetsminnen till sina elektronhjärnor. Allt eftersom efterfrågan steg blev deras fabriker mer och mer automatiserade. 1965 behövde de till och med öppna en helt ny produktionslinje bara för att bygga maskinerna som skulle bygga datorerna. Ändå klarade de inte att möta efterfrågan.

Situationen började bli desperat. Då föreslog en nyligen anställd chef vid Kingston, som hade tillbringat flera år i Japan, att man i Orienten kunde hitta arbetare med tillräcklig fingerfärdighet och tillräckligt tålamod att linda ramarna med elektromagnetiska spolar för hand. Han tog med sig säckar med kärnor, rullar med koppartråd och ramar

till Japan och återvände tio dagar senare med manuellt lindade ramar med magnetminnen, lika bra som de som hade lindats genom automatisk trådmattning vid Kingstonfabriken. Det var ett omständligt och långtråkigt arbete, men priset på arbetskraft i Orienten var så lågt att produktionskostnaderna faktiskt blev lägre än med full automatisering i Kingston. (Pugh et al 1991, s 209)

En kritik som reformekonomerna framförde under 1970- och 80-talen, mot pris- och lönestrukturen i Sovjet, var att de låga lönenivåerna där ledde till samma sorts slöseri med arbetskraft. I Sovjet hölls lönerna nere och en avsevärd del av människors inkomster kom i form av kraftigt subventionerade boendekostnader och från den offentliga sektorn. Företagen behövde inte betala för dessa tjänster. Reformatörerna föreslog en förändring i pris- och lönesystemet så att tjänster skulle kosta mer och lönerna höjas för att kompensera detta. De hävdade att det högre priset på arbetskraft skulle fungera som incitament för innovationer.

Detta är ett korrekt resonemang men det går inte tillräckligt långt. Problemen uppkommer eftersom lönen, dvs priset som betalas för arbetskraften snarare än själva arbetstiden, används i kostnadskalkylen. Detta innebär att varje försök att jämföra kostnaderna för olika produktionstekniker kommer att vara beroende av lönenivåerna. Om vi använder monetära beräkningar, där produktionskostnaderna inkluderar lönerna, då kan vi inte åstadkomma ett mått på ekonomisk effektivitet som är oberoende av inkomstfördelningen. För att undvika detta behöver vi ett objektiva mått på mängden arbete som förbrukas för att producera saker och ting. Detta är lättare sagt än gjort.

EN OBJEKTIV SAMHÄLLELIG BOKFÖRING

Marknaden förser företagen med prisinformation med vars hjälp de kan beräkna sina kostnader. Detta ger någon sorts rationell bas för företagen att kunna välja vad som förefaller vara den mest lönsamma produktionsmetoden. Även om detta systematiskt kommer att gynna arbetskraftsintensiva tekniker. Om vi vill få en mer objektiv källa för kostnadsdata behöver vi ett system för datainsamling som är oberoende av marknaden. Det är här som datateknologin kommer in. Vi behöver ett datoriserat informationssystem som ger produktionsingenjörerna opartiska uppskattningar av arbetstidskostnaderna för olika teknologier.

Marknadspriser används som kostnadsindikatorer i kapitalistiska länder, men de kännetecknas av en viss godtycklighet. En konstnär dör i armod. Några decennier senare har hans bilder bytt ägare för miljontals kronor. Plötslig panik drabbar aktiebörsen. Inom några timmar har värden för hundratals miljarder försvunnit genom sjunkande aktiepriser. Bönder bränner upp skördarna för att priserna är för låga. Vandra genom de fattiga områdena i brittiska eller amerikanska städer och du kommer att mötas av plågade ansikten och förkrympta kroppar hos människor som inte har råd att köpa mat.

Marknadspriser styrs av tillgång och efterfrågan. Efterfrågan bestäms inte av mänskliga behov utan av förmågan och viljan att betala. Detta innebär att fördelningen av rikedom, nycker och mode, alla påverkar efterfrågan. Tillgången bestäms av mer jordnära begränsningar: resurserna som krävs för att tillverka saker.

En ny van Gogh-målning skulle kräva mannen tillbaka. Var är han? Tillgången på äkta van Gogh-målningar kan inte öka. Priset på dessa, objekt för subjektiv smak, har ingen gräns bortom de rikas dårskap och fåfänga.

Tillgången på tomater beror av arbete, jord, sol, vatten, växthus, olja, etc. Deras produktionskostnader bestäms av jordbruksteknologins nivå och kostnaderna för de insatsvaror som behövs. Tillgången på dessa styrs av objektiva hinder, vilka sätter en gräns för deras pris.

Vi kan aldrig hoppas på att få ett rationellt mått på nuvarande kostnader för en målning av Leonardo, men en socialistisk ekonomi bör ha tillgång till någon måttenhet för de objektiva kostnaderna för olika produkter. Vi skulle i princip kunna mäta kostnader i termer av någon, likgiltigt vilken, allmänt utnyttjad resurs. I en industriell ekonomi skulle vi kunna med rimlig säkerhet fastställa priset på varor uttryckt i den energiförbrukning som krävs för att producera dem. Om samhället stod inför allvarliga inskränkningar av den energimängd som kan utnyttjas, kanske av miljöskäl, då skulle detta kunna vara ett förnuftigt sätt att prisbestämma saker och ting. Vi förordar att arbetstid används som grundenhet i bokföringen eftersom vi anser att samhället handlar om människor. För tillfället, åtminstone, är människors livskvalitet viktigare än någon naturresurs. Vi återkommer i kapitel 5 till miljöargumenten mot att förlita sig alltför mycket på denna måttenhet.

DEFINIERA ARBETSSINNEHÅLLET

För att prissätta tingen i termer av arbetsinnehåll behöver vi kunna definiera arbetsinnehållet i en vara. Om vi vill veta arbetsinnehållet i en tomat räcker det inte att bara mäta antalet sekunder som tomatodlaren tillbringar med att odla och plocka den. Vi måste även ta med i beräkningen det indirekt förbrukade arbete som lades ner på att bygga växthuset som tomaterna odlas i, oljearbetarnas arbete för att producera bränsle till växthuset osv. Detta förefaller att ge upphov till ett cirkelresonemang: för att kunna veta arbetsinnehållet i varje vara måste vi veta arbetsinnehållet i ytterligare varor.

För att kunna hantera denna komplexa väv av inbördes samband behöver vi vad som brukar kallas en input–outputtabell, som registrerar hur output för vissa industrier sedan används som input i andra industrier. I exemplet i Tabell 5 använder livsmedelsindustrin 2000 fat olja och sysselsätter 2000 arbetare för att kunna producera 40000 brödlimpor per vecka. Oljeindustrin sysselsätter 1000 arbetare och förbrukar 500 fat olja för att producera 2000 oljefat per vecka. Denna lilla ekonomi har ett nettoresultat på 40000 brödlimpor och 500 oljefat att distribuera som livsmedel och bränsle till en arbetande befolkning på 3000.

Förhållandena som visas i Tabell 5 kan användas för att beräkna arbetsinnehållet i oljefat och brödlimpor. Låt oss börja med bröd. Vi vill veta hur mycket arbetstid, uttryckt i arbetsveckor, som krävs för att baka en limpa. En person som arbetar en vecka kan sägas skapa en personveckas värde. Från tabellen vet vi att:

TABELL 5

Ett enkelt input-output system

Industri	Insatser (Input)		Bruttoprodukt/ output
	Arbetare (per- sonveckor)	Olja (fat)	
Brödproduktion	2000	2000	40000 limpor
Oljeproduktion	1000	500	3000 fat
Totalt	3000	2500	
Nettoprodukt/output (för konsumtion)			
Bröd			40000 limpor
Olja			500 fat

1) Värdet på 40000 limpor

$$= 2000 \text{ personveckor} + 2000 \cdot \text{värdet av ett oljefat}$$

Det vill säga, det totala arbetsvärdet i brödproduktionen är lika med det direkta arbetet i denna sektor plus den totala mängden indirekt arbete, representerat av oljeinput. Ekvationen (1) kan skrivas om för att få brödets värde uttryckt i personveckor:

2) Värdet på ett bröd

$$= (2000 + 2000 \cdot \text{värdet av ett oljefat}) / 40\,000$$

$$= (1 + \text{värdet av ett oljefat}) / 20$$

Om vi således vet värdet på olja uttryckt i arbetstid kan vi räkna fram värdet på bröd uttryckt i arbetstid. I tabellen kan vi se att

$$\begin{aligned} 3) \text{ Värdet på 3 000 oljefat} \\ = 1\,000 \text{ personveckor} + \text{värdet på 500 oljefat} \end{aligned}$$

Alltså måste 2 500 oljefat ha ett värde av 1 000 personveckor och ett oljefat måste vara värt 0,4 eller två femtedelar av en personvecka. Genom att använda resultatet (2) kan vi nu beräkna värdet på bröd:

$$\begin{aligned} \text{Värdet på ett bröd} \\ = (1,40)/20 = 0,07 \text{ personveckor} \end{aligned}$$

Så det slutliga resultatet är att arbetsvärdet på en limpa bröd och på ett oljefat är 0,07 respektive 0,4 personveckor.³

SKALPROBLEM

Alec Nove framhävde i sin bok *Teori för en möjlig socialism* (1986) skalans betydelse i moderna ekonomier. Han sade att den sovjetiska ekonomin omfattade 12 miljoner olika produkter och citerade en viss O. Antanovs uppskattning att upprättandet av en komplett och balanserad plan för Ukraina skulle kräva arbetet hos hela världens befolkning under tio miljoner år.

Samma argument skulle kunna användas mot att beräkna arbetsvärden. Det är en sak att lösa ekvationerna i

vårt enkla låtsasexempel med en input-outputtabell. Det skulle vara en helt annan sak att lösa ett system av 12 miljoner simultana ekvationer. Men det är inte tillräckligt att hävda att kalkylen av arbetsvärden för en storskalig ekonomi är komplex, vi måste veta *hur* komplex det är. Den uppskattning som Nove citerade ger ett intryck av slöseri och ohanterlig komplexitet och tycks avföra frågan från vidare diskussion. (Vi bör påpeka att Nove långt ifrån är ensam om att framföra denna uppfattning. Sådana argument framförs rutinmässigt av socialismens motståndare. Vi citerar Nove för att visa att även vänsterekonomer tenderar att kapitulera inför komplexiteten i en socialistisk planhushållningsekonomi.) Men vad vi behöver är en redovisning av lagarna som styr hur lång tid det tar att beräkna arbetsvärden för ekonomier med skiftande grad av komplexitet.

Det kan vara hopplöst svårt att förbereda planen (eller beräkna arbetsvärden) med hjälp av manuella metoder, men av detta följer inte att det skulle vara omöjligt om datorer används för ändamålet. För att avgöra detta måste vi kvantifiera förhållandet mellan skalan på ekonomin som ska planeras och mängden datortid som skulle krävas. Tiden det tar att utföra beräkningar studeras inom den del av datalogin som kallas komplexitetsteori.

Komplexitetens idé

Inom komplexitetsteorin arbetar man med antalet enskilda steg som krävs för att genomföra en beräkning. Dessa enskilda steg motsvarar i stort sett antalet instruktioner som måste exekveras i ett datorprogram som

utför beräkningen. Som exempel kan vi betrakta följande problem.

Du får en kortlek innehållande 99 kort. Varje kort har ett nummer mellan 1 och 99 påtryckt. Korten ligger i en slumpmässig ordning. Du ska sortera dem i stigande ordning. Hur ska du gå till väga? En lösning använder följande regler.

- 1) Jämför det första kortet i leken med det andra. Om det första har ett högre nummer än det andra, byt då plats på dem.
- 2) Repetera steg 1 med andra, tredje och fjärde paret kort osv tills du kommit igenom hela kortleken.
- 3) Om du finner att korten ligger i rätt ordning då slutar du, gå annars tillbaka till steg 1.

Hur lång tid kommer det att ta att sortera kortleken? Det beror på den ursprungliga ordningen i kortleken. I bästa fall är kortleken rätt sorterad från början, då skulle det räcka med en enkel genomgång av kortleken, att utföra 98 jämförelser. I sämsta fall är kortleken redan från början ordnad i fallande följd. Du måste nu vända på ordningen. Det första kortet du tittar på har nummer 99. Steg 1 flyttar det till position 2 i kortleken, steg 1 upprepas sedan tills vi nått botten på kortleken. Varje gång flyttas kort nummer 99 med en position. Slutligen, efter 98 upprepningar kommer det nederst i kortleken.

Av detta följer att en enda sortering av kortleken kommer att förflytta ett kort till dess korrekta position. Vi har 99 kort i fel position till att börja med. Så vi behöver göra 99 förflyttningar genom kortleken. Detta medför $99 \cdot 98$

jämförelser. Om vi hade 50 kort skulle det bli $49 \cdot 50$ steg. Antalet operationer skulle i värsta fall bli omkring n^2 där n står för antalet kort. Inom datalogin säger vi att denna teknik är *av tidsordning* n^2 . Vilket betyder att tiden som krävs för att lösa problemet i grova drag kan antagas ligga i storleksordningen av kvadraten på n .

Det finns en bättre lösning.

- 1) Dela kortleken i 10 högar beroende på om den sista siffran på kortet är 0, 1, 2 ... eller 9.
- 2) Skapa en ny kortlek genom att lägga ihop dessa högar med början med hög 0 och sluta med hög 9.
- 3) Börja i botten av kortleken och dela upp den i 10 högar en gång till beroende på första siffran på korten.
- 4) Upprepa steg 2. Kortleken är nu sorterad.

Om vi använder den andra metoden behöver vi bara titta på korten två gånger. Antalet steg blir alltså $2n$ där n står för antalet kort. Detta är en avgjort snabbare metod än den förra. Vi säger att den är *av tidsordningen* n .

Problemen i tidsordning n är enklare än de i tidsordning n^2 . De svåraste problemen är de som kräver ett *exponentiellt* antal steg för att lösas. Exponentiella problem uppfattas allmänt som allt för komplexa för praktiska beräkningar, med undantag för mycket små n .

När vi studerar problem i ekonomisk planering och möjligheten att utföra de nödvändiga beräkningarna på datorer måste vi avgöra tidsordningen för beräkningarna som krävs och storleken på inputdata (n).

Att förenkla arbetsvärdeproblemet

Låt oss gå tillbaka till problemet med att beräkna arbetsvärdena för alla varor i en ekonomi. Produktionsvillkoren kan representeras som en input-outputtabell och från denna tabell kan ett antal ekvationer härledas, som i exemplet ovan. I princip är dessa möjliga att lösa – vi har samma antal ekvationer som vi har antal okända arbetsvärden att lösa. Frågan är om systemet i praktiken är möjligt att lösa.

Standardmetoden för att lösa ekvationssystem kallas Gausselimination.⁴ Det är samma metod som används i gymnasieskolans matematikundervisning. Denna metod lämnar en exakt lösning med en tidsåtgång proportionellt mot kuben på antalet ekvationer (se Sedgewick, 1983, kapitel 5).⁵

Låt oss anta att antalet distinkta typer av produkter i ekonomin som ska planeras är av storleksordningen en miljon (10^6). I ett sådant fall skulle tillämpandet av Gausseliminationsmetoden på en input-output tabell kräva 10^6 i kubik eller 10^{18} (en miljon miljon miljoner) iterationer, där var och en av dessa kan rymma 10 enkla datorinstruktioner.

Antag att vi kan köra problemet på en snabb modern dator i stil med de Alpha-serverar som används på internet-sajter som Alta Vista. En 128 processors Alphaserver klarar av att utföra ca 100 miljarder (10^{11}) aritmetiska operationer per sekund när den arbetar med stora volymer data. Så tiden det tar att beräkna alla arbetsvärden i ekonomin skulle vara i storleksordningen av 100 miljoner sekunder eller 30 år. Ganska uppenbart är detta alldeles för lång tid.

När man stöter på skalproblem som detta är det ofta lämpligt att omformulera uppgiften i andra termer. Input-outputtabellen för en ekonomi kommer i praktiken mest bestå av tomma fält. I verkligheten kräver varje produkt i genomsnitt bara några tiotals eller hundratals insatsvaror för att kunna produceras, snarare än en miljon. Detta gör det mer ekonomiskt att representera systemet i termer av en vektorlista snarare än en matris. Följaktligen finns det genvägar att ta för att nå ett resultat. Vi kan använda oss av ett annat tillvägagångssätt, nämligen *successiv approximation*.

Som en första approximation bortser vi då från alla insatsvaror i produktionsprocessen utom den direkt förbrukade arbetskraften. Detta ger oss en första approximativ uppskattning om varje produkts arbetsvärde. Det kommer att vara en underskattning eftersom vi bortsett från alla andra insatsvaror i produktionsprocessen. För att komma till vår andra approximation adderar vi de icke arbetskraftsrelaterade insatsvarornas värden för varje produkt baserade på deras beräknade arbetsvärden i första fasen. Detta för oss ett steg närmare de sanna arbetsvärdena. Upprepad tillämpning av den här processen kommer att ge oss svaret med den eftersträlvade precisionen. Om ungefär hälften av värdet för en genomsnittsprodukt kommer från den direkta arbetskraftsinsatsen då kommer varje upprepning av vår approximationsprocess att lägga till en binär siffras signifikans till vårt svar. Ett svar med fyra signifikanta decimalers exakthet (vilket är bättre än vad marknaden kan uppnå) skulle kräva ungefär 15 varv av vår approximationsprocess.

Tidsordningen (dvs komplexitetsgraden) för denna

algoritm⁶ är proportionell mot antalet produkter gånger det genomsnittliga antalet insatsvaror per produkt gånger den eftersträvade precisionen hos resultatet i decimalsiffror.

Antag att vi har en miljon produkter som var och en kräver i genomsnitt 1000 input. Detta kräver en miljard steg per iteration. Om vart och ett av dessa steg kanske kräver 10 aritmetiska operationer⁷ kommer varje iteration att kräva omkring tio miljarder aritmetiska operationer. Erfarenheten från arbetet med sådana algoritmer lär oss att mindre än 20 iterationer krävs för att åstadkomma korrekta resultat.

Med tidigare antagna prestanda hos servrar av år 2000 klaras detta av på en snabb maskin på ett par sekunder och inte – som i fallet med Gausseliminationen – flera år.⁸

INTERNET OCH ARBETSVÄRDEN

Att beräkna arbetsvärdena för en hel ekonomi kan nu, med hjälp av moderna stordatorer, genomföras på bara några få minuter. Dessa datorer är mycket, om än inte avskräckande, dyra. De används redan idag i stor omfattning som internetserverar och för vetenskaplig forskning. Precis innan man gav upp den ekonomiska planhushållningen hade man i Sovjetunionen flera projekt på väg att utveckla liknande stordatorer, men det verkar inte troligt att någon av dem fanns i serieproduktion (se Wolcott och Goodman, 1988).

Själva beräkningen av arbetsvärden utgör bara en del av problemet. Ekvationerna kan endast lösas av en stor server

om den har tillgång till rådata att arbeta med. Men den teknik som behövs för att samla och sprida data behöver inte vara dyr. Fyra komponenter behövs: Det offentliga telenätet; ett antal internetanslutningspunkter, en persondator utrustad med ett modem (som kostar några hundra pund för närvarande); och det system av universell produktkodning som utvecklats av detaljhandeln. Universella produktkoder är de siffror som står under streckkoderna på nästan alla varor på marknaden. Dessa finns nu tillgängliga till och med i länder med en blygsam industriell utveckling.

Det är redan idag standard för alla företag, utom möjligen de allra minsta, att utföra kostnadsanalyser i persondatorernas kalkylprogrampaket. I vår hypotetiska socialistiska ekonomi skulle varje produktionsenhet använda dessa programpaket för att bygga upp en modell över sin produktionsprocess. På kalkylbladet skulle inmatas hur mycket arbetskraft som använts under senaste veckan, hur mycket av varje annan input och hur stort bruttoresultatet blev. Med tillgång till regelbundet uppdaterade siffror över arbetsvärdena för olika insatsvaror skulle kalkylprogrammet snabbt beräkna arbetsvärdena för produkterna. Produktionsenheterna skulle kunna använda dessa beräkningar över arbetskostnaderna för att välja vilken produktionsmetod som skulle vara mest ekonomisk utifrån hela samhällets ståndpunkt.

Var får produktionsenheterna de regelbundet uppdaterade arbetsvärdena ifrån? Ett sätt skulle kunna vara genom att fråga en websajt som matas av de datorservrar som beräknar arbetsinnehållet i produkterna (www.värde.eu.int?) Alternativt att produktionsenheterna kan

skicka in en lista över de insatsvaror som de använder över speciella e-postservrar: dagligen skulle de via e-post hållas informerade om eventuella förändringar vad gäller dessa varors värde. Om e-posten formateras på ett standardiserat vis skulle det vara enkelt för mjukvaran att automatiskt bearbeta detta och infoga det i det lokala kalkylarket.

Om arbetsteamet beslutar att mixen av insatsvaror de brukar använda måste ändras kan ett e-postmeddelande skickas där man informerar om ändringarna till, låt säga, `uppdatering@värde.eu.int`, där informationen inkorporeras i de nya arbetsvärdeberäkningarna.

Genom att använda detta distribuerade kalkyleringssystem skulle varje produktionsenhet ha, om inte på minuten så på timmen, aktuella samhällliga arbetskostnader för alternativa produktionsmetoder tillgängliga. Detta är mycket snabbare än en kapitalistisk marknad kan klara av, och säkerligen snabbt nog för alla praktiska behov.

1. Gaston, P, »Navigator«, på *Rum, Sodomy and the Lash*, The Pogues, Stiff Records. (Deras spår på detta land syns alltjämt och ligger där alltjämt/Vägen för en handel där stora rikedomar skapades/Försörjningen för ett imperium där solen aldrig gick ned/Vilket nu gått in i skuggorna – men järnvägen är där alltjämt.)

2. Skottkärran infördes i Europa i och med arbetskraftsbristen som följde i Digerdödens spår.

3. Detta är som synes en mycket enkel input-output-tabell, bestående av bara två insatsvaror och två bruttoresultat, medan en verklig ekonomi består av hundratusentals varor. Men oavsett ekonomins storlek är de matematiska principerna de samma. Från en input-output tabell kan man härleda ett antal ekvationer av typen:

$$L_1 + I_{11} v_1 + I_{12} v_2 + I_{13} v_3 + \dots + I_{1n} v_n = Q_1 v_1$$

$$L_2 + I_{21} v_1 + I_{22} v_2 + I_{23} v_3 + \dots + I_{2n} v_n = Q_2 v_2$$

...

$$L_n + I_{n1} v_1 + I_{n2} v_2 + I_{n3} v_3 + \dots + I_{nn} v_n = Q_n v_n$$

där L_i är mängden direkt arbete som använts i den i -te industrin; I_{ij} är den kvantitet av industrin j 's output som använts i den i -te industrin; v_i är den mängd arbete som åtgått för att framställa den i -te industrins produkt och Q_i är den i -te industrins totala output. Vi får n styck ekvationer med n antal okända, v_i -na. Eftersom det finns samma antal erskilda ekvationer som det finns okända kan vi i princip lösa ut v_i -na. Dessa är just de arbetsinnehåll i varorna som vi söker.

4. Vi börjar med n antal ekvationer med n okända. Dessa ekvationer kan reduceras till $n-1$ ekvationer med $n-1$ okända genom att man adderar lämpliga multipler av den n -te ekvationen till var och en av de första $n-1$ ekvationerna. Detta upprepas sedan steg för steg tills vi slutligen har 1 ekvation med 1 okänd. Denna ekvation är omedelbart lösbar. Därefter substituerar vi med det funna värdet i det närmast föregående ekvationssystemet med 2 ekvationer och 2 okända etc. (Metoden användes på bröd- och oljeexemplet i Tabell 5 ovan, ö a.)

5. Tanken bakom detta är enkel. För var och en av variablerna vi eliminerar måste vi utföra $n(n-1)$ multiplikationer. Det finns n variabler att eliminera, därför är komplexiteten hos problemet av ordningen n^3 .

6. Ordet »algorithm« är en förvanskning av namnet al-Khawarizimi, en persisk matematiker på 800-talet som skrev en bok som populari-

serade användandet av det indiska decimalsystemet för grundläggande aritmetik. Vad som nu benämns de fyra räknesätten kallades vid tiden de blev kända i Europa för algoritmräkning. Denna var skild från aritmetiken där man använde kulramen och det romerska siffersystemet. Det väsentliga beträffande algoritmräkning var att man lärde sig rutinmetoder för att utföra operationer på tal av godtycklig storlek med hjälp av ett fåtal enkla regler och grundläggande additions- och multiplikationstabeller. Utsträckt till andra matematiska problem fungerar en algoritm som en stegvis procedur som kan utföras utan tankemöda och ändå uppnå resultat. Enkla algoritmer är de som används vid division av stora tal eller när man drar kvadratroten ur ett tal. Formellt sett är den specificerad som en rekursiv (upprepad) procedur genom vilken svaret på ett problem kan nås i ett ändligt antal steg. Alla problem som kan uttryckas genom en algoritm kan lösas av en maskin.

7. Aritmetiska operationer skulle behövas för att beräkna data-adresser m m utöver de multiplikationer och additioner som formeln kräver.

8. Hodgson (1984, s 170) hävdar att den bästa metoden att lösa ekvationerna i en input-output tabell rymmer n^2 beräkningar. Eftersom han inte ger någon förklaring till detta påstående utgår vi ifrån att han godtar användandet av en iterativ teknik (annars skulle komplexiteten bli n^3), men han tycks inte inse att matrisen för tekniska koefficienter skulle bli mycket gles. Ett bättre utnyttjande av datastrukturerna reducerar komplexiteten avsevärt, såsom hävdats ovan.

KAPITEL 4

Grundläggande begrepp i planeringen

Idén om en allomfattande ekonomisk planering är intepå modet. Om man betraktar det nuvarande världsläget får man lätt intrycket att planhushållning är en förlegad idé. Den ekonomiska tillväxten har börjat vackla i USA efter Reagan och i Storbritannien efter Thatcher. Den fria marknadens förespråkare har mindre anledning till självsäkerhet än vad de föreföll ha på 1980-talet. Men på andra sidan av det som förr var »järnridån« är sammanbrottet så gott som fullbordat för planekonomierna av sovjetisk modell. Även om kapitalismen har påtagliga brister tycks inte planhushållning erbjuda något alternativ. Socialisternas självförtroende har nått ett historiskt lågvattenmärke.

Vi simmar mot strömmen men tror oss ha goda skäl till det. Planhushållningens »misslyckande« i den traditionella sovjetiska varianten var inte någon synvilla, men vi har två invändningar att göra. För det första, systemet som nu övergivits i Ryssland var en speciell variant av planhushållning. Det var ett system som formades av behovet av militär produktion i en stat fångad i kapprustning och med ett ekonomiskt utgångsläge långt sämre än sina fienders – först Tyskland och senare USA. Kapprustningen och dithörande handelsembargon var delar i en öppen och medveten politik från USA:s sida att driva Sovjetunionen bankrutt. Den sovjetiska ekonomins militariserade strukturer var inte mer karakteristiska för socialismen än vad Israels militariserade ekonomi är det för kapitalismen. Andra modeller är möjliga och vi vill framföra huvudlinjerna för ett system som kan vara effektivt vad gäller att tillfredsställa konsumenternas önskningar och samtidigt styra ekonomin mot jämlikhet, social rättvisa och ekolo-

gisk hållbarhet. För det andra ser vi priset för den nya aggressiva kapitalismen som socialt oacceptabelt och vi är övertygade om att fler och fler människor kommer att dela denna uppfattning. Utvecklingen mot ökad ojämlikhet beträffande inkomstfördelning, rikedom och ekonomisk trygghet, försummandet av sociala skyddsnät och offentlig välfärd; den besinningslösa exploateringen av naturresurserna – hela detta negativa arv efter Reagan- och Thatcheråren måste gottgöras. Vi tror att en ny socialistisk planhushållning är den mest lovande typen av ekonomi att hantera dessa djupt liggande problem.

I detta kapitel presenterar vi vår idé om ett sådant nytt planhushållningssystem. Vi diskuterar de generella grunddragen i en planekonomi och vad som skiljer denna från en kapitalistisk ekonomi. I de följande kapitlen framläggs mera i detalj de planeringsmekanismer som vi uppfattar som mest effektiva och verkningsfulla. Vi visar på olikheterna mellan dessa och den traditionella »byråkratiska planeringen« i Sovjetunionen, och visar hur det alternativ vi föreslår kan fås att fungera genom att utnyttja den utomordentliga kraften i den senaste generationens datorer.

PLANERING OCH KONTROLL

Planering kan ses som en del av reglerteorin, studiet av styrsystem. Inom reglerteori behandlar man vanligtvis kontrollsystem inom automatiserade industrienheter. En automatisk kontrollprocess beskrivs oftast som en återkopplingsslinga. Ett exempel på ett sådant återkopplingssystem kan vara styrenheten i ett centralvärmesystem.

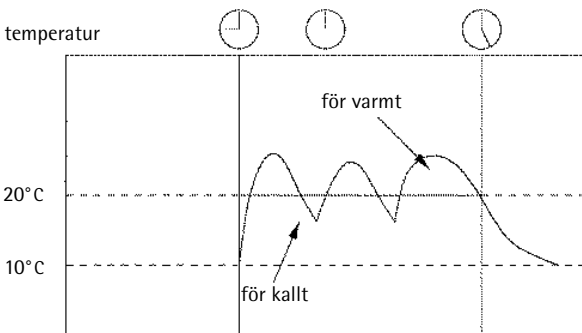
Målet kan vara att hålla en arbetsplats uppvärmd under de verksamma timmarna, låt oss säga mellan klockan 09.00 och 18.00. Detta mål – den önskade temperaturen – kan ses som ett planmål. Den faktiska temperaturen i byggnaden är output av anläggningen (i detta fall ett centralvärmesystem). Den aktuella temperaturen jämförs med målet och en felsignal (skillnaden mellan aktuell och önskad temperatur) matas in till styrenheten. Denna kontrollerar sedan bränsleflödet till värme pannan för att reglera temperaturen.

En enkel centralvärmestyrenhet skulle bara vrida på och av bränsleflödet beroende på om temperaturen ligger under eller över målet. Detta skulle resultera i en oregelbunden temperaturrörelse, som visas i Diagram 1.

I detta exempel slår värmen på klockan 09.00, men lokalen blir inte uppvärmd förrän klockan 10.00. Det blir över-

DIAGRAM 1

Enkel centralvärmestyrenhet

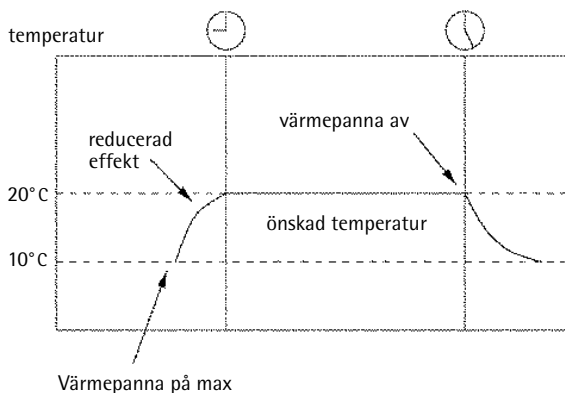
hettning ett tag tills värmen stängs av. Temperaturen i byggnaden börjar då sjunka fram till klockan 11.30 då värmen åter slås på, vilket leder till överhettning runt klockan 12.30. Den fortsätter att fluktuera resten av dagen. Vi är alla bekanta med sådana här värmesystem på arbetsplatser!

Problemet med den här typen av styrsystem är att de saknar framförhållning och inte tar med i beräkningen hur anläggningen kommer att reagera. Ett mer intelligent styrsystem skulle känna till parametrarna för anläggningen. Det skulle känna till värmepannans output, det skulle känna till hur fort värmen går förlorad genom väggar och fönster som en funktion av temperaturen. Och det skulle känna till byggnadens specifika värme. Genom ett uppvärmningsschema skulle det kunna förutse när värmen behöver slås på för att garantera att lokalen är tillräckligt varm klockan nio på morgonen. Det skulle också räkna fram hur en gradvis nedskruvning av värmepannan när rumstemperaturen börjar närma sig målet kan förhindra att lokalen i stället blir för varm. En intelligent styrenhet skulle kunna ge oss ett temperaturdiagram som i Diagram 2.

I detta fall skulle styrenheten behöva vara en mer komplex apparat än bara den enkla kombination av en klocka och en termostat som finns i de flesta centralvärmesystem. Det skulle krävas en intern modell av det system som ska kontrolleras och ett tidsschema över de temperaturmål som ska uppnås. Styrenheten gör upp en plan för att möta det tidsschemat mot bakgrund av vad den vet om systemet som ska kontrolleras. Den slår på värmen några timmar tidigare för att garantera att rummen är tillräckligt

DIAGRAM 2

Intelligent styrenhet

varma och sänker värmen i god tid för att förhindra överhettning. Den kan göra detta eftersom den kan använda sin interna modell till att simulera hur det verkliga systemet skulle reagera på olika input. Denna möjlighet att internt, och under kontroll, simulera systemets beteende och egenskaper innebär att den inte som den föregående kontrollenheten arbetar enligt trial and error.

Det finns en analogi här med hur en marknadsekonomi opererar. Kapitalistiska företag reagerar på marknads-signaler, såsom förhållandet mellan priser och produktionskostnader. De anpassar sin produktion som svar på sådana signaler i syfte att maximera sin profit. Kontrollmodellen är här den samma som för den ointelligenta cen-

trålvärmestyrheten: den är reaktiv och saknar framförhållning. Således måste ekonomiska fluktuationer och instabilitet bli följden. Det är till och med värre eftersom det inte finns någon anledning till att tro att ett stort antal företag, som vart och ett reagerar på olika återkopplings-signaler, kommer att uppvisa något som helst enhetligt och målorienterat beteende. För ett ointelligent centralvärmesystem finns det åtminstone några tydliga övergripande mål. I en marknadsekonomi finns det inga sådana övergripande mål. I synnerhet kan konsumenternas önsksningar inte fungera som ett mål eller reglera input, eftersom de bara är effektiva när de backas upp av pengar att köpa saker för. Men konsumenternas köpkraft är en intern variabel i det ekonomiska systemet, självt underordnat fluktuationer på grund av arbetslöshet, förhållanden på kreditmarknaden osv. Det är som om inställningen på termostaten skulle påverkas av värmepannans bränsleförbrukning.

Adam Smith föreslog den kraftfulla metaforen »den osynliga handen» för marknadskrafterna. Antagandet var att de erskilda företagens strävan efter profit, och konsumenternas efter privata fördelar, skulle leda till ett resultat »som om» systemet var utformat för att maximera allas välfärd. Moder allmän jämviktsanalys har utfört betydelsefullt teoretiskt arbete genom att visa hur strikta förhållanden som krävs för att säkra det smithska resultatet (se Hahn, 1984). Nittonhundratalets ekonomiska historia – med sina perioder av massarbetslöshet, galopperande inflation och miljöförstöring – har mer handgripligt visat att det inte går att lita på att marknadskrafternas spel ska leverera samhälleligt önskvärda resultat.

SEKUNDÄRA KAPITALISTISKA MÅL

Om konsumenternas önskningar inte fungerar som en extern inputregulator för det kapitalistiska systemet, kan då regeringspolitiken spela den rollen? Bara i en mycket snäv mening eftersom de typiska målsättningar som kapitalistiska regeringar brukar ställa upp är av andra ordningen, sekundära. De är inte engagerade i det omedelbara tillfredsställandet av människors önskningar och behov, utan sysslar istället med själva det ekonomiska systemets egenskaper och brister. Till exempel berör inflationen och betalningsbalansen, två stora regeringsuppgifter, inte direkt mänskliga behov. Inflation handlar om vilka siffror som vi associerar med olika varor; den är ett mätproblem. Inflation kan uppstå under förhållanden präglade av stor materiell nöd, som i Kina på 1940-talet, eller i tider av jämförelsevis stora materiella framsteg, som i Storbritannien under 1970-talet. Inflationsnivån i sig själv säger oss ingenting om i vilken utsträckning ekonomin tillfredsställer mänskliga behov. Betalningsbalansen är också ett andra ordningens fenomen; den mäter i vilken grad medborgarna och regeringen i ett land blir borgenärer eller gäldenärer till övriga världen. Detta är summan av ett antal kontraktsmässiga relationer och inte heller detta är något mått på i vilken utsträckning befolkningens behov tillfredsställs. Detta betyder inte att inflation och handelsbalans skulle vara oviktigt, bara att de är sekundära problem som berör hur själva den ekonomiska mekanismen fungerar. Så är också fallet när det gäller arbetslösheten.

Arbetslöshet påverkar indirekt behovstillfredsställandet. Den arbetslöse drabbas av en sjunkande levnadsstandard

vilket, fast det inte är lika uppenbart, hela befolkningen också gör på grund av varubortfallet som uppstår i och med att den arbetslöse inte deltar i produktionen. Men, som redan sagts, detta är ett problem som uppstår på grund av den kapitalistiska ekonomins institutionella strukturer. Människor kan vara arbetslösa samtidigt som otillfredsställda behov existerar och medan maskiner och utrustning, som behövs för att möta behoven, står stilla därför att företagen anser det olönsamt att tillfredsställa dessa behov.

Det enda primära mål som en kapitalistisk regering ställer upp för ekonomin är tillväxttakten. Denna har betydelse för ekonomins sammantagna möjlighet att kunna möta behoven, men i en aggregerad process kan mycket ligga dolt. Vad betyder tillväxttakten? »Reell tillväxt« brukar vanligtvis vara liktydigt med ökningen av det totala penningvärdet, av resultatet minus inflationen. Vad detta verkligen betyder är en annan sak. Kan man påstå att om ekonomin har en tillväxt på fem procent så har även den mänskliga lyckan ökat med fem procent? Men om tillväxten har skett till priset av sjunkande livskvalitet eller av ökad samhällelig ojämlikhet? Eller om priset för tillväxten är ökade giftutsläpp i luft och hav? Och i vilken utsträckning bidrar det ekonomiska resultat som mäts till verklig lycka? Tillfredsställer verkligen ökad tillväxt inom reklambranschen eller för kreditinstituten någon annan än de som direkt tjänar pengar på detta?

VAD BORDE VARA PRIMÄRA MÅL?

Vi förespråkar en karakteristik av socialistisk planekonomi som fokuserar på planhushållningens förmåga att förverkliga demokratiskt beslutade mål för den ekonomiska utvecklingen. Låt oss se vilka politiskt beslutade målsättningar som en planerad ekonomi bör kunna klara av.

Historiskt sett har det primära målet för socialistiska planekonomier varit att främja ett forcerat industrialiseringsprogram som i sig är ett medel att uppnå kollektiv säkerhet och en infrastruktur kapabel att bära upp en växande offentlig och individuell konsumtion. Enligt Paul Gregorys noggranna undersökningar (1970) råder det litet tvivel om att planekonomierna lyckades uppnå en högre industrialiseringstakt än marknadsekonomierna vid jämförbara utvecklingsstadier.

I en redan industrialiserad ekonomi skulle emellertid de ekonomiska målen för en socialistisk planhushållning innehålla följande:

- 1) En allmän höjning av människors levnadsstandard och kulturella nivå, med betoning på arbetarklassens behov, så länge en särskild »arbetarklass« fortsätter att existera. Detta gäller utvidgningen och kvalitetsförbättringen av den offentliga konsumtionen; ökat utbud och bättre kvalitet på konsumtionsvaror; en generell arbetstidsförkortning och ökad fritid; och försök att göra själva arbetet mer glädjefyllt och utvecklande för den enskilde.
- 2) Skapa en långsiktigt resursbevarande utveckling, dvs en ekonomisk utvecklingslinje som tar hänsyn till ekologiska och miljömässiga begränsningar och inte skjuter

avgörande problem på framtiden, vilka kan leda till resursutarmning och miljöförstöring.

- 3) En förändring av den ekonomiska strukturen som garanterar verklig ekonomisk jämlikhet mellan könen genom ett stegvis avskaffande av patriarkala ekonomiska former.
- 4) Minska klassklyftorna och de regionala ojämlikheterna (och, i mindre utvecklade ekonomier, klyftan stad-land).

Detta är som synes ganska allmänna mål (även om de är mer specifika än de ekonomiska mål som kapitalistiska regeringar brukar ställa upp). De måste förtydligas ytterliggare i syfte att konstruera en operativ plan. I nästa sektion går vi igenom olika aspekter på denna process.

OLIKA PLANERINGSNIVÅER

Planeringsbeslut kan delas upp i tre olika nivåer: makroekonomisk planering, strategisk planering och detaljplanering av produktionen. Kopplingen mellan dessa olika nivåer är följande.

För det första. I en *makroekonomisk plan* bestäms vissa allmänna parametrar som styr den ekonomiska utvecklingen över tiden. Mera specifikt handlar det om uppdelning av totalproduktionen (eller som vi föredrar att uttrycka det – uppdelning av totalarbetstiden) mellan olika starkt aggregerade kategorier av slutkonsumtion. Hur mycket av samhällets arbetskraft bör ägnas åt produktion av konsumtionsvaror? Hur mycket till sociala nyttigheter som sjuk-

vård, skola eller barnomsorg? Hur mycket till ackumulation av produktionsmedel för att öka produktionskapaciteten i ekonomin i framtiden? Och hur mycket (om något) till återbetalning på utlandsskulden eller till förvärvandet av utländska tillgångar? En makroekonomisk plan måste ha svar på dessa frågor. Den måste också kunna besvara frågan hur intensivt ekonomins rådande produktionskapacitet bör utnyttjas. Svaret på detta är inte nödvändigtvis »maximalt«, även om det skulle vara svaret i krigstid. En kapitalistisk regering kan tex besluta att minska den aggregerade efterfrågan och skapa arbetslöshet i syfte att minska inflationen – detta är en sorts makroekonomisk planering. Ett socialistisk planeringsorgan har inget intresse av att skapa arbetslöshet, men lika lite önskar man låta befolkningen slita ut sig. En avvägning måste göras mellan produktivt arbete och fritid och de makroekonomiska planerarna måste ta i beaktande människors preferenser i detta avseende när de beräknar hur mycket arbetstid som är tillgänglig för olika användningsområden.

För det andra. Den *strategiska planen* behandlar förändringar i ekonomins industriella strukturer. Givet att så mycket av tillgänglig arbetstid ska gå till offentlig sektor, så mycket till konsumtionsvaror och så mycket till produktionsapparaten – vilken enskild sektor ska utvecklas, vilka teknologier ska utnyttjas? Vilken typ av varor ska importeras, eftersom de kan produceras till lägre kostnader någon annanstans? Vilka industrier bör avvecklas på sikt? I den strategiska planeringens sammanhang måste man kunna besvara frågor såsom miljöpåverkan av olika industrier och teknologier samt lämpliga kriterier för att bedöma möjliga investeringsprojekt.

För det tredje. Inom ramarna för vad som bestämts i den makroekonomiska och strategiska industriplaneringen behandlar den detaljerade produktionsplaneringen den exakta resursallokeringen: vilka specifika varor ska produceras i vilka kvantiteter? Hur mycket arbetskraft ska användas och på vilka platser? Vilka produktionsenheter ska erhålla insatsvaror från vilka andra osv.

Regeringar i kapitalistiska ekonomier har möjlighet att utföra viss makroekonomisk och strategisk industriplanering (förutom i krigstid försöker de aldrig utföra detaljerad produktionsplanering). Men eftersom dessa regeringar saknar äganderätt över de centrala produktionsmedlen är deras förmåga att planera begränsad och beroende av samarbetsviljan hos de kapitalistiska företagen och andra privata intressen. Ta makroekonomisk planering. Regeringar kan t ex i syfte att stimulera investeringar, öka penningmängden och sänka räntan, vilket orsakar en omfördelning av resurser till fördel för ackumulation av produktionsmedel. Men om kapitalistiska företag inte anser investeringar som tillräckligt vinstgivande behöver låga räntor inte göra någon skillnad. Eller en regering kan sänka skatterna med förhoppning att öka den totala produktionen och sysselsättningen, men om konsumenterna, som drar fördel av skattelättnaderna, väljer att använda pengarna till köp av importerade varor kan resultatet bli ett underskott i handelsbalansen snarare än inhemsk expansion.

Vad gäller strategisk industriplanering i kapitalistiska ekonomier utgör MITI (Japanese Ministry of International Trade and Industry) ett slående exempel på framgång. MITI har lyckats skapa en långtgående anpassning av den

japanska industristrukturen och konkurrensfördelar i perspektivet av förändrade produktionsmönster i världsekonomin. De industrier som, enligt MITI:s bedömningar, erbjöd störst utsikter att klara långsiktig konkurrensutsatt tillväxt, byggdes upp med hjälp av statliga forsknings- och utvecklingsfonder. En av de bättre redogörelserna av den processen finner man hos Keith Smith (1986). Det har visat sig svårt att efterlikna MITI:s framgångar; det beror på den bredvillighet som kapitalistiska företag i Japan visat att samarbeta med ministeriet och ett samarbetsvänligt klimat mellan företag och regering är ingenting som går att lagstifta fram.

I princip bör en socialistisk regering, med äganderätt till produktionsmedlen, vara i en bättre position att genomföra en sammanhängande och effektiv makroekonomisk och strategisk industriplanering. Det faktum att en sådan regering har makten att utforma dessa aspekter på ekonomin garanterar naturligtvis inte att denna makt kommer att användas på ett förnuftigt sätt. Men om planeringsprocessen är öppen för debatt, om den är demokratisk närhelst så är möjligt och om man systematiskt tar hjälp av vetenskapssamhällets bästa prestationer, finns det goda skäl att hoppas på resultat som är överlägsna de som den kapitalistiska marknaden kan åstadkomma.

I de följande fem kapitlen utvecklas planeringsbegreppet på olika sätt. I kapitel 5 utvecklas frågor rörande den strategiska planeringen; kapitel 6 behandlar vad som krävs för en effektiv detaljplanering. Makroekonomisk planering diskuteras i kapitel 7 och konsumtionsvarumarknaden i kapitel 8. I kapitel 9 undersöks frågan om vilken information som krävs för planeringsprocessen i sin helhet.

KAPITEL 5

Strategisk planering

Vi använder oss av strategisk planering som något av ett samlingsbegrepp. I det här kapitlet går vi igenom en rad aspekter på planering, huvudsakligen relaterade till den övergripande ekonomiska strukturen, som inte på något naturligt sätt passar in under rubrikerna makroekonomisk eller detaljerad produktionsplanering (de senare behandlas i separata kapitel). De huvudämnena som behandlas här är

- 1) Planering av den industriella strukturen
- 2) Miljömässiga överväganden
- 3) Planering av investeringar och tidsdimensionen i produktionen
- 4) Planering av distributionssättet för varor och tjänster
- 5) Planering av jordbruksproduktionen

PLANERING AV DEN INDUSTRIELLA STRUKTUREN

Det finns en antal områden där långsiktigt bestämda produktionsmål realistiskt kan formuleras: boende, transporter, energi, kommunikation, turism, industriell omstrukturering. I vart och ett av dessa fall måste beslut fattas i »klump«. När det till exempel handlar om utvecklandet av nya former och mönster för boendet är detta lämpligen en fråga för demokratiska debatter och beslut. Eller betrakta fallet med persontransporter.

Huruvida ett land förlitar sig på privatbilism eller på kollektivtrafik är ett beslut som har stora och långsiktiga effekter på samhället. Och det här är ett fall där summan

av individuella privatbeslut inte nödvändigtvis korresponderar med ett samhälleligt optimalt resultat. När man i de stora industristäderna förlitade sig på tåg och spårvagnar för sina transporter var reshastigheten genom stadskärnorna högre än vad den är idag. För de som hade råd erbjöd de nya personbilarna en snabbhetsfördel i jämförelse med spårvagnarna, eftersom bilar inte stannade för att plocka upp passagerare. Men allt eftersom fler och fler bilar kom ut på vägarna tilltog trafikstockningen, och såväl bilar som kollektivtransporter gick följaktligen långsammare. Hela tiden fortsatte bilen att vara ett snabbare alternativ i jämförelse med kollektivtrafiken, varför varje individ hade ett incitament till att köpa bil. Det ökande bilanvändandet innebar sämre affärer för bussar och spårvagnar och servicen försämrades. Slutresultatet har blivit farliga och trafiktäta vägar, luftföroreningar och längre restider. Här är ett exempel på hur ett samhälleligt beslut om ekonomins utformning kan skapa resultat vida överlägset aggregerade privatbeslut.

Ett beslut att antingen utvidga eller begränsa bilanvändandet får avgörande industriella konsekvenser. I ett stort land kan bilindustrin direkt och indirekt sysselsätta miljontals människor som bygger bilar, tillverkar komponenter, tillhandahåller bensin, servar, bygger och reparerar vägar. Även städernas utformning och formerna för detaljhandeln påverkas av antalet bilägare. Den strategiska planeringen bör på ett systematiskt sätt kunna ta dessa följeffekter med i beräkningarna. Om det fattas ett beslut att begränsa privatbilismen måste planen kräva ny sysselsättning för den arbetskraft som är knuten till bilindustrin.

I exemplet ovan gäller det en teknologi som redan är

välkänd. En annan fråga för den strategiska industriplaneringen uppstår med nya teknologier. Om vi ser tillbaka på tidigare industriell utveckling ser vi en serie vågor där olika industrinäringar spelat en avgörande roll: textilier, järnvägar, tung verkstadsindustri, kemikalier, bilar, varaktiga konsumtionsvaror, elektronik. Framgången för varje industriell ekonomi har berott av dess förmåga att på kort tid utveckla dessa pionjärbranscher. De två första vågorna förde Storbritannien till en framskjuten ställning, den tredje och fjärde gjorde det för Tyskland. Massproduktionen av bilar och varaktiga konsumtionsvaror blev banbrytande i USA och i och med elektroniken har Sydostasien tagit ledningen.

Nyligen industrialiserade ekonomier har en jämförelsevis enkel uppgift: de startar utan en redan etablerad industriell bas och kan lägga ner all kraft på att bygga upp de senaste industrigrenarna. Sovjetunionen uppnådde mellan 1930- och 1950-talen en anmärkningsvärd tillväxttakt genom en expanderande tung industri; fyrtio år på Taiwan och i Korea har gett samma resultat inom elektronikbranschen. Denna typ av initial industriell utveckling lämpar sig väl för planering eftersom planmyndigheterna kan kopiera industristrukturerna i de för tillfället ledande ekonomierna.

Det är betydligt svårare för en redan industrialiserad nation att omstrukturera sig och inta rollen som pionjär. I det läget finns där ingen att kopiera. Äldre industrier måste avvecklas för att gynna industrigrenar som möjligen har framtiden för sig och som är baserade på teknologier som ännu inte har utvecklats. Detta kräver framförhållning; det måste göras upp planer där man framskriver

aktuella forskningsresultat till en framtid där helt nya industrier kan komma att baseras på dessa. Kunskap, teknologi och färdigheter som kommer att behövas måste identifieras. Forsknings- och utvecklingsorganisationer måste skapas som omvandlar vetenskap till teknologi. Utbildning och träning måste omorganiseras för att skapa en arbetskraft som klarar att sköta dessa nya teknologier. Konsumtionsartiklar där dessa teknologier används måste tänkas ut och utformas. Tillverkningsprocesser måste uppfinnas. Produktionsutrustning och tillgång på komponenter måste utvecklas, produktionslinjer skapas och sättas i rörelse.

Om en ekonomi inte ska stagnera måste omstruktureringar av detta slag utföras återkommande, och omstruktureringsplaner läggas upp för tio- eller femtonårsperioder. Det är inte klart i vilken utsträckning denna planeringsnivå kan vara demokratisk. Kunskapen om vilka teknologier som kan tänkas vara relevanta om tio eller tjugo år kommer i början bara att finnas samlad hos ett litet forskarkollektiv och det är svårt för människor utan specialkunskaper att döma i sådana frågor. Det kan emellertid vara möjligt för tekniska specialister att skissera ett antal möjliga val för framtidens industriutveckling, som sedan kan dryftas grundligt i offentlig debatt.

Sammansättningen på den planeringsbyrå, som är ansvarig för att ta fram strategiska planer, måste bestämmas i enlighet med tidsskalan för planerna ifråga. De mest långsiktiga planerna måste formuleras av små kommittéer bestående av ekonomer tillsammans med forskare som tillfälligt frigjorts från sina vanliga uppgifter. För planer med ett fem- till sjuårsperspektiv skulle en större grupp av eko-

nomer behöva stödjas av produktionstekniker. Korttidsplaneringen skulle behöva göras på en bredare basis av indata, från konstruktörer och industriledare.

Avgörande för de strategiska planernas framgång är deras förmåga att utnyttja innovationer. Detta är i grunden en paradoxal fråga, eftersom innovationer per definition inte kan vara kända innan de inträffar. Processen tar emellertid tid, från en ny princip till reguljär industriell tillämpning av denna. Även om innovationsprocessen kan vara omöjlig att planera från början, blir planering alltmer möjlig allteftersom processen framskrider. Varje modern industriell ekonomi behöver en reguljär process där det okända blir vetbart och det vetbara blir användbart. Vetenskaplig forskning och utveckling blir delar i den samhällsliga arbetsdelningen, vilka på en teknisk nivå är relativt oberoende av de dominerande ägandeformerna i ekonomin.

Detta betyder inte att sociala förhållanden saknar betydelse för den innovativa processen – självklart har de det. Men om ekonomin är socialistisk eller kapitalistisk förefaller vara av mindre betydelse än en hel rad andra faktorer. Innovationer är en del av arbetsdelningen inom vilken en ekonomi kan välja att specialisera sig eller inte göra det. Det finns många kapitalistiska länder och de har uppnått mycket varierande resultat när det gäller industriell tillämpning av ny teknologi. Storbritannien är lika ökänt för sin tröghet som Japan är bejublat för sin höga takt när det gäller teknologiska innovationer. Det finns ingen enkel förklaring till detta och det kan definitivt inte sammanfattas i den enkla formeln: Desto större marknadsfrihet, desto fler innovationer. Svårkalkylerade faktorer såsom

länders psykologi och kultur – ett samhälles attityd mot det som är nytt och främmande – förefaller ingå i ekvationen.

Vid sidan av dessa omätbara storheter spelar identifierbara objektiva faktorer sin roll: hur bra är utbildningssystemet, hur mycket av nationalinkomsten används till stöd för forskning, hur mycket används till utveckling? Hur mycket av forsknings- och utvecklingsbudgeten går till civil forskning och hur mycket går till militär forskning? Finns det i samhället institutioner som klarar av att integrera alla aspekter av utvecklingscykeln från forskning »i det blå« fram till den färdiga produkten?

Det finns bevisligen ett samband mellan hur mycket ett samhälle lägger ner på utbildning, civil FoU (forskning och utveckling), och antalet innovationer. Principen i en demokratisk planhushållning att alla större poster i nationalbudgeten som försvar, utbildning och FoU bestäms genom årliga folkomröstningar är ingen garanti för att samhället skulle välja att använda stora summor pengar på FoU. Medborgarna kan mycket väl besluta att ge detta en lägre prioritet med åtföljande effekt på deras ekonomi. Men detta skulle vara resultatet av ett fritt medvetet val snarare än en bieffekt av trångsynta privata beslut fattade av företagens bokhållare.

För att FoU ska bli effektivt måste det finnas en transmissionsrem som löper via grundforskning, tillämpad forskning, produktutveckling och massproduktion. De ekonomiska resultat som den asiatiska kapitalismen uppvisat tycks indikera att de sista länkarna härvid är särskilt betydelsefulla. Västkapsitalismen har haft mer offentligt finansierad grundforskning, men en betydande del av den

tillämpade forskningen och produktutvecklingen har varit orienterad mot militär produktion. De stridsflygplan och raketer som detta resulterat i är sofistikerade underverk, men kapaciteten för innovationer inom den civila varuproduktionen har försvunnit. Storbritannien och USA var inte bättre på att tillämpa ny teknologi på videoapparater, motorcyklar eller kameror, än vad Sovjetunionen var. Vapenindustrin var det enda område där offentligt finansierad tillämpad forskning och produktutveckling ledde ända fram till produktion. För en socialistisk ekonomi som vill använda vetenskapen till att förbättra den civila industrin har det högsta prioritet att skapa en rad civila institutioner som kan ersätta det militärindustriella komplexet.

MILJÖ OCH NATURRESURSER

I kapitel 4 hänvisade vi till nödvändigheten av en socialistisk ekonomi för att kunna införa en miljömässigt sund tillväxtpolitik. I den här avdelningen diskuterar vi några av de specifika implikationerna av den målsättningen samt gör en bedömning av marknads- och planhushållningssystemets relativa förtjänster när det gäller miljöfrågor. Ytterligare några viktiga synpunkter utvecklas i kapitel 14, där fokus ligger på vilken sorts egendomsförhållanden som krävs för att kunna garantera ett varsamt hushållande med naturresurserna.

Fram till nu har vi antagit att produktionskostnaderna för alla varor eller tjänster korrekt återspeglas i den samlade mänskliga arbetstid som förbrukats i produktionen av dessa. Don Lavoie (1985) har nyligen riktat kritik mot

socialistisk planekonomi genom att ånyo framföra en gammal invändning beträffande arbetsvärdenas olämplighet när det gäller att hantera kostnaderna för icke förnyelsebara naturresurser. Argumentet är att en kostnadsberäkning uttryckt i arbetsvärden inte klarar av att hantera andra naturliga insatser i produktionen än arbetskraft. I ett marknadssystem har naturresurserna en prislapp och ingår i produktionskostnaderna; enligt arbetsvärdeläran är de gratis. Alltså, hävdas det, kommer arbetsvärdeläran att underskatta kostnaderna för varor producerade med knappa naturresurser.

En viktig fråga står på spel här. Men detta argument, som ursprungligen är von Mises, kan vändas mot marknadens förespråkare, eftersom ett rationellt utnyttjande av naturresurserna är kapitalismens svagaste punkt och (potentiellt) socialismens starkaste.

Hur bestäms det »fria« marknadspriset på naturresurser? Det klassiska svaret är att det kommer ur differentialräntan på jorden. I så fall är själva marginaljordarna eller oljefälten eller skogarna gratis och produktionskostnaderna vid marginalen¹ uppstår genom arbetsinsatsen (och, i neoklassisk teori, även av kapitalinsatsen). Men oljan från källan på marginalen är även den en ändlig resurs och i ett marknadssystem har denna ändlighet inget pris. Det finns bara en begränsad mängd olja, men detta påverkar inte dess marknadspris. Vad vi faktiskt sett av kapitalismen har varit en obekymrad förstörelse av naturresurser varhelst resurserna har varit på marginalen. Det är här värt att påminna om Marx ord om den amerikanska Västern, där kvaliteten på jordarna blev bättre allt eftersom kolonisatorerna flyttade från kuststaterna vidare till prärien. Efter-

som marginaljordarna i geografisk mening kom att utgöra den mest produktiva jorden (vilken förövrigt kunde anskaffas gratis eftersom den stals från indianerna), försvann alla hinder för att exploatera naturresurserna. Således tillämpades bruksmetoder (avsaknaden av växelbruk, monokulturer) som snabbt ledde till att jorden utarmades. Dessa utmärkande drag i världens mest marknadsorienterade ekonomi ledde fram till den katastrofala jorderosionen – »the dustbowl«. Det samma gäller för skogsavverkning på marginalen. Virke som stulits av kapitalistiska bolag från ursprungsbefolkningarna på nordamerikanska västkusten eller från Amazonas och Borneos djungler och skogar som tagit tusentals år på sig för att utvecklas, betraktas som en fri resurs och huggs ner på några decennier.

De enda omständigheter som kan få ett marknadssystem att hushålla med jorden och bevara dess bördighet, är att det finns en jordägarklass som får sin utkomst från jordränta och har ett ekonomiskt intresse av att bevara denna utkomst. Tekniskt sett förutsätter detta en differentialränta som uppkommer ur den avtagande avkastningen på marginalen. Politiskt förutsätter det att jordägarklassen är rik, politiskt mogen och uppbackad av statsmakten. Denna kombination uppträder bara under specifika historiska omständigheter. På de flesta platser runt om i världen, under den kapitalistiska eran, har jorden innehaft av fattiga bönder och jägare-samlare med mycket liten politisk makt. Man har bara exproprierat deras tillgångar. Om det för jordägarna är mest rationellt att hushålla med en resurs eller att utnyttja den och samtidigt förstöra jordens bördighet etc avgörs därtill av nivån på

diskontot. Vid varje positiv diskontonivå² är det förnuftigt att uttömma icke förnybara resurser. Vid låga och stabila diskontonivåer kan det vara ekonomiskt klokt att genomföra investeringar som ökar kvaliteten på jorden, så som den brittiska jordägarklassen gjorde under 1800-talet. Men här har vi att göra med långsamt förnyelsebara resurser snarare än icke-förnyelsebara sådana.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att marknaden under alla omständigheter kommer att slösa med resurser på marginalen oavsett om avkastningen ökar eller minskar. Den kommer att hushålla med långsamt förnyelsebara resurser vid låga diskontonivåer i kombination med avtagande marginalavkastning. Man kommer alltid att uttömma icke-förnybara resurser.

Införandet av attribuerad ränta³ i en socialistisk ekonomi, som de sovjetiska »reformatörerna« föreslog, är jämförbart med att utföra beräkningar av arbetsvärden, men använda marginal- istället för genomsnittskostnader och anta en avtagande arbetsavkastning. Men givet argumentationen ovan kommer inte attribuerade räntor under socialismen att mer effektivt hushålla med resurser än vad räntan på realtillgångar gör under kapitalismen. Vi vill hävda den mer radikala ståndpunkten att ekologisk förstörelse är resultatet av varje »ekonomisk« beslutsmekanism, dvs varje beslutsmekanism grundad enbart på en enda objektiv funktion. Varje beslutsprocedur baserad på priser kommer att misslyckas med att förmedla information om ekologiska och miljömässiga konsekvenser av en åtgärd, eftersom dessa är sammansatta och inte reducerbara till någon bokföringspost. Varje icke-kvalitativ bedömning av miljöeffekter är vilseledande. Miljökonse-

kvenserna av en åtgärd måste avgöras genom vetenskaplig undersökning och lösas genom politisk strid. Exempel på detta är de kampanjer som vetenskapskollektivet satte igång i Sovjetunionen för att stoppa industriell utveckling på Bajkalsjöns stränder och för att stävja planerna på att vända de sibiriska floderna i sydlig riktning för att bevattna Centralasien.

Det finns inga garantier för att det kommer att fattas kloka beslut i sådana här frågor. Det minsta man kan begära är att det finns politiska förutsättningar för fri och väl-informerad debatt i frågan, jämsides med frihet för vetenskapliga undersökningar och publicering. Och att ett slutgiltigt beslut fattas i fri omröstning. I ett kapitalistiskt land når man oftast fram till beslut som passar de stora bolagens kommersiella intressen eftersom dessa har möjlighet att köpa politiskt inflytande. I en socialistisk demokrati bör större miljöfrågor lösas genom folkomröstning efter en förlängd och öppen debatt i media. Om ett vattenkraftssystem föreslås som kommer att översvämma en dal som är såväl en vacker plats som en unik boplatz är det meningslöst att söka efter någon ekonomisk formel som kan ge besked om projektet bör genomdrivas. Problemet är politiskt, inte ekonomiskt. Det vill säga, ett beslut kräver en noga övervägd bedömning av prioriteringsordningen vilket inte kan reduceras till en enkel jämförelse mellan olika tal, vare sig uttryckta i arbetstid eller i pengar.

Frågan om sinande resurser är paradoxal eftersom åtgärder som innebär hastig uttömning eller till ett extremt konserverande ger likartade resultat. Om vi förbrukar all nordsjöolja i en kraftig högkonjunktur som varar några år, då berövar vi framtida generationer möjligheten att ut-

nyttja oljan, men om vi låter oljan för alltid ligga kvar under havsbotten då berövar vi alla, inklusive oss själva, möjligheten att använda oljan. Det förståndiga alternativet är att planera att oljan utnyttjas i en takt och på ett sådant vis som gör det möjligt att utveckla alternativ innan oljan tar slut. Det finns mycket få tecken på att marknaden gör det. Å andra sidan fanns det vissa tecken på att så skedde på ett systematiskt vis i Sovjetunionen. Under de senaste trettio åren avsatte Sovjet konsekvent betydande resurser till fusionsforskning i hopp om att kunna utveckla något som kunde ersätta de fossila bränslena. Anläggningar i Väst som Joint European Torus (JET) bygger på ritningar från det sovjetiska Tokamak. Och under loppet av 1987, i samband med uppskjutningarna av de nya bärarketerna med hög lyftkapacitet, sipprade det ut att en viktig målsättning med det sovjetiska rymdprogrammet var att utveckla solenergi⁴. Bland planerna för dessa farkoster ingick att placera ut speglar i omloppsbanan för att belysa arktiskt belägna arbetsplatser under vinterhalvåret och konstruerandet av solkraftverk i omloppsbanan som skulle sända energin tillbaka ner till jorden i form av mikrovågor. Den här sortens långsiktiga projekt kan en socialistisk ekonomi garantera som del av den vardagliga planeringsmekanismen. Marknadsmekanismen kan aldrig göra det. Kapitalistiska länder kan bara tävla på dessa områden om de sätter upp speciella statliga institutioner som efterapar socialistisk planering – NASA eller CEEB.

PRODUKTIONENS TIDSDIMENSION

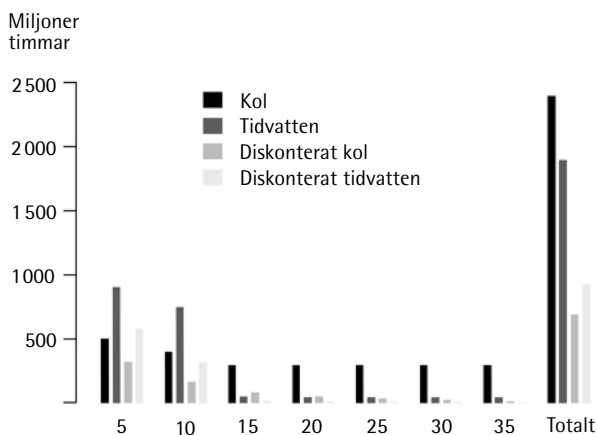
I vår diskussion om användningen av arbetsvärden har vi fram till nu antagit att en dags arbete imorgon har samma värde som en dags arbete om tio år. Det kan invändas att detta är orealistiskt och att ett sådant kalkyleringssystem skulle resultera i att man valde projekt som är starkt kapitalintensiva. Vi kan illustrera detta med ett konkret exempel. Det har föreslagits att en barriär byggs över flodmynningen på floden Severn i syfte att producera elkraft och sammanbinda England med Wales genom en motorväg. Detta projekt skulle, om det väl konstruerades, producera elektricitet till en mycket låg arbetskostnad, eftersom »bränslet« är gratis i form av en ovanligt hög nivåskillnad mellan ebb och flod på ungefär sju meter. Men det omfattande ingenjörsarbete som skulle krävas för konstruktionen skulle kosta mer än byggandet av kolkraftverk med motsvarande kapacitet.

Detta visas schematiskt i Diagram 3, som jämför arbetskraften som skulle behövas över en femårsperiod för de båda projekten. Över hela trettioårsperioden skulle den totala arbetskraftsförbrukningen för att producera samma mängd elektricitet från kol vara större än den från tidvattenströmmarna. Men under projektets tio första år, under konstruktionstiden, skulle kostnaderna för kolkraftverken vara lägre. Om vi skulle besluta hur elektricitet ska produceras på basis av minsta möjliga arbetskostnader då skulle tidvattensystemet vara en säker vinnare. Faktum är att den engelska kraftverksstyrelsen har valt att inte bygga tidvattenkraftverket eftersom räntan som man skulle behöva betala på de lånade pengarna för att bygga barriären skulle

väga tyngre än de minskade bränslekostnaderna för kommande år. Vid lägre räntenivåer skulle valet bli ett annat. En kostnadsberäkning för de två alternativen där man bara tittar på arbetskraftsinnehållet, dvs i termer av rena arbetsvärden, är det samma som att tillämpa en nollränta eller ett nolldiskonto.

DIAGRAM 3

Effekten av en nioprocentig diskontering
på kostnaderna för de två kraftproduktionsalternativen

Det går att göra invändningar mot ett nolldiskonto både utifrån subjektiva och objektiva grunder. Utifrån

principen att sylt idag är bättre än ett löfte om sylt imorgon, kan det vara bättre att spara på ansträngningarna det här året även om det innebär mer arbete i framtiden. En godtyckligt fastställd diskontonivå skulle rimligtvis kunna bestämmas politiskt (där människor tilläts att regelbundet med några års mellanrum rösta om de ville att diskontonivån skulle höjas, sänkas eller lämnas oförändrad). Men ett mer objektivt grepp är möjligt: man skulle kunna använda den genomsnittliga produktivitetsskatten som diskontonivå. Det logiska i detta är att en timmes arbete idag, om arbetskraftens produktivitet fördubblas vart tionde år är ekvivalent med en halvtimmes arbete om tio år. Eftersom vi aldrig exakt vet hur framtiden blir, skulle det bli nödvändigt att göra uppskattningar av framtida produktivitetssökningar, grundat på närhistorien. Det kan noteras att kraftverksstyrelsens beslut att inte gå vidare med Severnbarriären på dessa grunder var ekonomiskt irrationellt, eftersom diskontonivån som användes i deras beräkningar låg långt över den faktiska genomsnittliga produktivitetssökningen i ekonomin. Detta exempel stärker argumentet att rationell ekonomisk kalkylering bara är möjligt i en socialistisk stat.

I kapitalistiska ekonomier bestäms diskontonivån av ovissheten på penningmarknaden, vilken är ganska skild från faktiska produktionsmöjligheter. Den styrs av spekulationsrörelser inom det internationella kapitalet i kombination med odemokratiska beslut fattade av penningmyndigheterna, den är instabil och fluktuerar från en månad till en annan. Att använda en sådan variabel i ekonomiskt beslutsfattande är oförsvarbart både utifrån ekonomisk effektivitet och av demokratiska skäl.⁵

MARKNADS- OCH ICKE-MARKNADSFÖRDELNING

Ett strategiskt beslut relaterat till ekonomins övergripande form gäller vilka varor som bör allokeras direkt genom planen och vilka som i någon mening ska »marknadsföras«. Vi föreställer oss en fullt planerad allokering av produktionsvaror, vid sidan av en marknad för konsumtionsvaror. Det senare systemets exakta natur förklaras i detalj i kapitel 8; som vi skall visa så skiljer det sig ganska mycket från marknaden i kapitalistiska ekonomier i det att den är underordnad en planerad allokering av samhällelig arbetstid. Men vi står fortfarande inför frågan om var exakt gränsen skall dras mellan marknads- och icke-marknadsfördelning. Eller snarare vilka principer som ska tillämpas när vi beslutar i dessa frågor.

Fyra huvudpunkter är relevanta när det gäller den här frågan. Vi diskuterar dessa under rubrikerna medborgerliga rättigheter, valfrihet, hantering av knapphet och mätkostnader.

Medborgerliga rättigheter

Den första principen är att de varor och tjänster som utgör grundläggande förutsättningar för att fullt ut kunna delta i samhällets produktiva och kollektiva liv, bör tillhandahållas som en rättighet och finansieras genom allmän beskattning. Bra exempel på sådant är utbildning, sjukvård och barnomsorg (vi kommer i kapitel 13 också hävda att tv-apparater utrustade med elektroniska voteringsmaskiner bör tillhandahållas som en medborgerlig rättighet, för

att fullt ut kunna delta i den politiska demokratin). För att kunna fungera som en aktiv och produktiv samhällsmedlem måste man vara välutbildad, frisk och inte vara tvingad att stanna hemma och passa barn hela dagarna. Dessa nyttigheter är nödvändiga för att individerna ska få den »positiva friheten« att kontrollera sina egna liv.⁶ För övrigt ligger det i hela samhällets intresse att var och en av dess medlemmar är utbildade, friska och produktiva; Fördelarna med utbildning, sjukvård och barnomsorg är inte begränsad bara till individen. (På ekonomspråk säger man att det finns positiva externa effekter här och det är allmänt erkänt att marknader inte producerar optimala resultat inom områden där sådana externa effekter är viktiga.)

Valfrihet

Den andra punkten innebär att när väl medborgarskapets grundläggande förutsättningar tillhandahållits bör individerna (eller familjerna, eller grannskapskollektiven) ha maximal frihet att besluta i vilken form de vill njuta frukterna av sitt arbete. Statlig allokering eller ransonering är svårligen lämpligt för detta mål; vi behöver någon form av »marknad« där människor får spendera sina arbetskvitton. (Som ovan nämnts, beskriver vi en sådan marknad i kapitel 8.) Detta distributionssätt skulle tillämpas för mat, dryck, nöjen, böcker, kläder, semesterresor osv – varor där externa effekter saknas eller oviktiga. Det är inte rimligt att samhället tillät sina medlemmar att vara okunniga, drabbas av onödiga sjukdomar eller vara låsta i hemmet med småbarn, men det är mycket rimligt att tillåta dem att själva välja mellan kaviar, vin, skjortor eller resor till fjällen.

Att hantera knapphet

Vår tredje punkt gäller varor som finns i relativt fastställd mängd och där efterfrågan överstiger tillgången vid ett nollpris. Tag exemplet med en motorväg med trafikstockning på en speciell sträcka. Nya vägar kan byggas eller en gammal väg breddas, men det tar tid eller kan ifrågasättas på miljömässiga grunder; låt oss för tillfället anta att tillgången på motorvägar i praktiken är fastställd. Om inte utnyttjandet av vägen blir avgiftsbelagt kommer trafikstockningen att bli så omfattande att ingen har möjlighet att färdas snabbt. I det här fallet skulle det vara rimligt med en vägtull. Det är ett sätt att »ransonera« utnyttjandet av en knapp resurs. De människor för vilka det är angeläget att komma fram fort kommer att betala tullavgiften, medan andra kanske väljer att åka kollektivt istället.

Tullar av den här typen erbjuder också användbar information till planerarna. Antag att byggandet av en ny motorväg är under övervägande. Byggandet kommer att bli kostsamt i termer av arbetstid. Om den existerande vägen är trafiktät när det inte tas ut någon tullavgift betyder det inte i sig att ett nytt vägbygge skulle vara kostnadseffektivt. Men om man tar ut en tullavgift kopplad till kostnaderna för ett nytt vägbygge och den existerande vägen fortfarande är tättrafikerad, då kan det finnas anledning att bygga fler vägar (såvida det inte finns starka miljöhänsyn som motsäger detta).

Den allmänna poängen här är att motstånd mot kapitalism inte behöver betyda generellt motstånd till »marknadslösningar« vad gäller knapphetsproblem – det kan till

och med finnas goda skäl till att sätta priser på en del varor som det råkar vara »fri« tillgång på (dvs skattefinansierade) i dagens samhälle.

Mätkostnader

Vi föreslog ovan att konsumtionsvaror som inte för med sig några viktiga positiva externa effekter bör marknadsföras i utbyte mot arbetskvitton. Denna princip måste modifieras i några fall för att ge plats för grundläggande ekonomisk rationalitet. Vilket betyder att det inte är någon mening att ta ut individuella avgifter från människor för en vara om kostnaderna för att mäta deras konsumtion och debitera dem för detta överstiger de förväntade intäkterna om varan prissätts efter sin produktionskostnad, mät- och debiteringskostnader frånräknade. I ljuset av detta, och bortsett från ideologiska överväganden, är förmodligen privatiseringen av vattenförsörjningen i Storbritannien irrationell. Vatten är en lågkostnadsprodukt och det är inte alls självklart att kostnaderna för mätning och debitering är försvarbara. (Om rent vatten skulle komma att bli en knapp och kostsam vara, skulle situationen vara annorlunda.)

JORDBRUK

Inom jordbruket är fria marknader något i det närmaste okänt i den utvecklade världen. Västregeringar som förespråkar införandet av fria marknader som en lösning på Polens livsmedelsproblem, gör energiskt motstånd mot

varje försök att påbörda sina egna länder densamma. Livsmedelsmarknaderna är kraftigt reglerade i Japan, i EU och i USA. Syftet med sådana regleringar är att dels garantera stabilitet i tillgången och, än viktigare, att för den politiskt inflytelserika bondelobbyn motverka effekterna av marknadens stränghet. Vilka metoder som tillämpas kan skilja sig i detalj mellan länderna, men den allmänna effekten är att hålla livsmedelspriserna över de fria marknadsnivåerna för att skydda böndernas inkomster.

Den förutsägbara konsekvensen av detta är att uppmuntra överproduktion. Ett livsmedelsöverskott produceras som sedan köps upp till subventionerade priser och hopas i lagerlokaler och spannmålssiloer. Avyttrandet av dessa överskott kan tyckas ske på egendomligt sätt. Det självklara svaret vore att sälja det billigt till konsumenterna, men denna lösning avvisas eftersom den skulle undergräva priserna och skada böndernas inkomster. Man tar sin tillflykt till speciella knep. Smör distribueras till pensionärer i jultider. Vid Frälsningsarméns lokaler utvecklar sig osmakliga scener när gamla människor köar och brottas med varandra för att få sin gratiskvot smör. Ännu värre, mat förstörs. Potatslager förorenas avsiktligt med lila färg för att göra dem opassande för mänsklig konsumtion. Bönder betalas för att avstå från att bruka jorden hellre än att odla livsmedel.

Samtidigt uppmuntrar de höga priserna bönderna att lägga marginaljordarna under plogen. Strandängar, buskhäckar och skogar försvinner under sädesfälten. Vid subventionerade priser blir det lönande att bespruta jorden med kemikalier som förorenar mat, dödar djurlivet och förgiftar vattendrag med nitrater och biocider. Vi når det

ultimata vansinnet när jordägare måste betalas för att inte förstöra platser av vetenskapligt intresse genom att plantera barrträd, vilket de aldrig skulle ha övervägt från första början om det inte vore för stimulansbidragen för skogsplantering.

Vad vi nu har i västvärlden är en vansinnig blandning av offentlig reglering och privata självintressen. Alltihop i praktiken inriktat på berikandet av jordägarna. Trots detta kan anhängarna till detta system peka mot öst och säga: »Vi har i alla fall inte matköer som de har i Ryssland.« En populär bild av det kommunistiska jordbruket rymmer permanent brist, ryska köer och polska köttupplopp.

Före kommunismens sammanbrott i öst fanns det mycket vida skillnader i jordbrukssystemen. Polen hade ett huvudsakligen privatägt jordbruk medan tjeckerna på andra sidan gränsen hade ett socialiserat jordbruk. Polen hade charkuteributiker med tomma hyllor, medan statsägda affärer i Prag var fyllda med salamikorvar.⁷ Sovjetunionen hade ett huvudsakligen socialiserat jordbruk men var också välbekant för sin varubrist.

Som dessa exempel visar är det inte bara en fråga om privatjordbruk är bättre eller sämre än socialiserade gårdar. Andra faktorer – prispolitik, distributionssystem och den kulturella nivån på landsbygden – spelar alla sin roll. Huruvida butikerna är fulla eller tomma är vidare ett dåligt mått på effektiviteten i jordbrukspolitiken. Om priserna är tillräckligt höga kommer butikerna alltid att vara välfyllda. Det finns gott om länder i världen där det finns välfyllda butiker samtidigt som människor går omkring hungriga. Omvänt gäller att om man på konstgjord väg håller nere priserna, då kommer butikerna ha utförsäljning.

Ett bättre sätt att bedöma ett system för livsmedelsproduktion och -distribution är att titta på näringstillståndet för befolkningen som helhet och på de ekologiska effekter som systemet producerar. Det finns nu en ofantlig mängd vetenskaplig kunskap angående kosten. Redan före andra världskriget hade näringsexperterna kommit fram till vilka kvantiteter av proteiner, fetter, kolhydrater och vitaminer som behövs för en balanserad diet. Dessa kunskaper kom väl till pass när man i krigstid skulle bestämma matransonernas storlek. Även om de traditionella leverantörskällorna hade blivit satta ur spel innebar den rationella planeringen och allokeringen av det som återstod att hälso- och näringstillståndet för befolkningen som helhet faktiskt förbättrades.

Några av 1940-talets kostråd kan idag förefalla lite förlegade. Epidemiologiska studier av kostvanor och hjärt- och kärlsjukdomar har lett fram till moderna rekommendationer som föreskriver något mindre smör och animaliska fetter och mer sammansatta kolhydrater. Men samma allmänna princip är gångbar: om befolkningen som helhet konsumerade en diet i linje med de senaste vetenskapliga rönen skulle det allmänna hälsotillståndet förbättras. Det skulle inte längre vara frågan om att förhindra sjukdomar som rakitis eller tuberkulos, uppkomna av kronisk undernäring, utan om att tygla de stora moderna dödsorsakerna – cancer och hjärt- och kärlsjukdomar – uppkomna på grund av dålig diet.

Detta tyder på att livsmedelstillgången inte bara går, utan bör, planläggas. För en befolkning med given storlek och åldersstruktur kan det totala livsmedelsbehovet med lätthet beräknas. Detta kan sedan erhållas från tre olika

källor: från import, från socialiserade jordbruks- och fiskeriföretag och från privatägda jordbruks- och fiskeriföretag. Vi får anta att livsmedelsimporten är reglerad av långsiktiga leveranskontrakt med olika producentländer som, med undantag av större klimatkatastrofer, erbjuder en tillförlitlig bastillgång på de livsmedel som inte på ett ekonomiskt försvarbart sätt kan odlas här hemma.

Därmed återstår ett känt produktionsmål för den inhemska produktionen. Om vi antar att jordbrukssektorn består av en blandning av statsjordbruk, kooperativ och familjejordbruk, då är problemet att uppnå produktionsmålen genom dessa källor. Jordbruk påverkas mer av vädret än andra industrier. Dess resultat fluktuerar från år till år och en exakt årlig planering är omöjlig. Men över en flerårsperiod planar dessa olikheter ut och genom att hålla buffertlager kan regelbunden tillgång upprätthållas. Det vore rimligt att sätta upp tre- eller fyraåriga rörliga mål för jordbruksproduktionen. Anbud på leveranser av bestämda kvantiteter av grödor över en treårsperiod kunde infodras från familjejordbruk och kooperativ. Dessa skulle få specificera vilka insatser de tänkte använda i form av maskiner, energi, gödningsmedel osv plus hur mycket påslag de tänkt begära för sitt arbete. Leveranskontrakten kunde sedan bedömas enligt en formel som inbegriper både kostnaderna (i termer av direkt och indirekt arbete) och miljöeffekterna som skulle uppkomma genom användandet av specificerade kvantiteter av kemikalier och gödningsmedel.

Med ett anbudssystem skulle man undvika den överproduktion som plågar västvärldens jordbruksekonomiska planeringssystem. Det placerar konsumenternas behov

och miljön före producenterna. Det skulle uppmuntra effektivitet och skynda på avvecklandet av oekonomiska jordbruk på marginalen. Jordbruken som tar hem kontrakten skulle belönas med långsiktigt stabila priser och marknader.

1. Begreppen marginal och marginalavkastning har sitt ursprung i teorin om jordränta. Här representerar marginalen bokstavligen odlingsgränsen. Marginaljorden var den sista och sämsta jorden som lagts under plogen (ändras absoluta efterfrågan, kan gränsen flyttas ö a).

2. Värdet på diskontot är en abstraktion av idén om en räntefot. Om jag, i en kapitalistisk ekonomi, blir lovad en postcheck på 1000 pund om ett år från nu, då har detta ett nuvärde för mig på mindre än 1000 pund. Om jag vill konsumera pengarna nu, inte om ett år, då måste jag ta ett lån som jag lovar att återbetala inom ett år. Antag att ett kreditinstitut avkräver mig 25 procent ränta, då kan jag genom att låna 800 pund klara av att återbetala lånet plus de 200 punden i ränta när jag erhåller postchecken. En framtida inkomst på 1000 pund skulle ha ett diskonterat nuvärde på 800 pund. Möjligheten att göra detta är uppenbarligen en effekt av att det existerar kreditinstitutioner, men i kapitalistiska ekonomisk teori abstraherar man idén från dess institutionella ramverk och gör den till en generell princip för ekonomisk kalkylering.

3. En attribuerad ränta (jfr »interndebitering« ö a) i en socialistisk ekonomi förbinder staten att agera som om den vore två privatpersoner: en jordägare och en industriman. Staten som jordägare debiterar staten som industriman en ränta för jorden som utnyttjats av industrin. Eftersom staten äger både jorden och industrin är detta enbart en intern bokföringsoperation.

4. Se *The Times*, 10 augusti 1987.

5. Det bör understrykas att användandet av en diskontonivå i en socialistisk plan på inget sätt betyder att det måste existera en penningmarknad, lån eller räntebetalningar på lån. Det är endast en parameter som används i datorprogrammen som uppskattar de sociala kostnaderna för olika produktionsalternativ.

6. Om begreppet positiv frihet, se Partha Dasgupta (1986).

7. Det bulgariska jordbruket följde det tjeckiska mönstret. En av författarna besökte Bulgarien under höjdpunkten av polska Solidaritets agitation i början av 1980-talet. Hans stora välnärda bulgariske värd var öppet föraktfull mot polackerna: »Inte att undra på att de har det eländigt, de privatiserade ju jordbruket redan 1956.«

KAPITEL 6

Detalijplanering

I kapitel 4 introducerade vi idén om planering som en sorts återkopplingkontroll. Diagram 4 rekapitulerar grundidén. Denna allmänna princip utvidgar vi nu till att ta med i beräkningen de specifika synpunkter vi har hittills lagt fram angående socialistisk planhushållning.

DIAGRAM 4

Kontrollmekanism

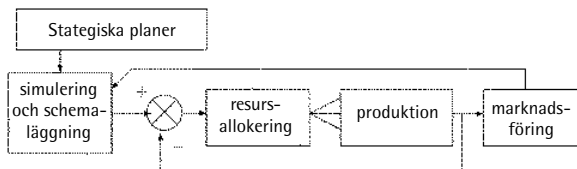
Som vi har sett så handlar strategisk planering om den industriella strukturens generella utseende i ekonomin. I det här kapitlet tar vi upp detaljplaneringen, som handlar om hur mycket som måste produceras av varje specifik produkt för att uppnå dessa generella mål. Det kan stipuleras i den strategiska planen att sju procent av nationalinkomsten kommer att allokeras till produktion av elektroniska konsumtionsvaror. Detaljplanen måste ange vad detta innebär i termer av kvantiteter tv-apparater av olika modeller, antalet av varje typ av förstärkare etc. Och för att kunna uppnå dessa produktionsmål måste planen kunna specificera antalet olika komponenter som krävs för att bygga förstärkarna och tv-apparaterna: 500000 fjorton-

tums färgbildrör, 300 000 tjugotummare, 12,5 miljoner 10 mF-kondensatorer, och så vidare.

Diagram 5 visar detaljplaneringens olika indata. *Simulering och schemaläggning* innebär konstruerandet av en detaljerad modell av hur ekonomin opererar i syfte att göra prognoser över hur mycket av varje mellanliggande insatsvara som krävs för att uppnå den slutgiltiga kombinationen av produkter. *Marknadsföringen* – som indirekt påverkar detaljplaneringen – lämnar information om huruvida priset som människor är villiga att betala för en produkt är tillräckligt högt för att rättfärdiga att den fortsatt ska inkluderas i planen. Om människor inte är villiga att betala så mycket i termer av arbetstid som motsvarar den arbetstid som krävs för att producera varan, då bör tillverkningen av den särskilda produkten minskas eller läggas ner och resurser föras över till någonting annat. Detaljerna för denna återkopplingsmekanism från marknadsföringen kommer vi att gå igenom mera i detalj i kapitel 8. För tillfället kommer vi att koncentrera oss på simulering och resursallokering.

DIAGRAM 5

Planeringsstruktur

TABELL 6

del av en input–outputtabell

	Olja	Elektricitet	Lastbilar	osv
Olja	1000	50000	800	...
Elektricitet	50	20	40	...
Lastbilar	30	10	20	...
osv	⋮	⋮	⋮	⋮

- Raderna visar vart varje industriprodukt tar vägen.
- Kolumnerna visar vilka insatsvaror som behövs inom varje industrigren.
- Siffrorna i tabellen skall ses som uttryckta i lämpliga fysiska enheter (t ex oljefat, kilowattimmar och antalet förbrukade lastbilar, allt på årsbasis).

Vi introducerade input–outputtabeller i kapitel 3, i samband med beräkning av varors totala arbetsinnehåll. Denna metod för att representera ekonomin är också mycket användbar när man ska formulera och förstå detaljplaneringens problem. Ett exempel på en input–outputtabell visas i Tabell 6. Läsaren hänvisas också tillbaka till exemplet som visas i Tabell 5, och bör komma ihåg att input–outputtabellen eller matrisen registrerar produktflödet från varje industri till varje annan industri. Varje industri dyker upp två gånger, upptar en rad och en kolumn. I den framställning som vi här använder visas på en industris tabellrad de kvantiteter av dess produkt som tillhandahålls som insatsvara i alla andra industrier. Om till exempel rad ett refererar till oljeindustrin, då representerar

siffrorna i den raden kvantiteterna olja som levereras till oljeindustrin självt, till elektricitetsverken, till lastbilsindustrin och så vidare. I varje industris kolumn finner vi kvantiteterna av alla produkter som krävs som direkta insatsvaror till densamma. Om till exempel kolumn tre representerar lastbilstillverkning kan vi genom att avläsa kolumnen se vilka kvantiteter olja, elektricitet, osv som krävs för att bygga lastbilar.

Viss kännedom om grundläggande terminologi kan vara bra för att förstå vad som pågår här. För det första refererar en industris *bruttoprodukt* till totalprodukten för den industrin, oavsett hur den används. Bruttoprodukten kan delas upp i *intermediär produkt* och slut- eller *nettoprodukt*. Intermediära produkten är den del av industrins produktion som är bestämd att »förbrukas» som insatsvaror inom själva produktionssystemet (t ex kol som används inom stålindustrin eller stål som används inom datorindustrin). Slut- eller nettoprodukten utgör den återstående delen av produkten, tillgänglig för slutanvändning (antingen för individuell eller kollektiv konsumtion, eller för nettoinvesteringar i syfte att förbättra ekonomins produktiva bas).

En del produkter fungerar mer eller mindre enbart som insatsvaror. Möjligtvis med undantag för några få hobby-människor har exempelvis konsumenter inget intresse för stålplåt, varför så gott som hela produktionen av stålplåt kommer att fungera som insatsvaror i olika industriers produktionsprocesser. Å andra sidan är några varor huvudsakligen slutprodukter, utan några mellanliggande användningsområden (ingen industri använder cigarettpaket som insatsvara). Men en del varor fungerar både som insats-

varor och slutprodukter. Naturgas används både i hushållen för matlagning och uppvärmning, och inom industrin som insatsvara i produktionen.

Ytterligare ett begrepp är viktigt: den *tekniska koefficienten* för ett par av industrier säger oss hur mycket av en industris produkt som behövs (direkt) för att kunna tillverka en produktionsenhet i den andra industrin. Om det tex krävs 10 kg. rörstål för att tillverka en cykel, då är tekniska koefficienten (rörstål, cykel) 10 om stål mäts i kilo, eller 0,01 om stål mäts i ton. Notera att den totala direkta mängden input i form av rörstål i cykelindustrin kan beräknas genom att multiplicera totalprodukten av cyklar med tillhörande tekniska koefficient. Med en koefficient på 0,01 skulle produktionen av 2000 cyklar kräva 2000 gånger 0,01 = 20 ton rörstål.

Vi är nu redo att behandla de strukturella problem som planerarna i en socialistisk ekonomi står inför. Vad människor ytterst är intresserade av är den mängd konsumtionsvaror som produceras i ekonomin. Antag att vi har en uppsättning mål för sådana *slutprodukter*.¹ För att klara dessa produktionsmål krävs det att den rätta mängden insatsvaror produceras. Pc-industrin kan leverera det antal och de typer av pc-maskiner som önskas bara om man får den rätta mängden av plast, stål, kisel osv från sina underleverantörer. Vilket i sin tur förutsätter att dessa andra industrier får de insatsvaror som de behöver, osv i ett mycket sammansatt nät av ömsesidigt beroende.

Problemet är alltså följande: Hur kan vi, med utgångspunkt i en lista över önskade slutproduktmål, beräkna bruttomängden av varje typ av produkt som behövs för att klara dessa slutproduktmål? I princip kan man komma

fram till svaret direkt, så som följer. (De som finner den matematiska notationen förfärligt tråkig kan hoppa över några stycken och gå direkt vidare till slutsatsen. Men vi använder oss bara av den enklaste algebran.) Föreställ er ett enkelt litet system med bara två olika slags industrier. Låt B beteckna bruttoprodukten, I intermediära produkten och S slutprodukten. *Indexsiffrorna* betecknar industrierna 1 och 2. Eftersom bruttoprodukten är lika med intermediär produkt plus slutprodukten kan vi representera vår fingerade ekonomi med följande två ekvationer, en för varje industri.

$$B_1 = I_{11} + I_{12} + S_1$$

$$B_2 = I_{21} + I_{22} + S_2$$

I de tvåsiffriga indexen för insatsvarorna (I), representerar den första siffran produktkällan och den andra representerar dess *destination*. Så betecknar t ex I_{12} mängden produkter från industri 1 som används i industri 2. Vilket på vanlig svenska betyder att den första ekvationen anger att bruttoprodukten för den första industrin är summan av tre komponenter: för det första, den intermediära produkt av produktslag nr 1 som krävs inom den egna industrin (som t ex att oljeindustrin förbrukar en del olja; för varje industri som inte förbrukar något av den egna produkten kommer detta att uttryckas som noll); för det andra, den intermediära produkt av produktslag nummer 1 som behövs i industri 2; och för det tredje slut- eller nettoprodukten av produktslag nummer 1.

Utför nu följande enkla knep: skriv kvantiteten av varje intermediär produkt (I) som bruttoprodukt (B) multiplicer-

rat med tillhörande tekniska koefficient. Detta är precis som i exemplet med cyklar och rörstål som diskuterades ovan, där det intermediära nyttjandet av rörstål i cykelindustrin var lika med bruttoprodukten av cyklar gånger det rörstål som krävs per cykel. Om den tekniska koefficienterna betecknas med $a:n$, får vi följande:

$$B_1 = a_{11}B_1 + a_{12}B_2 + S_1$$

$$B_2 = a_{21}B_1 + a_{22}B_2 + S_2$$

Utan att gå igenom alla enskilda steg kan vi nu se hur problemet kan lösas. Efter att ha ersatt alla I med a -gångs- B -termerna har problemet reducerats till en fråga om två ekvationer med två obekanta. Nämligen industriernas bruttoprodukter. Enkel men tidsödande algebra bör ge det önskade resultatet: ekvationer som specificerar bruttoprodukten för varje industri som enbart en funktion av slutprodukterna och de tekniska koefficienterna. Och när väl bruttoprodukterna är fastställda, är det också lätt att fastställa den intermediära produkt som går till varje industri – återigen som i cykelexemplet.²

Matematiken som krävs för problemets lösande har varit välkänd sedan Wassily Leontiefs och John von Neumanns pionjärarbeten på 1930- och 1940-talen. Och lösningen är inte svår att finna om systemet är relativt litet. Men om man har att göra med en hel ekonomi är den enda möjligheten att göra systemet »litet«, att uttrycka det i starkt aggregerade termer. Raderna och kolumnerna i vår tabell kan referera till, låt oss säga, »hemelektronik«, »motorfordon«, »olja och gas« osv. Detta är godtagbart för vissa syften, men det duger inte för en praktisk socialistisk plane-

ring. Om planerarna ska ta fram en blåkopia som kan ge effektiv ledning åt produktionen, som garanterar att alla ekonomiska aktiviteter korrekt samordnas, då måste de kunna specificera resultaten och insatserna in i minsta detalj. Men i så fall kommer input-outputtabellen att bli kolossalt omfattande, med miljoner av rader och kolumner samt därmed tusentals tekniska koefficienter. Att lösa det resulterande systemet av samtida ekvationer är en icke-trivial uppgift. Det kan tilläggas att en ofantlig mängd detaljerad information måste samlas in (tex i form av tekniska koefficienter) innan beräkningen ens kan påbörjas.

Insamlandet av information och den matematiska bearbetningen av den informationen: båda dessa uppgifter är viktiga. Vi ska börja med att undersöka kalkyleringsuppgiften, och anta alla nödvändiga data som »givna« (ekonomernas lilla favoritfras); i kapitel 9 återkommer vi till problemet med att anskaffa data.

De matematiska frågor som här uppstår är till stor del de samma som gäller för beräkandet av arbetsvärden, något som diskuterades i kapitel 3. I princip skulle problemet kunna lösas direkt genom Gausselimination, men som vi sett i kapitel 3 är detta helt enkelt inte möjligt när det gäller extremt stora system. Metoden är den samma som vid arbetsvärdeberäkningar, att utnyttja glesheten i input-outputmatrisen. Eftersom tabellen när den är specificerad i full detaljeringsgrad har en hög andel nollor (som representerar tandkrämen som inte används i korvtillverkning, virket som inte används vid glasögonstillverkning, osv) kan vi bättre representera produktionsförhållandena i form av länkade listor och sedan söka en iterativ lösning.

De två iterativa huvudteknikerna som är tillgängliga

(kända som Jacobi- och Gauss-Seidelmetoderna) accepterar inputdata i form av länkade listor. Dessa metoder beräknar inte det direkta svaret på problemet, men de producerar successivt allt närmare liggande approximationer av svaret. För den ekonomiska input-outputtillämpningen gäller att om det finns en unik lösning på problemet – som i princip kan beräknas direkt – då klarar dessa metoder av att producera resultat som konvergerar med den lösningen (Varga, 1962).

Hur den iterativa metoden arbetar i denna tillämpning kan ganska enkelt förklaras. Den datainput som krävs inbegriper (i) listan över slutproduktmål, (ii) tekniska koefficienter (större än noll) och (iii) ett initialt antagande om vilken bruttoprodukt som krävs av varje produktslag. Dessa startvärden för bruttoprodukten körs sedan genom uppsättningen av tekniska koefficienter och kvantiteterna av varje produkt som behövs som insatsvara beräknas. På basis av detta beräknas en ny uppsättning siffror för bruttoprodukten. Denna nya uppsättning används sedan som input i en ny beräkningsrunda, osv. Om algoritmen är konvergerande (dvs om problemet alls har en unik lösning), kommer efter ett tag förändringarna i resultatet för bruttoprodukten i varje ny beräkningsrunda att bli allt mindre. Algoritmen avslutas när väl alla approximativa bruttoprodukter förändras mindre än något förutbestämd »långt« belopp.

Valet av startvärden för bruttoprodukterna är inte avgörande eftersom algoritmens konvergensgenskap är oberoende av de initiala omständigheterna: om några startvärden kommer att fungera, då kommer alla startvärden att fungera (se även här Varga, 1962). Men inte desto mindre kommer konvergens mot lösningen att uppnås

fortare om de initiala antagandena ligger rimligt nära de korrekta värdena. Planerarna kan förlita sig på tidigare erfarenheter, där de är tillämpliga, för att välja startvärden i rätt storleksordning.

Tidsordningen för Jacobimetoden för iterativa beräkningar bestäms av antalet produkter multiplicerat med det genomsnittliga antalet olika direkta insatsvaror som behövs i varje produktionsprocess, multiplicerat med antalet iterationer som krävs för att uppnå en tillfredsställande approximation. Om det rör sig om, låt oss säga, 10 miljoner produkter med i genomsnitt 200 direkta insatsvaror för var och en, och 100 iterationer behövs, då måste $2 \cdot 10^{11}$ beräkningar utföras. Antag att var och en av dessa kräver 10 datorinstruktioner. I så fall har vi sammanlagt $2 \cdot 10^{12}$ instruktioner och en dator som klarar en miljard instruktioner per sekund skulle kunna göra jobbet på $2 \cdot 10^3$ sekunder, eller på lite mer än en halvtimme.

PLANERING I SOVJETUNIONEN

Två typer av frågor infinner sig nu gällande förhållandet mellan den diskussion vi precis har redovisat och planeringserfarenheterna från Sovjetunionen. För det första kan man fråga sig: Om beräkningarna som krävs för en konsekvent detaljplanering är så omfattande och komplexa, hur i hela fridens namn klarade man sig i Sovjet innan höghastighetsdatorer fanns tillgängliga?

Faktiskt är det ganska anmärkningsvärt att man i Sovjetunionen var så framgångsrika före datorernas dagar under 1930-talet med att bygga upp sin tunga industri genom

att använda centraliserade planeringsmetoder. Ekonomin var naturligtvis mycket mindre teknologiskt komplex vid den här tiden och i planerna specificerades relativt få huvudmål. Men trots detta finns det rikligt med historier om stora obalanser mellan tillgång och efterfrågan under de första femårsplanerna. En omfattande ökning av arbetsinsatser och råmaterial gjorde det möjligt att klara centralmålen trots sådana obalanser.

Vi ska tillägga att de första sovjetiska planerna inte gjordes upp på det sätt som vi har beskrivit. Att konsekvent och detaljerat arbeta sig bakåt från en lista över slutproduktmål till en lista över de bruttoprodukter som krävs, låg bortom Gosplans (den statliga planeringsbyrån) kapacitet. Istället utgick planerna ofta från mål som själva formulerats i grova termer: så många ton stål fram till 1930, så många ton kol fram till 1935, osv. Dessa tidiga erfarenheter hade förmodligen en skadlig effekt på den ekonomiska mekanismen under senare år. De gav upphov till en sorts »produktionism«, där en rekordproduktion av intermediära nyckelprodukter kom att ses som ett mål i sig. Faktum är att utifrån ett input-outputperspektiv vill man verkligen hushålla med insatsvaror så mycket som möjligt. Målet bör vara att producera så små mängder som möjligt av kol, stål, cement osv som är förenligt med de önskade volymerna av slutprodukter.

Den andra typen av fråga som uppstår här är i någon mening den omvända: om de beräkningsteknologier som vi har diskuterat är välkända, hur kommer det sig att de sovjetiska planerna inte lyckades bättre vid mitten av 1980-talet, när snabbare datorer hade blivit tillgängliga?

Vi har pekat ut delar av svaret på detta när vi ovan disku-

terade den första frågan. 1930-talets med nödvändighet ganska grova planeringsmetoder satte sin stämpel på systemet som växte fram under senare år. Givet den märkliga ideologiska förstelningen under de sista Stalinåren – avbrutet av Chrusjtjovs »töväder« men sedan återupptaget under Bresjnev – uppfattades allmänt nya planeringsmetoder med misstänksamhet. I litteraturen om den sovjetiska ekonomin framkastas tanken att själva idén om att starta planeringsprocessen från slutproduktmål (den procedur vi förespråkade ovan) uppfattades av ortodoxins officiella väktare som »borgerlig« på något sätt.

Det kan tilläggas att intresset för nya datorbaserade planeringsmetoder i Sovjetunionen inte var i fas med de reella teknologiska möjligheterna. De datorsystem som var tillgängliga för sovjetiska planerare på 1960- och 1970-talen (när förbättringar av planhushållningssystemet var en levande fråga) var primitiva utifrån dagens västerländska standard. Sovjetiska ekonomer var väl medvetna om de potentiella fördelar som låg i tillämpandet av konsekventa input–outputtekniker, men utrustningen som stod till deras förfogande tillät bara analyser av »små«, mycket aggregerade input–outputsystem. Även om dessa var till någon nytta för interregionala planeringsövningar (undersökandet av det ömsesidiga beroendet mellan de sovjetiska regionerna), kunde de inte användas för rutinmässig detaljplanering. För det mesta förblev input–outputanalyserna en akademisk övning och på det stora hela svek datorernas effekt på den sovjetiska planeringen de tidigare förväntningarna.³

Det är viktigt att komma ihåg att avsaknaden av supersnabba centraldatorer inte var det enda eller ens det viktigaste hindret. Som vi förklarat i kapitel 3, i samband med

beräkningarna av arbetsvärden, skulle det vara möjligt att uppnå samma resultat genom att använda ett stort distribuerat nätverk bestående av mycket mer modesta pc-maskiner, sammankopplade av ett telekommunikationssystem omfattande hela ekonomin. Sådan utrustning var inte heller tillgänglig under åren då de sovjetiska ekonomerna seriöst tänkte på hur man skulle kunna förbättra planhushållningssystemet. Billiga pc-maskiner är en relativt sen utveckling och för övrigt är telekommunikationssystemet i Sovjetunionen notoriskt underutvecklat (som var och en vet som försökt ringa ett telefonsamtal från Moskva till Leningrad).

Vidare kräver en effektiv detaljplanering, som vi skall se i kapitel 9, ett standardiserat system för produktidentifiering, vilket i sin tur kräver sofistikerade databaser. I Sovjetunionen fortsatte planerarna att arbeta med systemet med så kallade »materialbalanser«. Detta system, som innebar upprättandet av »balanskonton« som visade produktionskällorna och det planerade användandet av varje särskild produkt, representerar en sorts grov approximation av input-outputmetoden. Planerarna var inte bara förhindrade att effektivt beräkna växelverkan mellan dessa balanser, utan dessutom var klassificeringen av produkter ofullständig och inkonsekvent.

En politisk synpunkt är också relevant här. Våra planeringsförslag förutsätter ett fullständigt fritt informationsflöde och allmän tillgång till datasystem och detta var politiskt omöjligt i Sovjetunionen under Bresjnev. Till och med tillgången på kopieringsmaskiner var strikt kontrollerad av fruktan för att politiska dissidenter skulle sprida sitt budskap.

Slutligen är naturligtvis inte datorisering något universalbotemedel. Det fanns många problem med den ekonomiska planeringsmekanismen i Sovjetunionen som man hade behövt tackla innan applicerandet av extra datorkraft skulle kunna förväntas ge utdelning. (Ett exempel: det irrationella och halvfossiliserade prissystemet med priser på många varor som låg på nivåer som garanterade brist och köer).

Det förefaller som om effektiv detaljplanering av en komplex ekonomi förutsätter den sortens dator- och telekommunikationsteknologi som varit tillgänglig i väst sedan ungefär mitten av 1980-talet. Vid den här tiden hade emellertid det ideologiska klimatet i Sovjetunionen förändrats till fördel för marknadsorienterade »reformer«. Det förefaller som om sovjetiska ekonomer – eller i vart fall de som hade det politiska ledarskapets öra under Gorbajtjoveran – var föga intresserade av att utveckla den sortens algoritmer och datorsystem som vi har diskuterat. De hade uppenbarligen förlorat sin tro på potentialen i effektiv planering, kanske delvis som en reaktion på en tidigare brådmogen överskattning av nyttan med datorisering, och delvis som reaktion på trenden i väst till fördel för fri marknadsekonomi.

DETALJPLANERING OCH BEGRÄNSNING I TILLGÅNGAR

För att återgå till huvudlinjen i vår argumentation. Vi har hävdat att det numera är möjligt för en planeringsbyrå att arbeta sig bakåt från en lista över slutproduktmål till en

lista över bruttoprodukter som kommer att balansera planen, även då input-outputtabellen redovisar förhållandet mellan industrier in i minsta detalj. Men detta uttömmar inte de nödvändiga beräkningar som behövs för detaljplanen. Det kanske inte är möjligt att producera de kvantiteter av alla produkter som bruttoproduktkalkylerna gör anspråk på, på grund av »externa« begränsningar i form av tillgång på produktionsmedel och arbetskraft.

Planerarna kanske kommer fram till att tillfredsställandet av planmålen kräver att det produceras x terawattimmar elektricitet. Balanseringen av input-outputsyste-
met kommer att garantera att tillräckligt med olja, kol eller uran produceras för att klara kraven på elektricitet. Men finns det tillräckligt med kraftstationer? Ekonomins produktionskapacitet är begränsad för varje given period på grund av tillgången på varaktiga kapitalvaror, vilken tar lång tid att bygga upp. Och sedan gäller det arbetskrafts-
tillgången: finns det tillräckligt med arbetskraft tillgängligt för att klara bruttoproduktkraven i planen?

Dessa frågor kan besvaras ganska omgående när välmängden bruttoprodukter är framräknad. Planhushållningssystemet kan meddela varje industri vilka bruttoprodukter som krävs och de individuella industridatorerna (vilka inte behöver vara supersnabba maskiner) kan sedan beräkna sina behov av produktionsmedel, lager och arbetskraft, genom att utnyttja sina kunskaper om produktionsmedel per enhet och arbetskoefficienterna för sin egen sektor. Dessa industriella behov kan sedan återkopplas till centraldatorn, summeras och jämföras med de centrala uppgifterna om tillgängliga produktionsmedel respektive med de centrala beräkningarna av arbetskraftstillgången.

Om gränsvillkoren är uppfyllda – dvs om industrierna inte kräver mer av olika typer av produktionsmedel eller av arbetskraft än vad som finns tillgängligt i ekonomin som helhet – då är allting bra. Notera emellertid att även om man klarar alla begränsningar kan det fortfarande finnas behov av en resursomfördelning mellan industrierna: den centrala planeringsbyrån skulle då behöva optimera dessa omförflyttningar och ange instruktioner i enlighet med detta. Men om de övergripande begränsningarna överskrids vid den här punkten, behövs det en del justeringar av planen. Det ursprungliga slutproduktmålet kan inte uppnås (såvida inte de »externa« begränsningarna på något sätt kan lättas) och planerarna måste tänka om. De slutproduktmål som har lägst social prioritet kan reduceras och hela beräkningen upprepas. Eftersom hela processen sannolikt kan klaras på timmar, eller i värsta fall dagar, är ett antal upprepningar möjliga inom en rimlig tidsram för att konstruera en plan.

Hur viktig denna sista punkt är – dvs närvaron av produktionshinder, andra än de som tagits med i beräkningen av input-outputsystemet för flöden – beror faktiskt på tidsramarna för planeringsbeslutet. Om planen är tillräckligt långsiktig då blir tillgångsbegränsningar mindre relevanta. Om det krävs större kapacitet för elproduktion då kan denna byggas upp under tiden. På lång sikt är de enda »externa« begränsningarna för ekonomins input-outputsystem tillgången på arbetskraft och på ej förnyelsebara naturresurser. I sådant fall bör justeringen av nivåerna för slutproduktmålen i överensstämmelse med de externa begränsningarna vara relativt enkel. Men omvänt gäller att desto kortare tidsskala för planen, desto viktigare blir de

»externa« begränsningarna i tillgångar. Alla produktionsmedel som tar längre tid att konstruera än en planperiod måste anses som en lagerbegränsad tillgång; och om tidskalan är mycket kort då blir tillståndet i inventarielistan över råmateriel också viktigt. En av författarna har undersökt möjligheten av en datoralgoritm lämplig för planbalansering i den senare situationen. En algoritm som skiljer sig kraftigt från standardmetoden för input-outputanalys så som denna utvecklats ovan. Den teoretiska basen för denna alternativa algoritm presenteras i nästa del, jämte ett exempel på dess tillämpning.

EN NY PLANBALANSERANDE ALGORITM

Antag att vi startar med en »inköpslista« över årliga produktionsnivåer som vi vill uppnå för 100000 olika konsumtionsvaror. Dessa mål kan vara för försiktiga och lämna resurser oanvända eller de kan vara för högt ställda och bortom vad som kan uppnås med nuvarande resurser. Vi vill veta huruvida målen skall skalas upp eller ner för att utnyttja resurserna effektivt, inklusive ekonomins existerande tillgångar av maskiner av olika sorter. Det är troligtvis inte en fråga om att göra en x procent förändring i produktionsmålen för alla konsumtionsvaror. Målen för vissa varor måste justeras uppåt eller neråt mer än för andra.

Om vi har ett begränsat antal får och reservkapacitet i kemikalieindustrin, då vill vi veta vad detta innebär för tillverkningskvoterna av ylle- och akryljumprar. Bör produktionsmålen för yllekläder reduceras? Och vad innebär

detta för produktionen av akryljumprar? Hur många stickningsramar bör överföras från ylle- till akrylproduktion?

Antag att fria stickningsmaskiner kan allokeras till vilken som helst av tusentals stickningslinjer. All överkapacitet kunde föras över till en särskild linje för ökad produktion av fluorescerande blå ylletröjor med »St Tropez Sport« skrivet i rosa över bröstet. Men det är tveksamt om en sådan lösning skulle glädja konsumenterna. Vad som krävs är en uppsättning regler utifrån vilka datorer kan avgöra vad som troligtvis är förnuftiga justeringar av planmålen med hänsyn till begränsade resurser. Vi har utvecklat ett datorprogram som kan göra sådana justeringar baserat på den ekonomiska principen om avtagande marginalnytta. En fullständig redovisning av algoritmen finns i Cockshott (1990).

Harmonifunktionen

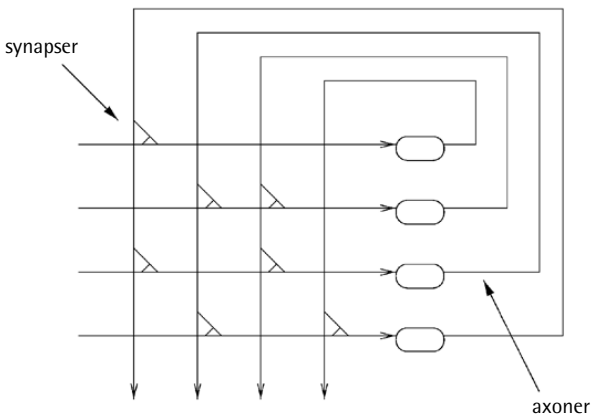
Algoritmen använder tekniker framtagna för simuleringar med neurala nätverk (ett specialområde inom artificiell intelligens). Forskare inom detta område har föreslagit att neurala system kan analyseras med hjälp av termdynamiska begrepp. Ett nervsystem består av en omfattande population av enheter som är löst kopplade till varandra och därmed faller det under den abstrakta problemkategori som behandlas med statistisk mekanik. Man har funnit att termdynamiska principer som energi, entropi och relaxation kan vara tillämpbara på neurala modeller. Varje neuron är, liksom en atom i en fast kropp, kopplad till och reagerar ihop med en undergrupp av totalpopulationen. I båda fallen har vi stora populationer som utvecklas efter stokastiska lagar⁴ och är underkastade lokala interaktio-

ner. Man kan definiera en lämplig motsvarighet till energin i ett neuralt nätverk – i stora drag hur nära dess uppförande korresponderar mot det önskade uppförandet. Man kan visa att man, om man inför en beräkningsmässig analog till temperatur i det neurala nätverket, så kan man genom en relaxationsprocess få nätverket att stabiliseras kring det önskade beteendemönstret.

För att fortsätta analogin: neurala nätverk och kristaller påminner vid en viss abstraktionsnivå ganska mycket om en ekonomi. I en ekonomi är industrier kopplade till varandra genom lokal växelverkan. I det här fallet är det förhållandet mellan leverantörer och användare snarare än synaptiska förbindelser och elektrostatiske krafter som vi har att göra med, men det finns en abstrakt likhet.

DIAGRAM 6

Ett stiliserat neutralt nätverk

Notera likheten mellan det neurala nätverket i Diagram 6 och en input-outputmatris. Kolumnerna i diagrammet representerar nervcellernas output till höger. Synapserna ger cellerna input vilket representeras av raderna. Raderna summerar retningsnivån som resultat av input. Retningsnivån på input bestämmer i sin tur nivån på axonernas output. Detta är analogt med kolumnerna i en input-outputtabell som representerar de olika aktivitetsnivåerna för en industri. Låt oss beteckna synapserna S_{ij} , där i är kolumnnummer och j radnummer. Styrkan av förbindelsen för S_{ij} representerar mängden output från den i :te industrin som används för att producera en enhet hos den j :te industrin. I teorin om neurala nätverk förutsätts ett sådant nätverk att etablera ett retningsmönster som är i överensstämmelse med vikten på synapserna. De resulterande retningsnivåerna på cellerna skulle representera den relativa intensitet som industrin bör operera med. Neurala nätverk kan modelleras matematiskt. Slutsatsen är att vi bör kunna balansera en ekonomi med hjälp av samma sorts matematiska relaxationstekniker som används när man bygger modeller av neurala nätverk. Vad vi måste göra är att finna en energianalog som vi kan minimera.

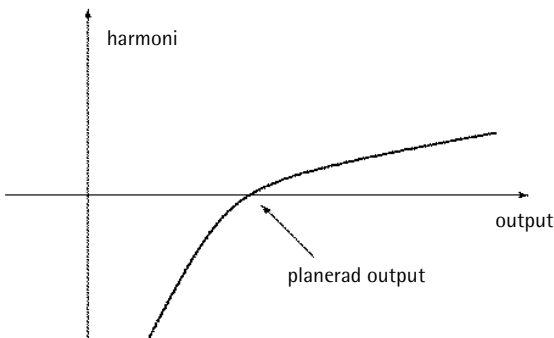
Människor som arbetar med neurala nätverk framställer ofta problemet omvänt – istället för att försöka minimera energin i nätverket maximerar de vad de kallar nätverkets harmoni. Formellt sett är detta bara invers energi, men det har en större intuitiv attraktionskraft. Ett neuralt nätverk är försatt i ett tillstånd av maximal harmoni när det har lärt sig att avge »rätt« respons på externa stimuli.

Vi kan tillämpa denna idé om harmoni på en ekonomi.

Vi definierar en harmonifunktion för varje industri av den typ som visas i Diagram 7.

DIAGRAM 7

Harmonifunktion

Som synes blir harmonin snabbt negativ om nettoprodukten (den återstående produkten efter att andra industrier tillåtits konsumera av produkten) av en produkt faller under målet. Harmonin blir gradvis positiv om vi överträffar målet. Detta indikerar att problemen som orsakas av underproduktion är allvarligare än fördelarna som uppnås genom överskott. En belysande exempel på en funktion med dessa egenskaper visas nedan i algoritmisk form:

Låt $u = (\text{output} - \text{mål}) / \text{mål}$.

Om $u < 0$ blir harmonin $= -u^2$,

annars blir harmonin $= u$

Idén är att människor får avtagande tillfredsställelse från varje ytterligare ny enhet av en viss vara de konsumerar. Första gången dina släktingar ger dig en tekanna i julklapp uppskattar du det varmt; femte gången är det lite krystat. Slutsatsen av detta är att ytterligare social tillfredsställelse som kommer från överträffade produktionsmål tenderar att sjunka ganska kraftigt och människor blir mer upprörda över brist än de glädjes av överflöd. Vi kan modellera detta med vad vi kallar en harmonifunktion såsom visats ovan.

Då produktionen av en nyttinghet befinner sig på målets nivå definierar vi harmonin för denna nyttinghet som noll. Om resultatet överstiger målet är harmonin positiv och när resultatet ligger under målet är harmonin negativ. Denna harmonifunktion används av datorn som en guide för att justera resultaten. Vårt mål är att maximera harmonin för hela ekonomin, att bringa helheten i balans.

Algoritmens steg

- 1) Allokera slumpmässigt resurser till industrierna. Detta är en abstrakt slumpmässig allokering som äger rum i datorn. Ingen verklig allokering av varor i ekonomin äger rum på detta stadium. Vi specificerar en slumpmässig allokering – om vår relaxationsteknik är giltig så är ju varje startpunkt lika bra som någon annan.
- 2) Bestäm för varje industri vilken av de för tillfället till-

gängliga resurserna som är den produktionsbegränsande faktorn, det vill säga den resurser som fungerar som flaskhals i produktionen.

- 3) Varje industri avyttrar icke-kritiska resurser (dvs de resurser som överstiger vad som krävs, givet den produktionsbegränsande faktorn) och allokerar dessa till en gemensam pool. Per definition reducerar inte detta produktionen och lämnar således harmonin oförändrad. Notera att denna omallokering äger enbart rum i datorns minne; det får inte förekomma någon omallokering i verkligheten förrän hela algoritmen är avslutad.
- 4) Beräkna harmonin för varje industri.
- 5) Beräkna medelharmonin för hela ekonomin.
- 6) Ordna industrierna efter harmoni.
- 7) Starta med de industrier som har störst harmoni, reducera deras output tills deras produktionsnivåer är sådana att deras harmoni sammanfaller med medelharmonin. Detta är enkelt gjort eftersom harmonifunktionen är inverterbar (dvs vi kan arbeta bakåt från harmoninivån till korresponderande output lika enkelt som från output till korresponderande harmoni). De resurser som frigörs går till den gemensamma poolen.
- 8) Starta med de industrier som har lägst harmoni. Tillför dem resurser från »poolen« och öka deras output tills de producerar på en nivå som sammanfaller med medelharmonin.
- 9) Beräkna den nya medelharmonin. Om den är påfallande annorlunda än den förra, gå tillbaka till etapp 6.

Denna algoritm effektuerar utjämnandet av de olika industriernas harmonier. Efter mindre än ett dussin itera-

tioner kommer medelharmonin att ändras med mindre än en procent genom successiva iterationer. I sig själv har den emellertid nackdelen att den bara klarar av att bringa ekonomin till ett lokalt maximum av harmoni. I datorexperiment finner man ofta att i algoritmer av den här formen finns det ofta oanvända resurser kvar och att av outputs totala nivå är lägre än vad den kunde vara. Intuitivt kan vi förstå att detta beror på den mycket starka tendensen hos algoritmen att etablera sig i den region från vilken medelharmonin utgick.

Detta kan man komma förbi genom att införa en favorisering av ökad output. I etapp (7) kan vi istället för att reducera output hos industrier med stor harmoni till genomsnittet justera deras output tills den är lika med (medelvärdet + F) där F motsvarar måttet av favoriseringen. När vi börjar köra programmet sätter vi F högt, sedan reducerar vi det efter varje iteration. Effekten av detta är att bara industrier med mycket stor initial harmoni till en början reducerar sin output, men industrier med liten harmoni fortsätter att öka sin output. Härmed tenderar medelharmonin att öka med varje successiv iteration och slutligen stabiliserar sig systemet runt en maximal medelharmoni.

Förutsatt att man väljer sina datastrukturer med omsorg är den här algoritmen approximativt lineär i körtid. Med andra ord, ett problem innehållande 100 industrier kommer att ta 10 gånger så lång tid som ett som bara innehåller 10 industrier. Precis som med den konventionella input-outputanalysen som diskuterats ovan, är en viktig punkt att inte representera input-outputtabellen som en ordnad matris, utan dra fördel av det faktum att det är en

mycket gles matris och istället representera den genom att använda länkade listor. Tidsordningen för algoritmen kommer då att bli runt nm där n är antalet industrier och m det genomsnittliga antalet av insatsvaror per industri. Algoritmen är rimligt enkel och har använts för att simulera en plan för omkring 4000 industrier på en Sun-arbetsstation på omkring 300 sekunder. En Sun-arbetsstation exekverar omkring 3 miljoner instruktioner per sekund. Eftersom det är lineärt i sitt krav på tid skulle det på en »68020« (en populär mikroprocessor) ta programmet ungefär en miljon sekunder (mindre än 2 veckor) att balansera planen för en ekonomi med 10 miljoner produkter. Det skulle även krävas något i stil med tusen megabyte minne. Detta krav är inte oöverkomligt; det är ekvivalent med ett tusen pc-maskiner och skulle kosta omkring en halv miljon pund i dagens priser.

Det brittiska företaget Meiko har utvecklat en multiprocessor som använder upp till 1024 mikroprocessorer för att vinna tid. Den föreslagna användningen av denna maskin är för simulationer inom partikelfysiken och den klarar 10 miljarder instruktioner per sekund. Om vi kunde köra programmet på en Meiko med 1024 transputerchips, vart och ett med 4 megabyte minne, skulle planen för en stor ekonomi kunna beräknas på ungefär 10 minuter.

I tillägg till att komma fram till en tänkbar uppsättning produktionsmål skulle algoritmen också som en sidoeffekt producera den korrekta allokeringen av kapitalvaror och råmaterial mellan industrierna. Detta är exakt den detaljerade information som behövs för en plan.

Vi har hävdats att det finns beräkningstekniker som skulle tillåta detaljplanering av en ekonomi i termer av fysiska

enheter utan hänvisning till pengar eller priser. Dessa tekniker är beräkningsmässigt lätthanterliga och kan utföras på den sortens högpresterande datorer som nu är tillgängliga för sådant som partikelfysik och vädersprognoser. De kan ses som förhandssimuleringar av den sortens jämviktsprocesser som en idealiserad marknad antas åstadkomma.

CYBEREKONOMI I CHILE

Ett av de mest intressanta experiment som utförts med datoriserad planering och kontroll av ekonomin skedde i Chile under Allenderegimen under åren mellan 1972 och 1973. Systemet utformades av Stafford Beer och beskrivs i hans bok *The Brain of the Firm*.⁵ Beers uppgift var att genomföra en decentraliserad kontroll av ekonomin i realtid. Eftersom hans system tillhandahåller ett praktiskt exempel på den generella typen av kontrollmekanism som vi föreslår, kan det vara nyttigt att ange huvuddragen i vad som kännetecknar det.

Med de konventionella statistiska metoder som är tillgängliga för västregeringar är den ekonomiska statistiken ofta flera månader gammal när den hamnar på beslutsfattarnas skrivbord. Som följd av detta kan beslut fattas om att försöka lösa en kris några månader efter att krisen faktiskt inträffat. Eftersom de politiska medel som finns att tillgå för regeringen också är långsamt verkande kan beslut råka fattas vars effekter är motsatsen till intentionerna. Efter börskraschen 1987 fruktade den brittiska regeringen en recession och 1988 infördes skattesänk-

ningar. När effekterna av dessa väl slog igenom hade efterfrågan ändå redan börjat vända uppåt, så under 1989 resulterade detta i tilltagande inflation. Eftersläpning i tillgång på data innebar att fullständigt felaktiga åtgärder vidtogs (även om det i det här fallet också fanns ett starkt ideologisk engagemang för skattesänkningar oavsett vilka makroekonomiska förhållanden som var rådande).

Sådana förvridna effekter, där återkopplingar förvärrar svängningarna i systemet, kan undvikas om man tillhandahåller regelbundet uppdaterad information till kontrollanter och ger dem medlen som krävs för att omedelbart kunna vidta lämpliga åtgärder. I Chile upprättades ett datornätverk för att göra detta, på bara fyra månader, till stor förvåning för tvivlare som hade hävdats att det skulle ta flera år att bygga upp ett sådant nätverk. Uppgiften fullbordades med hjälp av 1970-talets tidiga datorteknologi och den mycket begränsade telekommunikationskapaciteten i ett fattigt land som Chile. En kombination av mikrovågs- och telexlänkar sammanband alla industriella nyckelcentra med datorer i huvudstaden. Trots dessa begränsningar var det möjligt att tillhandahålla ekonomisk information till regeringen som inte var mer än en dag gammal. Med modernare utrustning hade man kunnat åstadkomma ännu mer.

Information presenterades i ikonisk form. Stora skärmar i ett »kontrollrum« visade flödesscheman över växelverkan mellan olika undersektioner i ekonomin. Man undvek att använda siffror i de grafiska framställningarna. Omfattningen på flödena mellan olika sektorer visades genom bredden på linjerna som gick mellan dessa. Industrier och sektorer avbildades som klossar med stapeldiagram inuti

dem som talade om i vilka proportioner industrins kapacitet utnyttjades. I rummet fanns sittplatser för sju personer, detta eftersom det är det största antalet personer som effektivt kan delta i en diskussion. Stora knappar på armstöden kunde användas för att kontrollera skärmarna, och belysa olika specialområden.

Idén med kontrollrum hämtades från luftförsvarets erfarenheter under andra världskriget. Precis som i krig tillhandahölls realtidsinformation för omedelbara beslut. Beslut kunde testas med hjälp av datorsimuleringar vilka visade vilka effekterna skulle bli om en bestämd åtgärd vidtogs. I kampen att bryta den bojkott som privata lastbilsfirmor infört mot regeringen, användes kontrollrummet som ett högkvarter i krigstid. Datornätverket gjorde det möjligt för regeringen att mobilisera alla sina tillgängliga transportresurser för att upprätthålla varuflödet.

Det var egentligen tänkt att det skulle finnas ett kontrollrum inom varje industri och till och med på varje anläggning. Sofistikerade statistikprogram analyserade data som kom in från lägre nivåer i systemet och undersökte om det inträtt några anmärkningsvärda förändringar. De mänskliga beslutsfattarna skyddades mot informationsstress och förevisades bara väsentliga data som det var nödvändigt att fatta beslut om. Kontrollrummet på ett företag var utrustat med larm som aktiverades så fort något ovanligt inträffade. Om datorerna spårade en kris, då larmade de kontrollrummet och en klocka började ringa. Om kontrollrummet inte reagerade effektivt inom en viss utsatt tid då larmades kontrollrummet på nästa högre nivå i trädstrukturen. Detta gav varje enhet friheten att agera lokalt inom sitt kompetensområde utan att ris-

kera livskraften hos den sociala organismen. Man föreställde sig att kontrollrummet på fabriksnivå skulle skötas av lokala arbetarkommittéer. Det demokratiska antagandet var att moderna bild- och datorhjälpmedel skulle göra det möjligt för människor att sköta sina fabriker utan någon avancerad utbildning.

I och med den blodiga kupp som förde Pinochet till makten och beredde väg för Friedmanitiska monetaristiska experiment i Chile, sveptes allt detta åt sidan. Kontrollrummet gick under tillsammans med Allende och demokratin i de utbrända ruinerna av presidentpalatset.

1. Hur man har kommit fram till dessa produktionsmål är en annan fråga. Vi har redan framfört en del relevanta synpunkter i kapitel 5, och kommer att diskutera det ytterligare i kapitel 8 och 13, särskilt i det senare.

2. När det handlar om ett stort antal ekvationer är det mer ekonomiskt att representera dessa i en matris. Matrisformen av ekvationerna i texten blir, i sin andra form

$$b = Ab + s$$

där b betecknar vektorn $(n \cdot 1)$ av bruttoprodukten, s betecknar vektorn $(n \cdot 1)$ av slutprodukten, och A betecknar matrisen $(n \cdot n)$ för de tekniska koefficienterna (där n är antalet industrier i systemet). Detta system kan lösas som följer:

$$g = Ab + s \rightarrow (I - A)b = s \rightarrow b = (I - A)^{-1}s$$

(I det här sammanhanget representerar I en $n \cdot n$ identitetsmatris). Uttryckt i ord säger oss slutsatsen att vi kan bestämma svaret, listan över de bruttoprodukter som krävs, genom att finna den inversa Leontiefmatrisen $(I - A)$ och multiplicera in denna i slutproduktvektorn, s .

3. För en sammanfattning av de sovjetiska erfarenheterna av datorer i planeringsarbetet under 1970-talet, se Martin Cave (1980) och för mer detaljer gällande vårt perspektiv, se Cottrell och Cockshott (1993b).

4. Att något följer stokastiska lagar betyder att det lyder under lagar för slumpfenomen, oförutsägbart i detalj men förutsägbart vad gäller genomsnittligt beteende.

5. Se även efterordet till Beer (1975).

KAPITEL 7

Makroekonomisk planering och budgetpolitik

S om vi antydde i kapitel 4 så handlar makroekonomisk planering om hela ekonomins balans med hänsyn till olika slag av slutanvändning av produkten. Makroplanen måste garantera att dessa delar av totalprodukten sinsemellan passar ihop och tillsammans bildar just den önskade totalen. För att kunna utveckla idén om makroplanering behöver vi ett enhetligt ramverk för bokföring. De tre makroekonomiska aspekterna – teori, politiskt mål och bokföringssystem – är nära relaterade till varandra. Så motiveras tex framväxten av ett modernt bokföringssystem för nationalinkomsten i de kapitalistiska ekonomierna av J. M. Keynes grundläggande makroteoretiska arbeten på 1930-talet. Omvänt var tillgången på rimligt tillförlitliga och enhetliga nationalräkenskaper en förutsättning för tillämpandet av keynesiansk politik under efterkrigsperioden. Ekonomierna av Sovjettyp använde sig av ett annat system för nationalräkenskaper, som hade sina teoretiska rötter i en ganska snäv tolkning av Marx distinktion mellan produktivt och improduktivt arbete. Den planeringsmodell vi föreslår förutsätter ett system för nationalräkenskaper baserat på arbetstid som samhällelig bokföringsenhet. Denna princip har också marxistiska rötter, men skiljer sig ganska mycket från traditionell praxis i de socialistiska ekonomierna.

Detta kapitel inleds med en diskussion om den generella innebörden av en arbetstidsbokföring i en samhällelig skala. Därpå utvecklas parallellt frågan om vilket slags spörsmål som socialistisk makroekonomi måste kunna ge vägledning i och ett bokföringssystem inom vilket dessa frågor kan tacklas. När väl dessa grunder är fastställda

kommer vi att gå igenom några mer specifika frågor gällande sparande, kredit- och skattepolitik.

MAKROBOKFÖRING I ARBETSTID

Låt oss definiera *bruttovärdeprodukten* i den socialistiska ekonomin som det totala arbetsinnehållet i de varor och tjänster som producerats inom ekonomin under en given period, låt oss säga ett år. Bruttovärdeprodukten kan brytas ner i två beståndsdelar med avseende på källan till arbetsinnehållet. Den större beståndsdelan utgörs av den aktuella arbetsinsatsen, dvs arbete utfört inom en given bokföringsperiod. Vi kommer att kalla detta *aktuellt arbete*. Till detta kommer tidigare utfört arbete som »överförs« från varor producerade under föregående period. Dessa kan ta sig formen av lager av produkter som framställts under föregående period men som används i nuvarande period, eller av varaktiga produktionsmedel (maskiner, fabriker och utrustning) vilka successivt slits ut och/eller blir föråldrade över tid. Vi kallar detta överförande av tidigare utfört arbete för *depreciering*. Denna uppdelning ger oss vårt första makrobokföringsekvation:

$$1) \text{ bruttovärdeprodukten} = \text{aktuellt arbete} + \text{depreciering}$$

Vi ska också definiera *nettovärdeprodukten* som arbetsinnehållet i de varor och tjänster producerade utöver den mängd som krävs för att kompensera förbrukningen av produkter av tidigare utfört arbete (depreciering). Härav får vi vår andra ekvation:

2) nettovärdeprodukten =
bruttovärdeprodukten - depreciering

Nu är den grundläggande distributionsprincipen i vårt system den att arbetarna ska erhålla arbetskvitton i direkt överensstämmelse med mängden arbete de har utfört (se kapitel 2). Vi godtar vissa modifieringar av denna princip på individuell basis, men för ekonomin i sin helhet duger den bra: den totala utgivningen av arbetskvitton per period är lika med antalet totalt utförda arbetstimmar. Genom att låta *aktuella arbetskvitton* beteckna den aktuella utgivningen av arbetskvitton i utbyte mot utfört arbete får vi en tredje ekvation:

3) aktuella arbetskvitton = aktuellt arbete
Lägger vi ihop (1) och (3) då följer att
aktuella arbetskvitton = nettovärdeprodukten.

Antag för en stund att arbetarna hade möjlighet att behålla alla aktuella arbetskvitton som »disponibel inkomst«. Och antag att de önskade använda hela denna inkomst på konsumtionsvaror. Det är även en princip i det system vi föreslår att konsumtionsvaror skall ha ett pris i arbetskvitton motsvarande deras totala arbetsinnehåll, åtminstone som en första approximation (detaljerna i detta förslag kommer vi att gå igenom i nästa kapitel). Av detta följer att om arbetarna förbrukar alla aktuella arbetskvitton kommer deras konsumtion att uttömma nettovärdeprodukten. Enligt ekvationerna ovan kan arbetarna inte konsumera hela bruttovärdeprodukten eftersom deras inkomst (aktuella arbetskvitton) understiger bruttovärdeprodukten med deprecieringsmängden, och garante-

rar alltså att det finns resurser tillgängliga att kompensera konsumtionen av tidigare producerade produktionsmedel. Inte desto mindre skulle förbrukningen av hela nettovärdeprodukten genom arbetarnas konsumtion vara ohållbar av två skäl.

För det första finns det viktiga slutanvändningsområden av den samhälleliga produkten utöver för personlig konsumtion, t ex kollektiv användning (sjukvård, skola osv) och nettoackumulation av produktionsmedel för att öka den framtida produktiviteten i ekonomin. Därtill förmodligen för att kunna ge lån åt andra ekonomier. Om vi förkortar dessa tre användningsområden till *samhälle*, *ackumulation* respektive *handel* (för handelsöverskott) och betecknar personlig konsumtion som *konsumtion*, då får vi:

$$4) \text{ nettovärdeprodukten} = \\ \text{konsumtion} + \text{samhälle} + \text{ackumulation} + \text{handel}$$

Ekvationen (4) visar uppdelningen av nettovärdeprodukten i dess fyra huvudsakliga användningsområden. Om planen kräver positiva nivåer för sociala utgifter och ackumulation, då är det klart att konsumtionen måste understiga nettovärdeprodukten och därför också understiga aktuella arbetskvitton, utgivningen av arbetskvitton för aktuellt arbete. Ett sätt att ordna detta på är att beskatta arbetarnas arbetskvittoinkomst. Det kanske inte blir nödvändigt att ta ut skatter motsvarande hela differensen mellan aktuella arbetskvitton och det konsumtionsutrymme som planen tillåter, eftersom arbetarna kanske bestämmer sig för att spara en del av sin arbetskvittoinkomst och i den omfattning de sparar, frigör de resurser som kan

användas till annat än konsumtion. Vi skall återkomma till dessa frågor.

För det andra måste en del av planens totala utrymme för privatkonsumtion göras tillgängligt för icke-arbetare: pensionärer, de som inte kan arbeta, människor som byter jobb. Om enda sättet att kunna köpa personliga konsumtionsvaror är genom att använda arbetskvitton, då måste någon kvantitet av kvitton göras tillgängliga för icke-arbetare via statsbudgeten. För att bevara likställdheten mellan utgivningen av arbetskvitton och utfört arbete kan dessa kvitton för icke-arbetare inte bara »tryckas upp« (detta skulle vara inflationsskapande); snarare måste de överföras via skattsedeln från arbetarna till icke-arbetarna.

Innan vi tar itu med de väsentliga frågorna gällande beskattning och sparande kan det vara nyttigt att sätta in ovanstående idéer i en »fondflödeskalkyl« Detta kommer att göra det möjligt för oss att kontrollera deras hållbarhet. Låt oss dela upp ekonomin i två grupper av aktörer som vi betecknar som hushållssektorn och statliga sektorn. Hushållssektorn inkluderar individer, familjer och granskapskollektiv, medan den offentliga sektorn omfattar alla ekonomiska enheter utanför »hemmet«. Vi antar att där inte finns någon privat äganderätt till produktionsmedlen, så det finns ingen separat företags- eller finansiell sektor att ta med i beräkningen. Vårt tillvägagångssätt är att uttömmande avgöra ursprunget och användningsområdena för de båda sektorernas tillgångar.

Om vi börjar med hushållssektorn så är den grundläggande källan till dess tillgångar emissionen av arbetskvitton i utbyte mot aktuella arbetsprestationer, aktuella

arbetskvitton. Som redan nämnts ovan, har vi därtill en utgivning (överföring) av arbetskvitton till icke-producenter, vilken vi kommer att beteckna som *transfereringar*. Dessa tillgångar kan hushållssektorn bara använda på tre sätt. De kan betalas till staten i form av skatt; de kan användas till konsumtion; eller så kan de gå till denna sektors *nettosparande*. Om dessa förteckningar av källor och användningsområden överensstämmer måste de två totalsummorna bli lika, alltså

$$5) \text{ aktuella arbetskvitton} + \text{transfereringar} = \\ \text{skatt} + \text{konsumtion} + \text{nettosparande}$$

Om vi nu ser på den statliga sektorn så är den grundläggande källan till dess tillgångar skatteintäkter. Med sina befogenheter som »finansiell institution« (mer om detta nedan) kommer den statliga sektorn att samla på sig hushållssektorns nettobesparingar. Den statliga sektorn använder sina medel till att göra överföringar av arbetskvitton till icke-producenter (transfereringar), till sociala anslag (samhälle), ackumulation och utlåning till andra ekonomier (handel). Ånyo får vi, om dessa källor och användningsområden överensstämmer:

$$6) \text{ skatt} + \text{nettosparande} = \\ \text{transfereringar} + \text{samhälle} + \text{ackumulation} + \text{handel}$$

Ekvationerna (5) och (6) kan ordnas på olika sätt. En enkel förändring som kan göras är att konsolidera skatter och transfereringar. Låt oss definiera *nettoskatt* som beskattning minus transfereringar av arbetskvitton (skatt - transfereringar). Detta är nettointäkten i arbetskvitton som finns tillgängligt för staten till andra »finansierings-

aktiviteter« än konsumtion. När dessa modifieringar är gjorda kan vi skriva om (5) och (6) enligt följande:

$$7) \text{ aktuella arbetskvitton} - \text{nettoskatt} = \text{konsumtion} + \text{nettosparande}$$

$$8) \text{ nettoskatt} - \text{nettosparande} = \text{samhälle} + \text{ackumulation} + \text{handel}$$

Om man adderar två ekvationer så får man en tredje ekvation. Om vi adderar (7) och (8) tar nettoskatt och nettosparingar ut varandra och kvar blir

$$9) \text{ aktuella arbetskvitton} = \text{konsumtion} + \text{samhälle} + \text{ackumulation} + \text{handel}$$

Men eftersom aktuella arbetskvitton är lika med nettovärdeprodukten blir resultatet att vi återigen kommer till ekvationen (4), vilket alltså demonstrerar att vår arbetsbokföring hänger ihop.

Vi har i demonstrationen ovan funnit det användbart att låna terminologin som används inom kapitalistisk monetär bokföring (»intäkter«, »finansiering«, »fonderade medel« osv). Men för att få en riktig uppfattning om makroekonomin i en planhushållning måste vi lämna detta språkbruk. I detta system används arbetskvitton enbart av hushållssektorn för att kunna förvärva konsumtionsartiklar. Den statliga sektorn ger ut arbetskvitton i direkt utbyte mot arbete som utförs i den nationella ekonomin (dvs utanför »hemmet«) men är inte beroende av denna för att kunna tillägna sig varor, detta huvudsakligen på grund av att staten förutsätts äga alla nyttigheter förutom dem som man säljer till konsumenterna. Antag

att det byggs ett sjukhus: staten betalar arbetskraften ett arbetskvitto per arbetstimme, men behöver därjämte inte betala någonting för materialet eller för den färdiga byggnaden. Staten kan aldrig lida brist på »pengar« (det finns inga pengar i systemet). Och staten kan egentligen heller aldrig lida brist på arbetskvitton eftersom dessa blott är bokföringsposter i arbetarnas namn (eller möjligen i det granskapskollektiv som arbetarna är medlemmar i – se kapitel 12).

Det finns emellertid en verklig fråga vad gäller den makroekonomiska balansen. Om det skall finnas tillräckligt med konsumtionsvaror tillgängliga för att kunna möta efterfrågan framöver utan att arbetskvittona genomgår en inflatorisk värdeminskning, måste staten vara säker på att den kräver tillbaka (dvs annullerar) samma antal kvitton som man tryckt upp åt arbetarna från första början. Antag t ex att den översiktliga makroekonomiska planen kräver att 55 procent av nettovärdeprodukten skall finnas tillgänglig i form av konsumtionsvaror. Antag vidare, för enkelhetens skull, att konsumenterna väljer att inte spara någonting av sina inkomster. I sådant fall måste staten via nettobeskattningen »annullera« 45 procent av den ursprungliga emissionen av arbetskvitton. Om nettointäkterna från skatterna understiger detta kommer flödet av arbetskvitton att överstiga mängden samhälleligt arbete som används för produktion av konsumtionsvaror. Resultatet kommer att bli »arbetskvittoinflation« (eller brist och köer om priserna hålls stabila). Om nettobeskattningen å andra sidan överstiger detta kommer flödet av arbetskvitton för konsumtion att understiga arbetsvärdet på de producerade konsumtionsvarorna, vilket antingen skulle orsa-

ka arbetskvittodeflation eller hamstring upplagring av överskottsvaror.

I exemplet ovan utgick vi från det förenklade antagandet att konsumenterna inte sparar någonting. Om ett sparande äger rum kommer kraven på en balanserad skattepolitik utan tvivel att bli mer komplext. Nästa avsnitt behandlar frågorna gällande hushållssektorns sparande och upplåning, därefter återgår vi till att undersöka en del detaljer i skattepolitiken.

HUSHÅLLSSPARANDE OCH KREDIT

Varför sparar människor? För en del är sparandet en dygd – en belöning i sig – men ekonomer kräver rationella motiv bakom människors handlingar och presenterar för oss en hierarki med motiv för att spara.

Lägst ner kommer sparandet för konsumtionsvaror. Här har vi de fattigas och den lägre medelklassens sparsamhet, de som lägger undan pengar för det stora köpet: bilen, cykeln eller semesterresan. De som har pengar betalar för sådana här saker från sina löpande inkomster. Sedan finns det dom som ser längre än till konsumtion och sparar för tider när de inte längre kommer att kunna arbeta. De mest exemplariska spararna är de som inte tänker på sig själva utan istället tänker på kommande generationer och placerar pengar i långsiktigt sparande för att kunna garantera sin avkomma privat utbildning eller för att kunna testamentera pengar till sina arvingar.

Bortom denna nätta sociala och världsliga hierarki finns de som, likt farao, sparar för dåliga tider: arbetslöshet, all-

varliga sjukdomar, en för tidig död för »familjeförsörjaren«. Å andra sidan sparar en del *faute de mieux*, där den aktuella konsumtionen helt enkelt uppfattas som tillräcklig utan att uttömma hela inkomsten, alternativt finns där inga varor som lockar konsumenten till ytterligare köp. Denna kategori speglar antingen ett framgångsrikt borgerligt välbefinnande eller omvänt hos de östeuropeiska och sovjetiska konsumenter för vilka önskade konsumtionsvaror inte fanns att tillgå, vilket resulterar i ett »framtingat sparande«.

Socialismen kommer förmodligen att göra en del av skälen till privat sparande meningslösa. Till exempel skulle övergången till ett fritt och allmänt skolsystem (även om privatskolor inte förbjuds) och en utjämning av inkomstskillnaderna både minska begäret efter och möjligheten att uppbära utbildningsfonder. En tillfredsställande statlig pension skulle minska nödvändigheten av privat sparande. Om du inte behöver vara rädd för fattigdom på din ålders höst, varför då inte spendera dina pengar nu när du har glädje av det? Du kan aldrig vara säker på att du lever ända fram till pensionen.

Med full sysselsättning och stabil ekonomisk tillväxt försvinner behovet att sätta av pengar för eventuellt inkomstbortfall på grund av arbetslöshet. Om du känner dig säker på dina barns framtid och om det ändå inte finns någon möjlighet för dem att leva som rentiärer, kommer du troligtvis att spara mindre i syfte att efterlämna ett arv åt dem.

Låt oss nu i korthet beakta de huvudsakliga skälen till privatlån under nuvarande förhållanden. När det gäller kort- och medelfristiga lån, syftar dessa vanligen till inköp

av varaktiga konsumtionsartiklar som konsumenterna annars skulle behöva spara till för att kunna köpa – i synnerhet när det gäller yngre människor som förväntas få större inkomster i framtiden. Å andra sidan är den vanligaste orsaken till långfristiga privatlån helt klart köp av hus.

Dessa orsaker kommer sannolikt att bestå under socialismen, även om det otvivelaktigt finns element av »lånehets« när det gäller konsumtionslån under nuvarande förhållanden, där privatpersoner uppmuntras att sätta sig i ohållbar skuld. Detta skulle upphöra. Förekomsten av och storleken på sparandet för husköp beror vidare på möjligheterna att hyra hus, och en väl fungerande allmännytta skulle minska behovet av att äga ett hus.

Trots det faktum att socialismen troligtvis kommer att göra skälen till privat sparande och privatlån färre, är det osannolikt att dessa fenomen kommer att försvinna fullständigt. Det avgörande skälet till sådant sparande och lån är önskan att förlägga ens inköp relativt oberoende av tiden för inkomsternas förvärvande. Utifrån den enskilda individens perspektiv representerar sparandet uppskjuten konsumtion medan lån tillåter konsumtion i förtid.

Det finns dock en avgörande skillnad här beträffande vad som är möjligt för individen och vad som är möjligt för samhället. I ett förmarknadssamhälle är sparandet lätt att förstå. Spannmål läggs i förråd för att kunna konsumeras i svårare tider. I faraonernas Egypten eller i Maos Kina kunde man spara i en mycket fysisk mening. När Mao uppmanade kineserna: »gräv djupa tunnlar, lagra spannmål, förbered er för krig eller naturkatastrofer«, då talade han närmast bokstavligen om uppskjuten konsumtion. I

Aisopos' fabel samlar den kloka myran mat inför den stundande vintern medan syrsan äter, sjunger och fröjdar sig.

I moderna samhällen kan fortfarande enskilda sparare ha denna förenklade syn på sin egen sparsamhet; pengar har ersatt spannmål, men det sätts fortfarande undan för »regniga dagar«. Försäkringsbolagen använder paraplyer som sina emblem. Men det finns en paradox i lagrandet av pengar som inte uppkommer när det gäller livsmedel, en paradox som man redan under antiken, i liknelsen om kung Midas, var medveten om. Man kan inte äta guld eller pengar. Det är ingen mening att spara pengar om det inte finns någonting att köpa för dem. Den individ som lade undan guld skulle förmodligen överleva en svältkatastrof, eftersom spannmålspriset går upp under en svältkatastrof och endast de som har rikligt med kontanter kan äta. Men samhället i stort går inte att föda genom att hamstrare kontantsparar. Enbart verkliga spannmålslager kan förhindra svält, så under svältkatastrofer får därför de rika det lilla som finns och de fattiga dör.

De som sparar pengar på banken har till och med kommit ännu längre ifrån det »naturliga hushållandet« än bonden med sin skattgömma av guldmynt. I tider av krig, ekonomisk kris eller naturkatastrofer kommer de förmodligen få se sina besparingar försvinna i hyperinflation eller i bankkrascher. Då själva krigshandlingarna eller betalningen av krigsskadestånd berövar en ekonomi säljbara varor kommer denna faktiska brist att reflekteras i valutans depreciering; de som efter ett militärt nederlag sitter och kramar värdelösa sedlar får lära sig kung Midas läxa in på bara skinnet.

Rent allmänt kan sägas att dagens sparare bara kan realisera sin rikedom imorgon utifrån morgondagens inkomster. Någon sparar i trettio år till pensionen, följaktligen tror många att han förfogar över uppskjuten konsumtion, men ingen skulle bli lycklig om de på sin ålderdom tvingades leva på 30 år gamla brödlimpor. I praktiken finns det inte längre några varor vars konsumtion kan uppskjutas. Istället behöver spararna ett legalt anspråk som – inom vad som medges för det finansiella systemets överlevnad – tillåter dem del i samhällets framtida produktion. Människor som har gått i pension försörjs inte genom sina besparingar utan genom de yngre samhällsmedlemmarnas arbete. Den materiella bördan som en åldrande befolkning innebär går inte att undvika genom livförsäkringar eller ett fullt ut finansierat pensionssystem. De unga kommer fortfarande att vara det enda stödet för den äldre generationen; övergången från vördnad mot föräldragenerationen till aktiefonder ändrar inte på denna realitet som kommer att bestå oavsett vilket socialt system som är rådande.

I den meningen är sparandet ett kontrakt med framtiden – ett underligt kontrakt där den ena parten, den som slutligen måste tillhandahålla varorna, kanske ej ännu är född. Och ett sådant kontrakt med framtiden är en osäker sak. Den yngre generationen kanske väljer att bryta det. De kanske kräver inflationsskapande lönehöjningar som hotar möjligheten att gå i pension med bibehållna inkomster. De kanske gör revolution och ruinerar börsen.

I en planekonomi finns det inte desto mindre ett sätt för dagens sparare att bidra till morgondagens reala inkomstflöden. Genom att spara idag avstår människor från en del av sin nuvarande kontroll över output. De »frigör» alltså

resurser som annars skulle behövas till att producera konsumtionsvaror. I en kapitalistisk ekonomi finns det en avsevärd fara för att de således frigjorda resurserna kommer att ligga oanvända. När en konsument bestämmer sig för att spara en del av sin penninginkomst förmedlar detta inte i sig självt ett budskap till företagen om att vissa bestämda konsumtionsvaror kommer att efterfrågas i vissa bestämda kvantiteter vid ett bestämt datum i framtiden. Som bäst kan ett ökat sparande – via en lägre räntefot – förmedla det generella budskapet att produktion ägnad för framtida försäljning nu är mer vinstgivande. Men Keynes hävdade att även denna kanal är högst otillförlitlig (se Keynes, 1936, kapitel 16, eller för en bra ny diskussion av frågan se Axel Leijonhufvud, 1981). Så resultatet av ett ökat sparande kan bli en sänkning av den aggregerade efterfrågan på varor, vilket kan orsaka en recession.

I en planhushållning finns det å andra sidan ingen anledning till att de genom sparande frigjorda resurserna inte skulle sättas i arbete för att skapa produktionsmedel och i sådana fall kommer de att öka arbetsproduktiviteten i framtiden. I den ekonomi som vi förespråkar kommer miniminivån för den övergripande ackumulationen av produktionsmedel att bestämmas på demokratisk väg. Ett av underlagen till ackumulationsbeslutet borde vara demografiskt bestämt; ställd inför framtidsutsikten av en växande andel äldre i befolkningen bör ackumulationsgraden, allt annat lika, höjas, för att öka produktiviteten hos framtida arbetare så att framtida behov kan täckas. Detta måste helt uppenbart ske på bekostnad av den aktuella konsumtionsnivån. Men givet detta grundläggande

kollektiva beslut finns det fortfarande en möjlighet att låta individuella preferenser marginellt påverka uppdelningen mellan konsumtion och ackumulation. Vilka mekanismer kommer att tillåta ett rimligt spelrum för personliga val och samtidigt respektera gränserna i den övergripande planen? Här är några förslag.

- 1) Aktuella arbetskvitton kan fritt utbytas mot någon sorts pensionsmedel (t ex en där det årligen utbetalas en summa med början vid ett specifikt datum eller särskild händelse i framtiden). Sådana transaktioner skulle dirigeras genom ett enhetligt statligt administrerat »finanssystem« så att de aggregerade volymerna kan övervakas av planeringsbyrån.

Som vi har hävdad ovan är det som faktiskt sker vid detta sparande frigörandet av aktuell arbetskraft från konsumtionsvaruproduktionen och det korrekta agerandet från planerarnas håll är att allokera den »frigjorda« aktuella arbetskraften till nettoackumulation av produktionsmedel (utöver den miniminivå för ackumulation som är samhälleligt bestämd). Detta kommer att tillåta en större output av konsumtionsvaror i framtiden. Det finns naturligtvis inga garantier för att planerarna kommer att använda den, genom sparande, »frigjorda« arbetstiden som en hävstång för produktion av just de artiklar som spararna någon gång i framtiden kommer att önska konsumera. Detta är beroende av effektiviteten i den strategiska planeringsprocessen och ett perfekt förutseende kan knappast förväntas av något ekonomiskt system. Inte desto mindre kommer planerarna ha möjlighet att centralt bokföra inflödet av

sparkapital och garantera att den härmed frigjorda arbetstiden används produktivt.

2. För att tillåta en flexibilitet på kort sikt kan aktuella arbetskvitton också vara utbytbara mot depositioner, från vilka arbetskvitton kan dras vid en senare tidpunkt vid inköp av varaktiga konsumtionsvaror, semesterresor m m. Om inflödet till sådana depositioner överstiger utflödet under en period kan överskottet användas till att »finansiera» konsumtionskrediter. I synnerhet kan amorteringstakten användas för att balansera efterfrågan från sparade medel på sådana krediter mot den framtida tillgången. I sådant fall skulle nettoresultatet helt enkelt bli en omfördelning av konsumtionen bland de enskilda individerna, utan någon inverkan på den allmänna makroekonomiska balansen i ekonomin.
3. Bortsett från ovan nämnda sparformer har de enskilda individerna ingen möjlighet att bara helt enkelt hamstra arbetskvitton. Hamstring, vilket skulle bringa arbetsallokeringsplanen i oordning, undviks genom att låta arbetskvittona upphöra gälla efter ett bestämt datum, på samma sätt som bankerna i det nuvarande systemet vägrar ta emot privatcheckar efter en bestämd period.

Dessa synpunkter när det gäller sparande och lån kan överföras på vår bokföring över flödet av fonderade medel som utvecklades i första delen av detta kapitel. Där noterade vi att hushållens nettosparande återfanns som ett utnyttjande av tillgångar inom hushållsektorn och som en kapitalkälla för staten. Vi kan nu ge detaljerna i nettospa-

randet. Bruttosparandet är summan av hushållssektorns *bruttosparande av pensionstillgångar* och bruttobeloppet av dess *sparande för konsumtion*. För att kunna komma fram till storleken på nettosparandet måste vi subtrahera utbetalningarna som hushållen erhåller från sina pensionstillgångar, deras uttag från konsumtionssparandet (*uttag*) och nettomängden nya konsumtionslån (*nya lån*). I ekvationsform får vi då

$$\begin{aligned} \text{nettosparande} &= \text{sparande av pensionstillgångar} \\ &+ \text{sparande för konsumtion} \\ &- \text{utbetalningar från pensionstillgångar} \\ &- \text{uttag} \\ &- \text{nya lån.} \end{aligned}$$

Eller om vi genom paranteser sammanför termerna som gäller pensionstillgångar och termerna som gäller konsumtionssparande och krediter:

$$\begin{aligned} \text{nettosparande} &= (\text{sparande av pensionstillgångar} \\ &- \text{utbetalningar från pensionstillgångar}) \\ &+ (\text{sparande för konsumtion} - \text{uttag} - \text{nya lån}). \end{aligned}$$

Om vi koncentrerar oss på konsumtionssparandet (förutom av pensionstillgångar) och lån, kan vi notera att kvantiteten (sparande för konsumtion - uttag - nya krediter) fungerar som en nettokapitalkälla för staten. Denna term representerar nettoinflödet av medel till systemet för konsumtionssparande/lån. Ovan föreslogs att detta flöde medvetet kan sättas till noll genom att ändra villkoren för konsumtionslån så att efterfrågan på dylika krediter bara

precis överstiger nettoinflödet av depositioner. Huruvida denna politik är förnuftig eller ej beror sannolikt på om villkoren som krävs för att uppnå en sådan balans är uppfyllda.

Föreställ er en situation där den individuella sektorn uppvisar en stark tendens till sparande och en relativt svag tendens att ta konsumtionslån. I sådant fall skulle kanske balansen som vi hänvisade till ovan kräva »Ebberöds-villkor« för konsumtionslån – troligtvis till och med en negativ räntefot. Utnyttjandet av inflödet av nettodepositioner för detta syfte förefaller då inte som en optimal politik ty delar av detta flöde kunde istället behandlas som en »kapitalkälla« för ackumulation, där det förmodligen skulle kunna generera en högre samhällelig avkastning.

Ett potentiellt problem i den här lösningen är att medan konsumenternas spardepositioner är relativt likvida och kort- och medelsiktiga konsumtionslån är självlikviderande på relativt kort tid, så kommer inte de produktionsmedel som kanske skapats tack vare dessa medel att vara »likvida«.¹ Ställd inför ett oväntat utflöde av depositioner ur systemet innan ackumulationsprojekten hunnit »mogna« kan staten tvingas trycka en överupplaga av arbetskvitton, vilket ökar risken för arbetskvittoinflation vilket skulle underminera det kalkylsystem som vi förespråkar.

Detta är i grunden det problem som Keynes diagnostiserade, där spararna önskar att spara i form av likvida tillgångar medan deras medel används till att förvärva svårlikvida kapitalvaror. Men i ett statsmonopoliserat finanssystem går problemet att lösa: staten kan tala om för spararna att de samtidigt inte både kan ha och äta kakan. Om systemet för konsumtionssparande/lån tenderar att gå

med överskott kan staten tillkännage att likviditeten för dessa insättningar är villkorlig och ett tänkbart föremål för ransonering, snarare än att skapa ett inflationistiskt överskott av arbetskvitton om det skulle uppstå ett stort behov av en likvidering av depositionerna.

Likartade frågor uppstår vad gäller om systemet för konsumtionssparande/lån tenderar att gå med underskott även om villkoren för konsumtionslån är mycket strikt formulerade. Finns det då möjlighet att utnyttja »kapital« från andra källor (tex ett överskott på kontot för pensionstillgångar) för att »finansiera« ytterligare konsumtionslån? Eller ska konsumtionslånen ransoneras?

Ett aktuellt överskott på kontot för pensionstillgångar indikerar ackumulerade anspråk på framtida output från framtida pensionärer och säkraste sättet att garantera att sådana anspråk kan mötas är att använda överskottet i ackumulationen av produktionsmedel. Detta talar för en strikt åtskillnad mellan kontona för pensionstillgångar och för konsumtionslånen. I den utsträckning som konsumenterna å andra sidan tar ut aktuella lån på strikta villkor (vilka inte desto mindre är fastställda som realistiska för låntagaren – detta skulle helt uppenbart vara en förutsättning för att bevilja sådana lån) förbinder de sig till minskade anspråk på framtida output i förhållande till sina framtida intäkter av arbetskvitton. Men denna minskning borde då »tillgodose« pensionärernas krav. Här kanske försiktig flexibilitet är den bästa politiken: om kanske än inte ett fullständigt åtskiljande av olika konton så kunde i alla fall ransonering tillämpas för att undvika överdrivna underskott (eller överskott) på konton för konsumtionssparande och konsumtionslån.

Ränta på sparkapitalet?

En fråga som infinner sig efter det ovan sagda är huruvida ränta skall betalas på besparingar inom den individuella sektorn. Låt oss först undersöka konsekvenserna av en »nominell« räntefot satt till noll på sådant sparkapital så att människor har möjlighet att över tid ta ut pengar från systemet exakt motsvarande den ackumulerade summan av arbetskvitton som de tidigare har bidragit med. Notera att allt eftersom arbetsproduktiviteten ökar över tid, och arbetsinnehållet i specifika varor sjunker, kommer arbetskvittona som effekt av detta bli »mer värda«: det är en form av implicit ränta på arbetskvittobesparingar. Det är rimligt att människor skall ha möjlighet att inkassera denna »ränta« på sitt långsiktiga sparande, eftersom deras icke-konsumtion möjliggör en accelererande ackumulation av produktionsmedel vilken i sin tur bidrar till ökande arbetsproduktivitet, men det är inte nödvändigt med några kompletterande utbetalningar.²

I den klassiska modellen för kapitalism med full sysselsättning är funktionen hos ränta på sparkapital att stimulera till ett tillräckligt sparande i syfte att finansiera investeringar, men i det system som vi föreställer oss är investeringarna socialiserade och den grundläggande källan till »fondering« för ackumulation är beskattning. I den utsträckning som pensioner och spar/lånekonton för tillfället går med överskott kan det privata sparandet i viss mån bidra till »finansieringen« av ackumulationen, men detta är sekundärt. Det finns ingen anledning att uppmuntra individuellt sparande eftersom den grundläggande samhälleliga »sparkvoten« (dvs icke-konsumtion) är demokra-

tiskt beslutad när planen för ackumulation och beskattning tas fram.

SKATTEPOLITIK

Oavsett de precisa arrangemangen för att hantera hushållssektorns sparande kommer skattepolitik att spela en viktig roll för att kunna balansera makroplanen. I vilken form eller i vilka former bör staten beskatta arbetskvittotagarna? I de sovjetinspirerade ekonomierna anskaffades det mesta av skatteintäkterna genom en »omsättnings-skatt«. Genom denna skatt driver staten in en kil mellan det begärda priset på en köpvara och det pris som tillfaller säljaren, där mellanskillnaden tillföll statskassan. En sådan skatt är oförenlig med det system vi föreslår eftersom det skulle innebära ett systematiskt prissättande av konsumtionsvaror till värden som ligger över deras faktiska arbetsinnehåll. Som antytts ovan föredrar vi en inkomstskatt; vi föreslår också att staten tillämpar en differentierad jordränta som en tilläggsskatt.

Hur bör en socialistisk inkomstskatt se ut? Socialister och socialdemokrater i de kapitalistiska ekonomierna har typiskt förespråkat en progressiv inkomstskatt (ett system där de med större inkomster betalar en procentuellt högre skattesats), med hänvisning till att de välsituerade har råd att bära en större del av skattebördan. En progressiv inkomstskatt uppfattas ha som effekt en utjämning av de ojämlika bruttoinkomsterna under kapitalismen (fast det är diskutabelt huruvida skattesystemen i de reala kapitalistiska ekonomierna har uppnått detta mål). Men om distri-

butionen av privatinkomster i grunden är egalitär från första början, som vi har föreslagit, då faller argumentet för en progressiv beskattning. Det mest rättvisa systemet är förmodligen en fast skatt, så många arbetskvitton per månad eller år per arbetskvittotagare.

En fast arbetskvittoskatt ger följande budskap: varje arbetsför vuxen person är förpliktigad att utföra en minimimängd arbete för samhället. I utbyte för denna arbetsinsats garanteras människor sina grundläggande kollektiva behov. Om människor önskar sig en disponibel inkomst utöver detta för att kunna inköpa konsumtionsvaror måste de arbeta mer än detta grundminimum. Vi föreställer oss att arbetstiden är maximalt flexibel så att den enskilde själv kan välja sin arbetstid. Och om en arbetare väljer att arbeta mycket kan hon åtnjuta fördelarna av detta utan att behöva betala någon extra inkomstskatt.

En fast skattesats har också den fördelen att vara relativt förutsägbar vad gäller skatteintäkter. Intäkterna från en proportionell inkomstskatt beror på hur mycket människor tjänar (dvs i detta system hur mycket de väljer att arbeta), men intäkterna från en fast skatt beror bara på antalet arbetare. Denna förutsägbarhet kommer att göra det lättare att möta planen för sociala utgifter och ackumulation. Antag att planerarna har allokerat x miljoner timmar samhälleligt arbete till andra användningsområden än för privatkonsumtion: den fasta skatten kan då sättas till en nivå som kommer att producera intäkter på $x - z$ miljoner arbetskvitton, där z miljoner kvitton utgör prognosen för nivån på hushållens nettosparande.³

Det är värt att jämföra med det förslag som De Gröna i Storbritannien lagt fram om att alla medborgare borde

garanteras en samhällelig inkomst vare sig de arbetar eller inte. Kostnaderna för denna samhällslön är förmodligen tänkt att finansieras genom allmän beskattning, inklusive en inkomstskatt. I viss mening är detta en spegelbild av vårt förslag eftersom en fast skatt sådan som vi föreslagit kan uppfattas som en negativ samhällslön. De Grönas förslag är fullkomligt genomförbart och har i motsats till det nuvarande systemet av behovsprövat understöd den stora förtjänsten att det avskaffar den beryktade »fattigdomsfällan».⁴ Inte desto mindre har vi två invändningar på förslaget om en garanterad samhällsinkomst. För det första förefaller det implicera en acceptans av att arbetslöshet är oundvikligt. Givet att det måste finnas arbetslöshet försöker De Gröna komma till rätta med problemet på det mest humanitära vis. Vi accepterar inte detta. Vi påstår att det går att driva en ekonomi med full sysselsättning. Kombinationen av egalitära inkomster, full sysselsättning och en fast skatt avskaffar fattigdomsfällan tillsammans med de negativa incitamenten till att arbeta mer effektivt än De Grönas system. För det andra kan det anmärkas att finansieringen av ett system med garanterade inkomster kräver höga inkomstskatter vilket har indirekta effekter av negativa incitament. Vi förespråkar för inkomstskatten en marginaleffekt på noll, kombinerad med flexibel arbetstid. Detta gör det möjligt för individerna att själva bestämma när fördelarna som kommer av en timmes extra arbete väger lika med uppoffringen som det innebär. I en ekonomi med full sysselsättning skulle förmodligen De Grönas program, som effektivt tillåter människor att välja en subventionerad sysslolöshet, väcka förbittring hos den arbetande majoriteten som måste försörja de sysslolösa.

Jordränta

Vi hänvisar till annan plats beträffande det system för egendomsförhållanden som krävs för att bära upp vår idé om en socialistisk ekonomi (se kapitel 14). Detta inbegriper statligt ägande av jorden. Även om vi inte helt avskaffar det privata ägandet inom delar av bostadssektorn så bör staten behålla äganderätten över marken på vilka husen är byggda. Husägare bör avkrävas en jordränta som baseras på det aktuella räntevärdet på marken som utnyttjas för deras hus. Under sådana omständigheter köper en husköpare bara själva byggnaden och priset som betalas för ett hus av samma storlek och standard i London bör vara det samma som i, låt oss säga, Bradford. Utöver priset betalar innehavaren ett arrende eller en fastighetsskatt till staten som avspeglar skillnader i tillgänglighet eller bekvämligheten i huset som de nyttjar. Sådana räntor skulle kunna utgöra ett väsentligt bidrag till statsfinanserna.⁵

Om dessa räntor skall fylla den makroekonomiska funktion av pålagd beskattning inom systemet som diskuterats ovan måste de tveklöst fastställas i arbetskvitton. Betalandet av arbetskvittoräntor utgör därmed ett undantag från den allmänna principen att dessa kvitton bara kan användas till köp av arbetsprodukter prisbestämda i enlighet med deras arbetsinnehåll.

Punktskatt

En sista punkt när det gäller beskattning kan vara värd att nämnas. Vi har sagt att konsumtionsvaror i allmänhet bör

kostnadsbestämmas i arbetskvitton i enlighet med deras arbetsinnehåll. Men det kan finnas skäl att göra undantag i vissa fall. I kapitalistiska ekonomier beläggs konsumtionsartiklar som staten av olika anledningar önskar begränsa med en säljskatt, vanligtvis därför att »överdriven« konsumtion av dessa artiklar uppfattas ha oönskade sociala konsekvenser (alkohol, tobak etc). Om det är otillräckligt att fördöma sådana varor kanske den socialistiska staten önskar utöva en liknande politik. Märk väl att det inte skulle bli frågan om en allmän säljskatt eller *moms* utan en specifik avgift på vissa utvalda konsumtionsvaror.

Beskattning och ackumulation

I västekonomierna är ackumulation av nya produktionsmedel uppdelad mellan den privata och den offentliga sektorn. Ackumulationen inom den privata sektorn är resultatet av autonoma företagsbeslut och finansieras huvudsakligen utifrån outdelade vinster men med vissa inslag av återcirkulation av sparkapital till ackumulationen via de finansiella institutionerna. Ackumulation inom offentlig sektor har traditionellt finansierats genom lån.

I de socialistiska ekonomierna av sovjetisk modell var situationen den omvända. Ackumulation i den offentliga sektorn finansierades huvudsakligen genom en omsättningsskatt på statliga företag där återcirkulerat sparkapital spelade en sekundär roll. Som tidigare påpekats föreställer vi oss också att skatterna skall utgöra huvudkällan för ackumulationsmedel men med förbehållet att alla skattenivåer måste ha sitt ursprung i demokratiska omröstningar.

En huvudinvändning mot sovjetsocialismen var det faktum att beslut om tillväxttakt, och således även ackumulationstakten, fattades av en politisk elit. Detta gav den socialistiska ackumulationen en delvis alienerad karaktär. För att undvika detta bör alternativa förslag gällande vilken procentandel av nationalinkomsten som bör gå till ackumulation avgöras i folkomröstningar. Om det beslutas att 15 procent av BNP skall gå till investeringar bör staten ha befogenhet att uppta skatt tillräckligt för att finansiera detta. Givet att det finns andra källor för ackumulationsmedel – dvs sparkapital och räntor – kommer inte de totala kostnaderna för ackumulationen att uppbäras av skatter, men rätten att variera skatterna skulle erbjuda den grad av frihet som är nödvändig för att kunna balansera samhällsbudgeten.

1. Sådana depositioner kanske kan kontrolleras genom regleringar liknande de som finns för sparkonton idag, med en formell rätt för staten att låta insättarna vänta på sitt kapital, som ändå kan upphävas under normala förhållanden.

2. Det är mer diskutabelt huruvida denna indirekta inlåningsränta även skall finnas för kortsiktigt sparande för konsumtionsändamål. Avsättandet av kvitton till sådana depositioner kommer inte, enligt det ovan föreslagna systemet, mer än marginellt bidra till ackumulationen. För att avskaffa denna indirekta ränta måste arbetskvitton som sparats devalveras i en takt motsvarande ökningstakten i arbetsproduktiviteten. Men i den utstäckning som erskaffningen av dessa depositioner frigör medel till konsumtionslån, för vilka konsumenterna är villiga att betala ränta, kan det finnas skäl att inte devalvera arbetskvitton som deponerats för sparande.

3. För enkelhetens skull antas i denna illustration att den fasta skatten på arbetskvittotagarna är den enda skatten. Men faktiskt är det så att vi argumenterar för att staten bör utnyttja ytterligare en inkomstkälla – jordräntan, som diskuteras nedan.

4. Med behovsprövat understöd står människor med mycket låga inkomster inför en mycket hög marginalskatteeffekt. Om du får ett arbete och börjar tjäna pengar, då blir du skyldig att betala inkomstskatt och sociala avgifter och förlorar också helt eller delar av socialbidragen. Detta gör det mycket svårt att höja din effektiva inkomst och fungerar som ett negativt incitament att arbeta.

5. För en mer fullständig diskussion om jordränta i en socialistisk ekonomi omfattande även räntebetalningar inom jordbrukssektorn, se kapitel 14.

KAPITEL 8

Försäljning och distribution av konsumtionsvaror

En kritik som ofta framförts mot de sovjetinspire-
rade ekonomierna – inte bara av deras väster-
ländska belackare – är att de var okänsliga för
konsumenternas varubehov. Det är därför viktigt
för vår allmänna argumentation att kunna visa att en
planhushållning kan svara mot konsumenternas skiftande
preferenser – att bristerna, köerna och överskotten på
varor som ingen vill köpa, som vi hör så mycket om, inte
är en inneboende lagbundenhet i all socialistisk planering.
I detta kapitel utvecklar vi vår uppfattning om en socialis-
tisk marknad för konsumtionsvaror.

Ett sätt att närma sig denna fråga är att återvända till
den allmänna indelning av planering som framfördes i
kapitel 4. Vi urskiljde där tre planeringsnivåer: en makro-
ekonomisk, en strategisk och en detaljerad. Inom den
makroekonomiska och den strategiska industriplanering-
ens ramar berör detaljplaneringen valet av precisa mål för
slutprodukten och garanterar att tillräckligt med resurser
finns tillgängligt för att klara detta mål. Men hur bestäms
slutproduktmålen för konsumtionsvaror? Vilken typ av
mekanism krävs för att kunna modifiera dessa mål utifrån
konsumenternas gensvar?

Grundprincipen i det system vi föreslår är ganska enkel
att redogöra för. Alla konsumtionsvaror är märkta med sitt
arbetsvärde, dvs den totala mängden direkt och indirekt
samhälleligt arbete som krävs för att producera dem. (Det
praktiska beräkandet av dessa arbetsvärden diskuterades i
kapitel 3.) Men utöver detta kommer de aktuella priserna
(uttryckt i arbetskvitton) på konsumtionsvarorna, så långt
det är möjligt, att sättas till marknadsmässiga nivåer. Antag
att det krävs 10 timmars arbete för att producera en särskild

produkt. Denna kommer då att märkas med ett arbetsvärde på 10 timmar, men om efterfrågan överstiger tillgången på produkten när priset är 10 arbetskvitton kommer priset att höjas för att (approximativt) eliminera överefterfrågan. Antag att detta pris råkar vara 12 arbetskvitton. Då är proportionerna mellan denna produkts marknadspris och arbetsvärde $12/10$, eller $1,20$. Planerarna registrerar dessa kvoter för alla konsumtionsvaror. Vi får anta att kvoterna varierar från produkt till produkt, ibland runt $1,0$, ibland över (om det är stor efterfrågan på produkten) och ibland under (om produkten är relativt impopulär). Planerarna tillämpar då följande regel: Justera upp produktionsmålen för varor med kvoter som överstiger $1,0$ och justera ner målen för varor med kvoter som understiger $1,0$.

Poängen är att dessa kvoter ger ett mått på med vilken effektivitet det samhälleliga arbetet klarar av att möta konsumenternas varubehov (produktion av »bruksvärdet«, med Marx terminologi) inom de olika industrierna. Om kvoten mellan marknadspriset och arbetsvärdet för en produkt ligger över $1,0$ då indikerar detta att människor är villiga att lägga ut mer arbetskvitton för produkten (dvs arbeta fler timmar för att kunna köpa den) än den arbetstid som krävs för att producera den. Men detta indikerar i sin tur att det arbete som ägnats åt att producera denna produkt ligger över genomsnittet för den »samhälleliga effektiviteten«. Omvänt gäller att om marknadspriset understiger arbetsvärdet då säger detta oss att konsumenterna inte »värderar« produkten till dess fulla arbetsinnehåll: arbete som ägnats denna vara ligger under den genomsnittliga effektiviteten. Paritet, eller kvoten $1,0$, är ett jämviktsförhållande: i sådant fall »värderar« konsu-

menterna produkten, i termer av deras egen arbetstid, till vad det kostar samhället att producera den.

Detta är den allmänna idén för vår »konsumtionsvarualgoritm«. I resten av detta kapitel kommer vi att utveckla idén på olika sätt. Först kommer vi att beakta frågan huruvida etablering av marknadsmässiga priser alltid är önskvärt. Därefter kommer vi att visa vilket förhållande som råder mellan konsumtionsvarualgoritmen marknadsföringssvarualgoritmen och den makroekonomiska planeringen som diskuterats i tidigare kapitel och då också göra en mer formell redovisning av algoritmen. För det tredje kommer vi att gå igenom förhållandet mellan vårt förslag och profitmekanismen under kapitalismen. Avslutningsvis kommer vi att avvisa Alec Noves kritik mot idén att arbetsvärden kan spela en viktig roll i en socialistisk planhushållning.

MARKNADSMÄSSIGA PRISER

Marknadsmässiga priser är priser som balanserar tillgången (som tidigare beslutats när planen formulerades) och efterfrågan på varor. Per definition undviker dessa priser uppkomsten av påtagliga brister och överskott. Uppkomsten av brist (överefterfrågan) kommer att resultera i en höjning av priset vilket kommer tvinga konsumenterna att minska sin konsumtion av varan i fråga. Det tillgängliga utbudet kommer att gå till de som är villiga att betala mest. Uppkomsten av ett överskott kommer att resultera i fallande priser vilket uppmuntrar konsumenterna till ökad efterfrågan på produkten.

När tillgången på en speciell vara är för liten relativt konsumenternas efterfrågan är alternativet till en prishöjning ransonering. Detta kan göras formellt (med ransoneringskuponger – som i krigstid) eller informellt, helt enkelt genom att låta köer och väntelistor uppstå, där varorna går till de som är beredda att ställa sig i kö tidigt och vänta. Vår konsumtionsvarualgorithm bygger på att priser sätts till marknadsmässiga nivåer under varje period och skillnaderna mellan dessa priser och arbetsinnehållet sedan används som en signal för att öka eller minska produktionen under nästa period. Men finns det fall där ransonering är ett mer rättvist sätt att ta itu med ett underskott? Och en närliggande fråga: vår algorithm förutsätter att jämviktspriset på en vara borde vara lika med dess produktionskostnad, mätt i dess arbetsvärde. Men finns det fall där varor borde subventioneras, dvs där produkten bör göras tillgänglig för konsumenterna, även på lång sikt, till ett pris som understiger dess produktionskostnader?

Svaret på detta beror på hur inkomstfördelningen i samhället ser ut. Vår syn på när det är lämpligt med en pris- eller ransoneringspolitik framgår av Tabell 7. Ransonering

TABELL 7

Marknadspriser och ransonering

<i>Tillgången på varor</i>	<i>Inkomstskillnader</i>	<i>Bästa åtgärd</i>
knapp	stora	ransonering
god	stora	subventionering
knapp	små	marknadspriser
god	små	marknadspriser

är bästa sättet att garantera att knappa varor fördelas rättvis om det råder inkomstskillnader, eftersom det hindrar de rika från att genom stora uppköp kontrollera marknaden. Ta livsmedel som exempel: formell ransonering kommer att garantera att alla får tillräckligt för att överleva. Om det finns gott om mat, men fattigdom hindrar en del människor från att äta sig tillräckligt mätta, då är någon typ av livsmedelssubventioner en rationell politik. Fast det är inte självklart att bästa sättet att gå vidare är att hålla priserna under kostnaderna. Att dela ut matkuponger till de mest behövande är förmodligen mer effektivt. Om livsmedelssubventioner i form av reducerade priser tillämpas när det råder brist på mat kommer det tillgängliga utbudet i affärerna att försvinna och det kommer att uppstå köer varje gång nya varor kommer in. Detta är sant oavsett om det råder stora eller små inkomstskillnader. Politiken i EU, med artificiella höjningar på matpriserna för att gynna bönderna och i Sovjetunionen, där man subventionerade livsmedel som det rådde knapp tillgång på, är i båda fallen osund. (I båda fallen hämmar starka politiska krafter förändringar.)

Den grundläggande poängen är att om inkomstskillnaderna är små då är det troligt att den försäljning och distribution som skulle ske till marknadspriser blir rättvis och det finns ingen anledning till subsidier. Vi kan föreställa oss extraordinära fall där formell ransonering kan vara önskvärd i syfte att garantera tillgången på nödvändighetsartiklar under svåra men tillfälliga omständigheter av sviktande varutillgång. Men generellt ser vi skapandet av marknadsmässiga priser som den bästa politiken i ett socialistiskt samhälle med en i grunden egalitär inkomstfördelning.

KONSUMTIONSVAROR OCH MAKROPLANEN

I föregående kapitel diskuterade vi frågor som uppstår i samband med fördelningen av samhälleligt arbete mellan olika slutändamål. I det sammanhanget betecknade vi den totala mängden samhälleligt arbete som användes till produktion av konsumtionsvaror för *konsumtion*. Låt oss nu beteckna den totala förbrukningen av arbetskvitton på konsumtionsvaror för *kvittokonsumtion*. Makroplanens målsättning är att hålla kvittokonsumtion och konsumtion så lika som möjligt. Detta innebär samtidigt att (a) bestämma skattenivåerna och (b) göra prognoser över hushållens sparande. Planerarna har viss möjligheter att påverka hushållens nettosparande, men några element av prognostisering kommer sannolikt finnas kvar och detta innebär att en exakt balans mellan kvittokonsumtion och konsumtion förmodligen inte går att uppnå. Om nettosparandet faller under prognosen kommer kvittokonsumtionen att överstiga den förutbestämda konsumtionsnivån. I sådant fall kan planerarna i nästa period svara med att höja skatten, uppmuntra till ökat nettosparande på ett eller annat sätt, eller öka allokeringen av samhälleligt arbete till konsumtionsvaruproduktionen. Eller om planerarna upptäcker att prognosen visar att sparandet bara var en tillfällig nyck, kan de välja att inte agera. Exakt samma resonemang är tillämplbart i fall där sparandekvoten ligger över den prognostiserade nivån.

Detta innebär att även om balansen mellan kvittokonsumtion och konsumtion är ett mål vilket »i genomsnitt« bör realiseras så är de exakta proportionerna mellan kvit-

tokonsumtion och konsumtion dömda att fluktuera något runt 1,0 från en period till en annan. Notera att denna kvot kan ses som ett slags aggregerad prisnivå: den representerar den genomsnittliga mängden arbetskvitton som krävs för att kunna köpa en produkt värd en timmes samhällsligt arbete på konsumtionsvarumarknaden. Nu använder sig den ovan diskuterade konsumtionsvarualgoritmen av proportionerna mellan marknadsutjämnande priser och arbetsvärden för varje produkt som en indikator för reallokering av resurser. I den första presentationen av idén antog vi att genomsnittsförhållandet mätt över alla konsumtionsvaruindustrier bör vara 1,0. Vi kan nu se att detta är något förenklat. Om vi räknar fram ett viktat medelvärde av proportionerna priser–arbetsinnehåll för alla varor under en period – där varje vara är viktad utifrån hur stor proportionell andel av *totalkonsumtionen* som varan står för – kommer detta genomsnitt att vara identiskt med de makroekonomiska proportionerna mellan kvittokonsumtion och konsumtion, vilket – som vi just sett – till viss grad kan avvika från 1,0.

I ljuset av dessa makroöverväganden kan vi mera precist omformulera villkoren för konsumtionsvarualgoritmen för konsumtionsvaror enligt följande:

- 1) Den centrala försäljningsmyndigheten (CFM) placerar sina order hos de olika konsumtionsvaruproducenterna, med begränsningen att de gjorda beställningarna har ett totalarbetsinnehåll som är lika med den planerade övergripande konsumtionsutrymmet för den aktuella perioden.

- 2) CFM erhåller produkterna man beställt och säljer dessa till konsumenterna till marknadsmässiga priser.
- 3) Förhållandet (kvoten) mellan det marknadsmässiga priset och arbetsinnehållet beräknas för varje produkt och de totala utgifterna av arbetskvitton – *kvittokonsumtionen* – bokförs. Därefter tillämpas följande beslutsregel för varje enskild vara :

- Om $\text{pris/värde} > \text{kvittokonsumtion/konsumtion}$,
öka ordermängden.
- Om $\text{pris/värde} = \text{kvittokonsumtion/konsumtion}$,
håll ordermängden oförändrad.
- Om $\text{pris/värde} < \text{kvittokonsumtion/konsumtion}$,
minska ordermängden.

Ökade resurser kommer därför att tilldelas de produktionslinjer där pris/värde-kvoten ligger över genomsnittet, medan resurser kommer att tas ifrån den varuproduktion som ligger under genomsnittskvoten för pris/värde.

- 4) Gå tillbaka till steg 1.

En del av stegen i den här algoritmen behöver förklaras närmare. Steg 2 kräver att försäljningsmyndigheten etablerar marknadsmässiga priser för alla konsumtionsvaror. Detta är lättare sagt än gjort. Det är enkelt nog att bestämma en riktningsangivelse för att nå marknadsutjämnande priser: höj priset på överskottsvaror; sänk priset på bristvaror. Men – med hur mycket? Bortsett från ekonomernas teoretiska fiktioner om den »Walrasiska auktionsförrättaren« är det inte möjligt att omedelbart avgöra vilken upp-

sättning priser som kommer att balansera alla konsumtionsvarumarknader. Strängt taget borde vi säga att priserna sätts till approximativt marknadsmässiga nivåer. Planerarna måste tillämpa en »trial and error«-metod, utifrån välgrundade statistiska analysresultat av efterfrågeelasticiteten, mycket som kapitalistiska företag med stark ställning på marknaden (och således med möjlighet att själva bestämma priset på sin produkt) gör idag. Dessutom är det inte självklart att en rörelse mot »perfekt« marknadsmässiga priser (vilka exakt balanserar efterfrågeflödet med den aktuella produktionen) alls är önskvärt, även om det vore möjligt. Det kan ge upphov till överdrivna prisfluktuationer. För varje lagringsbar vara innebär förändringar i lagerhållningen en möjlighet att dämpa prisfluktuationer på marknaden. En allt för stor efterfrågan kan delvis mötas genom minskade lager hellre än genom att göra hela justeringen med hjälp av priset.

Några ytterligare detaljer vad gäller steg 3 i algoritmen kan också vara på sin plats. Detta steg signalerar till planerarna att antingen öka eller minska produktionen av olika konsumtionsvaror beroende på om uppvisar en pris/värdekvot över eller under det samhällsliga genomsnittet. Det övergripande målet här är att producera tillräckligt av varje vara så att dess marknadsutjämningspris motsvarar dess arbetsvärde (lika med 1,0). Precis som när man söker det marknadsmässiga priset för varje period måste detta bli en (förnuftig) »trial and error«-process. Att finna den produktionsnivå som gör att marknadspriset hamnar på en viss bestämd nivå är den omvända mot problemet att finna det pris som kommer att balansera marknaden givet en förutbestämd utbudsmängd. Problemet är direkt lös-

bart enbart om man i exakt detalj känner till ekvationerna för efterfrågan på alla varor, inklusive den överspillseffekt genom vilken prisändringar på en vara påverkar efterfrågan på andra. En ytterligare komplikation är att arbetsvärdet i sig kan vara ett rörligt mål: Förändringar i produktionsskalan för en given produkt kan också komma att ändra varans arbetsinnehåll per enhet. Om skalfördelar dominerar tenderar en varas arbetsvärde att minska när produktionen ökar; om avtagande avkastning dominerar kommer arbetsvärdena att öka med en ökande produktion. Av dessa skäl bör vi uppfatta konsumtionsvarualgoritmen som varande i ständig rörelse mot förhållandet $\text{pris} = \text{värde}$, snarare än att den uppnår ett statiskt tillstånd där priserna alltigenom motsvarar värdena.

I detta sammanhang förtjänar ytterligare en speciell egenskap hos algoritmen uppmärksamhet. Det faktum att varje vara är märkt med både ett arbetsvärde och ett marknadspris kan i viss utsträckning skapa en stabiliserande spekulatation som begränsar fluktuationer i marknadspriset. Poängen är att det aktuella arbetsvärdet på en vara ger en viss ledning om dess förmodade pris på längre sikt. Antag att det för tillfället handlas med en viss vara till ett pris väsentligen över dess arbetsvärde. Ställd inför detta kan konsumenterna komma att välja att avvakta med att konsumera produkten i förhoppning om ett lägre pris i framtiden. Omvänt gäller att om en produkt säljs till ett pris långt under dess arbetsvärde så signalerar detta till konsumenterna att det är frågan om en tillfällig prissänkning som kanske kommer att öka den aktuella efterfrågan. Sådana spekulativa skiftningar i efterfrågan tenderar att begränsa skillnaderna mellan marknadspriset och värdet

genom att dämpa efterfrågan på produkter där priset ligger över värdet och stimulera efterfrågan på produkter där priset understiger värdet.

EN JÄMFÖRELSE MED KAPITALISTISKA MARKNADER

I vilket förhållande står den av oss föreslagna konsumtionsvarualgoritmen till den ekonomiska mekanismen i ett kapitalistiskt marknadssystem? Det finns likheter såväl som avgörande skillnader. I en kapitalistisk ekonomi justeras produktionsnivåerna för marknadsförda varor över tiden via förändrade vinstnivåer där ytterliggare resurser överförs till branscher som uppvisar vinstnivåer som ligger över genomsnittet, medan resurser överförs från den varuproduktion som uppvisar vinstnivåer under genomsnittet. Vår marknadspris/arbetsvärde-kvot fungerar som synes delvis som profitkvoten. I båda fallen görs en jämförelse mellan vad konsumenterna är villiga att betala för varje enskild vara och dess produktionskostnad (mätt på ett eller annat sätt.)

Ett standardargument till försvar för det kapitalistiska marknadssystemet brukar vara att marknadspriser registrerar konsumenternas »val« av olika tillgängliga varor. Priset kommer att vara högt (relativt produktionskostnaderna) när en produkt är högt värderad av konsumenterna, vilket resulterar i stor lönsamhet som i sin tur leder till en expansion i produktionen av de produkter som är högst värderade. Den omedelbara invändningen mot detta argument är de stora inkomstskillnaderna som råder under

kapitalismen. De rika äger många fler »röster« än konsumenterna med låga inkomster och således kommer produktionsstrukturen att bli skev och tillfredsställa de förras efterfrågan, hur lyxbetonad den än är, medan de verkliga behoven hos de fattiga inte kommer att hörsammas såvida de inte lyckas uttrycka dessa behov i form av pengar. Men om inkomstfördelningen i grunden är egalitär faller denna invändning och röstningsanalogin äger viss giltighet.

Hur skiljer sig vår konsumtionsmarknad från det kapitalistiska systemet, bortsett från skillnaden vad gäller inkomstfördelning mellan konsumenterna? Låt oss koncentrera oss på kontrasten mellan vår »indikator på framgång« – marknadspris/arbetsvärde-kvoten och den kapitalistiska framgångsindikatorn – lönsamhet. Profiten på produktion av en vara under kapitalismen är differensen mellan dess marknadspris och dess produktionskostnader (uttryckt i pengar). Denna »produktionskostnad« är i sin tur bestämd genom multiplicering av marknadspriset för varje enskild input i produktionsprocessen med kvantiteten av denna input som krävs per produktionsenhet. Det vill säga, kalkylen för produktionskostnader i dess kapitalistiska mening förutsätter marknader för de olika insatsvarorna i produktionen (»faktormarknader« som det kallas). Det är på dessa marknader som penningpriset på arbetskraft, material, maskiner osv bestäms.

I den planhushållningsekonomi vi föreslår existerar det inga »faktormarknader« av den här typen. Det finns marknader för konsumtionsvaror och »signalerna« från denna används för att ge ledning åt reallokeringen av resurser mellan olika typer av konsumtionsvaror. Men när väl mön-

stret för den slutliga varuproduktionen är beslutat då beräknas allokeringen av insatsvaror som krävs för att nå detta mönster centralt och de produktionsmedel och den arbetskraft som krävs allokeras genom planmyndigheten (se kapitel 6). De enskilda företagen är inga juridiska personer med kapacitet att äga, köpa eller sälja produktionsmedel (mer om detta i kapitel 14). Medan det typiska kapitalistiska företaget finner priserna på sina insatsvaror givna av villkoren på vilka deras leverantörer är villiga att avyttra sina varor, så möter det socialistiska projektet inga sådana »förutsättningar«. I den socialistiska ekonomin måste »produktionskostnaderna« beräknas samhälleligt och (som vi redan förklarat) vi är övertygade om att det totala direkta plus det indirekta arbetsinnehållet (»arbetsvärde«) är ett rimligt mått på den samhälleliga kostnaden.

Bortsett från funktionaliteten av den justeringsalgoritm som vi förslår i avsaknaden av en faktormarknad, har den en tydlig fördel utifrån socialistisk synvinkel. Profit, »framgångsindikatorn« för kapitalistiska företag, beror delvis på utsugningsgraden av arbetskraften inom företaget. Om tex två företag som producerar samma produkt och tillämpar samma teknologi kommer större profiter tillfalla det företag som lyckas betala lägst löner eller tvinga fram en längre arbetsdag. Den av oss föreslagna marknadspris/arbetsvärde-kvoten är å andra sidan inte känslig för utsugningsgraden inom företaget. Ett företag kan uppvisa ett synnerligen »framgångsrikt« resultat (en hög pris/värde-kvot) enbart genom att (a) tillverka produkter som attraherar konsumenterna och som konsumenterna är villiga att betala en premie för (och således höja marknadspriset), eller (b) tillämpa effektivare produktionsmetoder

vilket pressar ner produktens arbetsinnehåll. Företag kommer inte att »belönas« för att man betalar ut löner under genomsnittet eller påbjuder längre arbetsdagar.

SLUTORD

Argumenten som presenterats i detta kapitel stödjer – även om de inte är utarbetade i full detalj – uppfattningen att en socialistisk planhushållning inte behöver vara okänslig inför konsumenternas behov. Vi har skisserat principerna för en mekanism som är kapabel att justera produktionsmönstret för konsumtionsvaror i överensstämmelse med ett förändrat efterfrågemönster. Även om denna mekanism förlitar sig på en sorts marknad skiljer den sig relativt mycket från den kapitalistiska mekanismen – den är varken beroende av privat ägande av produktionsmedlen eller av forandet av marknadspriser för insatsvarorna i produktionsprocessen.

När vi nu fastställt våra grundläggande ståndpunkter låt oss då beakta Alec Nove (1986) kritik mot tillämpandet av arbetsvärden i socialistisk planhushållning. Tillsammans med många andra ekonomer hävdar Nove att den marxistiska arbetsvärde läran, oavsett vilka kvaliteter den kan ha när det gäller analysen av kapitalismen, saknar betydelse för planeringen av ett socialistiskt system. Antag att arbetsvärden erbjuder ett adekvat mått på de samhälleliga produktionskostnaderna – även då, säger Nove, är de missvisande, eftersom de fullständigt misslyckas att ta med i beräkningen konsumenternas skiftande värderingar av olika varor.

I ljuset av vår diskussion i det här kapitlet kan vi se att denna invändning inte är så mycket felaktig som felplacerad. Det är förvisso sant att det faktum att det för att producera en särskild vara krävs 3 eller 300 timmars samhällsligt arbete inte säger oss någonting i sig självt om varans nytta eller attraktionskraft för konsumenterna eller om vad som är det ändamålsenliga produktionsmåttet på den varan. Denna objektiva information på produktionssidan måste helt enkelt kompletteras med information relaterad till efterfrågan. Om vi, vid aktuell produktionsvolym, vet att en given vara har ett arbetsinnehåll på tre timmar medan dess marknadsmässiga pris är tre arbetskvitton, säger detta oss att dess produktionsvolym på ett ungefär är riktig. Om marknadsutjämningspriset ligger avsevärt över tre arbetskvitton, säger detta oss att dess produktionsvolym är allt för liten och om priset ligger långt under tre arbetskvitton då är produktionsvolymen alltför stor. Planerarna kan då göra lämpliga justeringar. Att godtyckligt sätta priserna lika med arbetsvärdena kan mycket väl leda till önskat resultat – som Marx och Engels påpekade i sin kritik av artonhundratalets olika förslag i detta avseende¹ – men det är inte det enda möjliga sättet att använda arbetsvärden på i ett socialistiskt planeringssammanhang.

1. Se särskilt *Filosofins elände* (Marx 1949). För vidare diskussion om denna fråga se Cottrell och Cockshott (1993a)

KAPITEL 9

Planering och information

Vi föreslår ett system för datoriserad planering som inbegriper en simulering av ekonomins beteende med hög detaljeringsgrad. För att kunna göra detta möjligt måste centraldatorerna tillföras kopiösa mängder av teknisk information, till exempel listor över producerade produkter och regelbunden uppdatering av vilka teknologier som använts i varje enskild produktionsprocess. Andra datorsystem måste registrera tillgängliga förråd av varje typ av råmaterial och av varje maskinmodell så att sådana begränsningar kan infogas i planeringsprocessen.

Informationsproblemet har såväl en samhällelig som en teknisk sida. Vi behöver rätt hård- och mjukvara, men vi behöver också rätt måtenheter och incitament så att det ligger i människors intresse att förmedla korrekt information. I detta kapitel kommer vi att gå igenom båda sidorna av frågan. (För detta ämne närliggande material finns även i sista avdelningen av kapitel 3, där vi diskuterar informationsutbytet som sker i beräkandet av arbetsvärden och i sista delen av kapitel 6, där huvuddragen i det cybernetiska system som Stafford Beer skapade i Allendes Chile skildras).

INFORMATION OCH EGENDOM

Det är uppenbart att en förutsättning för en effektiv centralplanering är ett nationellt telenät som har kapacitet att sända digital information. De flesta kapitalistiska länder har redan detta. (Nätverken i de före detta socialistiska länderna är inte fullt så utvecklade.) Men att bara ha kommunikationsnäten är inte tillräckligt. Kommersiell sekre-

tess har influerat det sätt på vilket datakommunikations-systemen har utvecklats och det skulle vara mer eller mindre omöjligt att i något av dagens kapitalistiska länder samla in den information som krävs för att planera produktionen. Detaljerna rörande olika produktionstekniker finns bara tillgängliga för ledningen i de privata företagen. Även om kommunikationsväsendet i de kapitalistiska länderna har byggt de kabelnät som skulle behövas för planering och även om nödvändiga produktionsdata redan finns samlade på företagsdatorernas filarkiv, är dessa datorer inte installerade för att göra information tillgänglig för någon utanför företaget.

Ett stort bekymmer i västländer är vad som kallas för dataskydd eller datasäkerhet. Datorföretagen lägger ner miljontals pund på att utforska och förbättra olika mekanismer för att begränsa tillgången till datainformation. Information på en dator kan märkas elektroniskt på sådant vis att enbart vissa auktoriserade personer i företagshierarkin kan få tillgång till den. Datoranvändarna kan tilldelas olika rättigheter som reglerar deras access till datafiler. Denna hemlighetskult är så inrotad och vanemässig att den aldrig ifrågasätts i datorvärlden. Faktiskt är ett av skolboksexemplen vid byggandet av databaser att sätta upp ett system som gör det möjligt för cheferna att se de anställdas löner men förhindra att de anställda kan ta reda på vad deras direktör tjänar.

Alla dessa ansträngningar är nödvändiga eftersom information behandlas som privat egendom. Det är en besynnerlig typ av egendom i det att den på en och samma gång kan stjälas och förbli där den är. Man kan faktiskt hävda att information till sin natur ej är lämpat som egen-

dom eftersom det så lätt går att kopiera och är så svårskyddat. Inte desto mindre har datorindustrin växt fram kring föreställningen om att skydda och gömma information. Att skapa det fria och öppna flöde av information som krävs för ett rationellt planhushållningssystem förutsätter inte bara ett juridiskt avskaffande av kommersiell sekretess utan också en omkonstruktion av det mesta av den i datorerna installerade mjukvaran som används idag.

KRAVSPECIFIKATION FÖR EN STATISTISK BYRÅ

Låt oss fundera på vad som krävs för en nationell statistisk planeringsbyrå och hur en sådan skulle kunna byggas upp med tekniska möjliga medel. (Med tekniskt möjliga medel menar vi inte objekt som man omedelbart kan gå ut och köpa, utan teknologier vilka kan implementeras med nuvarande kunskapsnivå.)

Produktkodning

Datorer arbetar med symboler; de kan bara simulera yttervärlden om världen kan representeras symboliskt. Om vi vill skriva ett datorprogram som arbetar fram hur resurserna skall allokeras till olika produktionsprocesser kommer vi att behöva vissa medel för att kunna identifiera dessa resurser. När vi skriver programmet kan det vara lämpligt att följa de ekonomiska teoretikerna och helt enkelt tillfoga alla typer av resurser med indexnummer från 1 till n , men om programmet alls skall ha någon förankring i den verkliga

världen då måste dessa nummer på något sätt vara kopplade till faktiska produkter. Planeringsprocessen kommer att involvera många datorer som måste förmedla information och instruktioner. Det skulle skapa förvirring om dessa maskiner använde sig av olika identifikationsnummer.

För närvarande har varje företag sitt eget kodningssystem för lagerkontroll. Samma produkt kan tilldelas tre olika och oförenliga koder, av tillverkaren, distributören och företaget som använder produkten. Planeringsprocessen skulle allvarligt försvåras av en stor mängd olika koder. Detta pekar på behovet av ett universellt produktkodningssystem: varje typ av produkt skulle tilldelas ett specifikt ID-nummer som skulle användas i all dataöverföring av information.

Fördelarna med ett standardiserat numreringssystem är så uppenbara att det till och med finns ett starkt tryck inom kapitalismen för att införa detta. Under senare år har det skett en ökning av användandet av streckkoder för att identifiera produkter. Streckkoden för en viss produkttyp har de flesta av de egenskaper som krävs för datoriserad planering. Den har en standardlängd (12 siffror), maskiner kan tolka den och varje kod är unik för en viss typ av produkt. Den har vissa nackdelar i det att identiska produkter från olika företag tilldelas olika koder, men detta är en praktisk fråga som lätt kan lösas.

Enhetlig lagerkontroll

Detta leder över till den andra förutsättningen: ett standardiserat system för lagerkontroll. Det kan vara önskvärt att utöka streckkodssystemet med extra siffror så att en

given kod inte bara kan identifiera en precis typ av produkt, utan även dess ursprung och/eller lokalisering. Detta skulle göra det möjligt för ett nätverk av datorer för lagerkontroll att hålla reda på de enskilda produkternas rörelser genom ekonomin. En av de teoretiska förutsättningarna för vår planeringsmetod är att resurser kan överföras mellan alternativa användningsområden, men detta är bara möjligt om planeringssystemet exakt känner till vilka resurser som för tillfället tas i bruk vid varje anläggning och kan utfärda otvetydiga instruktioner om vilka objekt som skall reallokeras.

Standardiserade överföringsformat

Planeringssystemet förutsätter ett rutinmässigt informationsutbyte mellan olika datorer. Det måste utbytas information om varuflöden, lagerhållning, bäst tillgängliga produktionsteknologier etc. Detta kräver att teknikerna för informationsutbyte standardiseras. Internationella Teleunionen (CCITT) arbetar just nu på en enhetlig standard för att på elektronisk väg överföra texter och bilder. Det skulle behövas en jämförbar standard för utbyte av ekonomisk information.

Att få fram tekniska koefficienter

Av tidigare kapitel bör det framgå att en effektiv planering är beroende av tillgång på tillförlitliga data om produktionstekniker. Det finns både tekniska och samhälleliga hinder för insamlandet av dessa data. De tekniska problemen gäller blotta volymen av data som måste samlas in; vi

skall ta itu med denna fråga först. Det samhälleliga problemet som uppkommer genom medvetna försök att lämna felaktig information kommer att diskuteras i nästa avdelning.

Även om det kan förefalla vara en ofantlig uppgift att samla in information om varje produktionsteknik som används i ekonomin bör vi komma ihåg att denna information redan finns registrerad. Den kan vara formellt registrerad i företagets interna program eller informellt i form av inköpsorder hos företagen. Ett företags beställningar ger en bild av dess teknologi. Eftersom de flesta företag idag är datoriserade så är deras orderbeställningar redan registrerade i maskinellt läsbar form. Produktionsplanering i större företag sker redan idag med hjälp av datorunderstödda tillverkningstekniker. Givet en ändamålsenlig standardisering skulle denna information kunna extraheras för planeringssyften.

I mindre företag sker mycket av planeringen med hjälp av kalkylprogram för datorer. I varje skede är det ett fåtal standardiserade kalkylprogram som dominerar marknaden. Man kan föreställa sig en situation där all produktionsplanering utförs med hjälp av ett fåtal sådana kalkylprogram som i sin specifikation rymmer kapaciteten att skicka detaljer om aktuell teknologi till planeringsnätverket. De data som uppbringas i processen för att utarbeta teknologier på fabriksnivå kan sedan användas i syfte att utforma den nationella planen.

INFORMATION: SAMHÄLLELIGA PROBLEM

I de socialistiska ekonomierna av sovjetmodell var ett problem att företagsledningarna systematiskt friserade data i sina statistiska rapporter till planeringsmyndigheterna. I den mån företagsledningarna önskar sig en »bekvämtillvaro« kommer det finnas en lockelse att undervärdera produktiviteten i den teknologi som för tillfället används. Detta motsvarar en övervärdering av de tekniska input-outputkoefficienterna. Om dessa överskattningar godtas av planeringsmyndigheterna tenderar företaget att tilldelas mer resurser än vad det faktiskt behöver för att uppnå ett givet produktionsmål, vilket ger företaget vissa »marginaler« och gör fullföljandet av planen något lättare. (Detta resultat kan givetvis också kortsiktigt uppfattas ligga i de anställdas intresse.) När det å andra sidan kommer till värderingen av investeringsprojekt kan företagsledningarna ha intresse av att maximera sin kontroll över resurserna (»imperiebyggande«). I sådant fall kommer de försöka förbereda överentusiastiska analyser om nyttan av fortsatta investeringar inom deras verksamhetsområden.

Detta slags störningar bör kunna minimeras med hjälp av en enhetlig registreringsprocedur för tekniska detaljer gällande både den aktuella produktionen och framtida investeringar. Antag att vi har ett system där produktionstekniker med hjälp av planeringsdatorerna registrerar möjliga teknologier. De anger detaljer om vilka input som krävs och prognoser över framtida output. På basis av en central uppskattning av olika produktionsteknologier skulle planeringssystemet välja med vilken intensitet varje

enskild teknologi bör användas. Produktionsprojektet kan sedan uppmanas att påbörja tillverkningen med hjälp av någon speciell registrerad teknologi. Eftersom den som föreslagit en given teknisk process senare kan komma att bli den som måste implementera densamma finns det ett incitament till att vara så korrekt som möjligt i framställandet av vilka insatser som krävs och av förväntade resultat.

Information, effektivitetsmått och incitament

För att vidareutveckla detta tema kan en jämförelse med situationen i en kapitalistisk ekonomi vara belysande. Den ovan noterade tendensen hos företagsledare – att söka en bekymmersfri tillvaro genom att överskatta sina för tillfället aktuella inputbehov och samtidigt överdriva nyttan av en långsiktig expansion inom sin egen domän – kan väl gälla för underavdelningar inom stora kapitalistiska koncerner. I den utsträckning som dessa avdelningar är integrerade genom internt samordnad planering, snarare än via marknaden, är samma överväganden tillämpbara som under en socialistisk planering. Men när det kommer till förhållandet mellan oberoende kapitalistiska företag hålls dessa tendenser i schack i kraft av konkurrensen (under förutsättning av att det faktiskt råder konkurrens på marknaden i fråga).

Från tid till annan kan kapitalistiska företag välja den lätta vägen. Men om de gör det och om det inte är allt för svårt att etablera sig på deras särskilda marknad kommer det att finnas utrymme för mer aggressiva företag att etablera sig i branschen. Dessa kan, genom att producera när-

mare den gräns som satts av tillgänglig teknologi, undergräva de redan existerande företagen. Då kommer de ursprungliga företagen tvingas producera mer effektivt inför risken att förlora marknadsandelar, krympande profiler och ytterst tillintetgöras. Vad å andra sidan gäller överambitiösa investeringsplaner är den omedelbara kontrollmekanismen på företagen att de måste betala ränta på lånat kapital för investeringssyften, så det är en självmordspolitik i att ta allt för stora lån. Det finns ett starkt incitament att försöka göra realistiska uppskattningar av framtida vinster på investeringsprojekt. (Inte desto mindre sker naturligtvis rutinmässigt allvarliga felinvesteringar i kapitalistiska ekonomier.)

Är det möjligt och önskvärt att i en socialistisk ekonomi söka efterlikna denna typ av kontrollmekanismer på egenytan hos företagsledningarna (och kanske även hos arbetarna)? Två frågor infinner sig då vi försöker besvara detta: hur skall företagens prestationer bedömas och vilken typ av belöningar och sanktioner är lämpliga?

Bedömning av företagens prestationer

I kapitel 8 formulerades ett marknadsrelaterat kriterium (mycket annorlunda vinstkravet i kapitalistisk mening) för bedömning av prestationen när det gäller konsumtionsvaror, nämligen kvoten mellan det marknadsmässiga priset och arbetsvärdet hos en produkt. Vi hävdade att en hög kvot signalerade »framgång» och borde leda till ökad resurstilldelning till företaget i fråga. För företag som producerar konsumtionsvaror skulle detta avhålla från tendensen att överskatta inputbehoven eftersom en övervär-

dering skulle resultera i ett högre arbetsvärde och således minska kvoten marknadspris/värde jämfört med en korrekt uppskattning av inputbehoven.

Vi vill gärna betona detta eftersom valet av ett lämpligt prestationsmått är avgörande för ekonomisk rationalitet. Även om företagsledarna är socialt ansvarsfulla och önskar öka det gemensamma goda, så kommer påbjudandet av ogenomtänkta prestationsmått att skapa tokiga resultat. Nove (1977) pekar på skräckexempel där sovjetiska företag belönades för att maximera sin input (tex använda så mycket stål som möjligt) som en effekt av dåligt valda mål.

Detta särskilda kriterium, marknadspris/arbetsvärdekvoten, är endast omedelbart tillämplbart på varor och tjänster som har ett marknadspris (tex i det av oss föreslagna systemet bara beträffande konsumtionsvaror för privat bruk). Men samma princip kan indirekt utsträckas till de varor och tjänster som ingår i produktionen av konsumtionsvaror. De senare produkterna kommer inte att ha något marknadspris (om de i sig själva inte är möjliga att konsumera), men informationen om priserna på konsumtionsvarorna som de utgör insatsvaror till kan vara relevant i fastställandet av deras »samhälleliga effektivitet«.

Statistisk värdering i företag som producerar produktionsmedel

Betrakta måttet marknadspriset på en produkt X minus arbetsvärdet på produkt X . Av skäl som redovisades i kapitel 7 och 8 förutsätter vi att det genomsnittliga värdet på detta mått summerat över alla konsumtionsvaror borde ligga nära noll. För varje särskild konsumtionsvara kommer

det emellertid finnas en mängd oberoende krafter som verkar i riktning bort från noll: olika förändringar i konsumtionsmönstret parallellt med både kort- och långsiktiga förändringar på utbudssidan (teknologiska förändringar, tillgången på olika material etc). Den princip som bland statistiker är känd som *centrala gränsvärdesatsen*, säger oss att summan av ett stort antal slumpmässigt oberoende faktorer tenderar röra sig mot en »normalfördelning«, en jämn symmetrisk normalfördelningskurva med välkända statistiska egenskaper. Det förefaller därför rimligt att anta att skillnaden (marknadspris – arbetsvärde), räknat även över populationen av alla konsumtionsvaror, kommer approximativt följa en normal fördelning med medelvärdet noll. För en del varor kommer skillnaden vara positiv, för andra kommer den att vara negativ och sannolikheten för en viss absolut avvikelse från noll kommer att minska på ett förutsägbart vis ju större avvikelsen är.

Betänk nu en given produkt som i sig självt inte ingår i privatkonsumtionen men som används i produktionen av ett antal olika konsumtionsvaror. Den relevanta undergruppen av konsumtionsvaror kan ses som ett stickprov ur hela populationen av sådana varor. Om vi plockar ut ett slumpmässigt stickprov ur en normalfördelad population med medelvärdet noll förväntar vi oss att också stickprovets medelvärde är noll. Och förutsatt att vi kan bestämma standardavvikelsen för populationen (ett mått på hur stor spridningen runt populationens medelvärde är hos dess enskilda delar), tillåter oss tabeller av normalfördelningen att göra sannolikhetsberäkningar gällande genomsnittet för vår slumpvariabel. Det finns till exempel 95 procent chans att medelvärdet för ett stickprov kommer

att variera inom gränserna noll plus minus två gånger populationens standardavvikelse genom kvadratroten på variabelns storlek.

Detta erbjuder således ett uppslag för att kunna bedöma den samhällliga effektiviteten av produktionen av olika input till konsumtionssektorn. Antag att vi tar en sådan input, låt säga en speciell typ av verktygsmaskin. Vi noterar skillnaden mellan marknadspris och arbetsvärde för varje enskild konsumtionsvara i produktionen där denna verktygsmaskin används och beräknar stickprovets medelvärde för dessa skillnader. Låt säga att detta medelvärde visar sig vara större än det »förväntade värdet« noll. Detta kan vara en lyckosam slump, men genom tillämpandet av det statistiska resonemang, som vi ovan hänvisat till, bör vi kunna göra en uppskattning av sannolikheten av att detta bara är en slumpmässig händelse. De alternativa hypoteserna är att genomsnittet över noll inte beror på slumpen utan reflekterar det faktum att vår verktygsmaskin själv är producerad med en samhälllig effektivitet över genomsnittet (den kan vara speciellt välkonstruerad för arbetet, dess konstruktion kan vara av speciellt hög kvalitet och/eller den kan vara producerad med ett minimum av slöseri med arbetskraft och material). Så denna samhällligt effektiva input bidrar till genererandet av en positiv mellanskillnad mellan marknadspris och arbetsvärde för de olika konsumtionsvarorna som den är associerad till.

Genom att tillämpa samma resonemang skulle planeringsmyndigheterna ha möjlighet att kunna identifiera input där det finns en misstanke om en otillräcklig samhälllig effektivitet. En input tillhör denna kategori om vi

upptäcker en märkbart negativt genomsnittsvärde för marknadspriset minus arbetsvärdet bland konsumtionsvarorna där denna input ingår. (I detta sammanhang betyder »markant« att avvikelser från noll är större än vad som rimligen bara kan bero på slumpen.)

Vi föreslår således att alla input i produktionen av konsumtionsvaror rutinmässigt bedöms på dessa grunder. Eftersom metoden bygger på sannolikhet innebär detta att definitiva slutsatser inte går att uppnå: det är alltid möjligt, om än osannolikt, att en speciell produktionsvara slumpmässigt uppnår synbart »bra« eller »dåliga« siffror. Men resultaten av denna procedur kan rimligen bilda utgångspunkt för vidare mer detaljerade studier av företag vilka förefaller att gå speciellt bra eller dåligt.¹

Mot monopol

En del varor och tjänster konsumeras varken direkt eller ingår direkt som input i produktionen av konsumtionsvaror. Dessa varor saknar marknadspriser och inte heller kan marknadspriset på konsumtionsvaror gärna användas för att bedöma dem indirekt. Men även här kan beräkningarna av arbetsvärden vara till hjälp. Så länge det finns mer än en producent av en given produkt kan planeringsmyndigheterna jämföra de beräknade arbetsvärdena för samma produkt från flera olika företag; och såvida det inte i en del fall finns goda skäl till arbetsvärden över genomsnittet går det att få fason på producenter med höga kostnader. Med andra ord, det finns fördelar med »konkurrens« men den behöver inte anta kapitalistiska former. Och en socialistisk ekonomi bör akta sig för att skapa en monopolsituation

för en leverantör av vilken någon som helst produkt.² Såvida inte argumenten mot duplicering av produktionsresurser är starka och övertygande.

BELÖNINGAR OCH SANKTIONER?

Vi har understrukt behovet av rationella mått på ekonomiska prestationer, mätningar som gör att det ligger i företagets intresse att tillhandahålla korrekt information och i allmänhet att samarbeta med centralplanerarna. En fråga infinner sig här: Hur – om alls – påverkar de uppmätta prestationerna för ett företag de anställdas välbefinnande? Vilket intresse har arbetarna av att företaget som de arbetar på är »framgångsrikt«?

Föreställningen om att penningincitament är den allra bästa motivationen för människor, är en produkt av ett varuproducerande samhälle snarare än något som är allmängiltigt för den mänskliga naturen. Det är en föreställning som är särskilt utbredd i västvärldens ekonomiska ideologi men dess trångsynta natur även inom den kapitalistiska världen är uppenbart när man beaktar den japanska industrins framgångar, där företagslojalitet snarare än individuella motiv står i förgrunden.

Man behöver bara tänka på de icke-kommersiella professionerna för att se betydelsen av andra framgångskriterier – ära för soldaten, att kunna lindra smärtor för sjuksköterskan, uppskattning för eleven, berömmelse för skådespelaren – för att förstå att det finns belöningar som till fullo är lika starka som pengar. Fastän det för den fattige kanske inget annat val finns än att för sin överlevnad

önska sig pengar, så beror den välbeställdes åtrå i första hand på att pengar symboliserar framgång, status och anseende.

Men den nit som våra konservativa håller fast vid sin tro på effektivitet, nödvändighet och frälsning genom penningincitament kräver fortfarande sin förklaring. För kapitalet är måttet på framgång dess egen självexpansion, detta är verkligen dess *raison d'être*. Beviset på dess framgång uttrycks med nödvändighet i pengar. För den enskilde kapitalisten, och hans teoretiska motsvarighet, vulgär-ekonomen, framstår det hela i den omvända ordningen: pengar förefaller vara det nödvändiga incitamentet eller belöningen. Faktum är att psykologin som ger sådan prestige åt strävan efter pengar är en mental avspeglning av kapitalets innersta imperativ. På samma sätt som kapitalets agenter, chefer och entreprenörer är tvingade att se pengar som den mänskliga motivationens ultimata drivkraft.

Paradoxalt nog bestäms profitens storlek naturligtvis inte av hur hårt kapitalisten arbetar utan av hur hårt hans anställda arbetar. För de flesta människor i ett kapitalistiskt samhälle befrämjar hårt arbete först och främst alltid andra innan de själva får åtnjuta nyttan av det. Det är på dessa filantropers självförnekande altruism som kapitalismens framgångar ytterst vilar. Vore västs *laissez-faire*-ekonomens predikan för östlänterna – om egennyttans nödvändighet – att ta på allvar, tvingas man dra slutsatsen att kapitalism är en omöjlighet. För hur skall miljon-tals människor frivilligt övertygas om att hänge sig åt sina arbetsgivares framgång?³

Vi rekommenderar därför inte ett bonussystem, låt oss

säga, kopplat till företagens pris/värde-kvot. Detta skulle komma i konflikt med fördelningsprinciperna som utvecklades i kapitel 2. Det är sant att en hög pris/värde-kvot inom en speciell sektor signalerar behovet av en expansion inom denna sektor. Och företag kan utveckla en hög kvot genom att presentera en produkt som människor gillar väldigt mycket eller genom att utnyttja en speciellt effektiv produktionsmetod – i båda fallen ett lovvärt beteende. Men vi kan också förvänta oss förändringar i pris/värde-kvoten som inte har någonting att göra med de involverade arbetarnas insatser. Dessa kan bero på faktorer utom företagets kontroll och som kanske inte ens kunnat förutse dem. Det kan vara förändringar av konsumtionsmönstret, av produktionsteknologier eller av kostnaderna för och tillgången på vissa resurser. Det är inte alltid lätt att urskilja vad som är framgång beroende på hårt arbete eller bara på tur. Eller skillnaden mellan slapphet i arbete och otur. Under kapitalismen saknar detta betydelse: tur och gott omdöme belönas lika, otur och dåligt arbete bestraffas lika. Men vi önskar undvika ett sådant godtycke i den socialistiska inkomstdistributionen.

Även om vi undviker ett system av individuell lönebonus kopplad till företagets prestationer kvarstår incitamentet att vara effektiv. I viss mening är dygden sin egen belöning. Som ett resultat av konsumtionsvarualgoritmen kommer företag som uppvisar ett speciellt effektivt nyttjande av samhälleligt arbete att tilldelas ytterligare resurser och arbetskraft och således öka möjligheterna för de berörda arbetarna (bättre karriärmöjligheter, chans att delta i och utforma en växande verksamhet). Företag som uppvisar långvarig effektivitet under genomsnittet kom-

mer att få se sin verksamhet krympa och deras arbetare söka anställning någon annanstans. För att denna mekanism skall komma att fungera ändamålsenligt är det viktigt att arbetare inte har rätt till livstidsanställning på något speciellt företag eller industri (även om anställning är en rättighet i sig). Vi återkommer till denna fråga i kapitel 14, när vi diskuterar den uppsättning av egendomsförhållanden som är en förutsättning för att kunna upprätthålla vår socialistiska modell.

1. En liknande generell typ av övervakning byggdes upp i Chile av Stafford Beer. Beer intresserade sig inte för arbetstidsmätningar, men hans system var likadant som det vi föreslår i det att det innebär datainsamling i realtid samtidigt med ett smart statistiskt filter för att sortera bort ointressanta slumpmässiga variationer. För mer om detta se kapitel 6.

2. De sovjetiska planerarna skapade ofta bara en produktionsanläggning för produktion av en särskild produkt och under dessa villkor var det svårt att säga om alternativa produktionsteknologier skulle kunna vara mer effektiva. Men notera att den statistiska teknik som vi föreslog i den föregående delen skulle ha hjälpt även under dessa omständigheter.

3. Kapitalismen har sina metoder att säkra samtycke, väl dokumenterade av Harry Braverman (1977) i hans beskrivning av den moderna produktionsprocessen.

KAPITEL 10

Utrikeshandel

Två män kan båda göra skor och hattar, och en är överlägsen i båda sysselsättningarna; men i att tillverka hattar kan han bara överträffa sin medtävlare med en femtedel eller 20 procent, och i att tillverka skor kan han överglänsa honom med en tredjedel eller 33 procent.

– Skulle det inte vara i bådass intresse att den överlägsne mannen skulle sysselsätta sig själv uteslutande med att tillverka skor, och den underlägsne mannen med att tillverka hattar?

David Ricardo,
Principles of Political Economy and Taxation, s 136.

Den socialistiska rörelsen saknar en definitiv utrikeshandelsteori. Marx avsåg att skriva en volym av Kapitalet om utrikeshandel, men avled innan han hann påbörja uppgiften. Vad gäller de flesta frågorna om hur en socialistisk ekonomi skall skötas finns det få specifika beskrivningar av Marx, men han ger åtminstone en del begreppsliga verktyg från sin analys av kapitalismen som kan återanvändas på det nya ämnet om den socialistiska ekonomin. När det gäller utrikeshandeln finns inte ens detta.

Marx ekonomiska teori var generellt härledd ur Ricardos teorier, och i frånvaro av en specifik marxsk teori om handel så blir den självklara utgångspunkten Ricardo. Ricardo framförde idén att handel mellan nationer uppstod från de olika komparativa fördelarna som nationerna hade i varuproduktionen. Det är viktigt att förstå vad som menas med komparativ fördel. Vid en första anblick verkar det som om en avancerad nation med högproduktiva industrier endast har en liten vinst i utsikt genom handel med mindre utvecklade länder.

Den tyska textilindustrin kan förmodligen producera klädesplagg med mindre arbete än den kinesiska klädesindustrin. Den tyska bilindustrin kan säkerligen producera bilar med mindre arbete än vad som skulle vara nödvändigt om de tillverkades i verkstäderna på Shanghais bakgator. I båda fallen har Tyskland en produktivitetsfördel gentemot Kina men det är ändå så att det är ekonomiskt att exportera Mercedes till Kina och importera bomullsvagnar till Tyskland. Detta uppkommer på grund av den större relativa produktiviteten i den tyska bilindustrin. I jämförelse med handmontering så kan Mercedes högautoma-

tiserade bilfabriker ge en, ungefärlig, femdubbling av produktiviteten. I tyghandeln är inte utrymmet för produktivitetsökningar så dramatiskt. Även om en tysk textilfirma kan vara mer effektiv så skulle fördelen ändå inte vara så stor som för bilindustrin. Det lönar sig därför för Tyskland att koncentrera sin arbetskraft till de tillverkningsindustrier där det har den största fördelen.

Anta att en Mercedes kan göras med 1000 timmars arbete och att en kvinnoblus kan göras på 1 timme. Låt oss anta att en likadan bil i Kina skulle ta 5000 timmar att bygga och att en blus skulle kunna produceras på 2 timmar. Baserat på den enkla arbetsvärdeteorin skulle de relativa bytesvärdena av Mersor mot blusar i Tyskland vara

$$1 \text{ Mersa} = 1000 \text{ blusar}$$

medan de relativa värdena i Kina skulle vara

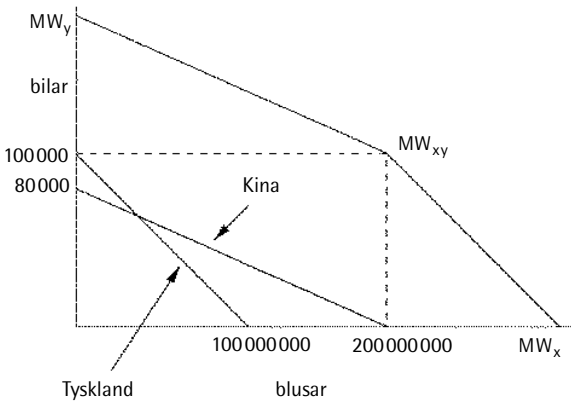
$$1 \text{ Kinesisk lyxbil} = 2500 \text{ blusar.}$$

Givet frihandel skulle en kapitalist som köper Mercedesbilar i Tyskland, skeppar dem till Kina och tar med blusar tillbaka, göra en substantiell vinst. Han kommer att kunna underbjuda de mer effektiva tyska textilproducenterna. Bildandet av en världsmarknad tenderar att utjämna de relativa priserna av exportabla varor: Importen på kinesiska tyger kommer att tendera att pressa ned priserna på kläder i relation till bilar på den tyska hemmamarknaden och förbilliga priset på lyxbilar på den kinesiska marknaden. Specialiseringen som hör ihop med handel innebär att den totala världsproduktionen av både textilier och lyxbilar kan ökas.

Anta att tyskarna har 100 miljoner arbetstimmar som de

DIAGRAM 8

Internationella produktionsmöjligheter

kan använda antingen på bilproduktion eller blusproduktion och att kineserna har 400 miljoner timmar. Diagram 8 visar att utan att handla med Kina så kan Tyskland antingen ha 100 000 bilar eller 100 000 000 blusar eller en kombination av detta begränsad av formeln:

$$\begin{aligned} \text{totalt arbete} &= (\text{bilar} \cdot \text{tyskt arbete per bil}) \\ &+ (\text{blusar} \cdot \text{tyskt arbete per blus}) \end{aligned}$$

Kina å andra sidan kan självständigt välja vilken kombination som helst blusar och bilar begränsad av formeln:

$$\begin{aligned} \text{totalt arbete} &= (\text{bilar} \cdot \text{kinesiskt arbete per bil}) \\ &+ (\text{blusar} \cdot \text{kinesiskt arbete per blus}) \end{aligned}$$

Världen som helhet (om detta är de två enda länderna) är begränsad av de här två förhållandena: världsproduktionen av bilar = tysk + kinesisk bilproduktion, och världsproduktionen av blusar = tysk + kinesisk blusproduktion.

Som ett resultat av dessa begränsningar får vi:

- 1) Maximal världsproduktion av bilar (MW_y)
 = kinesisk + tysk maximal produktion
 = 180 000
- 2) Maximal världsproduktion av blusar (MW_x)
 = kinesisk + tysk maximal produktion
 = 300 000 000.

Betrakta punkten MW_{xy} vid vilken produktionen är 200 000 000 blusar plus 100 000 bilar. Detta är den totala världsproduktionen som uppnås när Tyskland producerar endast bilar och Kina endast blusar. Det kan bevisas att det vore omöjligt att producera så många blusar och bilar om varje land producerade något av båda varorna. Från en utgångspunkt där båda länderna är helt specialiserade, låt Tyskland nu besluta att producera 90 000 och 10 000 000 blusar och låt Kina besluta att producera 10 000 och 175 000 000 blusar. Den totala världsproduktionen av bilar kommer oförändrat att vara 100 000 men världsproduktionen av blusar kommer att falla från 200 000 000 till 185 000 000. Varje sådan rörelse från total specialisering minskar produktionen av minst en av varorna. Detta är essensen av Ricardos liknelse om skomakaren och hattmakaren. Det är ett typiskt exempel på den typ av problem som kan lösas med den matematiska tekniken linjär programmering.

Internationell handel tillåter en ökning av den totala

världsproduktionen som ett resultat av specialisering. Denna produktionsökning utgör en källa för profit som inte är beroende av den direkta exploateringen av arbetare. Merkantilt kapital var kapabelt att utnyttja denna källa till profit i de antika och medeltida världarna när den direkta produktionen låg under de slavägande och landägande klasserna. Handelsmannens förmåga att tillägna sig en del av överskottet var grunden för rikedom i handelsstater som Rhodos och Venedig.

Den arbetsvärdeteori som Smith, Ricardo och Marx utvecklade antar att jämviktspriserna på varor inom ett land kommer att stå i proportion till deras arbetsinnehåll.¹ Vad kan den förutsäga om världspriserna? Låt oss först betrakta situationen då de två länderna ännu inte helt har specialiserat sig. I detta fall kommer gränserna för de relativa priserna att bestämmas av deras nationella arbetsvärden. I det föregående exemplet kommer priset på bilar uttryckt i blusar att ligga någonstans mellan 1000 blusar (som i Tyskland) och 2500 blusar (som i Kina). Det skulle inte falla under 1000 eller stiga över 2500. På grund av att båda varorna kommer att produceras i varje land kommer den mindre ekonomiska inhemska produkten att tävla med en billigare import, så de relativa priserna på bilar faller i Kina och de relativa priserna på blusar faller i Tyskland. Existensen av två olika prisrelationer är vad som ger upphov till de internationella handelsmännens profit.

Det är osannolikt att båda länderna skulle specialisera sig helt och fixera utbudet vid punkten MW_{xy} i Diagram 8. Det skulle vara en ren tillfällighet om utbudsproportionerna för de två varorna motsvarar den proportion i vilken de

är efterfrågade. Det följer att jämviktsförhållandet troligen är ett där det ena specialiserar sig helt medan det andra fortsätter att producera båda varorna. Under dessa omständigheter förutsäger arbetsvärdeteorin att växlingsförhållandena av varorna i de båda nationella marknaderna kommer att bestämmas av arbetsvärdeförhållandena i det land som inte är fullt specialiserat. Härav följer att om den sammanlagda efterfrågan på bilar var större än 100 000 medan den sammanlagda efterfrågan på blusar var mindre än 200 miljoner skulle Tyskland specialisera sig helt på bilproduktion och Kina skulle producera en del bilar och en del blusar. I detta fall kommer de kinesiska inhemska prisproportionerna att bestämma världsprisproportionerna. Tyska bilproducenter kommer då att tjäna överskottsprofit genom att ha möjlighet att sälja sina bilar till det högre kinesiska priset.

I den ricardianska teorin spelar valutarörelserna en väsentlig roll i upprätthållandet av balanserad handel mellan nationer. Anta att Tyskland hade ett handelsunderskott med Kina. För att betala för importvaror måste tyska handelsmän betala sina kinesiska leverantörer i kinesisk valuta. Denna valuta skulle kunna erhållas genom att exportera tyska varor, men om dessa inte exporterades i tillräcklig kvantitet skulle man behöva köpa kinesisk valuta med guld eller silver. För att möta importen skulle en del av Tysklands förråd av guld- och silvermynt behöva exporteras. Detta skulle åstadkomma en valutabrist på den inhemska marknaden och leda till lägre priser. Inhemsk deflation skulle göra import relativt dyrare och återföra handeln till balans.

I generaliserad form är denna typ av argument egentli-

gen inte begränsad till internationell handel – den är tillämplig på regional handel inom en stat. Om Skottland har ett handelsöverskott med England kommer det att bli ett nettoflöde av valuta norr om gränsen. Detta kommer att leda till lokal inflation (högre huspriser etc) men kommer också att framkalla en högre konsumtionsnivå som kommer att tendera att eliminera den interna handelsobalansen. Om det finns en enda prisnivå för varor som är nationellt handlade så kan man, på grund av samma argument som för internationell handel, förvänta sig att regionerna koncentrerar sig på produktion av de varor för vilken de har de största relativa fördelarna.

Den klassiska utrikeshandelsteorin är ett väldigt abstrakt räknestycke och tar inte med i beräkningen många detaljer i den moderna världsmarknaden. Till exempel är världens valutasystem inte längre baserade på guldmyntfoten som på Ricardos tid. Följdaktligen kan inte rörelser med hjälp av guld och silver eliminera handelsobalanser. Kreditpengar och spekulativa rörelser som svar på förändringar i räntenivåerna tillåter nu kroniska handelsobalanser. När Ricardo skrev var internationell skuldsättning med dess systematiska störning av handelsflöden okänt. Dessutom säger oss idén om komparativa fördelar lite om vi inte har någon idé om hur dessa komparativa fördelar uppstår.

TEKNOLOGI OCH HANDELSMÖNSTER

Även om den ricardianska teorin ger oss en del användbar information om orsakerna till handelsflöden så bortser

den från hur komparativa fördelar uppstår. Varför är vissa länder bättre på att producera vissa varor? En viktig komponent i handelsflödena förklaras självklart av klimatet och fördelningen av mineralresurser. Att Saudiarabien exporterar mineralolja och Grekland olivolja förklaras av naturens gåvor. Men vi kan inte förklara den japanska exporten av mikrochips med den stora tillgången på sand i Japan.

Med den ojämna utvecklingen av teknologi har endast ett fåtal utvecklade länder möjlighet att tillverka vissa varor. Det är inte särskilt vettigt att jämföra de komparativa fördelarna mellan Indonesien och USA i produktionen av jumbojets och lädervaror då USA egentligen har ett världsmonopol på jumbojets. Analysen skulle kunna tvingas in i en ricardiansk struktur (genom att räkna ut hur mycket arbete det skulle kosta Indonesien att producera sina egna jetplan), men detta skulle skymma den mer signifikanta faktorn – den väldigt ojämna tekniska utvecklingen. Handelsstrukturen de industrialiserade länderna sinsemellan bestäms i stort av deras teknologiska kunskap. En avancerad teknologi hjälper ett land på två sätt:

- 1) Den höjer den generella arbetsproduktiviteten i ett land och därigenom överlag levnadsstandarden.
- 2) Den tillhandahåller specialiserade produkter som landet kan exportera för att förvärva produkter som det är mindre förmöget att producera.

Handel som härstammar från teknologiska fördelar är instabil. Fördelarna är temporära, för med tiden blir tek-

nologier allmän kunskap. Ledande industriländer utvecklar konstant nya komparativa fördelar genom att introducera nya produktionsgrenar baserat på resultaten av vetenskaplig forskning. I den utsträckningen representerar produkterna de säljer det personifierade värdet av deras vetenskapliga och ingenjörsmässiga forskning. De speciella produkter som de exporterar förändras från år till år, så visavi de mindre industrialiserade länderna är deras specialitet förmågan att utveckla nya saker.

LÅGLÖNE- OCH HÖGLÖNEEKONOMIER

En aktuell fråga i de utvecklade kapitalistländerna är de traditionella industriernas nedgång ställda inför konkurrensen från de nyligen industrialiserade länderna. Denna industriella nedgång har drabbat de arbetande klasserna i USA och Västeuropa under de senaste decennierna och orsakat storskalig arbetslöshet. Detta har lett till politiska krav på protektionism för att förebygga förluster av arbetstillfällen. Till skillnad från situationen som var förhärskande innan andra världskriget, när de ledande industrimakterna försökte skydda sina hemmamarknader, har de borgerliga regeringarna motstått detta tryck och drivit på för en ännu friare handel. De har använt det klassiska argumentet att frihandel kommer att leda till större produktion och en överlag högre levnadsstandard än protektionism. Det har blivit fackföreningar och politiska partier som får sitt mandat från arbetarklassväljare som fått argumentera för protektionism. De har hävdatt att arbetslöshet

i den utvecklade världen är en konsekvens av konkurrens med låglöneekonomier i Tredje Världen. Även om denna fråga inte direkt har att göra med vårt ämne – utrikeshandelspolitik i socialistiska ekonomier – är det indirekt relevant då socialistpartier som slåss om makten i kapitalistländer måste ägna sig åt den.

I sin enklaste form är frågan om huruvida frihandel mellan låglöne- och höglöneekonomier kommer att underminera de senares industrier. Intuitivt verkar det uppenbart att billiga varor från låglöneländer kommer att flöda in och orsaka arbetslöshet, men ricardiansk teori hävdar att denna intuition är felaktig. För att kunna isolera effekterna av låga löner, måste andra skillnader mellan länderna elimineras. Vi måste anta att de har samma arbetsproduktivitet och inget av länderna har några naturliga fördelar tack vare mineralreserver eller liknande. Under dessa omständigheter kommer de relativa varupriserna att vara de samma. Om den mängd arbete som krävs för att producera bilar och den mängd arbete som krävs för att producera tvättmaskiner är de samma i varje land, då kommer de prisrelationen mellan bilar och tvättmaskiner att vara de samma i varje nationell valuta. Men i det fallet finns det ingen profit att hämta i internationell handel och långt ifrån att importvaror kommer att översvämma höglönelandet kommer det inte vara någon internationell handel alls.

Ett undantag till detta inträffar när en regering systematiskt övervärderar sin valuta, i vilket fall alla importvaror kommer att verka billiga och kommer att flöda in och orsaka inhemsk arbetslöshet. Men det finns ingen nödvändig länk mellan en övervärderad valuta och lönenivåer.

Länder med antingen höga löner eller låga löner kan övervärdera sina valutor under korta perioder. Arbetsvärde-teorin förutsäger att kapitalister i länder som betalar låga löner kommer att åtnjuta högre profit men att detta inte kommer att hota arbetarna i höglöneekonomin.

Ett skäl till att detta motsäger intuitionen och erfarenheten är att höglöne- och låglöneekonomier ofta har olika teknologier. Aktiviteter som textilproduktion och tunga industrier är bland de första som nyligen industrialiserade länder börjar utöva. Det är därför i dessa som de har den största komparativa fördelen, och det är snarare den komparativa fördelen än låga löner som förklarar exporten. De låga lönerna som utbetalas i den indiska flygplansindustrin har ännu inte hotat jobben hos luftfartsarbetarna i Seattle.

Ett annat skäl till att de ricardianska förutsägelserna verkar orealistiska är att vi endast fokuserat på de fria rörelserna av varor. Om vi tar med kapitalrörelser i beräkningen håller inte längre de tidigare slutsatserna. Nu kommer kapitalisterna i höglöneekonomierna att flytta sitt kapital dit där det kommer att få högre profit. Denna rörelse av kapital från hög- till låglöneekonomi kommer att orsaka industriell arbetslöshet i höglöneekonomin.

Därefter kommer kapitalisterna som exporterat kapital att börja leva av sina utländska förtjänster. Flödet av repatrierade profiler kommer att stärka metropollandets valuta, vilket möjliggör att det kan finansiera ett importöverskott. Kombinationen av ett importöverskott och en nedgång i industriell sysselsättning får folk att tro att det förra leder till det senare. Slutsatsen av detta resonemang är att det är mycket viktigare för en socialistisk regering att lägga

restriktioner på kapitalrörelser än att tillämpa importrestriktioner. Det är bara när kapitalet kan fly utomlands som de låga lönerna som utbetalas i nyligen industrialiserade länder hotar den generella levnadsstandarden hos arbetare i den utvecklade världen. Fria varurörelser kommer inte i sig själva att påverka inkomststrukturer i länder, även om de kan orsaka strukturella förändringar mellan produktionsgrenar.

FÖRDELAR MED HANDELSUNDERSKOTT

Finner du i den slutliga analysen att du har vunnit någonting på din praktik av att alltid sälja till utlänningar utan att någonsin köpa från dem? Har du tjänat några pengar på processen? Men du kan inte behålla dem. De har passerat genom dina händer utan att göra det minsta nytta. Ju mer de ökar, desto mer minskar deras värde medan värdet av andra ting ökar proportionellt. (Mercier de la Rivière, *L'Ordre Naturel et Essentiel des Sociétés Politiques*, 1767)

De klassiska ekonomerna utvecklade arbetsvärdeteorin för att förstå de underliggande mekanismerna i ekonomin. De ville veta vad som pågick i den verkliga ekonomin under pengarnas »slöja«. Ett av deras mål var att producera argument mot de dominerande merkantilistiska teorierna, vilka rättfärdigade importrestriktioner som ett sätt för att förhindra att pengar flödade ut ur landet. De klassiska ekonomerna hävdade att denna oro över de monetära flödena var falsk och att inget land hade fördel av ett handelsöverskott. För vad innebar ett handelsöverskott mer än att

ett land hade utbytt nyttiga varor mot guld vilket inte gav någon nytta alls? Ett land som kontinuerligt har ett handelsöverskott ger resten av världen en bit av sin årsprodukt för vilken det inte får någonting tillbaka. Ett handelsöverskott är långt ifrån önskvärt, faktum är att det gör ett land fattigare.

Denna insikt har gått förlorad för brittiska labourregeringar som verkar ha förknippat ett slags merkantilistisk dygd med ett handelsöverskott. Men i detta är de inte ensamma. Världen över kungör kapitalistiska regeringar att handelsöverskott är ett gott ting. Som så många goda ting kan de fås med fromma förhoppningar och offer. Offren i detta fall kommer i form av åtstramningspaket som drar ned på arbetarklassens levnadsstandard för att frigöra resurser till export.

Enligt de klassiska ekonomerna görs allt detta i strävan efter illusoriska fördelar, men en illusion så efterhängsen och envis kan inte förklaras av dumheten hos de förledda. Den måste ha sitt upphov i verkliga sociala tryck.

I fallet med de skuldsatta nationerna är trycket uppenbart. De drivs till att söka handelsöverskott för att kunna betala av sina skulder. Där skuldsättningen är särskilt hög, kan hela handelsöverskottet gå till att betala räntor på utlandsskulder. I dessa fall är de skadliga effekterna på handelsöverskottet slående uppenbara: proletariatet i de skuldsatta nationerna drivs till svältgränsen medan rikedom strömmar ut ur landet till fördel för Wall Street och City of London.

I borgenärsländer finns det inget sådant yttre tryck, men också de kan endast uppnå ett handelsöverskott på bekostnad av inhemsk konsumtion. Driften till handelsöver-

skott måste uttrycka intressena hos vissa inhemska grupper som kommer att dra nytta av det. De grupper som framförallt kommer att dra nytta är de tillverkande kapitalisterna och de finansiella institutionerna. Det kan enkelt visas att handelöverskott utökar pengaprofiten hos inhemska tillverkare.² Den totala inkomsten (I) frambringad i den kapitalistiska ekonomin utgörs av löner (L) samt diverse egendomsinkomster vilka vi kommer kalla profit (P). Följdaktligen:

$$I = L + P$$

Men denna inkomst erhålls av försäljningar (F) och försäljningar kan delas upp i tre delar: försäljningar till arbetare (F_a), försäljningar till egendomsägare (F_e) och nettoförsäljning till utlänningar (handelsöverskottet, F_u). Följdaktligen:

$$I = F = F_a + F_e + F_u$$

Om vi antar att försäljningen till arbetare inte överskrider lönerna, $L < F_a$, följer det att

$$P < F_e + F_u$$

Sålunda är profiler begränsade av inköpen hos egendomsägare och handelsöverskottet. Handelsöverskottet tillåter högre pengaprofiter. Denna monetära profit är över vad egendomsägare spenderar på konsumtion och investeringar (F_e) som via det finansiella systemets förmedling ackumuleras som ägandet av utländska tillgångar.

INTERNATIONELL HANDEL I ETT SOCIALISTISKT SAMMANHANG

Att tala om socialistisk internationell handel, i betydelsen handel mellan socialiststater, förutsätter existensen av distinkta nationalstater. Just nu är detta ett delvis berättigat antagande även om det är värt att komma ihåg att en del socialiststater som Sovjetunionen, Jugoslavien och Kina inte var nationalstater utan federationer av flera nationer. Det kan vara bättre att tänka i termer mellanstatlig handel snarare än internationell handel. Den mellanstatliga kommersen antar tre former: kapitaliststat till kapitaliststat såsom analyserat i den klassiska politiska ekonomin, socialiststat till socialiststat och mellan stater med olika sociala system.

Vi skall först titta på socialisthandel med kapitaliststater. Då den ricardianska rättfärdigandet för internationell handel vilar på de varierande relativa arbetsproduktiviteterna mellan stater, är komparativa fördelar fortfarande ett giltigt motiv för internationell handel. Om det finns olika relativa arbetsproduktiviteter ibland kapitaliststater, följer det att ingen socialiststat kan ha en uppsättning relativa arbetsproduktiviteter identiskt med alla kapitaliststater. Det kommer därför finnas en del kapitaliststater med vilka handel kommer att ge fördelar.

Om handel med den kapitalistiska världen skall äga rum reser det ett antal politiska frågor. Skall en socialistisk stat söka ett handelsöverskott, eller handelsunderskott eller en balanserad handel med den kapitalistiska världen? Skall den försöka balansera handel på bilateral eller en multilateral basis? Vad skulle bli dess valutaväxlingspolitik? Vad

är egentligen meningen med utländsk valuta om pengar håller på att elimineras?

Statlig efterfrågan på utländsk valuta

Socialistiska stater har traditionellt gjort kraftiga ansträngningar och gått mycket långt för att erhålla kapitalistisk valuta. Deras motivation har varit en önskan att ha fonder för att betala import av både industri- och konsumtionsvaror. Den statliga planen inkluderade vanligen en budget för import av kapitalvaror och för artiklar avsedda för slutkonsumtion. Ett av problemen som planerna hade framför sig var att de inte kunde förutsäga vilka priser importvarorna skulle ha vid den tidpunkt då de köptes. Det finns ett inslag av osäkerhet i allt planerande, men det är åtminstone för en inhemsk plan principiellt möjligt att förhandsberäkna behoven och tillverkningen i olika industrier därför att dessa industrier är underkastade central kontroll. Utländska tillverkare står utanför planeringssystemet och priserna som de kan komma att kräva om tre år är omöjliga att veta. I vissa fall kommer det att vara möjligt att framförhandla långtidskontrakt med fixerade priser, men dessa kommer att vara undantag. Om handeln med kapitalistländer blir för stor, kan de osäkerheter detta introducerar i planeringsprocessen, börja underminera den ekonomiska stabiliteten. Detta kommer i synnerhet att vara fallet om planen kommer att bero på importerad industriell utrustning som senare blir otillgänglig på grund av brist på utländska valuta.

Varje land kan erhålla utländsk valuta genom export av varor och tjänster, turism eller lån från andra regeringar

eller banker. Den stora skillnaden är att i ett socialistiskt land är alla dessa aktiviteter kontrollerade av offentliga förvaltningar snarare än privata agenturer. Principiellt ger detta de offentliga myndigheterna större kontroll över handelsbalansen än vad som är möjligt med kapitalism. Då staten har ett importmonopol kan den minska importen i händelse av underskott på planerade exportinkomster. På liknande sätt kan den kontrollera finansiella flöden. Om, till exempel, utlandslån endast kan tas av riksbanken, skulle inte den sorts okontrollerade handelsunderskott finansierat av privat lånande, som har inträffat i USA och Storbritannien, kunna inträffa.

Men *ad hoc*-kontroller av importen kan ha anse- nliga interna spridningseffekter. Om vissa fabriker är beroende av importerade komponenter kan minskningar av importen stoppa produktionen. Även om det kan vara möjligt att ändra prioriteringarna så att industriella varor kommer först och konsumtionsvaror i andra hand, innebär detta oundvikligen att levnadsstandarden sänks när handelsvillkoren går emot ett land. Den kombinerade impopulariteten hos sådana konsumtionsvarubrister och rädsla för ekonomisk oreda på grund av komponentbrist fick vissa socialistregeringar³ (i synnerhet Polen och Ungern) att kraftigt förlita sig på lån under den senare delen av 1970-talet. Dessa lån upptogs vid en tid då västerländska banker, i ett försök att återcirkulera oljepengar, var mycket villiga att låna ut. Senare räntehöjningar och generella försämringar vad gäller handelsvillkoren för Comeconländer fick lånen att bli en förödande börda för folken i dessa länder. För att kunna betala räntorna förvandlas de förmodade socialiststaterna till agenturer för världskapitalet, vilka pressar

mervärde från sina medborgare genom att reducera real-lönerna och avleda produkter till exportmarknaderna.

I ljuset av dessa dystra erfarenheter verkar det klokare för socialistländer att följa Mao Zedongs politik av att upprätthålla handelsbalansen och att vägra låna pengar från kapitalistbanker. I det långa loppet kan ett land bara erhålla importvaror genom att exportera produkterna av det egna arbetet. Antingen exporterar det dem nu, eller blir de tvingade att exportera ännu mer i framtiden för att betala av lån plus ränta. De internationella bankerna är inga välgörenhetsinrättningar; de lånar ut medvetna om att deras pengar kommer att återfödås, att skulder kommer att återbetalas många gånger om.

Alternativ till utländsk valuta

Det sovjetiska socialistiska mönstret var att upprätthålla en inkonvertibel valuta som inte cirkulerade utomlands och att betala för import i dollar eller mark. Vi föreslår ett internt ekonomiskt system i vilket pengar som ett betalningsmedel fasas ut till fördel för icke-cirkulerande arbetskrediter. Dessa arbetskrediter är inte pengar i dess normala mening, då de endast kan användas av medborgare för att betala offentligt producerade varor och tjänster. De kan inte cirkulera eller användas som kapital. När denna ansats appliceras på problemet med utrikeshandel, pekar den emot ett system som i vissa avseenden är diametralt motsatt den valutapolitik som fördes i den sovjetiska modellen. Dessa länder betalade för sin utrikeshandel i hårdvaluta och begränsade ofta exporten av sina egna valutor genom valutarestriktioner. Från 1940- till 1960-

talet förde den brittiska regeringen en liknande politik.

I huvuddrag är vad vi föreslår motsatsen till detta: importprodukter från kapitalistvärlden betalas med arbetskrediter; arbetskrediter kan exporteras och kan cirkulera utomlands men inte hemmavid; och importen av utländska valuta förbjuds. Vi önskar förebygga bildandet av penningkapital som en social relation inom den inhemska ekonomin, varför arbetskrediter inte får cirkulera internt. I kapitalistvärlden existerar redan pengakapital så det finns ingen invändning mot att arbetskrediter från det socialistiska samväldet att cirkulera mellan utländska kapitalister. En kapitalistisk firma som förser samväldet⁴ med importvaror kommer ges ett konto hos utrikeshandelsdepartementet och krediteras ett visst antal arbetstimmar. Firman kan sedan erhålla ett överförbart kreditcertifikat från handelsministeriet.

Dessa arbetskreditcertifikat skulle sedan tjäna som icke-räntebärande förhandlingsinstrument vilka innehavarna skulle kunna sälja till den finansiella marknaden för vilken valuta de önskar. Efterfrågan för sådana instrument skulle komma från företag som ville köpa samväldets exportprodukter. Det är onödigt för samväldets handelsdepartement att bestämma en växlingskurs, det är en privatsak för de kapitalistiska finansmarknaderna. Då både exportprodukter och importprodukter är värderade (och internationella transaktioner överenskomna) i arbetskvitton, kan dollar- eller yenpriset på dessa på världsmarknaden ignoreras när man beslutar vad som skall exporteras och importeras. Det enda som har betydelse för den socialistiska ekonomin är produkten av det utländska valutapriset på varor och växlingskursen.

Betraktat på detta sätt är utrikeshandel bara en specialiserad produktionsgren som producerar importvaror och konsumerar exportvaror. Det är då möjligt att integrera den i den allmänna planeringsmodellen. Av detta följer att beslut om vilka varor som skall importeras och vilka som skall exporteras skulle vara planeringsmyndigheternas ansvar, då de har databaser med olika produktionsteknikers relativa arbetskostnader. Givet en målsättningsnivå för produktion av någon vara, kan de besluta om det är mest gynnsamt att importera den eller att producera den inhemskt. Varor utbjuds endast till export om (arbetskvitto-) priset ligger över arbetsinsatsen som krävs för att producera dem. Importvaror köps endast in om arbetspriset till vilket de säljs är lägre än mängden arbete som skulle krävas för att producera dem inhemskt. Om dessa villkor är uppfyllda är det självklart att arbetsvärdeteorin att utrikeshandel kommer att åstadkomma en besparing i ansträngning för landet sammantaget.

TABELL 8

Betalningsbalans i arbetstid

Vara	Inhemsk kostnad	Erbjudet pris	Beslut
Olja	1 miljon tim	1,5 miljoner tim	<i>Exportera</i>
Bilar	2 miljoner tim	1,5 miljoner tim	<i>Importera</i>
Exportvärde	1 miljon tim i inhemska enheter		
Importvärde	2 miljoner tim i inhemska enheter		
Handelsunderskott i arbetstid	1 miljon tim i inhemska enheter		

En intressant konsekvens av detta är att samväldet alltid kommer att få ett handelsunderskott när man mäter i inhemska arbetsenheter. Till exempel, betrakta ett norskt samväld som exporterar olja och importerar bilar (se tabell 8). Norrmännen exporterar olja som tog en miljon timmar att producera och får tillbaka bilar som skulle ha tagit två miljoner timmar om de hade gjorts i Norge. Därför importerar de dubbelt så mycket som de exporterar i inhemska termer, även om i termer av de priser som verkligen betalas är handeln balanserad. När saker och ting uträknats i termer av arbetskostnad är det uppenbart att ett land inte gör någon nettoförtjänst om det inte har ett handelsunderskott. Detta är ett exempel under socialistiska egendomsrelationer på den merkantila profiten förutsagd av ricardiansk teori.

Utrikeshandelssektorn av produktionen avviker från inhemska produktionsgrenar i det att input-outputkoefficienterna är mycket instabila. Det kan mycket väl vara så att svängningsfrekvensen hos de internationella priserna kommer att vara för höga för den inhemska ekonomin att följa effektivt. Rentav är det så att detta är nästan oundvikligt då varuprisfluktuationer är ett utslag av de skilda tidskonstanterna för tillgång och efterfrågan. Till exempel fluktuerar dataminneschipspriser på världsmarknaden i två- eller treårscykler. Vid priscykelns topp kan samväldet mötas av ett pris i termer av arbete som är högre än vad som skulle vara fallet om en ny fabrik byggdes upp för att producera minneschips hemma. Men att bygga och sätta i drift den produktionslinjen skulle ta ett år eller två, vid vilken tidpunkt världsmarknadspriset kommer att ha fallit i en vågdal som gör import billigare än den inhemska pro-

dukten. Dessa fluktuationer i världsmarknadspriset beror på två tidskonstanter – den tid det tar att sätta i drift nya produktionsanordningar och den tid det tar för att finna nya användningar för datorer medan priserna på chips är låga. Det är på grund av att båda dessa konstanter är av samma tidslängd som fluktuationer inträffar. Om halvledarbrickor skulle kunna tillverkas lika lätt som hamburgare skulle produktionstidskonstanten vara en fråga om veckor, och i så fall skulle inte priserna fluktuera, de skulle bara röra sig stadigt uppåt i takt med inflationen eller nedåt i och med förbättringar i produktionsteknologin.

För att kunna hantera sådana fluktuationer måste planeringsmyndigheten vikta priserna så att korttidsvariationer dämpas. Beslut om import och export skulle då baseras på långtidstrender i priserna snarare än de ögonblickliga priserna.

VÄXELKURSER, TURISM OCH SVARTA MARKNADER

Ett fenomen som inte kunde undgå att slå en besökare från kapitalistvärlden i vissa socialistländer var utbredningen av en svart marknad i utländska valutor. Det må vara att utlänningar får ett överdrivet intryck av betydelsen av detta på grund av deras situation som utlänningar, men det verkar vara ett socialt ont som åtminstone är politiskt skadligt för socialismens rykte. Den svarta valutamarknaden, som alla svarta marknader, fräter på de socialistiska värdena. Den skapar en subkultur av halvkriminella småkapitalister vars inställning kommer i konflikt med

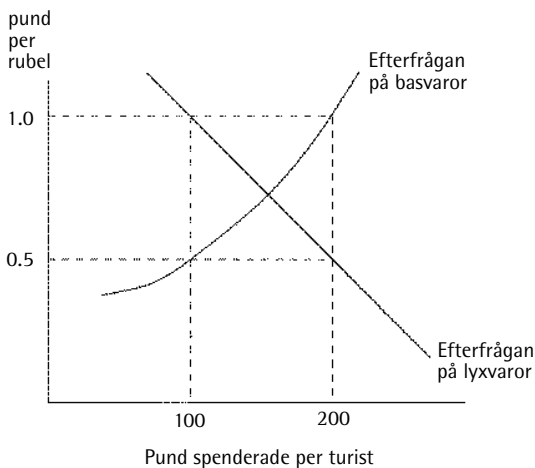
den socialistiska etiken. Annars hederliga medborgare dras in i den svarta marknaden och bryter mot lagen i processen. När det inträffar ofta blir den socialistiska legaliteten lidande. Människor blir vana vid bedrägeri och hyckleri och utvecklar cyniska attityder.

Så en socialiststat skulle göra klokt i att förebygga utvecklandet av en svart valutamarknad. Det finns ingen vinst att göra för svartabörshajen om inte den inhemska valutan är officiellt övervärderad: en svart marknad förutsätter att enskilda medborgare är beredda att betala mera för utländsk valuta än staten. Varför vill de det? I många socialist- och före detta socialiststater finns det specialiserade butiker som endast säljer varor i utländsk valuta.⁵ Delvis säljer dessa souvenirer och lyxvaror ämnade för turishandeln. De ryska *beriozka*-butikerna säljer ibland hantverk och pälsar. Dessa varor kan också vara tillgängliga i de vanliga affärerna men de brukar vara billigare i *beriozka*-butikerna. Detta uppmuntrar turister att spendera mer hårdvaluta, med intäkterna tillfallande statskassan. I tillägg till detta säljer emellertid dessa butiker en brokig blandning av mediokra varor som importerats från kapitalländer, samt en mängd av inhemskt producerade konsumtionsvaror såsom tvättmaskiner, bilar etc. Dessa varor köps knappast av turister och måste vara avsedda för försäljning till ryska medborgare med tillgång till utländsk valuta. Givet en officiellt övervärderad växelkurs, så ger de med en gång ett motiv för svartabörshajen och tillåter staten att suga upp svarta marknadens tillgångar i dollar och mark. För att kunna skinna turisten konspirerar staten med svarta börshajen för att underminera sin egen valuta.

Denna politik är inte helt irrationell. För att förstå den

DIAGRAM 9

Växelkurs och inkomst

måste vi titta på turistefterfrågekurvor för lyxvaror och basvaror som mat och logi. De visas i Diagram 9. Efterfrågan på basvaror är relativt oelastiskt: till exempel, antalet måltider som äts är okänsligt för växelkursen. Så en hög officiell växlingskurs för rubeln (låt säga 1 pund per rubel snarare än 50 pence) kommer att öka den totala inkomsten av Sterling från försäljningen av kost och logi till turister. Efterfrågan på lyxartiklar, å andra sidan, är sannolikt mer elastisk så att en lägre prissatt rubel skulle inbringa mer utländsk valuta. Vid en växlingskurs av en rubel på ett pund kanske turisten spenderar 100 pund,

medan på en växlingskurs på 50 pence per rubel kanske hon spenderar 200 pund. Genom att erbjuda vad som i praktiken är två växlingskurser för olika produktklasser maximerar staten sina förtjänster på utländska växelkurser. I processen gör det den svarta marknaden profitabel.

Så länge som utländska besökare var ett sällsynt fenomen kanske detta var ett acceptabelt pris att betala. När det internationella resandet blev vanligare blev de korrumperande effekterna av den svarta marknaden mer allvarliga och det är tveksamt huruvida de extra vinsterna från turism räcker för att rättfärdiga det. Under alla förhållanden skulle utrymmet för en svart börshandel kraftigt reduceras om statliga butiker bara accepterade inhemsk valuta (eller inhemska arbetskvitton).

En annan motivation för medborgare att skaffa sig utländsk valuta är för att inköpa privatimporterade varor. Detta kan vara varor som staten väljer att inte importera – kokain, pornografiska videofilmer etc – eller kan helt enkelt vara varor på vilka kännbara tullar är pålagda. Här har vi att göra med det generella problemet smuggling vilket påverkar både socialist och kapitalistländer. När stora profiler kan göras på smuggling är de rättsvårdande myndigheternas insatser notoriskt ineffektiva, oavsett vilket socialt system de avser att upprätthålla. De västliga tullagenternas usla misslyckande att minska heroin- och kokainhandeln är bevis på detta.

En socialistisk regering som kommer till makten i någon av de nutida kapitalistländerna kommer att få ta hand om en situation där förlust och förtvivlan har drivit en betydande del av befolkningen till drogberoende. I de fattiga områdena i de stora kapitaliststäderna är drogberoende

redan ett vardagligt faktum och en subkultur av illegala narkotikalangare är väl etablerad. Droghartellerna begär betalning i hårdvaluta. På gatunivå är betalningarna kontanta. Bulvanföretag kan alltid hittas för att tvätta olagliga förtjänster och föra in dem på bankerna. Ett system med konvertibla valutor i vilket enskilda medborgare eller företag kan överföra tillgångar från land till land med bankväxlar är idealt för att flytta tillgångarna ut till länderna där drogerna tillverkas.

Systemet med ej överförbara arbetskonton som vi föreslår som en ersättning för pengar skulle göra det väldigt svårt för denna sorts svarta marknad. Hur skulle gatuöverenskommelser med droger kunna göras i avsaknad av kontanter? Vi skall inte underskatta förmågan hos brottslingar och småkapitalister att uppfinna nya betalningsmedel. De två omedelbara alternativen till kontanter är utländska sedlar och guld. Mycket av pengarna för droger kommer redan från stölder och smycken har alltid varit ett huvudmål för stölder, men skulle stulet guld vara det enda sättet att komma över importerade droger skulle volymen på droghandeln minska kraftigt. Då återstår problemet med att förebygga den interna cirkulationen av utländska sedlar. För att komma tillrätta med detta borde ett socialistiskt samväldde helt enkelt förbjuda import av valuta. Alla inhemska inköp görs redan med hjälp av plastkort. Överenskommelser skulle kunna träffas med kapitalistiska banker för att tillåta utländska turister att använda deras kreditkort när de besöker samväldet.

Det kvarvarande legitima skälet för medborgare i samväldet att vilja ha kapitalistvaluta är för resor till kapitaliststater. Denna efterfråga skulle kunna mötas genom att

tillåta medborgare att använda sina arbetskreditkort när de är på resa i de kapitalistiska staterna. En samväldes-medborgare som anländer i Tokyo skulle kunna gå till en japansk bank och använda sitt arbetskort för att erhålla Yen. Proceduren skulle kunna gå till ungefär så här:

- 1) Medborgaren överför 20 arbetstimmars kredit till japansk bank.
- 2) Banken ger honom motsvarande i Yen.
- 3) Ett elektroniskt dokument överförs till samväldets utrikeshandelsdatorer vilket krediterar den japanska bankens konto med 20 arbetstimmar.
- 4) Dessa konton används sedan av den japanska banken för finansiera inköp av exportvaror från samväldet.

Notera att även om en medborgare utanför landet är fri att använda sitt arbetskort för att köpa Yen kan han/hon inte föra Yen tillbaka in i landet eller växla Yen tillbaka till arbetskrediter. Likaledes, även om medborgare kan överföra arbetskrediter till konto i en kapitalistbank, kan inte banken överföra arbetskrediter tillbaka till medborgarnas konton. Detta är nödvändigt för att förebygga att utländsk valuta börjar cirkulera som ett internt bytesmedel.

POLITISKA STYRMEDEL

Hur kan en balanserad handel säkras när man använder den valutapolitik som skisseras ovan? Ett socialistiskt samväldes som utför alla betalningar i anslutning till sin internationella handel i inhemska arbetskrediter kommer inte

att ackumulera tillgångar eller skulder betecknade i utländsk valuta. På ett sätt skulle det vara som Förenta Staterna, som efter andra världskriget kunde använda dollarns speciella status för att utföra alla sina internationella betalningar i sin inhemska valuta. Detta säkrade inte balanserat handelskonto för USA – USA har ofta haft handelsunderskott – men det innebar att dessa kunde finansieras utan att framförhandla explicita utlandslån. Ett handelsunderskott i dollar ledde till en ökning i dollartillgångar hos utländska regeringar och företag, vilket på ett sätt motsvarade skulder för USA:s finansdepartement. I kamerala termer är dessa motsvarigheter till lån från resten av världen till USA, men i politiska termer mycket mindre betungande än öppet låneande från IMF.

Överdrivet utgivande av dollar har resulterat i en lång tids nedvärdering av dollarn gentemot marken och yenen. Detta skulle tendera till att utprisa tyska och japanska importvaror från USA-marknaden och bringa handeln tillbaka i balans om inte processen stördes av kapitalrörelser. Höga räntor i USA föranleder utländska innehavare av dollar att konvertera en del av sina tillgångar till USA-obligationer och andra dollarsäkerheter. Detta kapitalinflöde förhindrar dollarns växelkurs från att röra sig tillräckligt för att få handeln i balans.

Om ett socialistland utger icke räntebärande arbetskrediter för att finansiera utrikeshandel, kommer den kapitalistiska valutamarknaden att etablera en effektiv växelkurs för dess arbete mot de ledande valutorna. Denna växelkurs kommer, i avsaknad av komplikationer på grund av kapitalflöden, att tendera till att röra sig mycket snabbt för att bringa handeln i jämvikt. Låt oss undersöka hur detta skul-

le fungera. Vi antar att staten sätter fem budgetmål för utrikeshandel:

- 1) Den planerade kvantiteten av produktionsvaruimport.
- 2) Den planerade kvantiteten av konsumtionsvaruimport.
- 3) Den förväntade kvantiteten export.
- 4) De förväntade turistinkomsterna.
- 5) Förväntade turistutgifter av dess medborgare när de är utomlands.

Allt detta noteras förstås i inhemska arbetsenheter. Om växlingskursen förblir konstant, kan planerarna beräkna precis vad de kan köpa i form av råmaterial och kapitalvaror med budget 1, och kan dra upp produktionsplanen i enlighet med denna. En liknande resonemang är tillämpligt på konsumtionsvaror. Budgeterna 3 och 4, å andra sidan, kan bara bli förväntningar: det finns inget sätt att veta hur mycket landet lyckas exportera eller hur många utlänningar som väljer att komma som turister. Å andra sidan måste planerarna göra förberedelser för att producera varorna som är avsedda för export även om dessa slutligen blir osålda, och tillhandahålla hotellrum även om vissa av dem inte fylls. Punkt 5 kan i princip regleras genom att reglera det belopp som turister kan ta ut ur landet.

Låt oss betrakta två sätt på vilket planerna kan gå över styr.

- 1) En del av varorna avsedda för export förblir osålda.
- 2) En förändring i de internationella priserna (tex en oljeprisökning) innebär att handelsvillkoren rör sig till fördel för samväldet.

Osåld export

Underskott i exporten leder till en nedgång i växelkursen, vilket medför att den ursprungliga importbudgeten blir för liten för att betala för den planerade importen. Planerna måste dra ned på importen eller försöka avskräcka folk från att ta utlandssestrar. Detta innebär någon prioritetsordning för importneddragningar, och något slags politiskt instrument för att kontrollera vad folk spenderar på sina utlandssestrar.⁶

Förbättrade handelsvillkor

Om oljepriserna stiger, kommer ett oljeexporterande socialistland att finna sin växlingskurs förbättrad. Importbudgeten skulle vara underbalanserad. Det innebär att landet utarmar sig självt med onödig export. I det långa loppet kan planen lägga detta till rätta genom att reducera planerad export och/eller öka den planerade importen. På kort sikt skulle överskottet på importbudgetkontot kunna användas för att inköpa extra konsumtionsvaror vilka skulle kunna säljas på den inhemska marknaden till reapriser.

Det finns en alternativ politik här. Om de ursprungligen planerade importnivåerna bibehålls på kort sikt, så att tillgången på arbetskrediter till utlänningar inte expanderar, kommer utlänningars inköp av landets exportvaror att vara motsvarande begränsat. En möjlighet öppen för socialistekonomin är att acceptera betalning för delar av sin export i utländsk valuta, som en temporär åtgärd. I det fallet skulle staten ackumulera tillgångar i, till exempel,

dollar, och kan sedan använda dessa för att köpa extra importvaror i framtiden. Under vissa omständigheter skulle detta vara vettigare än att uppmuntra extra samtida inköp av importerade konsumtionsvaror. Genom att förse-
na förbrukningen av »skänken från ovan« beroende på förändringen i handelsvillkoren, kan staten ha möjlighet att välja importvaror som passar bättre ihop med de totala målen för planen. (Detta skulle inte innebära att medborgare förvärvar dollartillgångar – dessa skulle hållas av Riksbanken.)

1. Det ligger utom detta arbetes räckvidd att undersöka arbetsvärdesteorins giltighet tillämpad på marknadsekonomin. En intressant modern utvärdering ges av Farjoun och Machover (1983).

2. Detta resonemag är inspirerat av Kalecki. Se hans *Theory of Economic Dynamics*, kapitel 5.

3. Våra skäl för att kalla dem socialistiska behandlas i nästa kapitel.

4. Ordet »samvälde« har fått nya övertoner sedan kontrarevolutionen i det forna Sovjetunionen. Ursprungligen en engelsk översättning av det latinska *res publica* eller republik, var det en benämning på de revolutionära diktaturena som upprättades efter störtandet av de skotska och engelska monarkierna på 1600-talet. Det fortsatte att ha revolutionära associationer långt in på 1900-talet med termen samvälde använt av engelska socialister som en synonym för en socialistisk republik. Det har den stora fördelen av att direkt uttrycka idén om ett gemensamt ägande i sin titel. För att ge 1900-talets monarki någon populistisk legitimering i de före detta kolonierna, övertogs absurt nog denna revolutionära titel av den brittiska staten. Det var i denna konservativa skepnad som den uppenbarligen tilltalade Jeltsin.

5. Kom ihåg att i motsats till i dagens Ryssland var rubeln inte fritt konvertibel under Sovjettiden. (Författarnas anmärkning till den svenska utgåvan.)

6. I det långa loppet kommer förändringar i växelkursen tendera att få individer att anpassa sina semesterkassor, men det finns ingen garanti för att detta i sig själv kommer att vara snabbt nog. Det uppenbara styrmedlet är en flexibel skatt på turisternas export av arbetskrediter. En medborgare som använder sitt arbetskreditkort utanför landet kanske måste betala en specificerad tilläggsavgift på alla inköp.

KAPITEL 11

Handel mellan socialistiska länder

I föregående kapitel belystes handel mellan socialistiska och kapitalistiska länder. I detta kapitel utvidgar vi analyserna till att gälla handel (och ekonomiska relationer mer allmänt) mellan socialistiska länder.

HANDEL OCH EGENDOM

I det längre perspektivet bör inte handel som sådan existera mellan socialistiska länder. Handel förutsätter den fortsatta existensen av åtskilda egendomar – om än stats-egendomar, och i en socialistisk världsekonomi bör sådana inte finnas. Istället kan vi tänka oss ett system där de produktiva resurserna och produkterna tillhör internationella organisationer. Det kan förefalla lite abstrakt men detta var naturligtvis situation i Sovjetunionen efter den Stalinska revolutionen 1929–31. I den sovjetiska konstitutionen från 1936 fastslogs att

Jorden, dess skatter, vattnen, skogarna, fabrikerna, bruken, kol- och malmgruvorna, järnvägs-, vatten- och luftkommunikationerna, bankerna, kommunikationsväsendet, de av staten organiserade stora lantbruksföretagen ... även som de kommunala företagen och huvudmassan av bostäder i städer och industriorter, är statsegendom, dvs hela folkets tillhörighet.

De delar av 1936 års konstitution som behandlar politiska friheter och den demokratiska processen var mera en fråga för teorin än för praktiken men påståendet ovan om statsegendom stämmer överens med verkligheten. Den avgörande poängen här är att staten i fråga var en interna-

tionell sådan och att den effektiva förfoganderätten över resurserna var i händerna på en planhushållningsorganisation – Gosplan. De olika nationaliteterna i Sovjetunionen var inte sammanlänkade genom internationell handel även om de deltog i en internationell arbetsdelning.

Inom denna arbetsdelning var de ricardianska principerna om komparativa fördelar fortfarande tillämplbara. Beroende på naturresurstillgångar hade azerbajdzjanska republiken komparativa fördelar i oljeproduktion, uzbekistanska republiken i bomullsproduktion osv. Sådana fördelar existerar oavsett vilket samhällssystem som råder och det var ekonomiskt rationellt för planerna att göra dessa republiker till centrum för olje- respektive bomullsindustrierna (fast vi skall nedan återkomma till en del problem i den uzbekiska bomullsekonomin).

Denna typ av arbetsdelning skiljer sig på flera sätt från vad som är standard inom internationell handel. Till att börja med tillhör de olika nationella industriernas produkter en internationell organisation snarare än ett lokalt företag eller en nationalstat. Det sker således inga sälj- och köptransaktioner när varorna rör sig över nationsgränserna. Istället allokeras de i enlighet med de behov som på förhand bestämts i planen inom ett enhetligt egendomssystem. Eftersom det inte sker något ägandebyte och eftersom allokeringen sker enligt en plan snarare än en marknad, behöver inte utbytet mellan de olika republikerna baseras på världsmarknadspriset på de berörda varorna. De enskilda republikerna skyddas därför mot fluktuationer i dessa priser. Å andra sidan finns det, så länge den socialistiska staten existerar i kontexten av en kapitalistisk världsmarknad, goda grunder för att inte helt och fullt

bortse från världsmarknadspriserna. Om vissa varor på längre sikt kan erhållas till ett lägre pris genom handel med kapitalistiska ekonomier snarare än via den interna arbetsdelningen bland de socialistiska republikerna, bör detta klart tas med i planernas överväganden.

Den generella karaktären på de inomsocialistiska förhållandena möjliggör också ett enhetligt betalningssystem för arbete. I ett marknadssystem skiljer sig lönenivåerna åt mellan de nationella ekonomierna. En nyligen industrialiserad ekonomi med en stor jordbrukssektor tenderar att få lönenivåer som hålls tillbaka av levnadsstandarden i jordbrukssektorn. Varje reell löneökning omöjliggörs genom en ström av arbetare från landet in till städerna. I en internationell socialiststat bestäms inte lönekvoterna av sådana marknadsvillkor utan genom statlig politik. Staten kan besluta om standardiserade internationella lönekvoter för jobbet. Således var löneskillnaderna mellan de olika nationerna i Sovjetunionen mycket mindre än vad som skulle vara fallet mellan en samling kapitalistiska nationalstater med jämförbart divergerande utgångslägen i termer av kulturell och ekonomisk utveckling.

MINDRE UTVECKLADE LÄNDER

I ett internationellt handelssystem kan ett mindre utvecklat land bara komma i kapp de mer utvecklade länderna om det (a) har en högre nivå av inhemskt genererad kapitalackumulation, eller (b) finansierar sin kapitalackumulation genom lån från de mer utvecklade länderna. Om landet inte kan företa inhemska investeringar kommer det

förmodligen att utvecklas långsammare, men om man lånar kapital kommer man sannolikt finna sig svårt skuldsatt och en stor del av dess arbete hamnar i utländska kapitalisters fickor. I ett internationellt socialistiskt planhushållningssystem å andra sidan, kan resurser allokteras i den centrala planen till utvecklandet av mer underutvecklade områden utan att frågan om att låna kapital någonsin uppkommer. Antag att den metallurgiska industrin i Sibirien utvecklas genom utrustning tillverkad i Ryssland. I ett handelssystem skulle dessa transfereringar behöva täckas av krediter och Sibirien skulle bli gäldenär till Ryssland. Med en internationell planering behöver ingen dra på sig skulder på samma sätt eftersom inga ägandebyten äger rum.

Utifrån iakttagelserna att nationella och regionala skillnader i fråga om ekonomisk utveckling i princip kan avskaffas fortare under socialismen utan att därför efterlämna en skuldbörda, följer emellertid inte att så också kommer att ske. Vi måste fråga oss huruvida de mer utvecklade nationerna eller regionerna kommer att vilja hjälpa de mindre utvecklade. Denna fråga har visst samröre med debatten om möjligheten till »socialism i ett land« som ägde rum i Sovjetunionen på 1920-talet. Trotskij's position var att Ryssland, även tillsammans med de andra nationerna i Sovjetunionen, inte var kapabelt att bygga socialismen på egen hand. Sovjetunionen som helhet var helt enkelt allt för underutvecklat och isolerat. Följaktligen bedömde Trotskij och hans anhängare det som högsta prioritet att uppmuntra de revolutionära krafterna i Väst-europa. Stalin å andra sidan, hävdade att sovjetstaten efter de revolutionära rörelsernas nederlag i Tyskland och

annorstädes efter kriget inte hade något annat val än att lita till egna krafter. Sovjetunionen kunde inte vänta på Väst. Vidare hade man inte råd att offra världens enda faktiska socialiststats intressen till förmån för potentiella revolutioner någon annanstans. Om Sovjetunionens överlevnad innebar någon form av anpassning till de kapitalistiska stormakterna och om detta i sin tur satte gränser för Sovjetunionens förmåga att stödja revolutionära krafter i Väst, då fick det bli så.

Klart är att båda sidorna i denna diskussion ägde starka argument. Trotskijs position kunde lätt betecknas som defaitistisk givet att den västeuropeiska revolutionen inte infann sig; och Stalins påståenden föreföll bekräftade av byggandet av den sovjetiska planekonomin på 1930-talet. Men utifrån 1990-talets perspektiv, när Sovjetunionen kollapsat och endast ruiner återstår, kan man ändå fråga sig om inte Sovjetunionens isolering och underutveckling – som Trotskij påtalade – på ett avgörande sätt bidrog till sovjetsocialismens grundläggande svaghet. Naturligtvis är det högst diskutabelt huruvida någon alternativ handlingsplan från Sovjetunionen hade varit mer effektiv för att bryta isoleringen.

Hursomhelst, poängen som är speciellt relevant för vår diskussion här, är Trotskijs antagande att om revolutionen hade spridit sig hade arbetarklassen i Västeuropa villigt hjälpt sin kamrater i Öst i byggandet av en mer utvecklad socialism. Det vill säga, Trotskij appellerade till samma sorts internationella solidaritet och idealism som vi hän-syftade till ovan. Frågan infinner sig åter: Hur realistisk är denna uppfattning?

Som en jämförelse kan det vara värt att i korthet beakta

orsakerna till varför ett utvecklat kapitalistiskt land skulle vilja befrämja »utvecklingen« (i en eller annan form) i mindre utvecklade länder. Vi kan urskilja fyra olika typer av orsaker.

- 1) I syfte att exploatera billig arbetskraft tillgänglig i utvecklingsländerna (vilken också kan utnyttjas som ett medel för att hålla lönerna nere i moderländerna). Detta kan innebära byggandet av fabriker och viss infrastruktur i utvecklingsländerna, men arbete som utlokaliseras till sådana länder kommer förmodligen vara arbetsuppgifter som inte kräver yrkesutbildning (montering och liknande).
- 2) I syfte att arbeta upp källor för råmateriel och primärprodukter. Detta kan återigen innebära ett visst uppbyggande av industrier i utvecklingsländerna (t ex gruvdrift och plantageekonomier). Men sådan utveckling riskerar skapa ett beroendeförhållande för utvecklingsländerna som förlitar sig på bara en eller ett fåtal produkter för sina exportintäkter och således blir speciellt sårbara för ogynnsamma rörelser i dess handelsvillkor. Därtill kan naturligtvis storskalig utvinning av naturresurser också innebära miljöförstöring.
- 3) I syfte att utveckla marknader i utvecklingsländerna för produkter från moderekonomierna. Denna orsak betonade Rosa Luxemburg som hävdade att i avsaknad av en kontinuerlig utveckling av nya marknader skulle de utvecklade kapitalistiska ekonomierna med inneboende nödvändighet drabbas av överproduktionskriser.

4) Slutligen bör vi erkänna ett motiv för att »utveckla« utvecklingsländerna som går bortom det direkta ekonomiska egenintresset, även vad gäller kapitalistiska ekonomier. Ideologi kan spela en roll, antingen i den koloniala varianten (sammankopplad med föreställningen om världsmakternas kulturella och sociopolitiska överlägsenhet, vilket nitiska kolonialadministratörer önskar överföra till infödingarna), eller i en socialdemokratisk form som till viss grad sammanhänger med socialistisk internationalism. Den praktiska betydelsen av den senare är emellertid förmodligen dömd till att förbli marginell.

Vi kan nu ställa oss frågan hur redovisningen ovan är relaterad till möjliga motiv för ett utvecklat socialistiskt land i dess förhållande till utvecklingsländerna. Orsak nummer 1 ovan bör vara fullkomligt främmande i inom-socialistiska relationer. Nummer 3 kommer också att sakna betydelse eftersom det inte bör finnas något underskott i den inhemska efterfrågan i en planhushållning. Då återstår 2 och 4. Vad gäller punkt 2 så har även en socialistisk ekonomi ett intresse av att säkra tillgången på material och primärprodukter och i den utsträckningen att utveckla utvecklingsekonomierna till leverantörer. Sett utifrån en socialistisk internationalism måste man emellertid vara försiktig med den här sortens utvecklingsväg på grund av farorna som nämnts ovan.

Sovjetstaten brukade berömma sig av att de mer utvecklade regionerna som europeiska Ryssland i stor omfattning hade bidragit till den ekonomiska och kulturella utvecklingen av områden som Centralasien, utan det exploate-

rande förhållandet som finns inneboende i en kapitalistisk utveckling. Även om detta påstående inte var helt ogrundat finns det inte desto mindre skäl till oro över utvecklingen för t ex Uzbekistan med dess i realiteten monokultur av bomullsodling. Till skillnad från ett LDC-land i den kapitalistiska världen utgör Sovjetunionen var Uzbekistan inte utelämnat åt fluktuationer i världsmarknadspriset på bomull. Å andra sidan har miljöförstörelsen i anslutning till bomullsekonomin varit synnerligen allvarlig, där Aralsjön har dränerats på grund av de massiva bevattningsprojekten som krävs för att odla bomull i den centralasiatiska öknen. (Även om det bör påpekas att en vårdslös ekologisk utvecklingspolitik inte begränsades till periferin i Sovjetunionen.)

Avslutningsvis återkommer vi då till det fjärde motiv som nämnts ovan: det ideologiska. Man kan hoppas att de utvecklade nationerna och regionerna i en socialistisk kontext skall vara villiga att avstå resurser för att hjälpa sina mindre utvecklade grannar utan att förlita sig på några kalkyler utifrån det direkta självintresset – eller med andra ord, att andan av socialistisk jämlikhetsideologi skall spilla över de regionala och kulturella gränserna. Är detta allt för naivt? Ja, bortsett från försöken att höja de relativt underutvecklade regionerna i Sovjetunionen kan vi också hänvisa till likartade fall av »regionalpolitik» inom kapitalistiska nationalstater under socialdemokratiskt styre. Sådan politik, som faktiskt förefaller ha inneburit reell resursöverföring till mindre utvecklade regioner, har inte varit oomtvistad fastän den varit brett accepterad som legitim i vida kretsar. Vi får anta att detta fall rymmer en viktig sensmoral, i synnerhet som resursöverföringen som

sker i regionalpolitiken jämförs med de relativt små mängderna som ägnas »internationell hjälp«. Med andra ord förefaller det lättare att uppnå folklig legitimitet för en utvidgad egalitarianism mellan regionerna när berörda regioner är delar av en enhetlig stat snarare än separata nationalstater. Människor förefaller mer benägna att acceptera ett jämlikhetsprojekt som rättvist och förnuftigt när höjningen sker inom »deras land«, även när »deras land«, är lika stort och mångskiftande som Sovjetunionen.

I avsaknad av en utvecklad form av överstatlig gemenskap som har sin motsvarighet i gemensamma statliga institutioner, kommer ett system för utvecklingsstöd att uppfattas som ofördelaktigt för de mer utvecklade staterna. Ett nationellt missnöje kan komma att växa fram i de mer utvecklade länderna mot de mindre utvecklade. Exempel på detta var kraven på ekonomisk autonomi från de ekonomiskt avancerade baltiska republikerna i Sovjetunionen inför sovjetstatens krympande legitimitet. Varje medgivande som görs till de utvecklade staterna i dessa fall ökar på bekostnad av de mindre utvecklade staterna.

I motsats till den nationella situationen inom Sovjetunionen saknade socialiststaterna som uppstod i efterkrigsperioden – Kina, Kuba, DDR etc – enhetliga internationella planer. Deras ekonomier förhöll sig till varandra som en rad enskilda nationella egendomar. Arbetsdelningen mellan dem förmedlades genom handel vilken i allmänhet var tvungen att balanseras på en mellanstatlig nivå. Detta var i dubbel bemärkelse ofördelaktigt i jämförelse med den kapitalistiska världen. För det första erbjuder ett system av bilaterala handelsbalanser ett sämre

utnyttjande av arbetsdelningen än vad som är möjligt med en multilateral handel och konvertibla valutor. För det andra organiserar de kapitalistiska multinationella företagen en internationell teknisk arbetsdelning, utarbetar internationella planer för sin produktion. Ford tex koordinerar sin bilproduktion på världsomfattande basis med särskilda nationella branschspecialiseringar på karosseri, motorer, etc. I avsaknad av denna internationella organisation drabbas de socialistiska länderna av en slösaktig duplicering inom basindustrierna och av småskalig produktion.

VAD VI FÖRESLÅR

Av skäl som ovan redovisats ligger det i det socialistiska systemets intresse som helhet att de olika socialistiska länderna underordnar sina ekonomier ett internationellt planhushållningssystem. Detta innebär ett uppgivande av den nationella suveräniteten, vilket – åtminstone i början – troligtvis kommer att möta ett starkt politiskt motstånd.

Också i den kapitalistiska världen finner nationalstaterna att deras suveränitet inskränkts genom internationaliseringen av världsekonomin. Detta kommer till uttryck genom avreglering av handeln, de multinationella företagens växande betydelse och formerandet av internationella protostatsbildningar som EU. Också här skapar internationaliseringsprocessen politiskt motstånd. En del nationella politiker, som ser sin egen institutionaliserade makt undergrävas, försöker hindra processen. I detta sitt görande har de till sitt förfogande en hel uppsättning av natio-

nella chauvinistiska ideologier som blivit kvar från ett tidigare stadium i kapitalismens historia. Men politiker som gör motstånd mot internationaliseringen kämpar mot historiens ström. Det är värt att notera att fru Thatcher misslyckades med att få med sig torypartiet i sin fientlighet mot den europeiska monetära unionen.

Sedan 1970-talet har kapitalistiska politiker i allmänhet varit mindre benägna än socialister att hemfalla åt reaktionär ekonomisk nationalism. Gemensamt agerande från de borgerliga regeringarna förhindrade recessionen i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet att resultera i den sortens protektionism som följde på 1930-talets stora depression. I motsats till detta visade sig ledarna i socialiststaterna mycket mindre villiga att underordna sina nationella ekonomier ett enhetligt planhushållningssystem. Varför?

En möjlig förklaring är att den politiska klassen i de socialistiska länderna har (eller hade) mycket större autonomi än i de kapitalistiska länderna. Den klass som har störst intresse av utvecklandet av socialismen är arbetarklassen och klassen av heltidspolitiker i de socialistiska länderna antogs representera arbetarnas intressen. Den klass som har störst intresse av en fortsatt utveckling av marknadsekonomi är kapitalistklassen och ansvariga politiker i de kapitalistiska länderna beaktar dessa intressen. I kapitalistiska länder är toppolitikerna ofta också affärsmän. De kan vara förmögna män som börjar ägna sig åt politik som hobby, eller de kan komma att väljas in i bolagsstyrelser efter det att de har uppnått politisk berömmelse. I vilket fall så sker det ett utbyte av personal mellan den politiska och ekonomiska sfären.

Av dessa två är affärslivet den ekonomiskt mest lönsamma. Om en kapitalistisk politiker beslutar att ge upp politiken och istället börjar inom näringslivet så kommer hans levnadsstandard inte att sjunka. En sådan här utväxling skedde aldrig mellan medlemmar av den politiska eliten och arbetarklassen i de socialistiska länderna. En socialistisk politiker som återvände till arbetarklassen, så som Alexander Dubcek gjorde efter Sovjets invasion av Tjeckoslovakien 1968, drabbades av inkomstbortfall och minskad social status. Sådana förflyttningar var sällan frivilliga.

De socialistiska politikernas status och inkomst avgjordes helt och hållet av deras position inom deras nationalstat. De hade starka personliga motiv till att bevara den nationella autonomin oavsett vilka långsiktiga ekonomiska invändningarna som fanns mot detta. Dessa ekonomiska argument har ingen inhemsk försvarare. Medan kapitalistklasserna i väst är talföra och medvetna om att en internationalisering ligger i deras långsiktiga intresse, så kan inte det samma sägas om arbetarna i de socialistiska länderna. Erfarenheter från handel och multinationella företag har skolat bourgeoisien i internationalism. Socialistiska arbetare som tillbringar hela sina liv i ett land, anställda av sin egen nationalstat, är med största sannolikhet mindre intresserade av det.

Proletär internationalism fanns verkligen i socialistländerna: vilket de tiotusentals kubaner vittnar om, vilka frivilligt tjänstgjorde som soldater, läkare och lärare i Angola. Men som historien mera nyligen har visat så är det också möjligt för lokala politiker att piska upp nationalistiska stämningar i syfte att stärka sina lokala statsapparater.

På grund av statens betydelsefulla roll i de socialistiska ekonomierna är det inte möjligt för dem att bli internationaliserade på den ekonomiska nivån utan en politisk union. Hade den Kommunistiska Internationalen inte upplösts under andra världskriget hade den kanske kunnat utgöra den kraft som krävdes för att uppnå det politiska förenandet av de nya framväxande arbetarstaterna. Existensen av ett enhetlig internationellt politiskt part skulle åtminstone fungerat som en broms på det nationalistiska trycket.

DEN NATIONELLA SUVERÄNITETENS BETYDELSE

Allt eftersom de ekonomiska förhållandena blir mer internationaliserade blir frågan om nationell suveränitet mer och mer en klassfråga. Den mest betydelsefulla rättighet som kvarstår för en nation är rätten att avgöra huruvida det skall vara kapitalistiskt eller socialistiskt. Detta erkändes av fru Thatcher när hon raljerade om att hon inte hade utplånat den socialistiska pesten från brittisk jord bara för att se den återinförd under skydd av den europeiska kommissionen. Ironiskt nog är detta samma nationella rätt som Nicaraguas folk försvarade under flera år av blodigt krig mot contras.

Det är möjligt även för små nationer att bryta sig ur kapitalismen och etablera en inhemsk socialistisk ekonomi förutsatt att den politiska situationen är gynnsam och förutsatt att landet kan försvara sina gränser. Men om ett litet socialistiskt land följer en isolationistisk politik av albansk modell kommer dess ekonomiska utveckling att försenas.

Paradoxalt nog kan den bästa vägen för ett nyblivet socialistiskt land att säkra sitt nationella beslut till förmån för socialism vara att ingå en politisk union med andra socialistiska länder.

KAPITEL 12

Grannskaps- kollektivet

Det finns en hel del officiella floskler om sociala gemenskaper (engelska »community«) Vi hör talas om gemenskapssjukvård, gemenskapsprogram¹ osv, samtidigt som den ekonomiska utvecklingen raserar varje organisk grund för gemenskap. En social gemenskap kan bara existera med ömsesidigt delat kooperativt arbete som grund. I städer av idag ser vi mestadels inte gemenskaper utan enbart boendeområden. Från dessa reser människorna genom staden eller även till andra städer för att arbeta. Deras vänner bor ofta i andra områden, i sitt eget känner man knappt sina grannar. Områden för arbete och boende skiljs åt och man lär känna arbetskamrater som kan bo på kilometervis avstånd. En känsla av samhörighet finns bara för barnen som går i den lokala skolan, och denna barnens sociala gemenskap kan på sin höjd påverka mödrarna. Men när barnen växer upp smälter deras sociala gemenskap bort.

Detta leder oundvikligen till en intensifiering av individualistiska värderingar, vilket passar kapitalismen väl men ger en svag grund för socialismen. Hos männen förvärras denna individualism av många år av fred under vilka generationer växt upp utan att lära känna disciplinen och sammanhållningen i ett militärt kollektiv. För att socialismen ska kunna blomma upp måste det finnas kollektiva rötter. Det måste finnas gemenskaper där människor vänjer sig vid att samarbeta och arbeta för det allmännas bästa. Men gemenskap kan inte trollas fram ur tomma intet. Det behövs en reell ekonomisk underbyggnad. Det måste finnas institutioner som för samman människor för att möta reella behov, och som möter dem bättre än det kapitalistiska samhällets institutioner.

Det mest ambitiösa försöket att utveckla institutioner för social gemenskap i de socialistiska länderna skedde i Kina under folkkommunernas tid. Detta var historiens största kooperativa experiment, med kring 800 miljoner människor inblandade. Folkkommunerna var stora, med ofta uppemot 30 000 medlemmar. De verkade inom jordbruket och den lättare industrin, och försåg sina medlemmar med utbildning och sjukvård. Genom milisorganisationen tillkom ett element av militär träning och försvar. Folkkommunerna var också enheter för lokalt självstyre. De skapades i Kina för att ersätta systemet med det på familjehushållningen baserade jordbruket, och de möjliggjorde utvecklingen av jordförbättringsprogram och sociala åtgärder som låg bortom familjehushållningens räckvidd. Inom kommunens ramar skedde markanta förbättringar rörande kvinnornas sociala ställning. Om vi försöker tillämpa folkkommunidén på avancerade industrisamhällen så måste den uppenbarligen modifieras betydligt. Eftersom så få människor arbetar inom jordbruket, så måste vi tänka oss urbana grannskapskollektiv.²

GRANNSKAPSKOLLEKTIVETS VERKSAMHET

Grannskapskollektivets huvudsakliga funktion är att ersätta familjen. De kinesiska folkkommunerna ersatte familjen i dess funktion som jordbruksenhet, deras moderna urbana motsvarigheter måste ersätta den borgerliga familjens mer rudimentära ekonomiska roll. Eftersom stadsbors ekonomiska aktiviteter till stor del ägnas åt att

tillfredsställa behov i en större ekonomi, så har inte en stad eller en stadsdel den grad av självförsörjning som var typisk för de kinesiska folkkommunerna.³ Det är av detta skäl som vi koncentrerar oss på deras potentiella roll som ersättning för hushållsekonomin. Vi vill inte utesluta möjligheten att liknande organisationsprinciper skulle kunna tillämpas i större skala som mindre städer eller stora byar.

Vi bör hursomhelst inleda vår diskussion med att hävda att vi inte önskar någon tvångskollektivisering. Syftet är här att undersöka de teoretiska möjligheterna för olika former av kollektivt liv. I det framtida socialistiska samhället blir det upp till medborgarna att i praxis utforska dessa möjligheter. Grannskapskollektiven kommer bara att lyckas i fall de kan visa sig som önskvärda alternativ till det borgerliga familjelivet.

Efter denna utveckling kan vi nu spalta upp de områden där grannskapskollektiven skulle kunna ersätta familjen:

- 1) Boende
- 2) Matlagning
- 3) Barnomsorg
- 4) Viss fritidsverksamhet
- 5) Äldreomsorg

Låt oss nu undersöka dessa aktivitetsområden och de frågor som de väcker.

Den första frågan, som i sin tur återverkar på de följande, är den om hur många människor som ingår i ett grannskapskollektiv. Vi föreställer oss den som långt mindre än den kinesiska modellen, med kanske femtio till ett par hundra vuxna. Valet av storlek kan rättfärdigas på eko-

nomiska grunder när vi i tur och ordning går igenom de olika aktivitetsområdena.

Bostäder

Vi förutsätter att grannskapskollektivet ska ordna medlemmarnas bostäder. Det finns redan idag bostadskooprativ som gör detta, men i dessa fall sker där inga försök till att ingripa i hushållsekonomin. Därmed förblir husens fysiska utformning i en bostadskooperation styrd utifrån kärnfamiljen. Den förser de ingående hushållen med individuella bostäder. Ett grannskapskollektiv ska istället ge den enskilde medlemmen ett boende inom ett större kollektivhus.

Kollektivt boende förknippades i Sovjetunionen med tättbebodda och otillräckliga anläggningar. Kollektivlägenheterna var relativt små och inte ändamålsenligt planerade. För att gemenskapsboende ska utgöra ett attraktivt alternativ måste det erbjuda de enskilda lika mycket privatutrymme som de kan erhålla i familjeboendet, samtidigt som de har tillgång till mer gemensamma utrymmen. Vi kan anta att varje vuxen medlem i ett grannskapskollektiv skulle ha åtminstone ett rum att disponera helt på egen hand. Det skulle troligen vara önskvärt att utsträcka denna princip till att gälla alla vuxna medlemmar i grannskapskollektivet som passerat puberteten.

Kollektivt boende har uppenbarligen följder för vad som skulle kunna vara passande byggnadstyper. Förortens radhus- eller höghuslägenhet är bägge avpassade för kärnfamiljen. Grannskapskollektivet måste utveckla nya arkitektoniska former. En intressant och relevant diskussion ges i

Durret och McCamant (1989), utifrån deras studie rörande de danska *bofælleskaber*. Dessa arkitekter föreställer sig inte riktigt den grad av gemenskap som vi arbetar utifrån, men deras idéer kring »samboende« innefattar gemensamma måltider och barnomsorg, liksom kooperativa affärer, tvättinrättningar, mörkrum för fotografi osv. Det skulle också kunna vara möjligt att lära av religiösa samfälligheters eller internatskolors arkitektur (även om dessa bågge byggnadstyper i grunden är ämnade för levande i celibat varför de saknar utrymmen för barn).

Matlagning

Vi förutsätter att grannskapskollektivets medlemmar kommer att dela hushåll i den meningen att de kommer att äta tillsammans åtminstone under delar av tiden. Detta förutsätter gemensamma kök, matsal, ägandet av eller åtminstone disponerandet över storköksutrustning, och en allokering av arbete till matberedningen. Vi kan föreställa oss två olika grundläggande principer på vilka matlagningens organisering skulle kunna baseras, vilka bågge kan likställas med den kommunistiska idén i vid mening. I det ena fallet skulle grannskapskollektivet anlita några av sina medlemmar som betalda kockar på heltid, i det andra har man ett tjänstgöringsschema med roterande uppgifter. Vi ska senare ta upp respektive systems fördelar.

Grannskapskollektivets storlek är ett tillräckligt argument för en bredare matberedningsagenda än vad som är brukligt i ett isolerat hushåll. Exempelvis är ett dagligt brödbakande oekonomiskt inom det enskilda hushållet men blir för 100 personer klart genomförbart.

Barnomsorg

Grannskapskollektivets storlek bör vara sådan att den kan hålla sig med åtminstone ett barndaghem och kanske en grundskola. Det finns uppenbara ekonomiska fördelar med adekvat gemensam barnomsorg, då det frigör en betydande andel av den kvinnliga befolkningen/population från individuell barnuppfostran, en sysselsättning som präglas av låg arbetsproduktivitet. Dessa kvinnor kan sedan delta i samhälleligt arbete med högre produktivitet och därmed bidra med mer till det allmänna och samtidigt erhålla en oberoende inkomst.

Viss fritidsverksamhet

Vi föreställer oss att grannskapskollektivet skulle ha tillräckligt med resurser för att kunna erbjuda en del möjligheter för idrott och fritid som för närvarande bara är tillgängligt för de övre klasserna. Ett grannskapskollektiv på låt säga 100 personer skulle kunna ha råd med en swimmingpool, en liten träningslokal och en eller ett par ponies till barnen. Gården skulle kunna vara utrustad med gungor, klätterställningar osv. Det skulle kunna vara ekonomiskt att hålla med gemensamhetsrum med plats för levande musik och dans. Grannskapskollektivet skulle kunna ha råd med saker som är utom räckhåll för flertalet enskilda, som exempelvis segelbåtar. Ett urbant grannskapskollektiv skulle kunna ha ett hus på landet som medlemmarna kan använda på helgerna. Till transporterna kan man då ha en eller ett par minibussar och en bil- och cykelpool.

Äldreomsorg

Grannskapskollektivets grundläggande infrastruktur, som gemensam matlagning och närvaron av unga friska vuxna i byggnaden, skulle innebära ett betydande stöd för de äldre. Om tvätt och städning ordnades gemensamt skulle de äldre kunna dra nytta av detta utan den stigmatisering och isolering som hör till när man flyttar till ett separat ålderdomshem. För de piggare äldre medlemmarna skulle de gemensamma aktiviteterna ge möjlighet att fortsätta spela en aktiv och produktiv roll i samhället, istället för att genomlida pensionens påtvingade sysslolöshet.

GRUNDLÄGGANDE EFFEKTIVITETSARGUMENT FÖR GRANNSKAPSKOLLEKTIVET

Grannskapskollektivens förnuftsmässiga grundval är att de ger skalfördelar och det är detta som gör dem överlägsna de enskilda hushållen. Gemensam barnomsorg sparar arbete och det är därför som det är progressivt och kan upplevas som frigörande. Om det vore tvärtom och det kollektiva livet skulle leda till att det behövdes mer tid för att se efter barnen så skulle man naturligtvis behöva andra, ytterst övertygande argument för att rättfärdiga det. Kollektivets ekonomiska effektivitet har två aspekter: ekonomin i det direkta arbetet respektive i produktionsmedlen. Det direkta arbetets effektivitetsvinster beror på att de grundläggande arbetsuppgifterna i matlagning och barnuppfostran inte utförs på den mest effektiva skalni-

vån inom den nuvarande kärnfamiljen. Att laga middag för 50 personer kräver mindre arbete än när 50 personer lagar sin egen middag. Eller vi kan säga mer realistiskt att det krävs mindre arbete för att på gemensam basis laga middag åt 50 personer än om dessa var utspridda i 20-talet hushåll som det är idag.

Att spara på produktionsmedel är ett något mer subtilt ämne. Se på problemet med att gå på toaletten. Om du befinner dig i ett typiskt brittiskt hus så finns där bara en toalett, vanligen i badrummet. Om en annan hushållsmedlem badar kan detta ge upphov till frustration. Om å andra sidan 50 personer bor i ett stort hus med 20 toaletter, så är risken för att de skulle vara fullsatta minimal. Faktum är att man skulle kunna minska antalet toaletter per person och ändå garantera att det alltid fanns en ledig. Utrymme och resurser som besparats på toaletter kan läggas på andra aktiviteter.

Argumentet som här använts gällande toaletter kan utsträckas till annan utrustning. I ett grannskapskollektiv skulle det kunna vara motiverat att installera en liten telefonväxel och därmed använda färre linjer än ett likadant antal personer skulle använda splittrade i varsitt hus, vart och ett med en egen telefon. Samma argument kan gälla för kontorsutrustning som datorer och fotokopiatorer, som inte skulle användas på ett effektivt sätt i ett enskilt hushåll men som skulle kunna användas effektivt av ett kollektiv. För en given andel av sin inkomst kan kollektivmedlemmarna få tillgång till fler nyttigheter än de skulle kunna få i ett enskilt hushåll.

Vårt förslag att det urbana grannskapskollektivet skulle vara betydligt mindre än den kinesiska folkkommunens

vilar på antagandet att de typer av ekonomiska fördelar som diskuterats ovan mer eller mindre har uttömts vid ett medlemsantal på ett par hundra medlemmar. I den ekonomiska litteraturen syftar begreppet »Minsta Ekonomiska Storlek« (MES) på den minsta fabriksstorlek som kan tillförsäkra sig alla betydande skalfördelar som finns i en given bransch. MES kan variera kraftigt mellan olika industrigrenar; exempelvis är den långt större för oljeraffinering än för gjutning av plastleksaker. Vår tanke är att ifall vi kan identifiera MES för ett stadskollektiv, så finns det ingen anledning att förespråka större kollektiv än så. »Litet är vackert« må vara ett slitet uttryck, men det är givet att det är lättare att uppnå demokratiskt kollektivt beslutsfattande och ömsesidig ansvarskänsla i mindre kollektiv, och poängen med kollektivformen är lika mycket sådana mindre gripbara fördelar som ren ekonomisk effektivitet.

BETALNINGSFORMER OCH YTTRE HANDEL

I Kina fick kommunmedlemmarna betalt för det arbete de utförde inom särskilda arbetsenheter, vilka var interna redovisningsenheter i kommunens regi. Vid skörden var folk berättigade till en andel av skörden som berodde av den arbetsmängd de presterat under året. De arbetsenheter som bokfördes i den kommunala redovisningen särskildes från den nationella räkneenheten eller valutan, Yuan, och utgjorde ett anspråk på kommunens resurser men berättigade inte till något på nationell nivå. Denna grundläggande princip är möjlig att generellt applicera på eko-

nomiska system som grundas på hierarkier av gemensamt ägd egendom. Låt oss nu se på hur detta skulle kunna fungera i ett system med urbana grannskapskollektiv.

Kollektivmedlemmarnas arbete skulle delas in i två klasser: arbete utfört inom kommunen, och arbete utfört för den nationella ekonomin. Detta kan man, men behöver inte, låta motsvaras av en distinktion mellan de medlemmar som arbetar i huvudsak för den nationella ekonomin och dem som arbetar främst för kommunen. Arbete som utförs i den nationella ekonomin ger upphov till värden i form av varor och tjänster. Dessa varor och tjänster tillhör till en början folket i sin helhet på nationell nivå som tilldelar arbetskuponger till dem som presterat arbetet. Dessa arbetskuponger kan de sedan använda för att få varor med ekvivalent värde från affärerna. Då uppkommer frågan: skall en kollektivmedlem som arbetar för den nationella ekonomin personligen få ha de nationella arbetskupongerna tillgodo för det utförda arbetet, eller ska de tillfalla dennes grannskapskollektiv?

I princip kan ettdera systemet användas. Om den enskilde tar emot den nationella arbetskupongen, pålägger kollektivet denne en medlemskapsavgift. I annat fall behandlas kollektivmedlemmens arbete som kollektivets egendom. På liknande sätt tillhör de anställdas arbete hos en underleverantör i en kapitalistisk ekonomi underleverantören. Om J&M Konsult AB utför konsulttjänster åt staten, så betalar staten J&M och inte dess anställda. Dessa betalas sedan med en andel av återstoden efter att J&M krämat ut en profit.

I grannskapskollektivets fall skulle det inte vara frågan om en exploatering, men en liknande princip skulle gälla:

frukterna av det arbete som »exporteras« till den nationella ekonomin tillhör grannskapskollektivet som helhet, inte den enskilde som utförde arbetet. Fördelen med detta upplägg är att det jämnställer internt och externt arbete. Vare sig jag presterar ett dagsarbete i kollektivköket eller i den nationella ekonomin så får jag som enskild betalt av kollektivet i kollektivets arbetsenheter. Dessa enheter kan sedan användas för att betala mina kollektivavgifter, betala måltider i kollektivmatsalen, eller växlas till nationella arbetskuponger enligt gällande kurs. Vi tar upp detta med växelkurs då det inte är omedelbart självklart att grannskapskollektiven kommer att kunna hålla de interna arbetsenheter i paritet med de nationella arbetskupongerna. För att förstå detta måste vi systematiskt betrakta grannskapskollektivets räkenskapsformer.

Betrakta till en början grannskapskollektivet som en helhet. Anta att grannskapskollektivet erhåller nationella arbetskuponger motsvarande den totala arbetstid som medlemmar utfört externt över den givna räkenskapsperioden. Nationella skatter kan påläggas antingen enskilt eller kollektivt. Eftersom vi arbetar med antagandet att inkomster i form av nationella arbetskuponger betalas direkt till grannskapskollektivet så antar vi att också skatteplikten behandlas kollektivt.

I detta system är grannskapskollektivets bruttointäkt – i form av nationella arbetskuponger – detsamma som den totala externa arbetstid som medlemmarna presterat. Nettointäkten är detsamma som bruttointäkten minus medlemmarnas samlade nationella skatteplikt över perioden. Efter att ha gjort sina kollektiva inköp av nationella varor, har grannskapskollektivet en rest i form av en distri-

butionsfond. Denna består av den totala kvantitet i form av nationella arbetskuponger som är tillgängliga för fördelning bland kollektivmedlemmarna, som möjliggör för enskilda att själva köpa nationella varor.

Betrakta nu istället den enskilde kollektivmedlemmen. Om grannskapskollektivet behandlar allt arbete som jämställt i den interna redovisningen, så kan vi helt enkelt lägga ihop de timmar medlemmen arbetar inom och utanför kollektivet för att nå dennes totala bidrag av arbete. Anta att detta för kollektivmedlemmen Jane är 36 timmar. Då måste vi uppskatta hennes åtagande gentemot kollektivets gemensamma fond. Denna fond ska täcka de externa utlägg som nämnts ovan (nationell skatt och gemensamma inköp av nationella varor), men också alla interna gemensamma behov av arbetsinsatser som försörjning av icke-producerande medlemmar och grundläggande kollektiva tjänster som städning och underhåll av kollektivets tillgångar. Vår enskilde kollektivmedlem taxeras på – låt säga – 12 timmar för en andel i denna fond. Hon har då ett tillgodohavande på disponibla arbetsenheter till ett värde av $36 - 12 = 24$ timmar. Hon kan använda dessa arbetsenheter till att köpa icke-basala kollektiva varor och tjänster (dvs sådana som inte tillhandahålls som medlemsrättighet utan snarare betalas separat – som kanske måltider eller hårklippning), eller så kan hon växla dem till nationella arbetskuponger för att köpa externt producerade varor. Det är här frågan om växelkurser uppkommer.

Anta att vår kollektivmedlem Jane önskar konvertera värdet av 16 timmars kommunala arbetsenheter till nationella arbetskuponger, och att andra medlemmar också vill konvertera en del av sina arbetsenheter. Under vilka förhål-

landen kommer grannskapskollektivet att kunna lösa sina interna arbetsenheter i paritet med nationella arbetskuponger, när den ställs inför en given samlad efterfrågan på sådana konverteringar? Detta beror av förhållandet mellan den samlade efterfrågan och den ovan diskuterade distributionsfonden. Om dessas omfattning råkar vara lika så är det inget problem – efterfrågan på nationella kuponger motsvarar tillgången med växelkursen 1 mot 1. Temporära godtyckliga avvikelser mellan efterfrågan och distributionsfonden behöver inte heller innebära något problem, givet att kommunen har en buffert av arbetskuponger (kanske i form av ett sparkonto – se kapitel 7). Men ifall det är en kontinuerlig diskrepans så kan inte kommunen erbjuda fri konvertering av arbetsenheter till paritetskurs. Om efterfrågan överstiger distributionsfondens tillgångar måste kommunen »devalvera« arbetsenheten. Om distributionsfonden exempelvis innehar ett värde av 1000 nationella timmar medan efterfrågan uppgår till 1 200 arbetsenheter för respektive period, så blir den hållbara växelkursen 1,2 interna arbetsenheter per nationell arbetskupong.

För att vidare undersöka denna fråga kan det vara fruktbart att diskutera kring ett illustrativt exempel på ett kollektivs arbetsredovisning, se tabell 9. Som vi kan se i tabellen så motsvarar de samlade disponibla arbetsenheterna summan av (a) distributionsfondens tillgångar (som diskuterats ovan) och (b) det samlade utförda icke-basala interna arbetet. (Se not till tabellen för definition av den senare termen.) I exemplet råkar de uppgå till ett ömsesidigt värde av 2 200 timmar, men denna ömsesidighet är inte ett specifikt kännetecken för de valda illustrerande siffrorna utan följer av de redovisningsförhållanden som postule-

TABELL 9

Illustration av kollektivredovisning

1. Bestämning av distributionsfonden

externa arbetskrediter	3000
<i>minus</i> skatteplikt	1100
<i>minus</i> gemensamma inköp	900
<i>summa</i> distributionsfonden	1000

2. Av kollektivet erhållna arbetsenheter

externt arbete	3000
<i>plus</i> internt arbete, därav:	
basalt	1800
icke-basalt	1200
<i>summa</i>	6000

3. Gemensamma fondens åtaganden

skatteplikt	1100
<i>plus</i> gemensamma inköp	900
<i>plus</i> internt basalt arbete	1800
<i>summa</i> utgifter gemensamma fonden	3800

4. Bestämning av total mängd disponibla arbetsenheter

erhållna av kollektivet	
(se 2 ovan)	6000
<i>minus</i> bidrag till gemensamma fonden	
(motsvarar gemensamma fondens åligganden, se 3 ovan)	3800
<i>summa</i> disponibla arbetsenheter	2200

Internt basalt arbete syftar på det arbete vars produkter tillhör kommunmedlemmarna som en rättighet, medan produkten av internt icke-basalt arbete säljs till medlemmarna mot debiteringar av deras disponibla arbetsenheter.

rats, så länge kommunens gemensamma fond befinner sig i balans där samlade bidrag motsvarar samlade utgifter.

Vi kan nu se vad som krävs – givet en balanserad gemensam fond – för en hållbar ett-till-ett växelkurs mellan arbetsenheter och nationella arbetskuponger. Kommunmedlemmen kan bara välja mellan att göra två saker med sina disponibla arbetsenheter: köpa produkten av internt icke-basalt arbete, eller konvertera denna till nationella arbetskuponger.⁴ Om då medlemmarnas utlägg av arbetsenheter för icke-basala varor och tjänster motsvarar den mängd arbete som finns tillgodo inom denna sfär, kommer efterfrågan på konverteringar till nationella arbetskuponger att precis motsvara det som är tillgängligt i distributionsfonden, och ett-till-ett växelkursen blir genomförbar. I Tabell 9 har vi 2 200 disponibla arbetsenheter, distributionsfonden ligger på 1 000 och 1 200 timmar har tilldelats det icke-basala interna arbetet. Om 1 200 av de disponibla arbetsenheterna läggs på produkten av internt icke-basalt arbete, blir efterfrågan av och tillgången på nationella arbetskuponger lika på nivån 1 000.

Här har vi då de tre förutsättningarna som krävs för en hållbar ett-till-ett växelkurs: grannskapskollektivet måste korrekt föra sina räkenskaper, den måste ha en gemensam fond som hålls balanserad (i det stora hela), och den måste budgetera för just så mycket internt icke-basalt arbete som kollektivmedlemmarna efterfrågar. En konsekvent brist på fördelningsbara arbetskuponger jämfört med efterfrågan vid ett-till-ett växelkurs, är en signal om att en eller flera av dessa förutsättningar bortfallit. Anta exempelvis att kollektivet lägger ut mer för icke-basalt arbete i köken än den »samlar upp« som betalning för måltiderna

– detta leder till ett överskott på efterfrågan på konverteringar till arbetskuponger, vilket skulle tvinga ner arbetsenhetskursen under paritet. Detta skulle kunna vara ett rent räkenskapsproblem. Kanske har måltiderna »prissatts« för lågt i arbetsenheter, vilket enkelt skulle kunna åtgärdas. Men det skulle också kunna vara frågan om ett allvarligt fördelningsproblem. Om kommunen använder för mycket arbete i köken relativt efterfrågan på måltider krävs en reell omfördelning av kommunmedlemmarnas arbetstid.

Detta behöver inte vara något problem om vi förutsätter en full sysselsättning i den externa ekonomin. Grannskapskollektivet behöver inte agera som en »arbetsgivare i sista hand« och suga in överskottsarbete i sin interna sysselsättning, och den skall definitivt inte göra det om den vill vidmakthålla sin arbetsenhets paritet.

Alla dessa argument förutsätter att grannskapskollektivet räkenskapsmässigt behandlar internt och externt arbete som jämställda. Detta innebär att grannskapskollektivet har beslutat ersätta medlemmarna med en arbetsenhet per timme vare sig de arbetar inom kollektivet eller i den nationella ekonomin. I detta fall borde växelkursen vara enhetlig, och varje mer kontinuerligt tryck bort från pariteten indikerar ett misstag i antingen räkenskapsföringen eller arbetsfördelningen. Men grannskapskollektivet skulle i princip kunna välja att värdera externt arbete högre eller lägre än internt. Anta att medlemmarna i ett grannskapskollektiv var överens om att externt arbete var mindre attraktivt än internt och därför ser det som rättvist att betala en bonus för externt arbete. För att vara konsekvent måste då arbetsenhetens växelkurs överensstämma med

den kurs som används inom räkenskaperna, så att om kollektivet menade att en bonus på tio procent skulle vara passande skulle en medlem som arbetar en timme i den nationella ekonomin tilldelas 1,1 arbetsenheter, och växelkursen för konverteringar vara 1,1 arbetsenheter per arbetskupong. Vi skulle inte rekommendera en sådan åtgärd, då ett av målen med kollektivformen är att bryta ner den könsrelaterade arbetsfördelningen och stödja etablerandet av människors jämlikhet; vi bara noterar den som en möjlighet.

FÖRDELNING AV UPPGIFTER

Grannskapskollektivet kan följa två principer i fördelningen av uppgifter. I det ena fallet kan en kollektivmedlem tilldelas permanenta uppgifter. Grannskapskollektivet skulle kunna ha heltidanställda underhållsarbetare, kockar, barnskötare osv, och andra medlemmar skulle arbeta på heltid i den nationella ekonomin. Motsatsen skulle vara en rotation av uppgifterna, så att en person skulle kunna vara barnskötare ena dagen, trädgårdsmästare nästa, och de följande tre dagarna vara sysselsatt inom den nationella ekonomin.⁵

Bägge principerna har sina för- och nackdelar. Uppgiftsrotationen minskar riskerna för att människor anpassas till könsmässigt bestämda roller, men med permanent fördelade uppgifter kan de nå större färdighet och kunskande i sitt arbete. En radikal uppgiftsrotation skulle begränsa den nationella ekonomin, då olika projekt på den nivån skulle få problem om de inte kunde räkna med att dess deltagare skulle dyka upp varje arbetsdag.

GRANNSKAPSKOLLEKTIVETS JURIDISKA STATUS

Grannskapskollektivet ska kunna äga egna byggnader och de produktionsmedel som passar hushållets produktion vilket skulle inkludera utrustning för storkök, ugnar, mixers osv. Vi förutsätter att de arrenderar mark från den offentliga markbyrån. Det kan vara lämpligt att kommunerna har rätten att ingå kontrakt med offentliga juridiska personer. Uppenbarligen måste de kunna ingå kontrakt för att kunna förse den nationella ekonomin med arbete, men de skulle också kunna driva hela projekt⁶ med kommunalt arbete. Detta skulle innebära att den nationella ekonomin lånade ut andra produktionsmedel till dem. Exempelvis skulle ett grannskapskollektiv kunna åta sig mjölkleveranserna i en stadsdel och få låna mjölkbilar till detta.

DET OFFENTLIGAS POLITIK

Vid bildandet av grannskapskollektiven måste det åtminstone finnas en instans som för ihop de människor som önskar bilda sådana, en slags »äktenskapsförmedling«. Utöver detta skulle man kunna tillhandahålla offentliga medel som specifikt skulle uppmuntra bildandet av grannskapskollektiv. De skulle kunna få tillgång till offentligt ägda bostadblock, eller förfoga över krediter till att bygga nya ändamålsenligt konstruerade kollektivbostäder. Man skulle kunna låta skräddarsy skattesystemet till förmån för kollektiven framför kärnfamiljerna. Om grannskapskollektiv verkligen ger avgörande effektivitetsvinster i förhållan-

de till ordinärt familjeliv, och därigenom förmår erbjuda sina medlemmar en ökad levnadsstandard, är det å andra sidan inte självklart att de dessutom i det långa loppet behöver åtnjuta någon av det allmänna favoriserad position. Det skulle dock kunna vara så att en socialistisk regering vill uppmuntra experimenterande och överbrygga en social konservatism med att systematiskt favorisera grannskapskollektiv som en övergångspolitik.

1. Engeška Community Care, Comunity Programmes. Detta språkbruk har inte fått samma genomslag i Sverige, även om försök har gjorts att introducera »gemensamma sektorn« i stället för offentliga sektorn (ö a).

2. Engelska originalet talar om »urban communes«. Vi har valt att översätta detta som »grannskapskollektiv«, vilket har använts för ett slags småskalig urban kinesisk motsvarighet till folkkommunerna, och därtill för tankarna till den svenska kollektivhusrörelsen, vilken har vissa drag gemensamma med det som författarna föreslår. Detta också för att »kommun« i dagens Sverige som bekant står för något annat, och att begreppet även i vänstersammanhang använts annorlunda, nämligen för en revolutionär styrelseform för hela (stor)staden, exempelvis Pariskommunen (ö a).

3. De kinesiska städernas gator och gränder hade samma ekonomisk-politiska funktion som landsbygdens folkkommuner.

4. Människor kanske inte vill spendera all sin inkomst inom respektive period, men vi förutsätter att de inte kan »spara« sina kommunala arbetsenheter i sig. Om man önskar spara måste man först införskaffa nationella arbetskuponger. (Om sparformer, se kapitel 7)

5. Marx och Engels föreställde sig denna typ av rotation, när de i *The German Ideology* (1947, s 22) talar om att man i ett kommunistiskt samhälle skulle kunna »jaga på morgonen, fiska på eftermiddagen, sköta boskap på kvällen, kritisera efter middagen ...«

6. Se kapitel 14 för en vidare diskussion om begreppet »projekt«, och distinktionen mellan ett projekt och det traditionellt socialistiska »företaget«.

KAPITEL 13

Om demokrati

Utopiska samhällsexperiment är i det allmänna medvetandet starkt förknippade med brutala diktaturer och undertryckandet av medborgerliga fri- och rättigheter. Med tanke på vårt sekels historia är det inte att undra på. Även om man i Storbritannien blivit alltmer medveten om att det behövs konstitutionella förändringar, så är visionerna av vad dessa skulle kunna bestå av begränsade. Ökade maktbefogenheter för regionerna och alternativa parlamentariska valsystem kan vara öppet för diskussion, men att avskaffa själva den parlamentariska demokratin är närmast otänkbart. Vårt syfte i det här kapitlet är att tänka det otänkbara – närmare bestämt att förespråka en radikal demokratisk konstitution. Vi kommer att lägga fram en moderniserad version av den antika grekiska demokratin och försvara ett sådant system som det bästa politiska komplementet till socialistisk planhushållning.

DEMOKRATI OCH PARLAMENTARISM

Det är en av historiens stora ironier att val genom röstsedel, under tusentals år oligarkins kännetecken, nu betraktas som demokratins kännetecken.

Orwell talar ironiskt i sin dystopiska roman *1984* om Nyspråk, en dialekt av engelskan så korrumperad att fraser som »frihet är slaveri« eller »krig är fred« obemärkt kan passera. Vad han anspelade på var språkets makt att kontrollera våra tankar. När makthavarna kan omdefiniera ordens innebörd gör de omstörtande verksamhet bokstavligen otänkbar. Frasen »parlamentarisk demokrati« är ett exem-

pel på nyspråk: en förklädd motsägelse. Gå tillbaka till den ursprungliga grekiska betydelsen av ordet demokrati. Andra delen av ordet betyder »makt« eller »styre«. Följaktligen har vi autokrati – envælde – och aristokrati – *aristos*, de bästas, elitens herravälde. Demokrati betydde styre genom *demos*. De flesta kommentatorer översätter detta som »folkets« styre, men ordet *demos* hade en mer specifik innebörd. Det betydde vanligt folks styre eller de fattigas styre.

I beskrivningen av sin tids demokratier uttryckte Aristoteles ganska tydligt att demokrati betyder de fattigas styre. Han bemöter argumentet att demokrati helt enkelt innebar majoritetsstyre genom följande exempel:

Om det fanns ett tusen tre hundra medborgare allt som allt, och om tusen av dem vore rika och inte delade med sig av makten till de tre hundra fattiga, fastän dessa vore fria och i övriga avseenden lika flertalet, så skulle ingen säga att det var fråga om en demokrati (*Politiken*, 1290).

Men han säger att detta är ett konstlat fall, »men det råkar i själva verket vara så att de förstnämnda är många och de sistnämnda få.« Som en bestämd definition anger han:

I stället är det en demokrati när de fria och medellösa, som är i majoritet, har kontrollen över statens styre, och en oligarki när de rika och mer välborna, som är i minoritet, har makten (*a a*).

Vad gäller tillsättandet av offentliga ämbeten, påpekade han vidare att det i Grekland »... anses demokratiskt att ämbetsmännen utses genom lottdragning men oligarkiskt att de väljs ...« (*Politiken*, 1294).

Vad kapitalismens ideologer kallar demokratiska procedurer skulle korrektare beskrivas som *psephonoma* procedurer (grekiska, *psephos*: val genom röstsedel). Genom att bortförklara klassförhållanden betydelse sammanblandar sådana ideologer rätten att rösta med maktutövandet. Faktum är att alla kapitalistiska stater är plutokratiska oligarkier. Plutokrati är statsstyrelse i vilken makten utövas av de rika; oligarki är fåtalsvälde.

Dessa är den moderna statens karakteristiska principer. Denna stat, enligt Fukuyama (1992) historiens mål eller slut, den mest fulländade formen av klassherravälde sedan romerska republikens dagar, utövar sådan hegemoni, andligen och världsligen att den förefaller ha undanröjt all konkurrens. Den verkliga makten finns fördelad i en serie av koncentriska cirklar, som i centrum koncentrerar den genom parlament och kabinett till premiärministern eller presidenten: *oligarki*. Denna makt utövas öppet i kapitalets namn; det är numera accepterat bland alla berörda att regeringsarbetet är att tjäna affärslivets intressen, statens främsta mål: *plutokrati*.

Plutokratins makt kommer ifrån att den kontrollerar lönearbetet, ett dominansförhållande och en trädedom vars diktatoriska natur inte är avskaffad i och med rätten att rösta. *Psephonomia* eller val är enbart en mekanism för utväljandet av individuella oligarker. På en och samma gång ger den legitimitet åt deras herravälde och gör det möjligt att dessa rekryteras bland de »bästa« och mest energiska medlemmarna ur de lägre klasserna (*aristoi*). I bästa fall förvandlar val oligarkier till aristokratier.

Aristoteles betraktade oligarki som en avvikelse från aristokrati:

Dessutom finns det några statsskick, som kallas aristokratier eftersom de skiljer sig både från oligarkierna och den så kallade medborgarstaten. Det statsskick där ämbetsmännen inte bara utses efter förmögenhet utan också efter förtjänst skiljer sig nämligen från båda och kallas aristokratiskt ...

De ... /medborgarstater/ ... som snarare tenderar åt oligarkin /kallas/ »aristokratier«, eftersom god uppfostran och hög börd ofta brukar förekomma hos de mest välbärgade. (*Politiken*, 1293)

Ersätt »aristokratisk« med »meritokratisk« och den verbala ändringen inkapslar väl den historiska metamorfos som det brittiska samhället genomgått sedan tidigt nittonhundratals, då parlamentet öppnades för personer med förtjänster men som inte nödvändigtvis var välburna. Men den avgörande frågan är inte huruvida några personer med relativt blygsam härkomst rekryteras till offentliga ämbeten, utan vem som har makten. Allt annat är illusioner.

Det som skiljer demokrati från oligarki är fattigdom respektive rikedom, och där maktutövning beror på förmögenhet ... där är statsskicket med nödvändighet en oligarki, alldeles som vi sade, och där de medellösa bestämmer är det demokrati, men det bara råkar vara så att de välbärgade är få och de medellösa många (*Politiken* 1279/1280).

Parlamentariskt statsskick och demokrati är varandras motsatser. Demokrati är massornas herravälde genom de fattiga och medellösa; parlamentet är maktutövning genom yrkespolitiker, som i antal och klasstillhörighet är del av oligarkin. Marx och Engels följde ganska oförbehållsamt den aristoteliska definitionen av demokrati när de i *Kommunistiska Manifestet* (1848) skrev att »Det första

steget är upphöjandet av proletariatet till härskande klass, demokratins erövring.« Det våldsamma omstörtandet av den aristokratiska staten och upprättandet av proletariats herravälde var för kommunismens grundare liktydigt med demokrati. De talade 1852 om proletariatets styrelseskick som proletariatets diktatur.

»Diktator« är ett ord som snarare härstammar från den romerska republiken än från antikens Grekland. Det syftar på en person som för en avgränsad tid tilldelades makten att genom dekret styra i en nödsituation. Det fanns en naturlig tendens till att temporära diktaturer degenererade till livslångt maktinnehav. Lenin och Stalin var diktatorer i romersk mening. Var det detta som Marx menade med proletariatets diktatur? Naturligtvis inte. Vad han åsyftade var en massdemokrati obehindrad av välbefästa konstitutionella rättigheter till försvar för den privata äganderätten. Tvåusen femhundra år tidigare hade Aristoteles beskrivit sådana demokratier.

En annan form av demokrati är den där förhållandena i övrigt är desamma, men där massan styr och inte lagen. Detta inträffar när omröstningarna äger giltighet och inte lagen /.../ I de stater som styrs demokratiskt i enlighet med lagen uppstår inte några demagoger, utan de förnämsta medborgarna är folkets ledare, men där inte lagar råder uppstår det demagoger. Folket blir liksom en enda enväldshärskare sammansatt av många, ty flertalet härskar, inte som individer utan alla tillsammans (*Politiken*, 1292).

Och vad föreslog dessa demagoger? Kommunistiska åtgärder som skuldavskrivningar och omfördelning av egendom.¹

Om en demokrati skall vara till nytta för proletariatet

måste massorna vara suveräna, obundna av lagregler, med möjlighet att utfärda dekret som gör våld på väl etablerade privaträttigheter till jord och kapital.

DIREKTDEMOKRATI ELLER SOVJETDEMOKRATI?

Genom historien har det på vänsterkanten funnits två andra kandidater som ersättare till parlamentarismen: sovjeter och kommunistiska partidiktaturer. Den senare fungerade som ett livsdugligt politiskt system i Sovjetunionen och i Östeuropa, under ett halvt sekel, men har nu störtat samman, och hur som helst har få människor i väst någonsin öppet förespråkat det. Istället finns där en sentimental böjelse för idén om sovjeterna. Dessa betraktas som den ursprungliga obefläckade formen av proletär maktutövning, innan den korrumpades av den leninistiska diktaturen. Vi använder ordet »sentimental« medvetet, eftersom många av de som ur djupet av sina hjärtan säger sig vilja ha ett sovjetsystem är av »realistiska« skäl ganska villiga att acceptera det parlamentariska statsskicket. Idén om sovjetmakt fungerar som en sorts moralisk försäkring.

Detta är inte att underskatta sovjeternas betydelse som upprorsorgan som kan erbjuda fokus i kampen för störtandet av parlamentet. Men vissa generaliseringar kan göras utifrån de historiska erfarenheterna:

- 1) Sovjeter tenderar att formeras bara då en diktatur eller en enväldig monarki störtas. De förefaller inte uppstå i parlamentariska stater.

- 2) Sovjeter fungerar bara som revolutionära utmaningar när de är beväpnade (arbetar- och soldatsovjeterna). Beväpnade sovjeter formeras bara i situationer av militärt nederlag: Frankrike 1871, Ryssland 1905 och 1917, Ungern 1919, Portugal 1975.
- 3) De är kapabla att störta den existerande staten bara om de leds av en enhetlig grupp av beslutsamma revolutionärer. Annars, som vid Pariskommunen och arbetarråden i den portugisiska revolutionen, tenderar de att lämna den existerande staten okontrollerad, tills de själva blir avskaffade.
- 4) De fungerar som det ideala övergångsformen vid etablerandet av en enpartistat. Detta för att de är baserade på inskränkt rösträtt och på indirekta val från lägre till högre sovjeter. Detta tenderar till att förstärka varje ursprungligt försteg för kommunisterna. Sådan kommunistisk dominans är förmodligen i vilket fall som helst förutsättningen för att störta den borgerliga staten.

Sovjeter är tillfälliga institutioner, inte statsstrukturer av varaktig form. När de väl har formaliserats blir det nödvändigt att skriva ner och ändra de *ad hoc*-regler utifrån vilka de ursprungligen konstituerades. Det blir nödvändigt att specificera vem och vem som inte har rösträtt. Råden kan inte för all framtid bara utgöras av fabriksarbetare och soldater. Det uppstår då ett tryck för att det ska definieras territoriella konstitutionella enheter med allmän rösträtt: härav Stalins konstitution från 1936. I avsaknad av klart formulerade alternativa konstitutionella planer, tenderar ett sovjetsystem att antingen utvecklas i riktning mot en enpartidiktatur eller mot borgerlig parlamentarism.

Att drömma sig tillbaka till den ofördärvade pre-stalinistiska (pre-leninistiska) sovjetdemokratien är ingenting annat än en ogenomtänkt nostalgi som kommer av ett okritiskt accepterande av Lenins *Staten och revolutionen*. I denna bok framförde Lenin ett lysande försvar av Marx och Engels skrifter, i synnerhet deras reflektioner kring Pariskommunen, den första arbetarstaten. Utifrån de ryska förhållandena argumenterade han för att »revolutionen består i att proletariatet krossar 'förvaltningsapparaten'- och 'hela' statsapparaten samt ersätter den med en ny, som består av beväpnade arbetare» (Lenin, 1956, s 322). Sorgligt nog degenererade denna genuint demokratiska stat, en sovjetstat av arbetarnas och soldaternas deputerade, inom kort till någonting helt annat.

Den historiska process där, med en omskrivning av Trotskij, bolsjevikpartiet satte sig istället för proletariatet, centralkommittén istället för partiet och sedan högsta ledningen istället för centralkommittén, är allt för välkänd för att behöva understrykas. Denna process, redan väl befast under Lenin, slutfördes i och med Stalin.

Socialister i väst som kritiserat systemet som blev, brukar vanligtvis applådera teorierna som framförs i *Staten och revolutionen*, men framhäva konflikten mellan Lenins teori och den faktiska praktiken. Några skyller på Lenin och dennes partiteori, andra skyller på Rysslands svåra förhållanden, några skyller på Stalin, några på Chrusjtjov, andra på Gorbatsjov. Men få ifrågasätter den ursprungliga modellen med en stat av arbetarråd som Lenin beskrev.

Att bara kontrastera teori mot praktik, goda intentioner mot idiotiska handlingar, är ingen kritik. Istället måste vi förstå hur den inre logiken i modellen som framfördes i

Staten och revolutionen ledde till Sovjetunionen. Denna modell föreställde sig ett system av fabriksarbetar- och soldatråd som utsåg deputerade genom en hierarki av stads-, regions- och nationella råd till en högsta sovjet. För att garantera att deputerade lyssnade på arbetarna skulle det vara möjligt att återkalla delegaterna och dessa skulle bara få en genomsnittlig arbetarlön. Dessa sistnämnda bestämmelser var hämtade från Pariskommunens erfarenheter. Lenin försvarade dessa åtgärder mot Bernsteins påstående att de innebar en återgång till primitiv demokrati, med svaret att

... övergången från kapitalism till socialism är *omöjlig* utan en viss »återgång« till den »primitiva« demokratismen (ty hur eljest övergå till folkmajoritetens, ja till hela befolkningens utövande av statsfunktionerna?) ... (Lenin, 1956, s 241)

Detta är en avgörande passage, och den retoriska frågan är passande, men vi måste nu, tre kvarts sekel senare, fråga om Lenin tillräckligt väl förstod innebörden av »primitiv«. Det som kännetecknade primitiv demokrati var att alla medborgare utan undantag kallades att fylla statens funktioner, men de institutioner där detta gjordes var mycket radikalare än någonting som Lenin föreställde sig.

Den klassiska demokratins institutioner

Det främsta och mest karakteristiska kännetecknet för *demokratia* var majoritetsstyre genom omröstning bland alla medborgare.² Detta skedde vanligtvis genom handuppräkning vid en suverän församling eller *eklesia*. De-

mos suveränitet delegerades inte till någon vald kammare befolkad av yrkespolitiker som i det borgerliga systemet. Istället samlades vanligt folk, på den tiden bönder och handelsmän, *en masse* för att diskutera, debattera och rösta i frågor som berörde dem.³ Det fanns ingen »regering« som sådan; istället utövades den folkliga administrationen genom ett stadsråd eller *boule* med 500 medlemmar. Till skillnad från fullmäktigeförsamlingarna i vår nuvarande plutokrati utsågs medlemmarna genom lottning, inte genom val. Där tillämpades uppdragsrotation och enskilda personer tjänstgjorde vid rådet bara i ett år tid, därefter blev de utbytta.⁴

Detta råd hade inga lagstiftande maktbefogenheter utan hade endast att antaga de politiska beslut som fattats av den suveräna folkförsamlingen. Varje medborgare hade rätt att yttra sig och rösta i folkförsamlingen och ersattes för förlorade inkomster under sin närvaro.

Den andra viktiga institutionen var folkdomstolarna eller *dikasteria*. Dessa domstolar saknade domare, istället fungerade dikaster både som domare och jury. Dikasterna tillsattes genom lottdragning bland medborgarna genom en sofistikerad procedur med röstsedlar och lottning. I domstolarna togs besluten genom sluten omröstning och utslagen kunde inte överklagas. Aristoteles hävdade att kontrollen av domstolarna gav *demos* kontroll över konstitutionen.

Val betraktades med misstänksamhet och tillämpades endast för militära befattningar. Val, sade Aristoteles, är en aristokratisk princip, inte en demokratisk; med dessa följde elementet av överlagda val, selektering av »de bästa«, *aristoi*, istället för hela folkets styre (*Politiken*, 1300). Vad

han antyder, och som borde vara uppenbart för varje marxist, är att »de bästa« i ett klassamhälle kommer att vara de välborna. De fattiga, avskummet och packet är naturligtvis »olämpliga« valkandidater. Rikedom och anseende går hand i hand. Bara där specialkunskaper var nödvändiga, som t ex beträffande militära härförare, ansågs valförfarandet vara säkert. Skillnaden mot vårt politiska och militära system kan inte vara mer slående.

En administration tillsatt genom lottdragning, och där envar kan inkallas att tjänstgöra, skapar en högst politiserad befolkning.

En och densamme kan ägna sig åt både egna och statens angelägenheter, men ej heller de andra som främst är upptagna av sitt arbete saknar insikt i statens affärer. Vi är de enda som menar att den som står helt utanför dessa ej är tillbakadragen utan oduglig.⁵

Trots sin starka önskan om en stat styrd av bagare var Lenin ur stånd att inse de konstitutionella former som krävdes för att uppnå detta. Med hänvisning till arbetarstaten skrev han

De representativa institutionerna står kvar, men parlamentarismen såsom särskilt system, såsom en uppdelning i lagstiftande och verkställande verksamhet, såsom en privilegierad ställning för de deputerade, finnes *inte* här. Utan representativa institutioner kan vi inte föreställa oss demokratin, inte ens den proletära demokrati ... (Lenin, 1956, s 245–246)

Lenin missar här fullständigt poängen. Skälet till varför parlamentarismen är en statsform som passar egendoms-

intresset har sin grund i valförfarandet, en princip som Aristoteles långt tidigare visat vara antidemokratisk. Ett proletariats diktatur kan upprättas genom en vald församling, som under Pariskommunen, där väljarna och kandidaterna uteslutande hämtades från proletariatet. Men den kan aldrig för längre tid upprätthållas genom val.

»Demokratisk centralism« – en återvändsgränd

Lenins idé om »demokratisk centralism«, genom vilken ytterst klassmedvetna medlemmar ur arbetarklassen, organiserade i ett kommunistiskt part, väljs genom ett system av arbetarråd för att bilda en arbetarregering, är fundamentalt bristfällig. Den försöker bygga en demokrati med ett instrument för klassvälde genom val. Det faktum att rösträtten är begränsad till arbetare hindrar inte att val är ett aristokratiskt system i klassisk mening. Politik blir en fråga för politiker. Som alla aristokratier degenererar den till en egennyttig oligarki och ersätts slutligen av en »hederlig« borgerlig plutokrati.

Tanken att rätten att återkalla delegater skulle vara ett effektivt hinder mot den här utvecklingen är skrattretande. Återkallanderätten är inskriven i delstaten Arizonas konstitution och fanns i Stalins sovjetkonstitution utan märkbara effekter. Det krävs insamlandet av tio- eller hundra tusentals namnunderskrifter för att säkra ett återkallande av en offentlig ämbetsman. Det är dömt till att bli en sällsynt händelse jämfört med de reguljära valen. Men om valen inte håller ordning på de offentliga ämbetsmännen – varför skulle återkallanderätten göra det? Samma

sak gäller de genomsnittliga arbetarlönerna – vem skall framtvinga detta? Vad kan hindra valda ämbetsmän att rösta igenom privilegier åt sig själva?

ÄR DEMOKRATI MÖJLIG IDAG?

I sin bok *Is Democracy Possible?* (1985) förespråkar John Burnheim ett system han kallar »demarki«, som har slående likheter med den klassiska demokratin. Istället för nationalstater föreställer han sig ett system där makten är decentraliserad och beslutsfattandet sker genom representativa organ vars medlemmar har framlottats bland de som har ett legitimt materiellt intresse i frågan som det gäller.⁶

Förespråkarna för demokrati framlägger en radikal kritik av 1900-talets borgerliga stat, men den klassiska demokratins praktik verkar paradoxalt nog så ny och främmande att det finns fara att folk automatiskt kommer att förkasta dem. Förespråkarna för genuin demokrati måste åstadkomma en trovärdig argumentation och kunna avvisa standardinvändningarna.

Dagens politiska vetenskap är överväldigande elitistisk i sin uppfattning. Det anses att den moderna statens komplexitet är sådan att bara en elit av professionella politiker klarar att hantera frågorna. Vanliga atenska medborgare kan ha varit förmögna att sköta en enkel stadsstat, heter det, men de skulle vara dåligt förberedda att konfronteras med den moderna statens heltidsbyråkrati. För detta behövs det heltidspolitiker med avlönade staber av utredare.

I praktiken vet vi att dessa heltidspolitiker egentligen är

maktlösa inför en beslutsam exekutiv och i vilket fall som helst i allmänhet mycket lite benägna att radikalt ifrågasätta systemet som skapar deras karriärmöjligheter. Men än mer grundläggande är att expertisen sammanblandar två frågor. Å ena sidan är det frågan om teknisk expertis i speciella frågor såsom offentlig sjukvård, teknologi och militära angelägenheter, å andra sidan vad Protagoras kallade *politike techne*, det politiskt omdörets konst. Protagoras ansåg att alla människor var lika begåvade med denna förmåga. När det kommer till att bedöma huruvida ett beslut är i hennes intresse eller inte är ett butiksbiträde lika väl rustat som en parlamentsledamot, givet att ingen av dem har några relevanta tekniska specialkunskaper.

Ett annat vanligt argument mot den klassiska demokratin är att det var en slavägarnas demokrati och således inte har någonting att lära oss. Å ena sidan är denna invändning fullständigt irrelevant: moderna förespråkare av direktdemokrati förespråkar inte slaveriets återinförande. Det är också baserat på en missuppfattning om det antika grekiska samhället. Aten var inte en slavägardemokrati, det var en demokrati med fria medborgare. Slavar var exkluderade från medborgarskap men majoriteten av medborgarna var inte slavägare. Den stora massan av *demos* utgjordes av arbetande fattiga bönder och hantverkare. *Demokratia* var instrumentet de använde i sin klasskamp mot de rika, de stora jordägarna som också var slavägare. De senare föredrog en oligarkisk konstitution och lyckades till sist att införa en sådan med hjälp från den romerska imperialismen.

En mer prosaisk invändning mot direkt demokrati foku-

serar på skalproblemet. Man kan helt enkelt inte samla alla medborgare i en modern nation på *agoran*, eller torget, för att debattera statens affärer. Men därvid förbiser man den moderna teknologins betydelse. Televisionen har skapat en global by.⁷ Det är inget tekniskt problem att ansluta en röstningskonsol till varje tv-apparat som gör det möjligt för oss alla att rösta efter ha sett debatter i en representativ studioförsamling. Redaktionen för brittiska tv-programmet »Current Affairs« inbjuder rutinmässigt slumpmässigt utvalda publiker för att utfråga politiker. I dessa program visar sig publiken gå hårdare åt politikerna än de proffs som vanligtvis brukar utfråga dem. Det krävdes en vanlig kvinna från golvet för att få Thatcher på defensiven efter sänkningen av det argentinska krigsfartyget *Belgrano*. Vi har fullt förtroende för folkets förmåga att fatta viktiga politiska beslut efter en sådan debatt.

Den moderna staten är, som vi har sagt, grundad på centralistiska och hierarkiska principer. Demokratiska institutioner erbjuder en något annorlunda modell. I en demokrati fanns det ingen regering, ingen regeringschef, ingen president, inget statsöverhuvud. Folkförsamlingen var den suveräna makten. Särskilda statliga versamhetsgrenar administrerades av nämnder eller ämbetsmän tillsatta genom lottdragning. Makten rör sig varken uppåt eller neråt utan är utspridd. Vi kan skissera hur dessa principer skulle kunna tillämpas idag. På en nivå skulle folkets suveränitet utövas genom elektroniska omröstningar efter tv-debatter. För att garantera att detta fungerar universellt skulle tv-apparater och röstningstelefoner finnas fritt tillgängliga som en konstitutionell rättighet. Detta skulle vara analogt med de arvoden för jurytjänstgöring som ate-

narna införde för att göra det möjligt för fattiga att delta i folkförsamlingen.

Eftersom bara ett mindretal av alla beslut som måste fattas i ett land kan fattas genom folkomröstningar skulle andra offentliga institutioner övervakas av ett antal nämnder. Myndigheten för etermedia, vattenmyndigheten, posten, järnvägarna osv skulle alla ligga under rådsförsamlingar, tillsatta genom lottdragning bland dem som berörs av respektive verksamheter. Sådana församlingar skulle inte vara ansvariga inför någon minister, istället vilar demokratin på principen att ett tillräckligt stort slumpmässigt urval kommer att vara representativt för allmänheten. Ett system av demokratisk kontroll av alla offentliga församlingar skulle innebära att alla medborgare någon gång under sin livstid får förvänta sig att bli inkallad till tjänstgöring vid någon rådsförsamling. Alla kommer inte att tjänstgöra vid nationella råd, men man får räkna med att bli tvungen att tjänstgöra vid något skolråd, lokalt hälsoråd eller arbetsplatsråd. Om människor fick deltaga direkt i styrandet av staten skulle vi inte behöva se den cynism och apati som utmärker den typiska moderna väljaren.

DEMOKRATI OCH PLANERING

När det gäller ekonomisk planering tänker vi oss ett system där olika team av professionella ekonomer lägger fram olika alternativa planer för ett planeringsråd som sedan har att välja bland dessa alternativ. Bara de mest avgörande besluten (skattenivån, hur stor andel av nationalin-

komsten som skall gå till investeringar, sjukvård, skola och utbildning, etc) skulle behöva fattas genom direkta folkomröstningar.

En av de stora fördelarna med det system grundat på arbetstidspriser, som föreslagits i tidigare kapitel, är att det översätter frågor gällande den nationella budgetens utformning till ett språk som varje medborgare kan förstå. Idag är det bara en handfull yrkesekonomer och ekonomijournalister som klarar att göra intelligenta värderingar av budgeten. För att förstå dessa måste man känna till hur stor nationalinkomsten är i miljarder pund räknat. Detta utestänger den stora befolkningsmajoriteten redan från början. Sedan måste man veta i vilka proportioner nationalinkomsten går till olika inkomstgrupper, för att kunna beräkna avkastningen från olika nivåer i inkomstskatten. Man måste veta för hur många miljarder pund momsbelagda varor det säljs och avkastningen från olika acciser. I andra änden av statsräkenskaperna måste man känna till kostnadsberäkningarna för olika statsutgifter och ta hänsyn till inflationen. En fullständig förståelse av budgeten förutsätter därför tillgång till en enorm mängd av information som i realiteten bara är tillgänglig för finansdepartementet.

Uttryckt i termer av arbetstimmar skulle hela övningen kunna göras mycket mer begriplig. Människor förstår vad det innebär att arbeta tre timmar per vecka för att upprätthålla sjukvården eller fyra timmar för att garantera skola och utbildning. Om man som underlag för en omröstning för folk presenterar en årlig redovisning där huvudkategorierna inom de offentliga utgifterna var listade i termer av hur många timmar per vecka dessa kostar

dem, skulle de kunna bilda sig en uppfattning om huruvida de var villiga att betala mer eller mindre för dessa tjänster.

Antag att man beträffande sjukvårdskostnaderna kunde rösta för att dessa ska öka med x procent, förbli oförändrade eller reduceras med x procent.⁸ Dessa röster skulle kunna bokföras och det beräknade genomsnittresultatet kunde användas för att bestämma den proportionella ökning eller minskning som borde göras i den offentliga sjukvårdsbudgeten. Elektroniska röstsedlar skulle mycket enkelt kunna utformas på ett sådan vis att människor är tvingade att göra konsekventa val (de kan t ex inte rösta för en hundraprocentig ökning av alla typer av utgifter!)

Efter några år kan man förvänta sig att utgiftsnivåerna kommer att stabiliseras och sedan bara genomgå små förändringar till följd av skiftningar i den allmänna opinionen. Under normala omständigheter skulle de som vill öka utgifterna vara ungefär lika många som de som vill minska dem så varje förändring skulle bli liten.

Fastän det är möjligt att fatta demokratiska beslut gällande de offentliga utgifternas storlek kan detta inte kombineras med oberoende demokratisk kontroll över beskattningen. Om det är möjligt att rösta om både skatter och utgifter finns det inga garantier för att budgeten kommer att balanseras (USA:s kongress genomför inkonsekventa omröstningar om såväl utgifter som skatter, med allmänt känt resultat). Snarare skulle nivåerna för grundtaxeringen behöva kunna justeras automatiskt för att kunna täcka de utgifter som folket har röstat för, med gjorda hänsyn till andra former av intäkter, såsom räntor. Väljarna skulle då få ta med skattekonsekvenserna i beräkningarna när de

skulle bestämma sig för hur stora utgifterna ska vara i den nationella budgeten. Som en variant av detta kan en väljare först och främst bestämma sig för den allmänna utgiftsnivån (och därmed också nivån på skatterna). När hon sedan gör sina val för enskilda offentliga utgiftskategorier skulle röstningsprogrammet indikera konsekvenserna för resten av budgeten av en röst för ändrade kostnader inom ett område.

DEN ACEPHALA STATEN

En neoklassisk demokrati skulle fortfarande vara en stat i marxistisk mening. Det skulle vara en organiserad offentlig makt som minoriteter skulle vara tvingade att underkasta sig. *Demos* skulle använda sig av den för att försvara sina rättigheter mot varje kvarvarande eller uppkommande utsugarklass. Men det skulle vara en *acephal* (grekiska, a – utan, icke; kefalos – huvud, ö a) stat, en stat utan statsöverhuvud, utan den hierarki som utmärker en stat grundad på klassförtryck.

De offentliga myndigheternas olika organ skulle kontrolleras av framlottade medborgarkommittéer. Massmedia, sjukvård, planerings- och marknadsföringsbyråer, alla olika industrier, alla skulle de ha en nämnd. Var och en av dessa skulle ha sitt bestämda kompetensområde. En kommitté för kraftindustrin t ex skulle bestämma vissa detaljer i energipolitiken men kan inte ignorera en folkomröstning, låt oss säga för en avveckling av kärnkraften. Medlemmarna i kommittéerna behöver inte enbart dras ur allmänheten. Sjukvårdskommittéerna skulle delvis kunna utgöras

av ett slumpmässigt antal ur sjukvårdspersonalen och delvis av medlemmar ur allmänheten. Precis som Burnheim säger så bör principen vara att alla de som har legitima intressen i en fråga bör ha chans att få delta i administrationen.

Detta perspektiv skiljer sig radikalt både från socialdemokratins och den hittillsvarande socialistiska praktiken. Planeringen ligger t ex inte under regeringens kontroll utan under en kontrollkommitté bestående av vanliga medborgare som, eftersom de är tillsatta genom lottdragning, kommer att domineras av arbetare. I den mening att de är oberoende av varje regering kan dessa kommittéer ses som analoga till de autonoma organen i det borgerliga civila samhället: oberoende centralbanker, ledningen för etermedia, kulturråd, forskningsråd etc. Det är inte nödvändigt att dessa är under direkt kontroll av staten; deras stadga och styrelsemedlemmarnas sociala bakgrund garanterar deras funktion. Förutsatt att de socialistiska motsvarigheterna för sådana myndigheter har stadgor öppna för folkig påverkan, att de har kontrollkommittéer som är socialt representativa för folket och att deras överläggningar är offentliga, så skulle folklig kontroll kunna garanteras.

De demarkiska rådets makt skulle vara antingen regulatorisk eller ekonomisk eller både och. Ett avancerat industrisamhälle kräver en komplex uppsättning av regler för att fungera. I det nuvarande samhället är en del av dessa regler vad vi kallar lagar, som emanerar från politikernas beslut och som genomdrivs av statsmakten. Men en större del har redan nu sitt ursprung i autonoma organ. Professionella organisationer definierar uppförandekoder som man ålåg-

ger medlemmarna. Handelsorganisationer definierar standarder för industriella komponenter, något som är absolut nödvändigt för snabb teknologisk utveckling. Internationella organ definierar standarder för utbyte av elektroniska data över telefon, telegraf och fax.

I många fall påverkar dessa regleringar bara de interna operationerna inom enskilda branscher för produktion och sociala aktiviteter och sammansättningen av dessa kontrollråd bör vara begränsat till människor som deltar inom detta område. Inom andra områden – som etermedia eller processer som kan hota folkhälsan – påverkas allmänna sociala intressen. I dessa fall måste kontrollrådet utvidgas till att inkludera en majoritet av andra medborgare, utsedda genom lottdragning, att representera allmänhetens intressen.

De demarkiska rådets andra maktmedel skulle komma från deras förfogande över resurser, mänskliga eller materiella. Ett råd kan bli anförtrott administrationen av viss fast egendom: byggnader, historiska monument, transportleder, energi- och vattenförsörjning. I den utsträckning dessa är immobila är den viktigaste motsättning som kan uppstå den om tillträde. Man kommer här att tänka på hur den brittiska kommissionen – dominerad av egendomsinnehavare – som ansvarade för fornminnen, nekade medellösa tillträde till Stonehenge. Men i den utsträckning som egendomen ifråga förfaller men måste bevaras, förutsätter även fast egendom ett inflöde av arbete och material.

Ett råd kommer också att kunna anförtros rörlig offentlig egendom i form av maskiner, fordon och råmateriel. Detta gäller mest utpräglat demarkier som administrerar

tillverkningsprocesser men kommer i viss utsträckning att gälla dem alla. Vi antar att all sådan rörlig egendom ytterst är allokerad utifrån den nationella planen. Ett råd som driver ett projekt har nyttjanderätten till egendomen såvida inte eller fram till dess att ett mer angeläget användningsområde uppkommer.

Slutligen disponerar ett råd över projektmedlemmarnas arbetskraft. Eftersom detta arbete är en del av samhällets totalarbete och potentiellt skulle kunna ägnas åt andra aktiviteter, är det utifrån den nationella kalkylen att betrakta som abstrakt samhälleligt arbete. På samma sätt förutsätter flödet av rörlig egendom till projektet att en del av samhällets arbete ägnas åt att reproducera dessa föremål. Därför är det också som ett flöde också abstrakt samhälleligt arbete. Ett råds dynamiska ekonomiska makt är i slutändan i förfogandet över samhälleligt arbete.

Omfattningen på dess makt mäts i antalet arbetstimmar i dess budget. Men med vilken rätt får den denna makt och vem reglerar dess omfattning?

Det är en makt som antingen överlåtits eller i sista instans delegerats av folket självt. Antag att vi har ett råd som administrerar en skola. Dess makt kan ha överlåtits från något lokalt eller nationellt utbildningsråd som tilldelar det en årlig arbetsbudget. Låt oss anta att utbildning är en lokal angelägenhet. I sådant fall bör det lokala utbildningsrådets budget bestämmas av det lokala elektoratet som årligen skulle bestämma hur många timmar som ska tas från deras årslön för att tillföras utbildningsväsendet.

Vad gäller fabriksråd sker delegeringen mer indirekt. Deras produkter – kanske blybatterier – möter snarast ett

indirekt samhälleligt än ett konkret och lokalt behov. Mängden batterier som samhället behöver är en funktion av hur många bilar, telefonväxlar portabla radioapparater, etc som tillverkas. Bara den nationella, eller i det längre perspektivet federala, planeringsmyndigheten kan beräkna detta. Således är det bara planeringsmyndigheten som kan delegera en budget för batteriproduktion.

I vilket fall är folket ytterst den som delegerar makt. Antingen de röstar för att beskatta sig självt och anförtro ett råd en budget för att producera en fri tjänst, eller de väljer att köpa konsumtionsvaror. I vilket fall så röstar de om hur mycket arbetstid som ska användas för att producera dessa nyttigheter.

Den stora förtjänsten med *demos* välde var den genomtänkta konstitutionella mekanism som man utarbetade för att försvara sin makt mot de högre klassernas usurpation. Detta styrelseskick blomstrade under nästan två århundraden tills det krossades av de makedonska och romerska imperierna. Under den perioden frambringade det en fyrbåk av konst, arkitektur, filosofi, vetenskap och kultur som spred ljus även de påföljande mörka århundraden. Upplysningen, den borgerliga kulturens guldålder, var en självmedveten återspeglning av detta ljus. Facklan kommer inte riktigt att tändas på nytt förrän en modern *demos* kommer till makten.

1. För en diskussion om demagogernas roll (betydde ursprungligen bara folkledare) se Ste Croix (1981, kapitel V). – Faktum är att den svenska översättning av *Politiken*, som vi annars troget följt, också använder »folkledare» på detta ställe (ö a).

2. Förutsättningarna för medborgarskap exkluderade kvinnor, slavar och metoiker, eller i modern tappning, utlänningar boende i landet.

3. Likheten mellan *eklesia* och de moderna spontana organisationer för arbetardemokrati, strejkmassmöten som är så avskydda av borgerligheten, är uppenbar och slående.

4. Aristoteles sammanfattar den klassiska demokratins huvudinnehåll enligt följande:

När dessa principer har fastlagts och när styret är sådant, framstår följande element som demokratiska:

Alla utser ämbetsmän, och ur allas krets.

Alla styr, var och en över var och en, i tur och ordning.

Ämbetsmännen utses genom lottdragning, antingen alla eller de som inte behöver erfarenhet och fackkunskaper.

Ämbetena är inte beroende av någon förmögenhet alls eller av minsta möjliga.

Samme man kan inte inneha ett ämbete två gånger, eller endast ett fåtal gånger, eller endast ett fåtal ämbeten utom de militära.

Ämbetena är kortvariga, antingen alla eller alla som kan vara det.

Alla är domare, och de utses ur allas krets och dömer i alla ärenden, eller i de flesta ärendena och de tyngsta och mest betydelsefulla, t ex när det gäller granskning av ämbetsmännens verksamhet, frågor som rör statsskicket och privatpersoners ekonomiska mellanhanden.

Folkförsamlingen har den högsta kontrollen över alla ärenden, eller över de tyngsta. Ingen ämbetsman har den högsta kontrollen över något ansvarsområde, eller endast över så få som möjligt. Av ämbetena är rådet det mest demokratiska där det inte finns resurser till arvode åt alla, men där resurser föreligger berövar man även detta ämbete makten, ty om folket får tillräckligt arvode tillskansar det sig självt all beslutanderätt ...

Vidare ger man arvode till folkförsamlingsledarmötena, domarna och ämbetsmännen, helst till alla, i annat fall åtminstone till ämbetsmännen, domarna, rådsmedlemmarna och dem som deltar i de viktiga mötena i folkförsamlingen, eller till de ämbetsmän som måste inta gemensamma måltider.

Dessutom eftersom oligarki definieras med börd, rikedom och uppföstran, tycks de demokratiska elementen vara motsatserna till dessa, dvs låg börd, fattigdom och enkelhet.

Vidare är inget ämbete på livstid, och om något livstidsämbete har

blivit kvar efter den ursprungliga omvälvningen, kringskär man dess makt och tillsätter ämbetsmän genom lottdragning istället för val (*Politiken*, 1317–1318).

5. Perikles, enligt Thukydides i *Kriget mellan Sparta och Aten I* (1978, s 146)

6. Den antika demokratiska mekanismens potentiella relevans har också diskuterats ur ett historiskt perspektiv av Moses Finley (1973). Ytterligare betydelsefulla diskussioner om den klassiska demokratin finns hos G.E.M. De Ste Croix (1981) och David Held (1987).

7. Redan på 1800-talet hävdade J. S. Mill att utvecklingen med järnvägar och dagstidningar gjorde en modern, storskalig ekvivalent av agoran möjlig (se Finley, 1973, s 36)

8. Vi kan utveckla hur röstsammanräkningen skulle ske mer precist enligt följande. Låt x procent vara maxstorleken för hur mycket en budgetpost får förändras under ett år. Antag att y procent av människorna röstar för en sådan ökning. Av detta följer, röstskolkarna borträknade, att $(100 - y)$ procent röstade emot ökningen, vilket ger en majoritet för ökningen med $y - (100 - y) = 2y - 100$ procent. Den resulterande utgiftsförändringen ska vara $(2y - 100) \times 100$ procent. När alla röstar för en ökning kommer budgeten att stiga med x procent; när en majoritet röstar emot kommer den att minska med någon andel av x procent.

KAPITEL 14

Egendoms- förhållanden

• •
Anda sedan de civiliserade samhällenas tidigaste nedtecknade historia har egendom – ägandet av människor, djur, jord och mänskliga artefakter – utgjort den samhälleliga organisationens ryggrad. Den har givet samhällena deras form och definierat deras grad av frihet. I stort sett alla revolutioner har drivits av önskan att i någon mening ändra egendomsförhållandena. Politiken i Storbritannien har under 1900-talet kretsat kring frågan om offentligt kontra privat ägande. Labourregeringarna under mitten av 1900-talet var förespråkare av offentlig egendom. De konservativa regeringarna har sedan 1979 bedrivit en politik för att utöka den privata äganderätten på bekostnad av offentligt ägande. Dessa senare förändringar uppfattades som tillräckligt radikala för att komma att kallas »Thatcherrevolutionen«.

De förändringar i egendomsförhållandena som vi föreslår är mer långtgående än någonting som någon av de senaste regeringarna har åtagit sig. De är lika radikala som de äganderevolutioner som inträffade i Sovjetunionen under första tredjedelen av seklet, eller i Kina under dess tredje fjärdedel. Även om det som vi föreslår skiljer sig radikalt från tidigare rådande förhållanden i Storbritannien skiljer det sig också väsentligen från den sovjetiska modellen.

Egendomssystem är något välbekant och samtidigt komplext och eftersom människor brukar ta det välbekanta för givet kan det vara värt att undersöka ägandebegreppet och dess grundläggande principer.

VEM ÄGER VAD?

Detta är den grundläggande frågan som måste besvaras av varje system av egendomslagar. Egendomsförhållandenas byggstenar består av ägarna och av tingen som de äger; Egendomssystem är som molekyler uppbyggda av dessa atomer. Det enklaste egendomsförhållandet är »A äger B«. Men vid olika platser och olika tider innebär denna äganderätt olika saker. För en bonde som äger jord och för en varuhandlare som äger veteterminer har ägandet olika praktisk betydelse. För våra syften kommer vi att betrakta ett ägande som bestående av fyra komponenter: nyttjanderätt, köprätt, säljrätt och arvsrätt. I det föregående exemplet är bonden mer intresserad av nyttjande- och arvsrätten; för varuhandlaren är rätten att köpa och sälja det avgörande. (I arvsrätten inkluderar vi tillägnelse genom giftermål.)

Vi kan ordna rättighetskomponenterna enligt följande: nyttja, sälja, förvärva, ärva. Dessa rättigheter kan behandlas som logiska predikat. Inom logiken benämns en uppsättning ordnade par (A, B) för vilka några predikat gäller, för en relation. Till exempel är relationen av nyttjanderätt en uppsättning av alla par (A, B) sådana att A nyttjar B.

Vi har således fyra tydliga relationer som definierar äganderätterna. Dessa kan härledas från fyra predikat: relationen *Nyttjanderätt* från predikatet (A nyttjar B), relationen *Sälj* från (A kan sälja B), *Förvärv* från (A kan köpa B) och *Arv* från predikatet (A kan ärva B).

Ett givet par av enheter, till exempel en handlare i terminsaffärer i vete (A) och en skeppslast vete (B), kan ingå i mer än en av dessa uppsättningar. I detta fall kommer

paret (handlare med veteterminer, skeppslast vete) räknas till relationerna *Sälj* och *Förvärv*. Detta därför att relationen *Sälj* omfattar alla par av potentiella säljare tillsammans med allt som de potentiellt kan tänkas sälja. Det samma gäller för *Förvärv*.

En äganderätt mellan en klass av ägare P och en klass av ägda ting Q kan därför karakteriseras genom den uppsättning egendomsförhållanden som par (p, q) kan tillhöra, där p är ett exempel av P och q av Q . En äganderätt mellan klasser av enheter är därför en uppsättning av mellan 0 och 4 relationer.

Att koda äganderätter

Eftersom varje form av äganderätt är en liten ändlig uppsättning relationer kan uppsättningen av alla tänkbara äganderätter uttömmande förtecknas. Våra fyra definierade relationer kan sägas bilda 16 olika uppsättningar av egendomsförhållanden och således gestalta 16 former av äganderätter. Dessa kan tilldelas nummer från sekvensen 0 till 15, stigande i proportion till den rättsliga formens styrka.¹ Denna sekvens visas i Tabell 10. På skalan kan vi placera äganderätterna för de många olika ägarna.

Längst ner på skalan kommer slavar. Slavar hade i den amerikanska lagstiftningen inga äganderätter. De hade ingen egendom till vilken de hade någon av lag upprätthållen äganderätt. Längst upp på skalan kommer fullständiga borgerliga rättigheter, där en individ kan nyttja, köpa, sälja eller ärva vilken som helst egendom. Där emellan ligger olika kombinationer. Ett sovjetiskt kollektivjordbruk från tiden före *perestrojkan* hade nyttjanderätt till jorden

TABELL 10

Uttömmande förteckning över möjliga äganderätter

	<i>A nyttjar B</i>	<i>A kan sälja B</i>	<i>A kan köpa B</i>	<i>A kan ärva B</i>	<i>exempel</i>
0	nej	nej	nej	nej	slavar, amerikansk lagstiftning
1	ja	nej	nej	nej	kollektivjordbruk och jord
2	nej	ja	nej	nej	daglönare och arbetskraft
3	ja	ja	nej	nej	
4	nej	nej	ja	nej	
5	ja	nej	ja	nej	
6	nej	ja	ja	nej	konsument och elektricitet
7	ja	ja	ja	nej	varuhandlare och varor
8	nej	nej	nej	ja	kapitalistiskt företag/fabrik
9	ja	nej	nej	ja	
10	nej	ja	nej	ja	bönder och jord
11	ja	ja	nej	ja	
12	nej	nej	ja	ja	
13	ja	nej	ja	ja	
14	nej	ja	ja	ja	
15	ja	ja	ja	ja	borgerliga rättigheter

men var inte berättigad att köpa och sälja jord och kunde självklart då inte ärva den.

I den socialistiska traditionen anser man att även om lönearbetare i en kapitalistisk ekonomi i teorin har fullständiga borgerliga rättigheter över egendom så är i praktiken deras grundrättighet den att sälja sin arbetskraft. De saknar möjligheter att själva effektivt nyttja denna sin

arbetskraft eftersom de inte äger kapitalutrustning. De befinner sig således i position 2 på skalan. Hyrd arbetskraft har naturligtvis rätt att förvärva och nyttja eller pantsätta konsumtionsvaror men den mest värdefulla egendom de äger är fortfarande sin arbetskraft.

Kapitalistiska företag nyttjar, köper och säljer alla sorters egendom, men har inte speciellt stor nytta av arvsrätten. Detta i motsats till bonden som vanligtvis ärver jorden från sin far och i sin tur efterlämnar den till sin son. Marknaden för jord är i allmänhet svagt utvecklad så arv och giftermål utgör de huvudsakliga sätten att överföra egendom.

VAD KAN ÄGAS?

Vi kommer att för det kapitalistiska, det sovjetiska och det av oss föreslagna kommunalistiska² samhällena gå igenom vad som kan ägas och vem som kan äga det. Vi graderar styrkan av ägandet på skalan 0 till 15.

Renodlad kapitalism och blandkapitalism

I kapitalistiska samhällen finns det fyra betydelsefulla grupper av egendomsägare: enskilda, staten, privata sammanslutningar,³ och företag. Det egendomssystem som varit rådande i Storbritannien mot slutet av efterkrigstidens labourstyre ser ut som visas i Tabell 11.

Egendomstyperna kan grupperas i fyra huvudklasser. Sådant som pengar, information, byggnader, etc är grundläggande objekt för äganderätt. Var och en av ägandeklasserna kan utöva fullständiga rättigheter över dem. De

TABELL 11

Äganderätter i efterkrigstidens Storbritannien

ägar	ägar	Enskilda	Staten	Privata sammanslutningar	Företag
Företag		5	15	15	15
Arbetskraft		7	7	7	7
Pengar		15	15	15	15
Information		15	15	15	15
Jord		15	15	15	7
Byggnader		15	15	15	7
Maskiner		15	15	15	7
Mineralrättigheter		5	3	5	5
Elektromagnetiskt Spektrum		5	3	5	5
Infrastruktur för transporter		1	3	1	1
Vapen		0	15	14	14

kan nyttjas, ärvas, köpas och säljas av vem eller vad som än äger dem. Arbetstid intar den speciella positionen att den kan köpas och säljas av alla ägarkategorierna, men kan av förståliga skäl inte ärvas. Företag utgör en speciell typ av egendom eftersom de både kan vara ägare och egendom på en och samma gång. Slutligen finns det en grupp objekt som staten har relativt exklusiv äganderätt till. Vissa naturresurser som rätten till mineralfyndigheter och det elektromagnetiska spektrum tillhör staten som kan nyttja

dem direkt eller arrendera ut dem (sälja dem för en tid) till kommersiella företag. Vissa andra objekt kan staten bara nyttja men inte sälja – militär hårdvara som atombomber och infrastruktur för transport, t ex motorvägar.

Det egendomssystem som var rådande 1988 var i stort sett det samma med undantag av att några få element inom transportinfrastrukturen kan ägas av företag. Hur förvånande det än kan förefalla så var det relativt små förändringar i ägandeformerna som Thatcherregeringen genomförde. Detta inte sagt för att förneka att de åstadkom en betydelsefull omfördelning av egendom inom de redan existerande rättsliga kategorierna. Mängden egendom som staten innehar hade krympt, men med undantag för lagstiftning beträffande kommunala bostäder har de olika ägarkategoriernas rättigheter inte förändrats.

Den sovjetiska modellen

Med den sovjetiska modellen menar vi det egendomssystem som rådde mellan införandet av centralplanering 1928–31 och Sovjetunionens upplösning 1991. Detta system visas i Tabell 12.

Om vi jämför detta med vad som finns i ett kapitalistiskt land som Storbritannien är det mest slående hur mycket »svagare« egendomsförhållandena är. Det är få saker över vilka borgerliga rättigheter kan utövas: pengar, personliga tillhörigheter och hus är de enda ting som kan nyttjas, säljas och ärvas. Istället finns det jämförelsevis många svaga länkar. Kollektivjordbruken får nyttja jorden men får inte köpa eller sälja den eftersom den teoretiska ägaren till jor-

TABELL 12

Äganderätter i sovjetsystemet

<i>ägre</i>	<i>ägre</i>	Staten	Enskilda	Företag	Jordbruk
Företag		1	0	0	0
Jord		1	9	1	1
Maskiner		5	0	1	3
Arbetskraft		5	3	5	1
Offentliga nyttigheter		1	0	1	1
Pengar		2	10	2	2
Byggnader		7	15	1	7

den är staten. I termer av borgerliga rättigheter är det statliga ägandet till jorden i sig självt en mycket restriktiv relation eftersom staten varken kan köpa eller sälja jord. Till vem skulle den sälja?

På liknande vis nyttjas maskinparken av produktionsenheterna men i den klassiska sovjetiska modellen saknade de fullständiga äganderätter till detta maskineri. På Stalins tid ägde staten de maskiner som jordbruken nyttjade och dessa sköttes av de statliga maskin- och traktorstationerna; under Chrusjtjov fick jordbruken rätt att köpa utrustning från staten. Statliga företag står till statens förfogande, men återigen – staten kan inte köpa eller sälja dessa företag, så i borgerliga termer är dess äganderätter

ytterst begränsade. Företagen har nyttjanderätt till sina produktionsmedel och måste redovisa detta, dvs de debiteras av staten för erhållna produktionsmedel. Trots detta kan vi inte säga att de hade rättigheter i borgerlig mening över industriutrustning eftersom den allokerades till dem av staten i enlighet med en nationell plan. Om de producerade produktionsmedel kunde de sälja dem, men återigen, bara till staten. Det fanns tydliga restriktioner vad gäller inköp av arbetskraft. Bara staten och statliga företag kunde göra detta och de tilläts i sin tur inte att sälja den, till skillnad från ett kapitalistiskt företag som kan hyra ut sina anställdas arbetstid. Inköp av arbetstid av privatpersoner var strikt förbjudet.

Företaget som motsättningarnas brännpunkt

De sovjetiska industriföretagens äganderätter under stal-inperioden skiljer sig väsentligen på två sätt från dem som kapitalistiska företag har. För det första var deras rätt att inköpa varor begränsad; de kunde köpa arbetstid från de enskilda arbetarna men andra varor var de tvungna att erhålla från staten. Staten debiterade företagen för erhållna varor och i denna mening såg försörjningen av råmaterial och andra insatsvaror till företagen ut som inköp. Men möjligheten att göra dessa inköp var betingat av att varor allokerades enligt en plan. Den andra begränsningen gällde försäljningen av varor som producerats i företaget. Dessa kunde inte säljas i vanlig kapitalistisk mening. De producerades för att möta planmål och även om staten krediterade företagen i rubel för levererade varor hade företaget inget annat val än att sälja dem till staten.⁴ Inte

desto mindre tog alla transfereringar mellan staten och företagen formen av försäljningar; de såg ut som varuomsättningar i det att varor gick i en riktning och pengar rörde sig i den andra.

Det sovjetiska företaget utgjorde således en motsägelsefull ekonomisk form. Det föreföll som om det utförde samma typ av transaktioner som ett kapitalistiskt företag, men i verkligheten var det fullt ut underordnat staten som ägde det. Förhållandet mellan staten och företagen som den ägde var ganska annorlunda jämfört med dem mellan ett företag och dess aktieägare. Aktieägarna i ett företag är vanligtvis varken dess huvudsakliga kunder eller huvudsakliga leverantörer och de utformar inte detaljerade direktiv till företaget om vad som skall produceras; de är intresserade av vinstutdelningar. Bokföringsmässigt sett försåg emellertid sovjetföretaget staten med profiter. Profiterna från de statsägda företagen utgjorde en betydelsefull del av nationalbudgeten.

Det sovjetiska företaget fungerade som arbetsgivare åt människorna som arbetade i det, dvs det betalade ut deras löner ur sin lönepott och tillhandahöll också olika bonuslöner till arbetarna från vinsterna. I den meningen påminde det återigen om en kapitalistisk arbetsgivare. Men å andra sidan gjorde den socialistiska arbetslagstiftningen det mycket svårt för ett företag att friställa arbetare – en av den socialistiska statens huvudmål har varit ombesörjandet av full sysselsättning. I anslutning till detta fanns där ingen mekanism för företag att gå i konkurs; företagen var statlig egendom och staten kunde inte gå bankrutt. Detta ledde till ineffektivitet i allokeringen av arbetskraft mellan industrierna; företag och industrier som var

av minskande betydelse för den nationella ekonomin tenderade att hamstra arbetskraft som skulle ha kunnat sysselsättas mer effektivt någon annanstans.⁵

Här finner vi ett avgörande ekonomiskt problem för sovjetsocialismens rättsliga institutioner. Det finns två motstridiga imperativ här – garanterandet av full sysselsättning och behovet av att säkra arbetskraftens rörlighet mellan industrier allt eftersom ekonomin moderniseras. Arbetskraft kunde frigöras genom att tillåta konkurser inom krympande sektorer, men detta skulle vara ett avsteg från ett grundläggande socialistiskt mål och skulle vara mycket impopulärt. Att tillåta dessa äldre företag att fortsätta var ett slöseri med arbetskraft och engagerade staten i utbetalandet av subsidier till företag som inte gick med vinst. Dessa subventioner, som vanligtvis tillhandahölls i form av krediter från den statliga banken, ökade penningtillgången och ledde till undertryckt inflation. Det är dessa omständigheter som nyligen resulterade i införandet av konkurslagstiftning i flera av de före detta socialistländerna.

Vi tror att detta var ett steg tillbaka. Konkurslagar och en utveckling mot kostnadsbokföring (*chosrastjot*) innebär ett betonande av de sovjetiska företagens kapitalistiska sida – deras roll som utpräglade ekonomiska subjekt med förmåga att köpa och sälja egendom – till förfång för deras roll som samhällelig egendom. Denna kapitalistiska form av lösning på problemet med arbetskraftens rörlighet är dömt till att vara till skada för arbetarnas intressen, som kan avläsas i de kaotiska ekonomiska förhållanden som råder i länder som Jugoslavien och Ungern där man har följt denna kurs längst.

Vi tror att det finns ett annat alternativ som innebär att företagets socialiserade aspekter betonas och dess kvarvarande kapitalistiska aspekter elimineras. Denna väg, som vi skisserar nedan, har att lösa samma problem beträffande ekonomisk effektivitet som gav upphov till reaktionerna av »liberaliserings«-åtgärderna; den måste tillåta resuriskoncentration där de behövs bäst, men den måste göra det utan att undergräva arbetarnas samhälleliga fri- och rättigheter.

DEN FÖRESLAGNA KOMMUNALISTISKA MODELLEN

Vi skall nu beskriva den övergripande strukturen av egendomsförhållanden som vi tror ligger i linje med det ekonomiska och sociala system som har skisserats i föregående kapitel. I det följande diskuterar vi ingående fyra aspekter av denna struktur: individuella äganderätter, den centrala planeringsmyndighetens rättigheter och speciella ekonomiska »projekts« rättigheter; jordegendom; och ägande av naturresurser.

Individuella äganderätter

Egendomsförhållanden i en socialistisk stat måste tillåta det ekonomiska systemet att fungera smidigt, skydda individernas och institutionernas legitima intressen och förhindra uppkomsten av exploatering. I allmänhet finns det spänningar mellan dessa krav. Varje system av egendomsförhållanden är på samma gång ett system av begräns-

ningar och undantag. När lagen specificerar att en resurs är en individs egendom, förnekas därmed andra denna resurs. Om en man äger en jordegendom innebär hans ägande ett förvägrande av alla andra att nyttja jorden. Historiskt sett har rätten för vissa individer att äga egendom gjort det möjligt för dem att exploatera andra. Ägandet av jord gjorde det möjligt för godsherrarna att exploatera arrendatorerna, ägandet av kapital tillät entreprenörerna och bankirerna att exploatera de anställda. Även om denna exploatering är orättvis utifrån en humanistisk ståndpunkt förblir den legitim och nödvändig inom den västerländska samhällsstrukturen. Utan trygga äganderätter skulle inte den kapitalistiska industrin kunna växa och frodas och ekonomin skulle förfalla till kaos och stagnation. Så länge samhället inte tillhandahåller någon annan mekanism för att organisera produktionen har kapitalistiska företag ett legitimt intresse i att exploatera sina anställda. Egendomslagstiftningen har både en klasskaraktär och en ekonomisk rationalitet; den skyddar dem som har egendom från dem som inte har någon och erbjuder förutsättningar för ekonomisk utveckling.

En socialistisk egendomslagstiftning måste ge stöd till motsvarande funktioner, men i detta fall är det producenternas intressen som måste skyddas och de som måste inskränkas är de potentiella utsugarnas. Arbetarna måste ges positiva rättigheter och deras legitima intressen måste skyddas i den nya ekonomin. Samtidigt måste den fungera som hinder för varje agerande från individer som önskar störa den socialistiska ekonomin eller återinföra utsugningen. De viktigaste positiva rättigheterna som en socialistisk stat bör garantera individerna är följande:

- 1) Rätten till arbete;
- 2) Rätten att få ut det fulla värdet av sitt arbete; och
- 3) Rätten att fritt disponera värdet av sitt arbete.

Dessa äganderätter konstituerar ett väsentligt mål i det socialistiska samhället. De utgör komponenter i den socialistiska definitionen av »det goda livet«. Rätten att inte bli exploaterad och att kunna välja hur du skall använda dina inkomster är mål i sig. Rätten till arbete har vidare en samhällelig rationalitet: det är bara genom att tillåta alla medborgare att aktivt kunna deltaga i ekonomin som det samhälleliga välståndet i sin helhet kan maximeras.

Ingen av dessa individuella rättigheter kan vara oinskränkta. En medborgare har rätt till arbete, men bara sådant arbete som hon har möjlighet att utföra och som det finns behov av. Människor har full rätt till vad som härrör från deras arbete, men detta undantar dem inte från nödvändigheten att betala skatt; bara delar av vad som härrör från arbetet kan göras tillgängligt för den enskilde att fritt disponera. Hur resten skall disponeras beslutas demokratiskt i ljuset av gemensamma samhälleliga mål. Individerna får disponera sina inkomster efter eget huvud förutsatt att de inte skadar miljön eller gör intrång på andras friheter.

För att en stat skall ge sina medborgare sådana rättigheter måste den till sitt förfogande ha ett institutionellt och ekonomiskt ramverk. Vi kommer att studera tre aspekter av detta ramverk: organiserandet av produktionen, samsättningsens natur och skydd av miljön.

Planeringens rättigheter och ekonomiska projekt

I tidigare kapitel diskuterade vi planeringsproblemet utifrån en ekonomisk ståndpunkt; då ägnade vi inte mycket uppmärksamhet åt det juridiska ramverk som är en förutsättning för att kunna genomföra en effektiv planering. Effektiv planering kan av förståliga skäl inte utföras under rådande bolagslagstiftning och vi har kritiserat det juridiska ramverket för produktionen i det forna Sovjetunionen. Om socialistisk planering skall återfå någon trovärdighet är det nödvändigt att finna alternativ.

Vi kommer kort och gott att hänvisa till det planeringsansvariga organet som *Planeringen*. Vi kommer här inte att beröra de konstitutionella mekanismer som är en förutsättning för att bringa Planeringen under demokratisk kontroll,⁶ utan bara dess äganderätter. Planeringen antas äga alla kollektivt opererande produktionsmedel med undantag för de som upprätthålls av lokala grannskapskollektiv. Med kollektivt opererande produktionsmedel menar vi verktyg eller grupper av verktyg som bara kan utnyttjas effektivt när flera människor är inblandade. Planeringen äger allting som vi vanligtvis betraktar som industriell utrustning: järnvägar, vägar, industriell utrustning, datanätverk, etc. Den äger också tillgångar av mellanprodukter och halvfabrikat.

Planeringen förkroppsligar institutionellt det gemensamma ägandet av produktionsbetingelserna. Detta ägande är på en och samma gång mer oinskränkt och samtidigt i en mening mer begränsat än kapitalistiska egendomsförhållanden. När staten är ensam ägare till produktionsmed-

len finns det ingen som den kan sälja dem till, ingen som den kan köpa dem av (om vi för tillfället bortser från internationell handel) och ingen som den kan ärva ifrån. Dess äganderätt begränsas till förvaltning eller allokering. På basis av sina produktionsplaner beslutar Planeringen till vilket användningsområde som varje byggnad, apparatur, osv skall allokeras.

Speciella ekonomiska aktiviteter kommer vi att beteckna som »projekt«. Med ett projekt menar vi en koordinerad uppsättning aktiviteter som är konstruerade för att producera ett bestämt nyttoresultat. Ett projekt kan vara en storskalig aktivitet som byggandet av den tredje kanaltunneln eller en satellitbaserad kraftstation för solenergi. Detta kan vara en pågående produktionsprocess som att paketera mjölk till Peterburgh eller att tillhandahålla sjukvård till Dumbarton. Det kan vara en kortsiktig produktionsprocess som att publicera en bok eller producera en film eller det kan vara en flerårig process som utvecklandet av en ny uppsättning datorer. Oavsett vad det är så förbrukar projektet resurser – arbetskraft, byggnader och maskiner – som Planeringen tilldelar det. Varje projekt registreras, tillsammans med dess tilltänkta output och dess resursförbrukning, på Planeringens datornätverk.

Dessa produktionsprojekt är enheter för arbetets organisering, inte några juridiska personer. I detta avseende är förhållandet mellan Planeringen och projektet det samma som det mellan ett kapitalistiskt företag och de enskilda aktiviteter som det utför. Ett företag inom bilindustrin kan ha flera parallellt pågående projekt för att producera nya modeller; var och en av dessa kan i sin tur indelas i projekt för att utveckla karosseriet, elektroniken, motorn, upp-

hängningsanordningen, osv. Till dessa projekt allokeras arbetskraft, lokaler och utrustning av företaget och de förväntas uppnå resultat enligt de planer företagsledningen enats om. Projektet äger inte de kontors- och fabriksutrymmen som de utnyttjar, inte heller anställer de människor som arbetar där – det gör företaget. Projektet är snarare förvaltande eller administrativa än juridiska enheter.

Man kan som anhängarna av marknadssocialism hävda att den marxistiska idén att planera ekonomin som ett enda stort företag utgör ett hot mot demokratin. Tvärtom hävdar vi att medborgarnas effektiva kontroll över ekonomin förutsätter att produktionsmedlen utgör medborgarnas kollektiva och offentliga egendom. Vi tror inte att statligt ägda företag i sig, än mindre oberoende arbetar-koopertiv, erbjuder en ändamålsenlig form för offentligt ägande av produktionsmedlen.

När det gäller statliga företag ägs produktionsmedlen direkt av företaget självt och företaget ägs av staten. Detta statliga ägande av företaget kan vara av varierande omfattning. I vissa fall är staten bara en aktieägare i ett börsnoterat bolag, med rätt att ta del av företagets vinster. Detta exemplifierades av den brittiska statens ägande av BP, vars verksamhet inte skiljde sig från övriga kapitalistiska företags.

Ett steg längre upp finns det nationaliserade bolaget som de tidigare Kol-, Gas och Elstyrelserna. I det här fallet existerade det statliga företaget på speciella statuter som tilldelade det förpliktelser och garanterade att företagsstyrelsen utsågs av staten. Detta är ett framsteg i jämförelse med ett enbart statligt aktieinnehav eftersom företagets förpliktelser i enlighet med statuterna kunde vara

mer långtgående än enbart den profitmaximering som styrde BP:s verksamhet. De förblev emellertid föremål för många invändningar, varav några av de viktigaste utifrån en socialistisk uppfattning var:

- 1) Statens klasskaraktär var fortsatt kapitalistisk och således kunde administrationen av företagen, när staten så avsåg, utnyttjas till att utföra attacker mot arbetarnas intressen inom branschen. Detta illustrerades under gruvarbetarstrejkerna under 1970- och 1980-talen.
- 2) Inom dessa bolag gjordes inga anstalter för arbetarkontroll av industrierna.
- 3) De olika bolagen fungerade som relativt privata enheter vilket omöjliggjorde en övergripande energiplanering. Varje bolag eftersträvade maximal försäljning av de egna produkterna och således av de egna intäkterna. Detta stod i omedelbar motsats till de samhälleliga målen att försöka minska den övergripande energikonsumtionen och utsläppen som hörde samman med detta.

Den första invändningen skulle bara kunna åtgärdas genom en förändring av statens karaktär. Den andra och den tredje invändningen är relaterade till varandra på ett möjligen motsägelsefullt vis. Arbetarklassens kollektiva intressen kanske inte till punkt och pricka kan sammanfalla med de hos arbetarna inom en specifik bransch. Detta skulle inte vara några problem gällande frågor av allmän klasskaraktär som kan resas beträffande arbetarkontroll: arbetarskydd, förbättrad arbetsmiljö, möjligheter att pröva de anställdas idéer för att förbättra produktionen, avskaf-

fandet av klasshierarkier på arbetsplatsen. Men det kan uppstå problem när det kommer till andra frågor som övergripande jämlikhet, hushållandet med arbetskraft eller kontroll över koldioxidutsläpp. Det kan hända att allmänintresset bättre tjänas genom att tex kolindustrin avvecklas till förmån för ökad gasanvändning och genom energibesparande åtgärder.

I detta sammanhang är det viktigt att Kolstyrelsen, Gasstyrelsen och Elstyrelsen inte behandlas som tre separata företag med specifika företagsintressen (inklusive deras anställda arbetares) utan behandlas som en enhetlig samordnad process för energiproduktion. Detta innebär att det måste finnas ett offentligt organ med såväl befogenhet som resurser till att reglera dessa industrier på ett samordnat sätt i det offentligas intresse.

Den inneboende överlägsenheten hos denna centraliserade form av ägande kan illustreras med National Health Service (NHS). Här ägs sjukhusen av hälsovårdsstyrelser som, före toryregeringens omorganisation, var ålagda att organisera sina resurser så att de bäst tjänade hälsotillståndet i samhället. Enligt vårt sätt att se var sjukvården den enda verkligt kommunistiska institution som infördes av labourpartiet. Som sådan representerade den en högre form av socialisering än vad vi föreslår för industrin som helhet, men denna högre form kan fungera som rättesnöre för den socialistiska form vi föreslår för industrin.

NHS följer den kommunistiska principen »från var och en efter förmåga, åt var och en efter behov«. Behandlingen är gratis och baseras på en oegennyttig professionell bedömning av patientens behov. Delarna är underordnade helhetens intressen: Ett sjukhus var inte ett företag; det

fanns inte till för att skapa profiler utan för att tjäna samhället under sjukvårdsmyndighetens ledning.

Nyligen genomförda toryreformer förskjuter systemet i riktning mot en uppsättning separata företag – avknopade sjukhus som ska förhandla som privata enheter om att få leverera sjukvårdstjänster. Den allmänna opinionen bland dem som arbetar inom NHS är att förändringarna kommer att resultera i försämrad service, sjunkande moral och en tilltagande samhällelig skiktning inom hälso- och sjukvård och ett bristande lokalt ansvarstagande.

Dessa exempel från brittiska erfarenheter visar att centralt ägande och planering är förutsättningar för arbetarklassens demokratiska kontroll: utan detta splittras arbetarklassen upp i inbördes stridande grupper som bara ser till den egna avdelningens intressen. Både när det gäller det kapitalistiska företaget och NHS kan den överordnade enheten besluta att ett specifikt projekt eller en viss aktivitet inte längre är kostnadseffektiv och lägga ner verksamheten och omfördela resurserna för andra syften. Kontrastera detta mot den situation som rådde i Sovjetunionen där tre typer av aktörer var inblandade: Gosplan, industriministeriet och de erskilda företagen. Gosplan formulerade olika produktionsmål som dirigerades över till olika statstjänstemän i industriministerierna. Ministerierna vidarebefordrade dessa till företagen under deras kontroll. I detta arrangemang var den effektiva makten att disponera egendom delad mellan dessa tre nivåer. Parallellt med denna uppdelning av statsegendom fanns det flera olika former av kalkyler – kalkyler i form av materialbalanser, i form av arbetskraftsbalanter och, på företagsnivå, kostnadsanalyser beräknade i rubel. Fastän företaget tidigare

hade varit under effektiv kontroll av normer som satts i planen i materialtermer förväntades företaget också kunna täcka sina kostnader i termer av pengar. Det är företaget som anställer människor och betalar deras löner. Men givet att priserna var centralt fastställda, är det möjligt för kriterierna för kostnadsanalysen att komma i konflikt med målen för den fysiska planeringen; det kan vara så att det under den givna prisstrukturen faktiskt inte är »lönsamt« för företaget att leva upp till planen.

Ett icke-vinstgivande företag i ett system av sovjetmodell kan vara eller inte vara nettoinbringande för ekonomin och vilketdera går ej att fastställa utifrån dess penningbokföring. Men eftersom företag inom vissa gränser är juridiska personer (med möjlighet att köpa arbetskraft, sälja sina produkter, ingå kontrakt, osv) finns det svårigheter med att bestämma vad som skall göras med dem som, av olika skäl, uppfattas som »oekonomiska«. Besluten de senaste åren i de före detta socialistiska ekonomierna att tillåta införandet av en konkursförfarande mot företag som går med förlust indikerar att i dessa länder har kostnadsanalysen på företagsnivå blivit den dominerande kalkyleringsmekanismen och att företaget inte längre först och främst betraktas som statsegendom. Istället opererar det som ägt/ägare likt ett samägt aktiebolag med ett statlig andel. Denna speciella utveckling för egendomsförhållandena är den motsatta till vad vi föreslår.

I vår modell har projekten en arbetskraftsbudget fastställd av Planeringen; denna bestämmer mängden resurser de har till sitt förfogande. Även om ett projekt inte kommer att tilldelas resurser som överstiger dess budget så är denna typ av allokering funktionellt annorlunda jäm-

fört med en penningbudget. Den används inte för inköp av resurser. Detta kan illustreras med arbetskraftsinsatserna som exempel.

Föreställ er ett projekt för att driva en lokal fritidsanläggning. Det tilldelas en årlig budget på 20 personår tillsammans med nyttjanderätt av en lämplig byggnad. Anläggningens budget fungerar som en kontroll på hur det använder sina resurser. Projektet registrerar hos planmyndigheterna att hälften av budgeten skall gå till personalkostnader och resten till energi, utrustning och drift. Fritidsanläggningen avlönar inte självt människorna som arbetar i projektet. Arbetet som dessa människor utför avräknas från anläggningens budget, men till skillnad från pengar så överförs inte detta till något annat konto, det bara annulleras. På samma vis kommer användandet av materiella resurser såsom sportutrustning resultera i en avräkning från budgeten, men ingen »betalas« för utrustningen eftersom både resurserna och projektet är samhällelig egendom. Anläggningens personal betalas av planmyndigheten, inte av fritidsanläggningen självt, för arbetet de utfört. Eftersom projektet inte i någon mening är ett ekonomiskt subjekt (dvs ett subjekt med äganderätt), kan frågan om konkurs inte uppkomma. Planeringen måste emellertid ha friheten att lägga ner specifika projekt om dessa bedöms vara icke kostnadseffektiva, precis på samma sätt som en lokal utbildningsmyndighet kan lägga ner en skola om kostnaderna för skolan inte längre kan rättfärdiga att den drivs vidare.

Besluten att lägga ner projekt – om de skall vara någonting annat än rent godtyckliga – förutsätter att det finns ett rationellt system för ekonomisk kalkyl. Vi har i tidigare

kapitel visat att det inte är något grundläggande problem att utföra dessa beräkningar utan att behöva ta sin tillflykt till marknaden. Samtidigt får sådana nedläggningar inte orsaka arbetslöshet. På den övergripande nivån förhindras arbetslöshet genom att nationalbudgeten balanseras i termer av arbetskraft. Som förklarades i kapitel 7 så kompenseras varje bortfall i den totala efterfrågan genom att försäljningsmyndigheten sänker priserna på alla konsumtionsvaror. Detta innebär att det inte finns någon möjlighet till ett bortfall i efterfrågan som kan sätta igång en nedåtgående recessionsliknande spiral, vilket är den främsta orsaken till arbetslöshet i de kapitalistiska ekonomierna. Men om en generell arbetslöshet på grund av otillräcklig efterfrågan kan undvikas så kvarstår fortfarande problemet med återanställning. Om ditt projekt lägger ner så har de aktiviteter du sysslade med blivit överflödiga. Det betyder inte att du har blivit överflödig; du har rätt att förvänta dig att samhället garanterar dig en inkomst och tillhandahåller dig ett annat arbete – men exakt hur skall denna rättighet tryggas?

Vi föreställer oss ett system där människor är direkt anställda av samhället snarare än av företag eller oberoende »firmor«. Det ligger alltid i samhällets intresse att arbetare skall återanställas så fort och effektivt som möjligt när deras tidigare arbetsuppgift inte längre är nyttig; genom att göra »samhället« till den faktiska arbetsgivaren tas detta intresse till vara.

Om t ex Mary sökte ett nytt projekt att arbeta med skulle hon gå till en arbetsförmedling och registrera sina yrkesfärdigheter, hur hårt hon vill arbeta, hur många timmar i veckan, osv. Arbetsförmedlingen skulle sedan koppla upp

sig på Planeringens datanät för att söka den träff som bäst matchar Marys erbjudande om att arbeta och kraven för projekten i området. Detta innebär att planmyndigheterna kommer att ha tillgång till uppdaterade register över mängden och typen av arbetskraft som finns tillgänglig, vilket gör det möjligt att utforma bruttoarbetskraftsbudgetar för ekonomin i sin helhet. Till skillnad från dagens arbetsförmedlingar skulle tillgängliga befattningar motsvara antal och ungefärlig inriktning hos de arbetare som söker ett projekt. När Mary väl bestämt sig för vilket projekt hon vill arbeta med och har övertygat de som redan arbetar där om sin lämplighet, skriver hon på ett kontrakt hos arbetsförmedlingen med uppgifter om att hon vill arbeta så och så många timmar per vecka i ett specifikt projekt. Detta registreras sedan i planeringssystemet som börjar kreditera hennes konto med hur många timmar hon har arbetat.

Arbetskrediternas samhälleliga funktioner överlappar de som pengar har i det kapitalistiska systemet men de är inte identiska. En arbetare erhåller från samhället lika mycket som hon eller han har givet det i form av arbete. Efter det att skatten är betald berättigar dessa arbetskrediter arbetaren att ta ut varor från samhället motsvarande samma mängd arbete. Likheten med pengar är uppenbar: Krediterna kan »användas» till konsumtionsvaror. De skiljer sig i det att de inte cirkulerar; när någonting är köpt är kvittot förbrukat. I den meningen påminner de om tågbiljetter vilka kan utbytas mot en resa och sedan makuleras av konduktören. Syftet med denna restriktion är att förhindra att kapitalistisk utsugning återuppstår, eftersom pengar är en förutsättning för all kapitalistisk aktivitet.

Under ett sådant system skulle de enskilda individerna ha rätt till egna personliga ägodelar, konsumtionsvaror och hus. De kan inte äga aktier och värdepapper (sådant skulle faktiskt inte existera) eller någon annan form av kapital, inte heller kan de äga jord eller sådan produktionsutrustning som bara kan brukas kollektivt. En individ kan inte anlita en annan individ för att arbeta åt sig, eftersom arbetskrediterna inte är överförbara.⁷

Egenföretagande

Det kan mycket väl vara en god idé för staten att tillåta egenföretagande. En del aktiviteter utförs bäst på individnivå. Exempelvis hantverk som rörmokare och reparationsarbeten. Benägenheten hos detta att ge upphov till en »svart ekonomi« i de forna socialistländerna är välkänt. Enligt klassisk ekonomisk teori ger inte egenföretagande upphov till ekonomiska ojämlikheter. När de enskilda individerna utbyter produkterna av sitt arbete tenderar relativpriserna att bestämmas av arbetsvärdena. Förutsatt att de tjänster som egenföretagande hantverkare saluför inte begränsas på konstgjord väg så kommer dessa yrkesmän/kvinnor att ha förtjänst efter samma timkvot som de som är anställda i den socialistiska sektorn.

Om människor skall kunna bli egenföretagare måste de ha möjlighet att öppna ett företags- eller affärskonto hos den statliga banken, där arbetskrediter kan sättas in. Detta öppnar upp för faran med dold exploatering. En förmodad egenföretagare kan i praktiken utföra legoarbete åt en annan egenföretagare. Det kanske bästa sättet att förhindra uppkomsten av dold exploatering av arbetskraft är att

utnyttja egenintresset hos den exploaterade. Om arbetarnas rätt till full avkastning från sitt arbete kunde garanteras i konstitutionen och genomdrivas genom att hänskjutas till en folkdomstol,⁸ och om rätten kunde utdöma skadestånd till dem som utsatts för exploatering, skulle det vara omöjligt att anlita människor till exploaterande lönenivåer.

Ägande av jord

I dagens Storbritannien är jord ett objekt för privat ägande som vilket som helst annat. Den kan nyttjas, köpas, säljas, ärvas eller arrenderas. I alla socialistiska revolutioner har det privata ägandet av jord avskaffats och istället har den nationaliserats. I samtliga fall har denna nationalisering resulterat i en svag form av offentlig äganderätt över jorden. I Sovjetunionen t ex hade staten förfoganderätt över jorden. Planeringsorganen kunde besluta att bygga en fabrik på en jordplätt eller bygga en gruva där utan att först fråga någon jordägare om lov. Men när det kommer till jordbruksland eller jord som används för bostäder blir denna rätt i praktiken ganska svag, eftersom nyttjandet av jorden kan delegeras till privatpersoner (privata jordlotter eller privatbyggda hus) eller till juridiska personer (kollektivjordbruk). Dessa enheter har effektiv förfoganderätt över jorden. I ett kapitalistiskt samhälle är det rådande praxis att en jordägare överlåter nyttjanderätten till jorden åt andra individer, men att jordägaren tar ut jordränta (arrende) som ersättning för detta. Av någon anledning – förmodligen kopplingen mellan jordränta och den omfattande exploateringen från jordägarnas sida förr i tiden –

har socialistregeringar varit ovilliga att införa jordräntebetalningar för nyttjandet av offentligt ägd jord. Men i avsaknad av jordränta finns det en tendens till att offentligt ägande av jord degenererar till privat äganderätt hos dem som har förfoganderätt över jorden.

Situationen att staten äger jord men inte tar ut jordränta för denna är både orättvist och ekonomiskt ineffektivt. För att förstå detta är det nödvändigt att begripa något av klassisk ränteteori.

EN UTVIKNING OM RICARDIANSK JORDRÄNTETEORI

Vi står i tacksamhetsskuld till den tidige 1800-tals ekonomen David Ricardo för teorin om jordräntan. Han hävdade att jordränta uppkommer beroende på en kombination av två faktorer: knapphet på jord och skillnader i produktiviteten för olika jordlotter.

För att kunna fastställa att knapphet på jord var den första förutsättningen för jordränta pekade han på att i nya kolonier där jord inte kostade mer än att ta den, kunde ingen jordränta utkrävas. Han fann sedan att människor först slog sig ner på den bördigaste jorden. Allt eftersom befolkningen växte kom bosättningarna och jordbruket att spridas till mindre bördiga jordar som krävde större arbetsinsatser. Antag att det fanns tre klasser av jord så som visas i Tabell 13.

Om i det första stadiet av befolkningstillväxt människors behov kunde klaras enbart genom brukandet av den bästa jorden, skulle priset på spannmål bli 10 pund. Men allt

TABELL 13

Jordar med olika produktivetsgrad

Grad	Arbete som krävs per skäppa	Produktionskostnad
1	10 timmar	£ 10
2	15 timmar	£ 15
3	20 timmar	£ 20

eftersom befolkningen expanderar måste efterhand sämre jordar tas i bruk och priset på spannmål kommer att stiga för att kunna möta produktionskostnaderna för dessa jordar med avtagande bördighet. Slutligen skulle priset komma att stiga till 20 pund allt eftersom tredje gradens jordar började nyttjas. Vid den här punkten skulle produktionskostnaderna för spannmål på de bästa jordarna fortfarande bara vara 10 pund vilket gör en vinst på 10 pund för varje skäppa. Följaktligen kunde jordägarna ta ut ett arrende motsvarande hälften av det som producerades på de bästa jordarna utan att driva bort sina arrendatorer. Arrendebonden på de bästa jordarna, som nu betalar hälften av vad han producerar till jordägaren har det nu varken bättre eller sämre än bonden som odlar tredje gradens marginaljord och som inte betalar någon ränta. Situationen är som visas i Tabell 14.

Om bonden råkar äga sin egen jord tillägnar han sig en inkomst motsvarande jordreäntan (en »tillägnad jordreänta«). I detta exempel skulle en självägande bonde som

TABELL 14

Jordräntor när tredje gradens jord odlas

Grad	Jordränta (arrende) betald per skäppa	Produktionskostnad
1	£ 10	£ 10
2	£ 5	£ 15
3	£ 0	£ 20

*Spannmålspriset = 20 pund = produktionskostnad +
arrendeavgift = produktionskostnaden
endast på marginal (grad 3) jord.*

nyttjar 1:a gradens jord tjäna ett överskott på 10 pund per skäppa i förhållande till sina produktionskostnader, helt enkelt pga det faktum att tredje gradens jord brukas och att priset på spannmål bestäms »på marginalen«, där kostnaderna är högst. Vi kan beteckna detta överskott som »jordränta«, även om den inte skulle betalas till någon särskild person.

Det är viktigt att komma ihåg att i den Ricadianska teorin jorden inte bidrar med någonting till en produkts värde (Ricardo opererade med en arbetsvärdeteori). Spannmål är inte dyrt på grund av att jorden ger ränta, snarare är det så att jord ger ränta pga att spannmål är dyrt.

I den klassiska teorin antyds det att förekomsten av jordränta är ett oundvikligt resultat av jordens skiftande pro-

duktivitet. Detta är sant oavsett om vi betraktar produktiviteten i en snäv jordbrukskontext, eller i den bredare meningen där jord nära befolkningscentra är mer produktiv. I det senare fallet har produktiviteten sitt ursprung i transportkostnaderna: »avstånd är ekvivalent med sterilitet» (Jean-Baptiste Say). När ett socialistiskt samhälle nationaliserar jorden men överlåter nyttjanderätten på privata enheter eller individer (familj jordbruk, kommuner), har det offentliga ägandet av jord effektivt negerats genom att brukarna tillåtits lägga beslag på jordräntan. Den i Kina tydliga skillnaden i rikedom mellan olika kommuner nära sammanhängande med skiftande produktivitet inom det lokala jordbruket, berodde på att kommunerna med mer bördig jord tillägnade sig jordränta. Av jämlikhetsskäl borde privatpersoner eller sammanslutningar betala ränta för att de nyttjar jorden. Denna ränta kunde sedan användas till att kompensera offentliga utgifter, reducera den allmänna skattenivån och därmed i praktiken transferera inkomster till de som tvingas bära bördan av mindre produktiv jord.

Ett av de mer anmärkningsvärda kännetecknen för de socialistiska länder som har tillåtet bondejordbruket att återuppblomma, har varit den relativa framgången för bönder jämfört med de offentligt anställda. Detta beror till stor del på böndernas framgångsrika tillägnade av jordränteinkomster. Givet jordens varierande bördighet kommer majoriteten av bönderna att odla icke-marginaljordar och kommer härmed uppbära arbetsfria inkomster.

I ett avancerat industrisamhälle utgör tomtmark en stor källa till jordränteinkomster. Även om en socialistisk stat kan tillåta privat ägande av bostäder, bör man inte tillåta

privat äganderätt till jorden på vilka husen är byggda. Hemmansägare bör vara skyldiga att betala en jordränta grundad på det aktuella räntabla värdet på marken som används för deras hus. Detta innebär att någon som köper ett hus bara köper själva byggnaden, men i tillägg till inköpspriset betalar egnahemsägaren en ränta eller jordskatt till samhället, som representerar skillnaderna i bekvämlighet eller tillgänglighet på jorden som deras hus står på.

Äganderätt till naturresurser

Sett från en högre ekonomisk samhällsforms standpunkt kommer enskilda individers privata äganderätt till jorden att framstå som något lika osmakligt som att den ena människan äger den andra. Inte ens ett helt samhälle, en nation, ja inte ens alla samtida samhällen är ägare till jorden. De är bara dess besittare, dess nyttjanderättsinnehavare och har att som *boni patres familias* (goda familjefäder) efterlämna den förbättrad till följande generationer. (Marx, *Kapitalet*, Tredje Boken, s 687–688.)

Förr i världen föreföll frågan om äganderätt till jord först och främst beröra konflikter mellan olika mänskliga intressen. Jordägarnas intressen stod i motsättning till arrendatorernas och politiska förslag gällande äganderätten till jord uttryckte dessa gruppers motstridiga klassintressen. Numera är det inte tillräckligt att se saken på detta vis. Vi måste betrakta frågan om äganderätten till jord och nyttjanderätt i den mer allmänna kontexten gällande mänsklighetens utnyttjande av jordens naturresurser. Omfattningen och storleken på miljöförstöringen som skapats av

mänskliga aktiviteter har bara precis börjat sjunka in i våra medvetanden.

Det är nu bortom allt tvivel att mänskliga aktiviteter har omformat miljön i ett accelererande tempo under flera tusen år. Det är inte otänkbart att tidigare omvandlingar av våra produktionssätt kan ha påtvingats våra förfäder genom ekologiska förändringar som de själva satt igång. Exempelvis var drivkraften till jordbrukets utveckling på de amerikanska kontinenterna förmodligen utrotningen av den amerikanska megafaunan genom jakt (Se Harner, 1977). En faktor som bidrog till sammanbrottet för de antika slavsamhällena kring Medelhavet var förlusten av en stor del av deras jordbruksmark genom skogsskövling och ökenomvandling. Genovese (1965) menar att en av orsakerna till den förödande konflikten mellan den slavälgande aristokratin i gamla södern och nordstaternas industriella kapitalism var jordförstörelsen som var följden av ett intensivt odlande av bomull. Detta ledde till ett starkt tryck för en expansion västerut som drog in slavstaterna i en konflikt med de fria staterna.

Det urgamla fenomenet med artutrotning, skogsskövling och ökenutbredning hänger med oss fortfarande och inträffar faktiskt med en accelererande hastighet. Till detta måste nu läggas föroreningen av haven och av atmosfären. Effekterna av miljömässiga förändringar är inte längre begränsade till ett samhälle eller en nation utan ger globala effekter genom sin påverkan på atmosfären och oceanerna. Det är troligt att förändringar i atmosfärens sammansättning som skapats av en mängd olika ekonomiska aktiviteter kommer att producera påtagligt förhöjda globala genomsnittstemperaturer. De tänkbara konsekvenser-

na av detta är nu något välkänt: kustregioner kommer att läggas under vatten, stora förändringar i klimatzonerna, stor del av världens jordbruksarealer kommer att gå förlorade, stora delar av Afrikas och Sydamerikas ytor kommer att transformeras till öknar, hungersnöd i en aldrig tidigare skådad omfattning.

Dessa katastrofer är det indirekta resultatet av ett ofullständigt system av eigendomsförhållanden. Beslut om hur naturresurser skall användas fattas av enskilda individer, företag eller till och med nationer på basis av deras egna omedelbara intressen. De långsiktiga globala konsekvenserna av dessa beslut finns inte med i deras kalkyler. Det förefaller som om den ultimata lösningen inte kan vara nationalisering av jord och naturresurser utan deras internationalisering. På lång sikt kan industrisamhället bara överleva om äganderätten till dessa resurser ligger hos någon global myndighet. Denna skulle vara ansvarig för tilldelandet av licenser för nyttjandet av resurser i enlighet med kalkyler för att säkra, bibehålla och förbättra miljön. En sådan myndighets befogenheter skulle vara mer långtgående än en vanlig jordägares, vars rättigheter endast utsträcks till nyttjandet av själva jorden. Den globala ägaren skulle behöva reglera inte bara nyttjandet av jorden för jordbruk, skogsbruk och gruvdrift, utan också utsläppen av alla miljögifter i luft och hav.

Vi kan se att i nuläget vissa försiktiga steg tas i denna riktning med FN:s havsbottenkonvention, med idén om att resurserna på havsbotten är mänsklighetens gemensamma arv. Motrealkonventionen om begränsning av klorfluorkarboner (freoner, CFC) var ännu ett steg i denna riktning, men det är svårt att föreställa sig hur internatio-

naliseringen av naturresurser skall kunna bli verklighet så länge de största stormakterna förblir kapitalistiska. USA och Storbritannien vägrade att underteckna havsbottenkonventionen med hänvisning till att den undergrävd den privata äganderätten – vilket den sannerligen också gjorde. Upprättandet av ett globalt förmyndarskap över naturresurserna kommer troligtvis få anstå tills socialismen segrat i flertalet av världens större industricentra.

Bortsett ifrån det så äger det principiella resonemanget samma giltighet – att naturresurserna bör kontrolleras av ett offentligt organ med bredast möjliga bas. Åtminstone bör äganderätten ligga hos ett nationellt organ, men ännu hellre ett kontinentalt organ.

Att skilja kontroll från intresse

Naturresurserna missbrukas eftersom det ligger i någons intresse att så sker. Offentlig äganderätt till resurserna är i sig inte någon garanti mot detta. I Sovjetunionen rådde ett offentligt ägande av jorden och naturresurserna; där skedde en utbredd miljöförstöring. Kaspiska havet är kraftigt förorenat och Aralsjön är på väg att torka ut tack vare att man lagt om floderna som försörjer sjön med vatten, i syfte att konstbevattna. I dessa fall har offentligt ägande av dessa resurser inte inneburit något skydd. Detta kan bero på avsaknaden av starka institutioner satta till att reglera de statliga enheternas aktiviteter. Målet för industriministerierna, vars fabriker orsakar föroreningar i floderna, är att maximera produktionen, inte att skydda miljön. Målsättningen för regeringarna i republikerna kring Aralsjön har varit att maximera bomullsproduktionen – något

som krävde vatten – inte att bevara fisklivet i Aralsjön. För att förhindra den här sortens tryck är det viktigt att ett lands, eller på sikt världens, naturresurser ägs och kontrolleras av ett organ som är oberoende av dem som kan dra fördel av en exploatering av dessa.

Låt oss för resonemangets skull kalla detta organ för Miljöförvaltningen. Den äger alla naturresurser. Den kan tilldela planmyndigheten licenser för att få utnyttja resurser. Den kan föreskriva villkoren för utsläpp och andra parametrar som skall uppfyllas av de industriella projekt som utnyttjar resurserna. Den kan bestämma arrenden för enskildas och grannskapskollektivens bruk av jorden. Den kan föreskriva att extraavgifter läggs på priset för produkter vars tillverkning eller bruk orsakar miljöskador. Intäkterna i form av arrenden eller extraavgifter bör inte tillfalla miljöförvaltningen självt utan bör användas till att kompensera för andra offentliga kostnader. Detta är en viktig princip eftersom den garanterar att den reglerande myndigheten inte har något intresse av att exploatera naturresurserna på grund av intäkterna som kan uppstå genom detta. Det är önskvärt att miljöförvaltningens pålagor av arrenden och extraavgifter präglas av samma oegennyttia som en domstol som utdömer böter.

1. Denna numrering är den samma som man skulle uppnå genom att uttrycka de ursprungliga booleska predikaten som en binär utveckling.

2. Ordagrant översatt från originalets »communalism«, som här således inte har samma pejorativa kast- och etnicitetsanknutna betydelse som i exempelvis nutida indisk politisk debatt (ö a).

3. Med sammanslutningar menar vi institutioner så som kyrkor, utbildningsstiftelser och politiska partier.

4. I olika reformer i perioden efter stalintiden beviljades företagen vissa nominella rättigheter att välja sina egna kunder, men större delen av produktionsvolymen förblev föremål för statliga beställningar.

5. David Granick (1987) hävdar att den vanligen beskrivna ineffektiviteten hos den sovjetiska centralplaneringen faktiskt är resultatet av arbetskraftens orörlighet, vilket härrör ur de sovjetiska arbetarnas rättighet i praktiken att få behålla sina existerande anställningar.

6. Angående denna punkt, se kapitel 13.

7. På samma sätt som kapitalistiska system förbjuder slavhandel med människor både i syfte att värna mänskliga rättigheter och för att skydda sig själva mot orättvis konkurrens. Ett mer civiliserat samhälle har rätt att förbjuda det som tolereras som praxis i mer primitiva samhällen.

8. Om mönstret för den grekiska *dikasteria* – se kapitel 13.

KAPITEL 15

Några invändningar

Vi har nu fullbordat presentationen av vår syn på de bärande principerna för en ny socialistisk ekonomi och samhällsform. I detta avslutande kapitel kommer vi att svara på några olika invändningar som under senare år har framförts av socialistiska författare. Dessa svar rör sig inom två områden: distribution, värden och priser; och möjligheten till marknadssocialism. Båda dessa teman är på ett eller annat sätt kopplade till frågan om marknad och socialism. Under den första rubriken försvarar vi vårt förslag om en marknad för konsumtionsvaror (förklarat i detalj i kapitel 8). Vi hävdar att en marknad av denna typ är avgörande för att kunna garantera att planmålen kontinuerligt justeras utifrån konsumenternas preferenser. I andra delen av detta kapitel gör vi emellertid en klar distinktion mellan vårt »marknadsförslag« och »marknadssocialism« som sådan. Vi går igenom två exempel på marknadssocialistiska förslag från senare år och finner dem bristfälliga i förhållande till grundläggande socialistiska mål.

DISTRIBUTION, VÄRDEN OCH PRISER

När vi för första gången presenterade argumenten som utvecklats i denna bok, i en artikel i *Economy and Society*,¹ skrev Gavan Duffy (1989) ett svar i samma tidskrift. Även om vi är överens med Duffy i en del frågor förefaller det som att han inte fullt ut förstår vår inställning och kanske kan vi förtydliga våra idéer genom att beakta några av hans invändningar här. Det gäller först och främst två punkter:

För det första, Duffy antyder att det är någonting iro-

niskt med vårt argument i den meningen att medan vi gör stor affär av den moderna datateknologins potential, så tvärvänder vi inför förslaget om ett rent kvantitativt planhushållningssystem, dvs ett som fungerar utan att använda sig av intermediära priser och värden. Duffy förefaller uppfatta detta som en sorts reträtt från den position som tidigare socialistiska ekonomer, tex Lange, intog, vilka såg (data)kalkylen som ett alternativ till marknader av varje slag.² Just när den teknologi som krävs för Langemodellen börjar se dagens ljus, rekommenderar Cockshott och Cottrell en lösning som förlitar sig på en marknadsmekanism! För det andra påstår Duffy att man, om man tänker i termer av en socialistisk marknad för konsumtionsvaror, inte har anledning att använda sig av arbetsvärden som referenspunkter för de samhälleliga kostnaderna: han hävdar att »enkel kostnadsanalys« vore att föredra.

Vad gäller den första punkten skulle vi vilja understryka att vi inte föreslår att alla varor och tjänster skall distribueras via en marknad. Vi förutsätter existensen av en »offentlig sektor« (sjukvård, utbildning, barnomsorg, etc) där varor och tjänster tillhandahålls som en grundläggande medborgerlig rättighet (se kapitel 5). Här bestäms inte nivån och formen för försörjningen genom marknadspriser, utan genom demokratisk debatt och politik. Ändock tänker vi inte be om ursäkt för att vi föreslår en marknad för många privatkonsumtionsartiklar.

De väsentliga kännetecknen för vår konsumtionsvarumarknad är som följer.

- 1) Konsumenterna får inkomster utställda i arbetskvitton, antingen för utfört arbete eller som transfereringar.

- 2) Varor har »priser« också uttryckt i arbetskvitton, som kan avvika något från deras faktiska arbetsinnehåll (också utmärkt på varan) beroende på fluktuationer i tillgång och efterfrågan.
- 3) När konsumenterna förvärvar varor via marknaden förminskas deras arbetskvittosaldo med lika mycket, så att deras förvärv begränsas av deras inkomster (plus en viss marginal för konsumtionskrediter).

I själva verket ställs varje konsument inför följande förslag: Du har rätt att förfoga över så och så mycket samhällligt arbete som du är fri att disponera som du själv väljer.

Hur skulle ett alternativt »rent kvantitativt« system utan både priser och värden se ut? Staten måste göra en första »beställning« på konsumtionsvaror som skall produceras i så och så stora proportioner och därefter står det tänkbara konsumenter fritt att införskaffa vad de vill i butikerna (»åt var och en efter behov«, som Marx uttryckte det i *Kritiken av Gothaprogrammet*). Om det inte finns några priser, då saknar »inkomster« också mening och det finns ingen i förväg fastställd gräns för vilka kvantiteter varor som individen kan förvärva. Allteftersom vissa varulager börjar sina beslutat staten bara om ökad produktion, medan produktionstakten sänks för varor med växande lager.

Det hela är mycket enkelt, men vad skall förhindra att lagren av populära varor omedelbart går mot noll och hur kan det finnas någon garanti för att produktionen kan upprätthållas på en tillräcklig nivå för att kunna möta konsumenternas efterfrågan inom gränserna för den tillgängliga mängden samhällligt arbete? Eller med andra ord, om konsumenterna kan förvärva allt de önskar till en

nollkostnad för dem själva, kommer då inte den totala »efterfrågan« troligtvis överstiga den totala möjliga samhällsproduktionen? Och kommer det praktiska resultatet därmed inte bara bli att »först till kvarn får först mala«?

Två synpunkter kan framföras mot denna kritiska syn: kommunistiskt »överflöd« och den socialistiska konsumentens ansvarsfulla och kollektivistiska samhällsanda. Men »överflöd« i betydelsen av en tillräcklig mängd av alla varor när de är kostnadsbestämda till noll, förefaller oss inte det minsta trovärdigt. Även om teknologin ständigt förbättras torde behovet att ta itu med miljöproblem och uttömmandet av resurserna, tillsammans med det enorma behovet att förbättra de materiella förhållandena för majoriteten av världens befolkning som nu lever i fattigdom, utesluta avskaffandet av ekonomisk knapphet. Och även om socialistiska konsumenter besjålas av en enorm medborgaranda så är rätt attityd inte tillräckligt. Utan någon vägledning från objektivt kalkylerade samhällskostnader kan människor omöjligt veta vad som är en »rimlig« eller »ansvarsfull« konsumtion.

Om man accepterar behovet av någon sorts samhälleligt bestämd begränsning av den individuella konsumtionen, att människors totala konsumtionsefterfrågan hålls inom möjliga produktionsvillkor, vad är då alternativet till klart fastställd arbetsinkomst och en prissättning (annan än nollpriser) för konsumtionsvaror? Staten skulle kunna besluta om en allokering eller »ransonering« av konsumtionsvaror per person, bestämma om produktion av dessa och sedan fördela dem direkt till människorna. Men det är svårt att se hur ett sådant system skall kunna vara tillräckligt öppet för konsumenternas långsiktigt förändrade pre-

ferenser eller för de olika enskilda hushållens och grannskapskollektivens varierande preferenser och prioriteringar. Om människor skall ha (begränsad) möjlighet att själva bestämma sina konsumtionsmönster, finns det inget alternativ till någon form av marknad. Valfrihet inom gränser förutsätter att allokeringen av konsumtionsvaror tar formen av en skalär (vilken vara de än önskar upp till ett sådant totalvärde)³ snarare än en vektor (en lista av olika kvantiteter av varor eller ransoner). Och inkomstutbetalningar och prissättning på varor är endast ett hjälpmedel för att kunna införa en sådan skalär begränsning.

Att man accepterar behovet av en marknad för konsumtionsvaror innebär naturligtvis inte att man också måste acceptera vår specifika version av hur en sådan marknad skall operera. Detta för oss till Duffys andra invändning, mot att låta arbetsvärden representera de samhällliga kostnaderna.

Vi accepterar att det inte är invändningsfritt att använda enkla arbetsvärden som ett samhälleligt kostnadsmått. Vi har redan behandlat två relevanta synpunkter i kapitel 5. För det första att tillämpandet av arbetsvärden som enda kalkyleringsenhet bevisligen leder till en undervärdering av ändliga naturresurser vilka inte bara kan »produceras» genom tillämpandet av arbetstid. För det andra innebär en strikt arbetsvärdekalkyl att man bortser från frågan om tidsprofil i tillämpandet av samhälleligt arbete. Två produkter kan för sin produktion kräva samma totala mängd arbetstimmar men fördelningen av detta arbete över kalendertid kan vara olika. Om sådana skillnader är avgörande, då måste också arbetsvärdekalkylen uppfattas som ofullständig. I kapitel 5 skisserade vi också metoder för att lösa dessa problem.

Vi är emellertid förbryllade över Duffys förslag att »enkel kostnadsanalys« är att föredra framför arbetsvärden som metod för ekonomisk kalkyl under socialismen. Som diskuterades i kapitel 8 så är »produktionskostnad« i vanlig kapitalistisk betydelse långt ifrån något enkelt begrepp. Det förutsätter att det existerar företag som är juridiska subjekt – vilket i praktiken förutsätter privat äganderätt till produktionsmedlen. I en socialistisk ekonomi existerar det inte någon »enkel« given produktionskostnad; varje kandidat till samhälleligt kostnadsmått måste vara samhälleligt definierad och beräknad. Vi har hävdad att arbetstid erbjuder en rationell bas för sådan kalkyl, även om den måste kompletteras på det sätt som antyds i kapitel 5.

MARKNADSSOCIALISM?

Som vi redan har påpekat är vi väl medvetna om att våra argument går mot den senaste strömmen av marknadsförespråkande högeropinion. Vi ber inte om ursäkt för detta; vi är övertygade om att senaste modet är felaktigt och slutligen kommer att uppfattas så. Mer bekymmersamt för oss är emellertid att så många erkänt socialistiska författare under 1980-talet har uttryckt allvarliga tvivel på det »klassiska« socialistiska planhushållningsprojektet och istället förespråkade olika former av »marknadssocialism«.⁴ De röster som höjts mot denna trend har varit ganska få.⁵

I detta avsnitt kommer vi att behandla en del av marknadssocialisternas perspektiv. Vi kommer att göra gällande att marknadssocialismen har allt för många brister för att kunna utgöra ett mål för en socialistisk politik. Vi delar

Devines (1988) uppfattning att marknadssocialism inte avspeglar en ny och djärv föreställning bland socialistiska teoretiker, utan istället en skadlig anpassning till högerens dominans. Medan Gramsci uppmanade till »tankens pessimism och viljans optimism« (dvs en nykter realism i kombination med en för de socialistiska målen passionerad hängivenhet), avslöjar 1980-talets marknadssocialister en »viljans pessimism«, en kraftigt försvagad tilltro till socialismens möjligheter att erbjuda ett verkligt annorlunda långsiktigt politiskt projekt.

Av uppenbara skäl kan vi här inte komma med detaljerade kommentarer till alla marknadssocialistiska argument som på senare tid har framförts. För våra syften här väljer vi att fokusera på ett av de senaste bidragen i väst, Diane Elsons, och ett annat från öst – Abel Agabegyan.

Diane Elson: den socialiserade marknaden?

Diane Elson (1988) har hävdad att en »socialiserad« marknad utgör ett tredje alternativ mellan planhushållning och marknadsekonomi. Vi anser att hennes förslag om en socialiserad marknad är allt för eftergivet mot borgerliga ekonomer. Det förefaller innebära ett okritiskt accepterande av Alec Noves påståenden om att en effektiv centralplanering är en omöjlighet – ett påstående som vi i denna boks föregående kapitel omsorgsfullt försökt vederlägga. Vi hävdar närmare bestämt:

- 1) att Elson, genom att flytta uppmärksamheten från produktions- till utbytesprocessen, suddar ut huvudpoängen i den marxistiska kritiken av kapitalismen;

- 2) att hennes socialiserade marknadssystem skulle bevara de flesta av kapitalismens samhälls- och produktionsförhållanden och kunde mer korrekt beskrivas som statskapitalism än som socialism; och
- 3) att det skulle vara mottagligt för kapitalismens alla karakteristiska instabiliteter.

En stor del av Elsons artikel ägnas åt att försöka visa att verkliga kapitalistiska marknader är någonting helt annat än de ideala marknader som de flesta förespråkare av marknadssocialism förutsätter. Hon hävdar att de innebär reala kostnader i form av resurser för att kunna fungera, att de sällan innebär fri konkurrens, att konsumenternas suveränitet egentligen inte är effektiv, att Says lag inte gäller, osv. Hon hänvisar till omfattande ny litteratur för att försvara sin sak. Även om denna typ av kritik har sitt värde genom att den pekar på de mesthängivna marknadsanhängarnas avsaknad av realism, förefaller den försöka vara en ersättning för ett förlorat begrepp. Begreppet exploatering saknas i kritiken av de kapitalistiska marknaderna som hon hänvisar till. Socialism som politisk rörelse uppstod inte därför att konsumenterna var missnöjda med hur marknaden var organiserad. Den uppstod för att kapitalismen är ett exploaterande system vars offer sökte gottgörelse. Kapitalismen tillåter de välbeställda att exploatera de fattigas arbetskraft. Socialismen var ett svar på kapitalisternas utsugning av lönearbetarna.

Vi har genom hela den här boken hänvisat till det klassiska marxistiska exploateringsbegreppet. Den väsentliga poängen i detta sammanhang är att ett av Marx främsta syften var att vederlägga föreställningen om att exploate-

ringen uppstår genom brister i marknadens funktion. Han hävdade istället att den uppstod genom själva logiken i varuproduktionen. I syfte att teoretiskt bevisa detta gjorde han det »generösa« antagandet att varor utbyts i förhållande till deras arbetsvärden. Detta var idealet som framfördes av David Ricardo, den främste borgerliga ekonomen. Marx var väl medveten om att en hel rad komplicerande faktorer – skiftande kapitalintensitet, partiella monopol osv – omöjliggjorde att priserna i en verklig kapitalistisk ekonomi var proportionella mot arbetsvärdena. Trots detta utgår han i band 1 av *Kapitalet* från denna proportionalitet. Han antar att i varje försäljning eller förvärv av en vara ekvivalenter utbyts. Valutan baseras på guld och i varje försäljning eller köp motsvarar mängden arbete som inryms i guld det i varan som köps. Med andra ord antar han att det inte förekommer något fusk i bytesprocessen. Han var medveten om att allt detta var kontrafaktiskt – att man rutinmässigt sålde förfälskade produkter till arbetarna, bedrog dem genom systemet med betalning in natura eller gjorde extra avdrag från deras löner. Men för diskussionens skull hävdade han: Låt oss förutsätta att marknaden fungerar fullständigt rättvist och jag skall bevisa att resultatet ändå blir exploatering av arbetarklassen.

Marx hävdade att nyckeln till förståelsen av exploateringen var arbetskraftens speciella karaktär. Arbetskraften är unik i det att dess nytta för en kapitalist är dess förmåga att skapa värde. Precis som alla andra varor antas arbetskraften säljas till priset för dess reproduktion. Arbetskraften kommer naturligtvis i många fall att säljas till ett pris som är lägre än dess reproduktionskostnader, t ex

när arbetare delvis är bönder och inte köper all sin mat på marknaden. Men även om den säljs till den fulla kostnaden för sin reproduktion äger en exploatering rum. Arbetsdagen förlängs för att producera ett absolut mervärde. Teknologiutvecklingen sänker priset på existensmedlen och skapar ett relativt mervärde.

Den politiska poängen med detta argument var att vederlägga dem som hävdade att rättvis handel, avskaffandet av monopol och rättvisa lönenivåer skulle befria proletariatet. Marx hävdade tvärt emot att endast själva lönearbetets avskaffande skulle göra slut på exploatering. Inga marknadsreformer skulle klara av att upphäva motsättningarna i kapitalismens väsen. Men en reform av prissystemet är precis vad Elson föreslår.

Elson föreslår en rad olika offentligt finansierade institutioner som skall bestämma prisnormer. Dessa institutioner skall ha tillgång till detaljerad information om produktionskostnaderna för olika produkter. På basis av kostnader, plus vissa marginaltillägg, skall de bestämma prissättningen för varje vara. (Det framgår inte vad marginaltillägget skall baseras på: skall det vara proportionerligt mot kapitalanvändningen eller mot återkommande kostnader?) Dessa normer för prissättningen, som uppenbarligen inte är tänkta att vara bindande, tillsammans med publicerandet av de data som de är baserade på, betecknas som marknadens socialisering.

Termen »socialiserad marknad« är ganska missvisande eftersom marknader alltid har varit samhällsliga institutioner. Marknader utgör det typiska sättet för hur enskilda individer ingår i sociala relationer under den kapitalistiska epoken. När ordet social kombineras med ordet marknad

– den sociala marknadsekonomin, socialiserad marknad, marknadssocialism – bör vi vara på vår vakt. Givet att exploateringen existerar även under de generösa antaganden som Marx gjorde, skulle även den socialiserade marknaden tillåta den. De socialiserade prisnormerna är endast indikerande, inte bindande för köpare och säljare: »Pris- och lönekommissionen kan skapa pris- och lönenormer och kan leverera information som gör det möjligt för köpare och säljare med en decentraliserad 'bevakning' av priser och löner« (Elson, 1988, s 33). Om normerna inte accepteras av marknaden, då är det normerna, inte marknadspriserna, som ändras. Den huvudsakliga skillnaden mellan den socialiserade marknaden och en vanlig sådan tycks vara att på den förra skattebetalarna subventionerar en del av marknadsföringskostnaderna som köparna och säljarna vanligtvis brukar stå för. Vi kan konstatera att denna marknad, även om den skulle anpassa sig smidigare än en icke-subventionerad sådan, i praktiken inte skulle vara särskilt annorlunda.

Om vi tittar på den avgörande frågan om köp och försäljning av arbetskraft, förefaller Elsons förslag misstänkt likt den sortens pris- och inkomstpolitik som tillämpades för att reglera exploateringen under 1960- och 1970-talen. Löne- och priskommissionen finns till för att skapa normer för alla lönenivåer. Detta innebär sannerligen inte lönesystemets avskaffande; den är ett medel för att reglera detsamma. Hierarkin av lönenivåer som tidigare framtvingades av privata ekonomiska kontrakt, blir nu föremål för offentliga riktlinjer, att legitimeras av ett statligt organ. Samtidigt kommer Pris- och lönekommissionen tveklöst att ta hänsyn till behovet av att säkra den industriella lön-

samheten. Här kommer vi in på ett omstritt område eftersom fastställandet av lönenivåer påverkar utsagningskvoten. Varje försök att höja lönenormerna kommer att mötas av arbetsgivarnas motstånd och varje försök till en sänkning av fackföreningarnas motstånd. Om lönenormerna är bindande kommer de faktiska lönenivåerna att bestämmas av de relativa styrkepositionerna mellan arbetsgivare och fackföreningar på traditionellt vis: strejker, lockouter osv.

Det finns en åtgärd som Elson föreslår som avsevärt skulle kunna rubba utsagningsgraden. Det är idén om att alla medborgare borde vara garanterade en grundläggande minimiinkomst oavsett om de har en anställning eller inte. Denna politik förespråkas av De gröna och under kapitalistiska förhållanden ligger den otvetydigt i arbetarklassens intresse. Om arbetare som strejkar vet att deras familjer alltid kommer att ha mat på borden, stärks deras positioner och strejkerna kommer vara ståndaktigare och mer framgångsrika. Men vi skall inte överdriva betydelsen av den sortens ovillkorat socialförsäkringssystem. Diane Elson antyder att hon till stor del uppfattar det som ett rent existensminimum, tillräckligt för att garantera en linsdiet, ett par billiga jeans och några kokosmattor på golvet. Det låter inte så mycket bättre än att leva på dagens socialbidrag. Det skulle präglas av samma inbördes motstridiga faktorer som alla socialförsäkringssystem: det måste hålla liv i folk men får inte undergräva incitamentet för att de ska arbeta, inte heller får det innebära alltför tunga skattebördor. Människor har ofta andra åtaganden som de har ingått när de har arbetat: hypotekslån, avbetalningsköp osv. Socialbidraget kan snabbt ätas upp av dessa när människor strejkar eller drabbas av arbetslöshet.

Ovillkorat socialbidragsunderstöd är en värdefull reform i ett kapitalistiskt land. Det skulle hjälpa till att minska fattigdomen och skulle stärka klasskampen. Vad det inte kommer att göra är att »avskaffa grundorsaken till antagonismen mellan köpare och säljare av arbetskraft» (a a, s 30). Köp och försäljning av arbetskraft är inledningen till exploateringen och är i sig självt antagonistiskt. För företagen som köper arbetskraft kommer fortfarande att vara juridiska subjekt vars mål är att använda arbetskraften för att göra profit. De kommer att vara juridiska personer med rätt att köpa, sälja och ingå kontrakt. De kommer kort sagt att vara vad Marx kallade »kapitalets personifikationer ». De kan vara ägda av staten och tvingade att betala ränta till staten på förskotterat kapital, men detta skulle inte upphäva deras kapitalistiska karaktär mer än vad det statliga ägandet av British Leyland gjorde. Elson föreslår faktiskt en revisor betecknad Kontrollör av offentliga företag vars funktion det är att garantera att staten erhåller en tillräcklig avkastningskvot på sitt kapital.

Där arbetskraft fortsätter att köpas och säljas på marknaden är det dömt att bli strid om dess pris. I en kapitalistisk ekonomi är arbetslöshet den ultimata löneregulatorn. I tider av full sysselsättning leder den ekonomiska klasskampen till löneinflation. I viss utsträckning är det möjligt att reglera detta genom en bindande pris- och inkomstpolitik, men den rent voluntaristiska mekanism som hon beskriver kommer sannolikt att bli instabil. Antingen leder den till inflation med åtföljande påtryckningar till förmån för en återgång till arbetslöshet för att disciplinera arbetskraften, eller så kommer det att bli krav på att priskontrollen blir tvingande. Samhället kommer att stå

inför valet av en kapitalistisk eller en socialistisk utvecklingsväg.

Detta är exakt det val som helt klart ställs i länder som Polen eller Ungern eller Ryssland vid tiden när detta skrivs (1992). Antingen återgår ekonomin till arbetslöshetens ok, utan vilket det inte kan finnas en verklig arbetsmarknad, eller rör den sig i kommunistisk riktning och grundlägger en direkt samhällelig reglering av produktion och inkomster. Detta är inte att förneka att den sortens totala statskapitalism som Elson föreslår skulle vara progressiv i en brittisk kontext. Man kan se det som den asymptot mot vilken den brittiska socialdemokratin rörde sig under perioden före Thatcher: närmast total nationalisering, volontaristisk pris- och inkomstpolitik, omfattande utbyggnad av socialförsäkringssystemet. Som sådant skulle det ligga mycket mer i arbetarklassens intresse än nuvarande fördelningssystem.

Men vi vet av erfarenhet att den statskapitalistiska typen av samhällsordning är instabil. Den håller fast vid kapitalismens pengar, marknader och borgerliga inkomstskillnader samtidigt som man avskaffar den arbetslöshet som behövs för att göra dessa effektiva och samtidigt försvagar staten som en del av den borgerliga klassdisciplinen. Det är ett samhälle av övergångsform som antingen måste återgå till privatkapitalism, som i Storbritannien, eller röra sig i socialistisk riktning. Det samma gäller för motsatt riktning. Men rörelse bort från en socialistisk planhushållning mot statskapitalism eller marknadssocialism är otvetydigt reaktionär. Den resulterande formen kan bara bli en instabil sådan som genom klasstrider kommer att gravitera mot kapitalism eller tillbaka till kommunism.⁶

Det ironiska är att Elsons socialiserade prissättningsmyndighet skulle ha de datanätverk och den produktionsinformation som krävs för en effektiv övergång till planhushållning. Om hon föreslog sådana organ som en övergångsåtgärd på vägen mot en planhushållning skulle de kunna vara berättigade. Men i det aktuella världsläget, där kapitalismen är på frammarsch, förefaller en övergång till kapitalism som mer trolig. Förslag om en tredje väg, mellan kapitalism och kommunism, kommer bara att vara en landningsplats för genomresa på väg mot en fullständig kapitalistisk restauration.

Alla marknadsekonomier är underkastade makroekonomiska instabiliteter. De två vanligaste formerna som dessa antar är recessioner när det inte går att sälja produkterna vilket skapar arbetslöshet eller allt för stor efterfrågan vilket leder till inflation. I de socialistländer som återgår till marknaden kan vi finna båda dessa: galopperande inflation i kombination med att miljontals människor kastas ut i arbetslöshet. Precis som varje annan begåvad vänsterekonom är Elson väl medveten om dessa marknadsekonomins egenskaper; men hon erbjuder ingen verklig lösning. Vad man än har att säga om det ekonomiska system som var rådande i Sovjetunionen före Gorbatjov så var priserna stabila och det uppstod inga recessioner. Sovjetsystemet var inte utan problem, endast den som frivilligt blundar kan tro något sådant. Men varje förändring av det socialistiska systemet så som vi känner det under detta sekel borde vara som ett steg framåt för arbetarklassen. Vad Elson och likasinnade intellektuella i Ryssland förespråkar är en reträtt bort från Marx mot Adam Smiths läror.

Aganbegyan: administrativa och ekonomiska metoder

Argumenten som har utvecklats här och i tidigare kapitel ger oss även en grund för att kritisera de uppfattningar om ekonomiska reformer i Sovjetunionen som framförts av Abel Aganbegyan, en av Gorbatjovs viktigaste ekonomiska rådgivare under andra hälften av 1980-talet. I sin bok om perestrojkan gjorde Aganbegyan (1988) upprepade hänvisningar till skillnaden mellan »administrativa« och »ekonomiska« metoder och underströk vikten av att skära ner på de förra och utveckla de senare. Han påstod att »ett huvuddrag hos det nuvarande förvaltningssystemet är dominansen av administrativa metoder, medan ekonomiska metoder bara har en sekundär betydelse« (1988, s 20) och hävdade vidare att det väsentliga i perestrojkan »ligger i övergången från administrativa till ekonomiska förvaltningsmetoder« (s 23)

Om detta enbart betydde att han motsatte sig godtyckliga byråkratiska direktiv (»administrativa«) och förespråkade noggranna (»ekonomiska«) kostnads- nyttoanalyser skulle frågan vara okontroversiell. Men det råkar faktiskt finnas en glidning från denna föreställning mot en mycket mer diskutabel tolkning. För det första förefaller Aganbegyan jämföra »administrativa« metoder med centralplanering som sådan. När han kommenterar centralplaneringen under stalinperioden påstår han att »från 1930-talets början begränsades de ekonomiska metoderna inom förvaltningen. Handel mellan produktionsenheter ersattes med en centraliserad resursallokering och marknadens betydelse minskade« (a a, s 21–22). Här ställs »ekonomis-

ka metoder« mot »centraliserad allokering« som sådan. Saker och ting blir klarare när han förklarar vad som är de ekonomiska metodernas innehåll: dessa inbegriper sammanslutningars och företags övergång till fullständig ekonomisk ansvarighet, självfinansiering och självförvaltning, liksom en starkt ökad roll för priser, finans- och kreditväsende (s 23). På andra ställen gör han kopplingar mellan ekonomiska metoder och stimulerandet av marknadsrelationer och en ökad betydelse av profit (s 58). Avslutningsvis föreslår han att den statliga planen »skrotas« till förmån för ett system där »... företag och sammanslutningar tillåts utarbeta och godkänna sina egna planer. De kommer inte vara underställda någon högre myndighets godkännande och det kommer absolut inte att finnas någon allokering av planerat arbete« (1988, s 112).

Trots hans positiva kommentarer till de första 5-årsplanernas roll i befordrandet av den sovjetiska industrialiseringen, identifierar Aganbegyan i praktiken centralplaneringen med »administrativa metoder« (förlagade, godtyckliga, byråkratiska, ineffektiva), medan »ekonomiska metoder« (moderna, effektiva, progressiva) associeras med tillit till marknadspriser, lönsamhet, företagens finansiella oberoende och ett fullständigt avskaffande av centrala direktiv. Det må vara så att i sovjetisk erfarenhet har centralplanering associerats med byråkratiskt godtycke, men det är ett allvarligt misstag att sätta likhetetecken mellan de båda. Vi har visat att centralplanerade beslut inte behöver vara godtyckliga, utan kan fattas på basis av en väldefinierad kalkyl över de samhällsliga kostnaderna. Vi har verkligen gjort oss stort besvär att visa att den samhällsliga rationaliteten i en arbetstidsbokföring är överlägsen

marknadens. Och det finns ingen självklar koppling mellan bruket av marknadsutjämnande priser på konsumtionsvaror (vilket vi förespråkar som en komponent i den övergripande planhushållningen) och upplösandet av socialistisk egendom via beviljandet av obegränsad autonomi för företagen. Det är en sak att säga att företagen bör vara fria att utse sina egna chefer, organisera det egna arbetet demokratiskt och föreslå nya produkter – men en helt annan att hävda att de bör agera som oberoende aktörer, utforma sina egna planer som svarar på marknadssignaler. Om de beviljas den senare rollen är det faktiskt den demokratiska kontrollen inom företaget som troligtvis blir det första som avskaffas. En diskussion sådan som Aganbegyans, som snedvrider frågan genom att implicit likställa ekonomisk rationalitet och marknadsprocesser, kan bara leda i fel riktning för en ekonomisk reformering av socialismen.

Under senare år har vi sett vart denna logik leder: kollaps för all fungerande ekonomisk planering, galopperande inflation, allmän ekonomisk oordning, massarbetslöshet och slutligen den kapitalistiska restaurationens triumf. »Reformeringen« av socialismen mot marknaden har varit en ekonomisk katastrof utan motstycke för arbetarklassen i dessa länder. På global nivå har den återupprättat dominansen av samma fåtal kapitalistiska stormakter som styrde världen före 1917. På den politiska nivån har det lett till en situation där den socialistiska rörelsen och den organiserade arbetarklassen effektivt har exkluderats från scenen.

När socialismen lidit nederlag, vilket annat hopp finns det för de egendomslösa än fascism och nationalism?

Ingenting, såvida det inte är en socialism som är radikala-
re, mer demokratisk och mer egalitär än någon av de tidi-
gare, en som är grundad på tydliga ekonomiska och mora-
liska principer och som vägrar uppge sin integritet inför
marknadens demoraliserande myter.

1. Cockshott och Cottrell (1989).

2. I sina tidigare texter föreslog Lange en variant av marknadsso-
cialism, men under 1960-talet kom han till den uppfattningen att
moderna datorer hade gjort det möjligt att undvara marknaden helt
och hållet. För detaljer se Lange (1938) och Lange (1967) i biblio-
grafen. Vi har ganska utförligt diskuterat Langes argument i Cottrell
och Cockshott (1993 a).

3. Mera allmänt innebär en skalär ett enda tal, i motsats till en vek-
tor, som är en lista av tal. Således är 4,57 en skalär kvantitet medan
[3,9 1,2 6,7] är en vektor med tre element.

4. Se tex Alec Nove (1986), Geoff Hodgson (1984), Diane Elson,
(1988), Abel Aganbegyan (1988), David Miller (1989).

5. Försvar för planhushållning har framförts av Ernest Mandel
(1986), och Nicholas Costello et al (1989), även om den planekonomi
som förespråkas av den senare – i traditionen efter Benn/Hollands
strömning inom labours vänsterflygel – är mindre långtgående än
våra egna förslag.

6. N. Scott Arnold (1987) presenterar en intressant diskussion
längs dessa linjer, när han påvisar att marknadsocialism i sig självt är
en instabil socioekonomisk form.

Referenser

- Aganbegyan, Abel *The Challenge: Economics of Perestroika*, London: Hutchinson, 1988.
- Arnold, N. Scott »Marx and disequilibrium in market socialist relations of production«, *Economics and Philosophy*, vol 3, no. 1, april 1987, 23–48.
- Aristoteles *Politiken*, Partille, Paul Åströms förlag, 1993.
- Bacon, Robert and Walter Eltis *Britain's Economic Problem: Too Few Producers* (2nd edition), London: Macmillan, 1978.
- Beer, Stafford *Brain of the Firm*, London: Wiley, 1981.
- Beer, Stafford *Platform for Change*, London: Wiley, 1975.
- Braverman, Harry *Arbete och monopolkapital*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1977.
- Burnheim, John *Is Democracy Possible?* Oxford: Polity Press, 1985.
- Cave, Martin *Computers and Economic Planning: The Soviet Experience*, Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- Cockshott, W. Paul »Application of artificial intelligence techniques to economic planning«, *Future Computing Systems*, vol 2, 1990, 429–443.
- Cockshott, W. Paul and Allin Cottrell »Labour value and socialist economic calculation«, *Economy and Society*, vol 18, no 1, february 1989, 71–99.
- Costello, Nicholas, Jonathan Michie and Seumas Milne *Beyond The Casino Economy: Planning for the 1990:s*, London: Verso, 1989.

- Cottrell, Allin *Social Classes in Marxist Theory*, London: Routledge & Kegan Paul, 1984.
- Cottrell, Allin and W. Paul Cockshott »Calculation, complexity and planning: the socialist calculation debate once again«, *Review of Political Economy*, vol 5, no 1, 1993 a, 73–112.
- Cottrell, Allin and W. Paul Cockshott »Socialist planning after the collapse of the Soviet Union«, *Revue Européenne des Sciences Sociales*, vol. XXXI, 1993 b, 167–185.
- Dasgupta, Partha »Positive freedom, markets and the welfare state«, *Oxford Review of Economic Policy*, vol 2, no 2, Summer 1986, 25–36.
- Devine, Pat *Democracy and Economic Planning* Cambridge: Polity Press, 1988.
- Duffy, Gavan »A note on 'Labour value and socialist economic calculation'«, *Economy and Society*, vol 18, no 1, February 1989, 100–109.
- Durrett, Charles and Kathryn McCamant, *Cohousing: A Contemporary Approach to Housing Ourselves*, Berkeley, Ca: Habitat Press, 1989.
- Elson, Diane »Market Socialism or Socialization of the Market?« *New Left Review*, no 172, november/december 1988, 3–44.
- Engels, Friedrich *Anti-Dühring: Herr Eugen Dührings omvälvning av vetenskapen*, Göteborg: Proletärkultur, 1982.
- Farjoun, Emmanuel and Moshe Machover *Laws of Chaos*, London: Verso, 1983.
- Finley, Moses *Democracy Ancient and Modern*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1973.
- Fukuyama, Francis *Historiens slut och den sista människan*, Stockholm: Norstedts, 1992.
- Genovese, Eugene D. *The Political Economy of Slavery*, New York: Pantheon Books, 1965.
- Granick, David *Job Rights in the Soviet Union: Their Consequences*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Gregory, Paul *Socialist and Nonsocialist Industrialisation Patterns: A Comparative Appraisal*, New York: Praeger, 1970.
- Hahn, Frank *Equilibrium and Macroeconomics*, Oxford: Basil Blackwell, 1984.
- Harner, M. »The ecological basis for Aztec sacrifice«, *American Ethnologist*, vol 4, 1977, 117–135.

- Held, David *Models of Democracy*, Stanford: Stanford University Press, 1987.
- Hodgson, Geoff *The Democratic Economy*, Harmondsworth: Penguin, 1984.
- Kalecki, Michal *Theory of Economic Dynamics*, New York: Monthly Review Press, 1965.
- Keynes, J. M. *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London: Macmillan, 1936.
- Lane, David *Soviet Economy and Society*, New York: New York University Press, 1985.
- Lange, Oskar *On the Economic Theory of Socialism*, Minneapolis, Minn: University of Minnesota Press, 1938.
- Lange, Oskar »The Computer and the Market«, in Charles Feinstein (ed) *Socialism, Capitalism and Economic Growth: Essays Presented to Maurice Dobb*, Cambridge, Cambridge University Press, 1967.
- Lavoie, Don *Rivalry and Central Planning*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Leijonhufvud, Axel *Information and Coordination*, Oxford: Oxford University Press, 1981.
- Lenin, V. I. *Valda verk*, Band II, Första delen, Moskva: Förlaget för litteratur på främmande språk, 1956.
- Mandel, Ernest »In defence of Socialist planning«, *New Left Review*, no 159, september/october 1986, 5–38.
- Marx, Karl *Filosofins elände*, Leipzig: Arbetarkultur, 1949.
- Marx, Karl *Kritik av Gothaprogrammet*, Stockholm: Arbetarkultur, 1938.
- Marx, Karl *Kommunistiska Manifestet*, Stockholm: Fram förlag, 1928.
- Marx, Karl *Kapitalet*, Tredje Boken, Köthen: Cavefors/Clarté, 1973.
- Marx, Karl *Kapitalet*, Första Boken, Berlin: Arkiv-Zenit, 1981.
- Marx, Karl *Pariskommunen*, Göteborg: Proletärkultur, 1981.
- Marx, Karl and F. Engels *The German Ideology*, New York: International Publishers, 1947.
- Miller, David *Market, State and Community: Theoretical Foundations of Market Socialism*, Oxford: Clarendon Press, 1989.
- Nove, Alec *The Soviet Economic System*, London: George Allen and Unwin, 1977.
- Nove, Alec *Teori för en möjlig socialism*, Malmö: Röda Bokförlaget, 1986.

- Nove, Alec »Markets and Socialism«, *New Left Review*, no 161, januari/februari 1987, 98–104.
- Pugh, W. et al *IBM:s 360 and Early 370 Systems*, Cambridge, Mass: MIT Press, 1991.
- Ricardo, David *Principles of Political Economy and Taxation*, Cambridge: Cambridge University Press, 1951.
- Sedgewick, Robert *Algorithms*, London: Addison-Wesley, 1983.
- Shaikh, Anwar and Ahmet Tonak *Measuring the Wealth of Nations: The Political Economy of National Accounts*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Smith, Adam *The Wealth of Nations*, Harmondsworth: Penguin, 1970.
- Smith, Keith *The British Economic Crisis*, Harmondsworth: Penguin, 1984.
- Ste. Croix, G. E. M. de *The Class Struggle in the Ancient Greek World*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1981.
- Stalin, Josef *Socialismens ekonomiska problem i SSRU*, Göteborg: Proletärkultur, 1983.
- Thukydides, *Kriget mellan Sparta och Aten*, I, Uddevalla: Forum, 1978.
- Tribe, Keith *Land, Labour and Economic Discourse*, London: Routledge & Kegan Paul, 1978.
- Varga, Richard S. *Matrix Iterative Analysis*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1962.
- White, Lynn *Medieval Technology and Social Change*, Oxford: Clarendon Press, 1962.
- Wolcott, Peter and Seymour Goodman »High speed computers in the Soviet Union«, *Computer*, Vol 21, No 9, september 1988, 32–41.

Index

A

ackumulation 214, 224–225, 229, 230–231, 235–236

affärssekretess 259, 260, 261

Aganbegyan, Abel 429, 438 f, ref

aggregering i plankalkyler 183–184

aktiemarknad 52, 114, 202–203

algoritm

definition på 127–128

för beräkning av arbetsvärden 123–124

konvergens- 185

marknads- 243, 244, 245, 246, 247, 274

planbalanserande 193, 198–199

Al-Khawarizimi 127

allmän jämviktsanalys 138

amerikanska västern 156–157

arbetarklassen

intressen 400, 401

och internationalism 318–319, 325–327

och protektionism 287

och socialistiska prioriteringar 141

och utbildning 81–82

utsugningen av 44 ff

arbetarkontroll 400

arbetsbesparing 107
 arbetsdelning 316, 317, 324, 350–351
 arbetsenheter, i grannskapskollektiv 341–342
 arbetsgradering 89, 90
 arbetsinnehåll, definierat 116–118
 arbetskraft 431, 435
 arbetskrediter, i internationella sammanhang 296–298, 305–306
 arbetskvitton 72, 213–219, 225, 226, 228, 229, 230, 232, 234–235, 237, 241–242, 246–247, 425
 arbetslöshet 53–56, 69, 89, 109, 139, 140, 143, 219, 220, 287–289, 405, 436–437, 440
 arbetslöshetsunderstöd 53, 55, 84
 arbetspengar 71
 arbetstid
 och ekonomisk kalkyl 37, 107 ff, 371–373
 och löner, se arbetskvitton
 och pengar 71, 96–97
 och politik 371–373
 som kostnadsmått 118, 155–156, 161
 som räkenskapsenhet 404
 arbetstidsbudgetar 96, 218, 376, 404
 arbetsvärdelära 254, 289, 309
 arbetsvärden 91–93, 99, 155–156, 241–242, 253, 271, 426–427
 aristoi 357, 364
 Aristoteles 59, 356–357, 359, 364, 366, 378, ref
 Arnold, N. Scott 441, ref
 arrende 408, 409, 410–413 *se också jordränta*
 artificiell intelligens 194

B

Bacon, Robert 54 ref
 barn 61, 81
 barnomsorg 61, 164, 338–339
 Beer, Stafford 202, 206, 275, ref
 beskattning 25, 74–75, 86, 144, 215–217, 231–233, 234–236, 246, 310, 350, 370–373
 betalningsbalans 139, 298 *se också handelsunderskott och handelsöverskott*

blandekonomi 25–26
bonuslöner 84, 274
borgerliga rättigheter 385, 390
bostäder och grannskapskollektiv 336–337
boule 364
Braverman, Harry 275, ref
Bresjnev, Leonid 31, 33, 84, 188, 189
brist
 på konsumtionsvaror 29, 31, 219, 241
 på specialkompetens 82–83
bruttoprodukt 180, 181–186, 190–191
Bulgarien 97, 173
Burnheim, John 367, 374, ref
byråkratisk planering 134
bönder 157, 222, 387, 410, 411

C

Cave, Martin 206, ref
centrala gränsvärdesatsen 269
Chile, cyberekonomi i 202, 275
Chrusjtjov, Nikita 84, 188, 362, 390
Cockshott, W. Paul 194, 255, 441, ref
Costello, Nicholas 441, ref
Cottrell, Allin 64, 255, 441, ref

D

Dasgupta, Partha 73, ref
datalogi 119
datorer
 informationsutbyte mellan 263–264
 i Sovjetunionen 124, 188, 203
 och datainsamling 114, 125, 203, 259, 263–264, 275
 och Langes förslag 441
 och planberäkningar 107, 122–124, 184–186
 på företagsnivå 191
 sekretess 259, 260, 261

tillverkning av 112–113
se också mikrodatorer, stordatorer
De gröna 232–233, 434
de la Riviere, Mercier 290
demagoger 259, 377
demarki 367–369, 370
demarkiska råd 374–377
demokrati
 borgerlig 99
 definitionen av 356
 invändningar mot 367–369
 klassisk 363 ff
 och parlamentarism 355–356
 och planering 370 ff
 och sovjetekonomin 31–34
demokratisk centralism 366
demos 356, 364, 368, 373, 377
depositioner 226, 228, 236–237, 344
depreciering 212
detaljplanering 144, 177 ff, 241
Devine, Pat 429, ref
dikasteria 364, 418
diskontonivå 161–163, 173
Duffy, Gavan 423–428, ref
Durrett, Charles 337, ref

E

effektivitetsmått 266–267
egalitarianism 32, 75–77, 233, 252, 322
egendomssystem
 allmän diskussion kring 383 ff
 enligt kommunalistisk modell 394–399
 i Sovjetunionen 96–97, 383, 385–386, 389, 390–391, 397, 408
 i Storbritannien 387–389, 399, 400–402
 och jord 408–409
 och naturresurser 413–417
egenföretagande 407–408
ekonomisk politik under kapitalismen 54, 139, 140

ekonomisk tillväxt som mål 140
Elson, Diane 429, 430, 432–437, 441, ref
Eltis, Walter 54, ref
Engels, Friedrich 23, 36, 251, 255, 358, 362, ref
EU 168, 245, 324, 327
exploatering 44 ff, 253, 430–431, 432, 433

F

fackföreningar 54, 287
faktormarknad 252–253
familjen 58, 63, 334–335, 350–351
Farjoun, Emmanuel 309, ref
fast skatt 232, 233, 237
fattigdom 55–56
fattigdomsfälla 232, 237
feodalism 28
finansiella tillgångar 52, 225
Finley, Moses 379, ref
folkkommunerna, i Kina 95, 334, 340
fondflödeskalkyl 215–216, 227
forskning och utveckling 154–155
frihandel 287–288
fritid 141, 338
Fukuyama, Francis 357, ref
full sysselsättning 54–55, 220, 233, 348, 405
färdigheter 79
fördelning, marknads- kontra ickemarknads- 164 ff, 241–243,
424–428
företag 253–254, 264–266, 267 ff, 391–394, 400
företagsledning 253–254

G

Gausselimination 122, 124, 184
gemenskap 333–334
Genovese, Eugene 414, ref
glasnost 33

Goodman, Seymou 124, ref
Gorbatjov, Michail 190, 362, 438
Gosplan 48, 187, 316, 402
Gramsci, Antonio 429
Granick, David 418, ref
grannskapskollektiv
 arbetstidsbokföring hos 341 ff
 dess funktioner 334–335
 juridisk status 350
 och arbetsdelning 349
 och bostäder 336–337
 och skalfördelar 339, 340–341
 räkenskapsformer 342–349
 se också folkkommun
Gregory, Paul 141, ref
grekisk demokrati 355 ff

H

Hahn, Frank 138, ref
hamstring 219, 226
handel, mellan socialistiska länder 315 ff
handelsbalans, åstadkommandet av 306–309
handelsunderskott 284–285, 290–291, 293–294, 299, 306
handelsöverskott 290–292, 293–294
harmonifunktion 194, 196–199
Harner, M. 414, ref
Held, David 379, ref
Hodgson, Geoff 128, 441, ref
hushållsekonomi 58, 59, 60, 335

I

IBM 112
importrestriktioner 295–296 *se också protektionism*
incitament 32, 43, 78, 259, 266, 272–274
individualism 333
industrialisering 29–30, 141, 186–187

industriella vågor 151
industriell struktur, planering av 149, 150–155
inflation 55, 139, 143, 218–219, 229, 437, 440
information, ekonomisk 114, 259 ff
inkomstskatt 24, 231–233
innovation 153–154 *se också teknisk utveckling*
input–outputtabeller 116–117, 122–123, 126, 127, 179 ff, 188, 196,
200, 206, 231, 236–237
intermediär produkt 180, 182–186
internationalism 320–328
iterativa metoder 184–185 *se också successiv approximation*

J

Japan 144–145, 153, 272
Jeltsin, Boris 310
jordbruk 59, 96–97, 167–169 170–172, 334, 409, 410
jordränta 82, 156, 157, 234 *se också arrende*
jordägarklassen 157

K

Kalecki, Michal 310, *ref*
kalkyl
 ekonomisk 404–406, 428
 arbetsvärde- 122, 124–126
kalkylarksprogram 125, 264
kapital
 merkantilt 283
 -rörelser 289, 290
 rörelsekontroll 290
 -äggande 64
kapitalism
 och hushållsekonomi 58–60
 ekonomisk politik under 139–140
 och exploatering 44 ff, 87
 och laissez faire 70
 marknader under 266–267

- och uppdelning mellan stat och ekonomi* 35
- och merprodukt* 28–29
- och teknisk utveckling* 108–113
- och löner* 44
- kapitalistklassen och internationalismen 325
- kapprustning 133
- Keynes, J. M. 211, 224, 228, ref
- Kina 59, 98, 221, 293, 323, 334, 340, 341, 351, 383, 412
- klassisk demokrati, invändningar mot 367–369
- klasskamp 435
- knapphet och prispolitik 166–167
- knarkhandel 303–304
- kollektivboende 336–337
- kollektivjordbruk 96–97, 305–306
- kolonialism 321
- komperativa fördelar 279, 280, 285, 289
- komplexitet 73, 119–121, 127, 128
- komplexitetsteori 119–121
- konkurs 393, 403
- konsumtion och makroekonomisk planering 214–215, 246–247
- konsumtionsvaror 97, 141, 193
- konsumtpreferenser 241
- kontrollrum 203–205
- kredit 220–221, 226, 227, 228–229
- kvalificerad arbetskraft som producerad input 90 ff
- kvalifikationer 90–93
- kvinnor
 - ekonomisk underordning* 58
 - i folkkommunerna* 334
 - och löner* 76–78
 - och politisk kamp* 62–63
- köer 169, 190, 241

L

- labourpartiet 291, 383, 387, 401
- lager av produktionsmedel
 - och bokföring* 212–213
 - och planering* 190

lagerkontroll 262
Lane, David 84, ref
Lange, Oskar 424, 441, ref
Lavoie, Don 155, ref
Leijonhufvud, Axel 224, ref
Lenin 22, 36, 359, 362, 363, 365–366, ref
Leontief, Wassily 183
leontiefmatris 206
leveranskontrakt, inom jordbruket 171
likalön, som moraliskt ställningstagande 81
likviditet 229
Luxemburg, Rosa 320
löner
 i Sovjetunionen 29–30
 kvinnors och mäns 76–78
 nationella skillnader 317, 320
 och arbetslöshet 53–56
 och handel 287–288
 och teknisk utveckling 110
 och utsugning 44 ff, 253
 statistik över 46–47
löneskillnader 79, 317, 320
lönsamhet 252–254, 265–266

M

Machover, Moshe 309, ref
Macmillan, Harold 54
makroekonomisk planering 142–143, 144–145, 211 ff
Mandel, Ernest 441, ref
Mao Zedong 98, 221, 296
marginal 156, 173
marknader 33, 164 ff, 252–254, 423–424, 425, 428–429, 430, 439, 440–441
marknadsföringsalgoritm 178, 234, 246, 247–248, 274–275
marknadspris/arbetsvärde-kvoten 241–243, 246–248, 251–254, 267–268
marknadspriser, som kostnadsindikator 114–115, 137–138, 156
marknadssocialism 399, 423, 428, 432–433, 436–437

marknadsutjämningspriser, i planhushållningssammanhang 248–249, 250–251

Marx, Karl

arbeten citerade ref

arbetsvärde 283

brist på positiva förslag 36

ideal 23

merproduktsbegrepp 27

och Ricardo 279

om arbetsdelning 351

om bruksvärde 242

om demokrati 30, 358–359

om fördelning 70–72, 425

om naturresurser 413

om Nordamerika 156–157

om Pariskommunen 98, 362

om produktivt och icke-produktivt arbete 211

om Proudhon 73

reträtt från 437

teori om utsugning 28, 430–433

marxismen och Sovjetunionens upplösning 21, 23, 33, 35

marxister, idealistiska 22

materialbalanser 189

McCamant, Kathryn 337, ref

Mendez, R. ref

merkantilism 290

merprodukt 27, 28–29, 35, 87, 89

mervärde, se *exploatering*

Michie, Jonathan ref

Miljöfrågor 155–160

miljöförstöring 142, 158, 168, 322, 414–417

Mill, J. S. 379

Miller, David 441, ref

Milne, Seumas ref

mindre utvecklade länder 317–318, 320, 322–324

MITI 144–145

monopol 271–272

Moore, J. ref

multinationella företag 223–226
multiplikator för kvalificerad arbetskraft 100–102
möjligheten till planeringskalkylering 107, 121–124, 261–262

N

nationaliserade industrier 399, 400–402
nationalism 324–325
nationalstater 293–294
nationell suveränitet 324, 327–328
naturresurser 141–142, 155–160, 192, 413–417, 426
neurala nätverk 194–196
NHS (National Health Service) 25, 97, 401–402
Nove, Alec 118, 243, 254, 268, 429, 441, ref
nya teknologier 151
näringstillstånd 170
nödvändig produkt 27

O

offentlig service 62
oikonomia 59
ojämlikhet
 avskaffandet av 69 ff
 i förmögenhetsinnehav 51–52
 och arbetet 78
 och beskattning 114
 och konsumtionsvarumarknaden 251–252
 och socialdemokratin 25
 upphov till 44 ff
 ökad 134
oligarki 356, 357–358, 366
omfördelning 25, 74–78, 359
omsättningsskatt 231
Orwell, George 355
Owen, Robert 71

P

Pariskommunen 98, 361, 362, 363

parlamentarism 358, 380–381

pengar

avskaffandet av 296

och arbetstid 70–72, 98–99

och incitament 279

och socialistekonomierna 29–30

tjäna pengar, betraktat som onaturligt 59

penningmarknad 163, 173

pensioner 56–57, 220, 223

pensionsmedel 225, 227, 229

Perestrojka 33, 385, 438

Perikles 379

persondatorer 125, 189

planering

allmän definition på 134, 142 ff

avvisad 26, 133

detalj- 144, 177 ff, 241

i Sovjetunionen 29, 186–190, 275

i storföretag 398–399

makroekonomisk 142–143, 144–145, 211 ff.

-mål 133 ff

och den socialiserade marknaden 437

och information 259 ff

och kontroll 134

på internationell nivå 316–317, 324–325

sammanfattning av spörsmål 37–38

strategisk 143, 144, 149 ff, 177

under kapitalismen 144–145

Planeringen 397, 403–405, 406

planeringsnivåer 142 ff

planeringsstatistik 202–204, 261 ff

privatkonsumtion 214

privatlån 220–221, 224–225, 226–227, 228

Pogues, The 127

politike techne 368

politik, och ekonomisk kalkyl 158–159, 370–373

positiv frihet 165

priser 424–428, 433

marknadsutjämnings- 241–243, 244
världsmarknads- 280, 283, 316, 322
prisfluktuationer 249, 250, 293–294, 298–299, 300
pris- och inkomstpolitik 433–434
privatisering 167
produktionskostnader 115, 155–156, 251–252, 254–255, 424–425
 se också arbetsvärden
produktionsmedel 27, 93, 190 ff, 212, 339, 340, 350
 se också ackumulation
produktkodning 261–262
produktivitet 60–61, 87–88, 90, 163, 230, 279, 280, 288, 293
prognoser 246
projekt 350, 397–398
proletariatets diktatur 359
Protagoras 368
protektionism 287–288
Proudhon, Pierre-Joseph 73
psephonomia 357
Pugh, W. 113, ref
punktskatt 234–235

R

ransonering 243–245
Reagan, Ronald 133
regionalpolitik 321–322
reglerteori 134
Ricardo, David 69, 279, 283, 284, 409, 410, 411, 431, ref
Ryssland, efter Sovjetunionen 84, 310, 437
ränta 52, 267, 291, 295–296
räntenivå 144, 161–162, 173, 230, 285 *se också diskonto*
rättigheter, under socialismen 164–165, 395–396, 407–408, 424

S

Say, Jean-Baptiste 412
Sedgewick, Robert 122, ref
Severnkraftverket 161–163

simulering 137, 178, 194, 259
sjukvård 164, 372–374 *se också* NHS
slaveri 109, 368, 385–386, 414
slutprodukt 180, 181–186, 190
Smith, Adam 59, 69, 70, 106, 108, 138, 283, 437, *ref*
Smith, Keith 145, *ref*
socialdemokrati 22, 24–26, 99, 231, 374
socialiserad marknad 429, 430–434
socialism
 mål 43
 i ett land 318–319
 och hushållsekonomin 61
 och världsekonomin 315
 postsovetjetisk 39
 principer 69
 rättigheter under 164–165, 394–396, 407–408, 424
 Sovjet- 21–22, 23–24, 29, 31, 236
socialistisk planhushållning, *se* planering
sovjetdemokrati 360
sovjeter 360–363
sovjetsocialism 21–22, 23–24, 29, 31, 235
Sovjetunionen
 anställningsrättigheter i 392–393
 arbetsdelning i 316–319, 321–323
 beskattning i 231, 235
 datorer i 124, 188, 206
 ekonomi 118, 133, 241, 265, 268, 295
 företag i 291–293
 handel i 294
 jordbruk i 169
 konstitution 315, 366
 löner i 113
 miljö i 159, 416–417
 och demokrati 32–34
 och kapprustning 133
 och merprodukt 9
 planering i 29, 186–189, 190, 275, 402–403
 reformatorer i 113, 158, 438 ff
 rymdprogram 160
 som internationell stat 323–325

- som socialistiskt system* 23–24
- subsidier* 244–245, 393
- svart marknad i* 301–303
- tillväxttakten i* 151
- tvångsdirigering av arbetskraft i* 83–84
- tvångssparande i* 220
- upprättandet av sovjeter* 360–361
- ägenderätter* 383, 385, 389, 390, 391, 396, 408
- sparande 52–53, 57, 215, 216–219, 220–229, 246
- specialisering 280–282, 284
- Stalin 29, 30–31, 97, 103, 188, 315, 318, 359, 361, 390, 438, ref
- statskapitalism 57, 430, 436–437
- Ste Croix, G. E. M. de 377, 379, ref
- stokastiska lagar 194, 206
- Storbritannien
 - egendomsrättigheter i* 383, 387–389, 408
 - exploatering i* 46 ff
 - hamnarbete i* 110
 - jordbruk i* 59
 - parlamentarism i* 358
 - socialdemokratin i* 436
 - tekniska innovationer i* 155
 - tillväxttakt i* 78
 - värdeproduktion i* 74, 76
- stordatorer 122, 124, 186, 201
- strategisk planering 143, 144, 149 ff, 177
- successiv approximation, metod för 123 *se också iterativa metoder*
- svart ekonomi 407
- svart valutamarknad 300–304

T

- tekniska koefficienter 181, 183, 263
- teknisk utveckling 60–61, 107, 108–109, 110–113, 151, 286
- teknologi och handelsflöden 285–287
- telekommunikation 125, 189, 190, 203, 259, 260
- Thatcher, Margaret 133, 325, 327, 383, 389, 436
- Thukydides 379, ref
- tidsdimensionen, i produktionen 161–163

tidsekonomi 48
tillgång och efterfrågan 73, 114, 243–245, 249
Torypartiet 325
transporter, offentliga och privata 149, 150
Tribe, Keith 59, ref
Trotskij 318–319
turism 300–303, 307, 308
tvångsdirigering av arbetskraft 83–84
Twain, Mark 82

U

underklass 53
universell produktkodning 125
utbildning 61, 79–82, 90–93, 100–102, 164
utbildningsväsende 57–58
utdelningar 52
utländsk valuta 294–296, 300–305
utopi 23, 355
utrikeshandel 279 ff
utsugning, *se exploatering*
Uzbekistan 316, 322

V

val, principen för 364–365
valfrihet 165, 225–226
valuta, övervärdering av 288–289, 300–305
vapenindustri 155
Varga, Richard 185, ref
varuform 25, 73, 97
vinster 46–47, 51–52, 235–236, 251–252, 288–289
 fastställandet av 290–292
 och teknisk utveckling 109
von Mises, Ludwig 156
von Neumann, John 183
världsmarknadspriser 280, 283, 316, 322

växelkurs

för arbetskrediter 306–308

för grannskapskollektivets arbetsenhet 341–349

se också utländsk valuta

W

White, Lynn 109, ref

Wolcott, Peter 124, ref

Å

ålderdom 56–57

äldreomsorg 339 *se också ålderdom*